

UNIVERSITY OF THE FREE STATE
UNIVERSITEIT VAN DIE VRYSTAAT
YUNIVESITHI YA FREISTATA

Die voorkoms en funksie van dwelms in die Afrikaanse letterkunde

Elizabeth van Rensburg

2014003509

Verhandeling voorgelê ter vervulling van die vereistes vir die graad

Magister Artium in Afrikaans en Nederlands

Departement Afrikaans en Nederlands, Frans en Duits

Fakulteit Geesteswetenskappe

Universiteit van die Vrystaat

Studieleier: Professor H.J. Pieterse

Medestudieleier: Doktor M. Smit

November 2021

Verklaring

Deur hierdie proefskrif elektronies in te lewer, verklaar ek dat die geheel van die werk hierin vervat, my eie, oorspronklike werk is, dat ek die alleenouteur daarvan is (behalwe in die mate uitdruklik anders aangedui), dat reproduksie en publikasie daarvan deur die Universiteit van die Vrystaat nie derdepartyregte sal skend nie en dat ek dit nie vantevore, in die geheel of gedeeltelik, ter verkryging van enige kwalifikasie aangebied het nie.

Elizabeth van Rensburg

Bedankings

Hierdie skripsie is vir al die psychonauts, dromers, alternatiewe akademici en onkonvensionele skrywers. Die poppies, die gangsters, die jocks, die boere en almal wat die res van hierdie sin kan voltooi, is ook in gedagte gehou gedurende die skryfproses.

Sonder al die invloede en ondersteuning sou ek myself sekerlik op 'n heel ander plek bevind het. Ek is dankbaar teenoor 'n hele spektrum van ou en nuwe vriende, ver en nabye familieleden en elkeen wat opregte belangstelling getoon het.

Spesiale dank aan die volgende perspektiewe:

- Die sultan en sielsvriend met die nimmereindigende bassline in sy hart – jou storie is my gunsteling. Dankie dat ons 'n span kan wees in hierdie crazy trip.
- Die inwoners van Totiusstraat 6: dankie dat julle nog altyd uithou met die dromer wat tussen die bladsye leef en ondersteuning bied vir elke projek wat ek aanpak. Ek is so lief vir julle.
- Die Departement Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans, vir al die geleenthede die afgelope paar jaar. Spesifiek aan prof. H., vir deurlopende belangstelling, 'n oop kop en kortverhale wat my in die nagte wakker gehou het. Ook aan Doctor T(ea), my fairy godmother, vir avonture, lees, leer en luister, vir motivering en pot pot pot tee. By julle het ek oor baie meer as taal en letterkunde geleer.
- Wolwe, omdat niks ooit verander nie en Chrissie, vir groente op Sondag.
- Slaaptydstories in 'n basement in Boknes sal ek nooit vergeet nie. Dankie aan die storieverteller, wat my ook aan twee van my gunsteling dwelms – Earl Grey en rock 'n roll – voorgestel het.
- My geduldige taalversorger, 'n belangrike deel van die skripsiespan.
- The free electric band(room) en al die regulars (voor ons die wêreld begin regmaak). Julle het so maklik familie geword. Dankie dat ons almal in die eindstryd is.
- Die guardians of the gallery, wat altyd goeie vibes bring.
- Al die bydraers tot die playlist genoem in afdeling 3.6.1.
- Almal wat boeke aan my geleen het en almal wat eerlik oor hul ervarings van en verhoudings met dwelms was.
- Chiquitita, kleine Glückskatze en zen master, you and I cry, but the sun is still in the sky and shining above you.

goddank vir klank en dank die here vir die geskrewe –

I feel blessed.

Abstract

The incidence and literary function of drugs in Afrikaans literature

Since the earliest recordings, drugs have been described as an influential part of social, psychological, technological and economic aspects of society. Herodotus is one example of an author who wrote about drug use as early as 440 B.C. All over the world, statistics show that drug use is increasing and expanding, and many changes to drug legislation are being considered.

The primary goal of this study is to determine the incidence and literary function of drugs in the Afrikaans literature.

Literature sociology holds that literature is a social occurrence and that literature and society reflects, as well as influence, each other. This approach enables the literature analyst to view literature as a mirror or as a reflection of reality. One of the benefits of this approach is that aspects of reality and literature, a portrayal of reality, can be compared against each other. By comparing these things, the success of certain literature devices, such as credibility, can be tested. For this study, literature sociology will be used to focus on one aspect of reality, namely drugs.

A twofold analytical approach, using two main literature sociology thought streams, will be used to determine the literary function of drugs. Firstly, relevant drugs will be examined using a Marxist standpoint, meaning that the role, perspective and status of these drugs will be researched. Secondly, a critical reading approach, as suggested by Humanitarian literature sociologists, will be used to analyse texts. The focus of this analysis will be on drugs and its literary function. By comparing both viewpoints on drugs, the credibility of texts can be considered.

Representative Afrikaans texts with drugs as the main or subtheme were selected to determine the incidence of drugs in Afrikaans literature. A few examples of these works include, among others, *Vreemder as fiksie en ander konterfeitsels* (1996) and *Tweede natuur* (2000) by Johann de Lange, *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* (1998) by Christoffel Coetzee, *Seks & drugs & boeremusiek* (2000) by Koos Kombuis, *In stede van die liefde* (2005) by Etienne van Heerden, *Donker liefde: my verhouding met heroïen* (2007) by Anoux Venter, *Noudat slapende honde* (2008) and *grond/Santekraam* (2011) by Ronelda Kamfer and *Tussen middernag en dagbreek* (2012) by J.W. Bogaards..

Firstly, a historic overview of drugs will be discussed. An archive of all relevant Afrikaans literature related to the topic will be listed and thereafter, an in-depth textual analysis will be made of four selected texts. Lastly, a conclusion will be drawn and possible suggestions for other research will be made.

This research provides a new tool for examining literature from a certain perspective. This enables the researcher to link certain themes together, test the credibility of a text and examine literary elements from a new perspective.

Opsomming

Antieke tekste, soos Herodotus se *The Histories*, getuig van 'n eeueoue wisselwerking tussen dwelms, die literatuur en die samelewing. Alhoewel daar reeds navorsing bestaan oor dwelms as 'n literêre tema, is die literêre funksie daarvan nog nie na wense in die Afrikaanse letterkunde bepaal nie.

Die primêre doel van hierdie ondersoek is om vas te stel wat die voorkoms en funksie van dwelms in die Afrikaanse letterkunde is.

Die literatuursosiologie verwys na die oortuiging dat die letterkunde 'n sosiale verskynsel is en dat die letterkunde en die samelewing mekaar sistematies weerkaats, sowel as wedersyds beïnvloed. Die teorie stel literatuurwetenskaplikes in staat om die letterkunde as 'n spieël van die werklikheid te beskou. Iets wat veral relevant is vir hierdie studie, is die feit dat literatuursosiologie gebruik kan word om 'n teks se geloofwaardigheid, sowel as ander literêre funksies, ten opsigte van een aspek van die samelewing, naamlik dwelms, te toets.

'n Tweeledige analise word gebruik om uiteindelik dwelms se funksie in die letterkunde te bepaal: eerstens word relevante dwelms in 'n sosiale konteks nagevors en bespreek. Tweedens word tekste geanaliseer volgens die literêre bydrae wat dwelms tot die teks lewer. Op hierdie manier word 'n dwelmblik op die letterkunde en die samelewing gewerp, om sodoende die twee teenpole direk teenoor mekaar te stel.

Verteenwoordigende Afrikaanse tekste met dwelms as hoof- of subtema sal geselekteer en kortliks ontleed word om die voorkoms van dwelms te bepaal. Die literêre funksie van dwelms word aan die hand van vier tekste getoets. Die geselekteerde tekste sluit in *Vreemder as fiksie en ander konterfeitsels* (1996) en *Tweede natuur* (2000), deur Johann de Lange, *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* (1998), deur Christoffel Coetzee, *Seks & drugs & boeremusiek* (2000), deur Koos Kombuis, *In stede van die liefde* (2005), deur Etienne van Heerden, *Donker liefde: my verhouding met heroïen* (2007), deur Anoux Venter, *Noudat slapende honde* (2008) en *grond/Santekraam* (2011), deur Ronelda Kamfer en *Tussen middernag en dagbreek* (2012), deur J.W. Bogaards.

Hierdie navorsing bied 'n argief van geselekteerde tekste met dwelms as hoof- of subtema in die Afrikaanse letterkunde. Die argief kan gebruik word om maatskaplike probleme, sowel as diskoers rakende dwelms te bestudeer. Verder kan die “dwelmlens” as invalshoek tot die letterkunde gebruik word in ander gevalle om die sukses van 'n teks te toets.

Inhoudsopgawe

Verklaring	2
Bedankings.....	3
Abstract	4
Opsomming.....	6
Inhoudsopgawe	8
Hoofstuk 1: Inleiding	13
1.1 Inleiding en agtergrond	13
1.2 Navorsingsvrae.....	18
1.3 Navorsingsontwerp en metodologie.....	18
1.4 Slot	20
Hoofstuk 2: Teoretiese raamwerk.....	21
2.1 Inleiding	21
2.2 Bestaande navorsing en moontlike invalshoeke	21
2.3 Literatuursosiologie	25
2.3.1 Inleiding	25
2.3.2 'n Oorsig van Sosiologie.....	25
2.3.3 Die ontwikkeling van Literatuursosiologie.....	27
2.3.4 Toepassing	36
2.4 Letterkunde oor dwelms teenoor letterkunde oor dwelmgebruik	37
2.5 Slot	37
Hoofstuk 3: Dwelms in konteks.....	39
3.1 Inleiding	39
3.2 'n Definisie van dwelms	39
3.3 'n Historiese oorsig van dwelms.....	42
3.4 Wetgewing en politiek	49
3.5 Die effekte van dwelms	50
3.5.1 Opium	50
3.5.2 Kokaïne	51
3.5.3 Metamfetamien	51
3.5.4 Cannabis.....	52
3.5.5 Psigedeliese middels	53

3.5.6 MDMA.....	54
3.6 Dwelms, soos voorgestel in die kunste	54
3.6.1 Musiek.....	55
3.6.2 Films en filmreekse.....	57
3.6.3 Visuele kuns.....	58
3.6.4 Dwelms as handelsmerk	59
3.7 Dwelms en die letterkunde.....	59
3.8 Slot	61
Hoofstuk 4: Die voorkoms van dwelms in die Afrikaanse letterkunde	63
4.1 Inleiding	63
4.2.1 P.G. du Plessis – <i>Siener in die suburbs</i> (1971).....	63
4.2.2 Johann de Lange – <i>Vreemder as fiksie en ander konterfeitsels</i> (1996).....	64
4.2.3 Johann de Lange – <i>Tweede natuur</i> (2000).....	66
4.2.4 Johann de Lange – <i>Die algebra van nood</i> (2009).....	69
4.2.5 Ryk Hattingh – <i>Witskrif</i> (1997).....	71
4.2.6 Ryk Hattingh – <i>Huilboek</i> (2016).....	73
4.2.7 Henning Pieterse – <i>Omdat ons alles is</i> (1998).....	75
4.2.8 Koos Kombuis (André Letoit) – <i>Seks & drugs & boeremusiek</i> (2000).....	78
4.2.9 Koos Kombuis – <i>Die tyd van die kombi's</i> (2009).....	82
4.2.10 Kleinboer – <i>Kontrei</i> (2003).....	83
4.2.11 Kleinboer – <i>Werfsonde</i> (2012).....	85
4.2.12 Kleinboer – <i>Hierdie huis</i> (2017).....	87
4.2.13 Kleinboer – <i>Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels</i> (2020).....	89
4.2.14 Etienne van Heerden – <i>In stede van die liefde</i> (2005)	90
4.2.15 Fanie Viljoen – <i>BreinBliksem</i> (2005)	93
4.2.16 Anoux Venter – <i>Donker liefde: my verhouding met heroïen</i> (2007).....	94
4.2.17 Ronelda Kamfer – <i>Noudat slapende honde</i> (2008).....	96
4.2.18 Ronelda Kamfer – <i>grond/Santekraam</i> (2011).....	99
4.2.19 Ronelda Kamfer – <i>Hammie</i> (2016).....	101
4.2.20 Ronelda Kamfer – <i>Chinatown</i> (2019).....	103
4.2.21 Ingrid Winterbach – <i>Die benederyk</i> (2010)	105
4.2.22 J.W. Bogaards – <i>Tussen middernag en dagbreek</i> (2012)	108
4.2.23 Piet Steyn – <i>Tik</i> (2012)	111

4.2.24 Herman Charles Bosman – <i>Die beste verhale en humor van Herman Charles Bosman</i> (2013).....	113
4.2.25 Tertius Kapp – <i>Rooiland</i> (2013)	114
4.2.26 Eldridge Jason – <i>Gerook</i> (2013)	116
4.2.27 Nathan Trantraal – <i>Chokers en survivors</i> (2013).....	118
4.2.28 Nathan Trantraal – <i>Oolog</i> (2020).....	121
4.2.29 Theunis Engelbrecht – <i>Papegaaislaai – 'n rowwe roman</i> (2014)	123
4.2.30 Amy Jephta – <i>Ellen: The Ellen Pakkies Story</i> (2018).....	125
4.2.31 Jean-Pierre de Kock – <i>Die Daggaboer</i> (2018)	127
4.3 Slot	129
Hoofstuk 5 – In-diepte analyses.....	130
5.1 Inleiding	130
5.2 <i>Op soek na generaal Mannetjies Mentz</i> (Coetzee, 1998)	130
5.1.1 Inleiding en agtergrond	130
5.1.2 Bou/struktuur van die teks	132
5.1.3 Plotkomposisie	133
5.1.4 Teorie	134
5.1.5 Karakter van Mannetjies Mentz.....	136
5.1.6 Hoof- en subtemas	141
5.1.7 Bekombaarheid van opium	145
5.1.8 Ander karakters en opium.....	146
5.1.9 Vergelyking met ander tekste	147
5.1.10 Funksie van dwelms.....	147
5.1.11 Slot	149
5.2 Malan Steyn – <i>Johnny is nie dood nie</i> (2011).....	150
5.2.1 Inleiding	150
5.2.2 Oorsig.....	150
5.2.3 Teorie	151
5.2.4 Titel.....	153
5.2.5 Voorkoms van dwelms	153
5.2.6 Karakterisering.....	155
5.2.7 Hoof- en subtemas	158
5.2.8 Tyd en ruimte.....	163
5.2.9 Dwelms in/en die dialoog	164

5.2.10 Film	166
5.2.11 Intertekstualiteit/ vergelykbare tekste	166
5.2.12 Funksie van dwelms.....	167
5.2.13 Slot	168
5.3 Amy Jephtha – <i>Kristalvlakte</i>	169
5.3.1 Inleiding	169
5.3.2 Oorsig.....	169
5.3.3 Ruimte.....	171
5.3.4 Teorie	171
5.3.5 Tematiek	173
5.3.6 Dialoog.....	174
5.3.7 Karakterisering.....	174
5.3.8 Rekwisiete.....	176
5.3.9 Teksanalise.....	176
5.3.10 Funksie van dwelms.....	183
5.3.11 Slot	184
5.4. Nathan Trantraal - <i>Alles het niet kom wôd</i> (2017)	186
5.4.1 Inleiding	186
5.4.2 Oorsig.....	186
5.4.3 Soortgelyke/vergelykende tekste	188
5.4.4 Temas	188
5.4.5 Teorie	191
5.4.6 Ruimte.....	192
5.4.7 Intertekstualiteit	192
5.4.8 Toepassing op gedigte.....	192
5.4.9 Funksie van dwelms.....	201
5.4.10 Slot	202
Hoofstuk 6 – Gevolgtrekkings	203
6.1 Inleiding	203
6.2 Teoretiese benadering	203
6.3 Navorsingsvrae en gevolgtrekkings	203
6.4 Beperkinge van die studie	217
6.5 Waarde van die studie	218

6.5.1 Sosiale waarde van die studie	218
6.5.2 Literêre waarde van die studie	219
6.6 Verdere navorsingsmoontlikhede	219
6.7 Slot	221
Bronnelys	222
Diskografie.....	243
Videografie	245

Hoofstuk 1: Inleiding

“Words are, of course, the most powerful drug used by mankind.” – Rudyard Kipling
“Dwelms is skelm en het al my woorde gesteel. Ons soek ’n podium – iets van betekenis” – Fokofpolisiekar

1.1 Inleiding en agtergrond

Reeds sedert die vroegste beskrywings van beskawings, getuig skrywers daarvan dat die mens bestaan in ’n wêreld waar die blootstelling aan en gebruik van dwelms ’n realistiese moontlikheid is. ’n Voorbeeld van so ’n skrywer is Herodotus, wat in 440 v.C. tekste gepubliseer het wat die geskiedenis van antieke oorloë vasvang. In *The Histories* word verwysings na rituele dwelmgebruik gemaak (Herodotus, 2014). As gevolg van veranderende sisteme en ontwikkeling op sosiale, ekonomiese en tegnologiese vlakke, speel die voorkoms van dwelms ’n toenemende rol in ons gewoontes en voortbestaan.

Indien alkohol as ’n dwelm geklassifiseer word, kan verskeie gedeeltes uit die Ou Testament gesien word as ’n getuigskrif van dwelmgebruik. Voorbeelde hiervan sluit in Spreuke 31:6-7, Spreuke 20:1 en Psalm 104:14-15 (Bybel, 1983). Verse soos hierdie kom gewoonlik in die vorm van aanwysings rakende die gebruik van drank voor, soos byvoorbeeld in Spreuke 20:1b: “niemand wat van dronkenskap slinger, is verstandig nie”. Historiese bronne van alkohol dateer so ver terug as 3500 v.C. (Bogaards, 2010: 26).

Alkohol is nie die enigste hedendaagse dwelm wat in die tye voor Christus reeds gebruik is nie: rekords oor die gebruike van ’n dwelm soos opiumpapawer dateer terug na 2500 v.C en marijuana is ook reeds teen 1000 v.C in Indië gebruik (US National Commission on Marihuana and Drug Abuse, 2020). Christopher Columbus het Europa oorspronklik blootgestel aan tabak nadat hy teruggekeer het van sy ontdekkingsreis na Amerika in 1493. In 1803 word morfien ontwikkel met opium as die primêre bestanddeel daarvan. C.R. Alder Wright ontwikkel en sintetiseer in 1874 ’n bestanddeel in papawersaad, met die doel om ’n dwelm te skep wat later as hoogs gevaarlik geklassifiseer sou word: heroïne¹ (Encyclopedia.com, 2006). Die geskiedenis van die ontstaan van dwelms strek egter veel verder as die bogenoemde, aangesien daar vandag ’n wye verskeidenheid dwelmtipes bestaan. Hierdie wêreldwye verskynsel het probleme soos verslawing en sterftes tot gevolg en beïnvloed selfs mense wat nooit self dwelms gebruik nie. Sosiale en sielkundige gevolge van

¹ Vir die doeleindes van hierdie studie word hierdie spelling van “heroïne” gebruik, maar die wisselvorm (heroïen) word gebruik soos aangehaal in titels en verwysings.

dwelms affekteer gebruikers, familieledes van gebruikers, asook die misdaadvoorkoms en ekonomie van 'n land.

Volgens die *World Drug Report* (2019) wat die UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime, 2019) jaarliks saamstel, ly ongeveer 35 miljoen mense wêreldwyd aan versteurings wat verband hou met dwelmmisbruik. Die verslag gaan verder, deur uit te wys dat slegs een uit sewe dwelmmisbruikers die nodige behandeling kry. In Suid-Afrika neem dwelmgebruik ook toe: 'n studie deur die Noordwes-Universiteit bewys dat dwelmgebruikers onder die Suid-Afrikaanse populasie vanaf 3.7% in 2008 na 4.4% in 2012 toegeneem het. (Peltzer en Phaswana-Mafuya, 2018: 1142). In 2018 is 10 047 Suid-Afrikaners opgeneem in klinieke, hospitale en dwelmsentrums – ongeveer 1 500 meer mense as in 2016. *Netwerk24* berig ook dat dwelmgebruik in Suid-Afrika ongeveer dubbeld so hoog is as die wêreldstandaard (Parker, 2018).

Dwelms speel 'n prominente rol in samelewings regoor die wêreld. Om hierdie rede het dwelms ook 'n belangrike posisie as literêre tema ingeneem. Volgens Japie Bogaards is die tema van dwelmgebruik, sowel as -misbruik, en die sosiale invloede daarvan, deel van 'n “literêre weergawe van die realiteit” (Bogaards, 2010: 6). Een skrywer wat 'n belangrike rol gespeel het in die ontstaan van dwelmatematiek as literêre genre, is Thomas De Quincey, wat *Confessions of an English Opium-Eater* (1821) geskryf het. Hierdie teks is 'n outobiografiese vertelling van De Quincey se ondervindings met opium. De Quincey het vir 'n hele aantal ander skrywers die grondslag gestel om openlik oor dwelmmervarings te skryf, sowel as om dwelms as 'n algemene tema of subtema te gebruik. Ander noemenswaardige skrywers in hierdie genre sluit in William S. Burroughs, met werke soos *Junkie* (1953) en *Naked Lunch* (1964), James Frey (2004) (*A Million Little Pieces*), Samuel Taylor Coleridge, Stephen King met *The Shining* (1977), Jotie T'Hooft (*Junkieverdriet*, 1980) en Allen Ginsberg (*Howl*, 1956). Aldous Huxley (2004) het navorsing gedoen oor dwelms in letterkunde en moontlike idees voorgestel oor hoe hierdie tekste gesien kan word.

Dwelms kom ook voor in heelwat moderne films en reekse, musiek en visuele kuns. Volgens Page (2016) is daar 'n duidelike band tussen kuns en dwelms, wat gereeld ondersoek word. Brian Lewis Saunders en Diddo is voorbeelde van visuele kunstenaars wat dwelmgebruik in hul werke voorstel. Hierdie kunstenaars word verder bespreek in afdeling 3.6.3. Robert Crumb (1965) is nog 'n visuele kunstenaar wat temas soos dwelmgebruik voorstel in sy strokiesprent, *Fritz the Cat*. Enkele voorbeelde van films en filmreekse wat handel oor

dwelmgebruik sluit in *8 Mile* (2002), *Pineapple Express* (2008), *The Wolf of Wall Street* (2013), *Narcos* (2015) en *Breaking Bad* (2008).

Op musikale vlak vertel kunstenaars ook oor verskillende ondervindings met dwelms, sowel as die kultuur wat gepaard gaan met die gebruik daarvan. Een van die bekendste liedjies wat handel oor dwelms is “Lucy in the Sky with Diamonds” deur The Beatles (1967). Enkele ander voorbeelde van musiek oor dwelms sluit in “Because I Got High” deur Afroman, “Purple Haze” deur Jimi Hendrix, “Mr. Brownstone” deur Guns & Roses, “Comfortably Numb” deur Pink Floyd en “Cocaine” deur J. J. Cale.

In Suid-Afrika is dwelmgebruik ’n tema wat ál meer in letterkunde voorkom. Al Lovejoy skryf in sy debuutroman, *Acid Alex* (2005), oor sy lewe as ’n dwelmsmökkelaar. In 2007 word Sylvia Walker se boek *Dealing in Death* gepubliseer. Dié nie-fiksie teks ondersoek die sosiale omstandighede waarin Ellen Pakkies en haar seun, Abie, geleef het. Die bekendste voorbeeld van ’n Afrikaanse skrywer wat dwelms gebruik het, is Eugène Marais. Leon Rousseau ondersoek en bespreek die impak van Marais se morfiënverslawing in *Die groot verlange* (1974), ’n biografie. Nog ’n voorbeeld van ’n Afrikaanse digter en skrywer wat openlik oor sy ervarings en eksperimente met verskillende dwelms skryf, is Johann de Lange. *Vreemder as fiksie* (1996) en *Tweede natuur* (2000) is voorbeelde van publikasies van De Lange met dwelms as hooftema.

Nog skrywers wat in Afrikaans oor dwelmgebruik skryf, sluit in Etienne van Heerden (*In stede van die liefde*, 2005), Koos Kombuis (*Seks, drugs & boeremusiek*, 2000), P.G. du Plessis (*Siener in die suburbs*, 1971) Ronelda Kamfer (*Noudat slapende honde*, 2008 en *grond/Santekraam*, 2011), Henning Pieterse (*Omdat ons alles is*, 1998), Theunis Engelbrecht (*Papegaaislaai: ’n rowwe roman*, 2014), J.W. Bogaards (*Tussen middernag en dagbreek*, 2012), Anoux Venter (*Donker liefde: my verhouding met heroïen*, 2007), *Kristalvlakte* (2016) deur Amy Jephtha en Christoffel Coetzee (*Op soek na generaal Mannetjies Mentz*, 1998). Dwelms kom ook gereeld voor in jeugliteratuur, soos byvoorbeeld as subtema in Fanie Viljoen se *BreinBliksem* (2005).

In enige studie waar dwelms ondersoek word, is dit belangrik om eers te definieer wat onder dwelms verstaan word. Marcus Boon (2002: 7) definieer dwelms op twee maniere; eerstens as ’n groep verbode stowwe en tweedens as middels wat ’n psigoaktiewe impak het. Hy gaan voort, deur te verduidelik dat dit dus nie so eenvoudig is om marijuana as ’n dwelm te klassifiseer, maar ’n middel soos koffie, wat die mens “normaal” laat voel en optree, te

diskrediteer as 'n dwelm nie. Dwelms is dus nie noodwendig onwettige middels nie. Bogaards (2010: 9 – 11) noem vyf kategorieë van dwelms, naamlik narkotiese middels, anestetiese middels, marijuana, stimulant en psigedeliese middels. Vir die doeleindes van hierdie studie sal tekste wat handel oor die gebruik van alkohol, voorgeskrewe medikasie en nikotien nie ingesluit word onder “dwelmtematiek” nie.

Daar is nog nie baie navorsing oor hierdie tema in Afrikaans gedoen nie. Vorige navorsing sluit in die studie van J.W. Bogaards (2010), waarin die literêre tema van dwelms gedefinieer en bespreek word. Bogaards se studie sal as leiding vir hierdie studie gebruik word, byvoorbeeld as grondlegging vir die data van die voorkoms van dwelms in letterkunde. Aangesien relevante wetgewing in Suid-Afrika intussen verander het, meer literatuur beskikbaar is en die rol van dwelms voortdurend verander, sal die lys egter hersien en aangepas moet word. In Philip (2010) se artikel oor die populêre letterkunde van André Groenewald gedurende die 1950s en 1960s, noem hy dat Groenewald (1948: 207) in een teks, *Die duiwel kies kortpad*, 'n karakter beskryf wat 'n duisend “daggasigarette” koop en dan daagliks tussen twintig en vyf en twintig van hierdie sigarette rook. Philip (2010) bevraagteken of dit moontlik is om soveel dagga² te rook in so 'n kort tydperk, sowel as die feit dat die gebruiker “onbeperkte wreedheid” ervaar as gevolg van die invloed van hierdie middel. Op 'n kleiner skaal word die geloofwaardigheid van Groenewald se teks dus ook in terme van dwelms beoordeel in hierdie artikel.

Dwelms is 'n verskynsel wat nie noodwendig maklik ondersoek word nie, aangesien baie effekte daarvan moeilik toetsbaar is. Spesifieke invalshoeke kan gebruik word om meer oor verskillende aspekte van dwelms te leer. Navorsing oor dwelms word dus in sosiale, gesondheids-, sielkundige, kriminologiese en letterkundige velde gedoen. Tekste met dwelmtematiek kan vanuit 'n kulturele, resepsie-estetiese, psigoanalitiese, taalwetenskaplike of genre-beskrywende invalshoek bestudeer word (Bogaards, 2010: 13 – 14).

'n Outo-etnografiese invalshoek, wat nou verband hou met gonzo-joernalistiek, kan ook gebruik word, indien die navorser slegs met subjektiewe ervarings werk. Outo-etnografie verwys na die sistematiese studie van mense en kulture, waar alle navorsing vanuit die oogpunt van die navorser self gedoen word. Volgens Denshire (2014: 832) bied outo-etnografie 'n alternatiewe styl vir navorsingskryf; navorsers gebruik hierdie metode om interpreterend te werk te gaan en die grense tussen fiksieskryf en wetenskaptaal word soms

² “Cannabis” is die amptelike naam vir hierdie dwelmmiddel, maar vir die doeleindes van hierdie studies al die Suid-Afrikaanse naamgewing “Dagga” gebruik word waar van pas.

vernou. “Gonzo-journalism” word gesien as ’n uitbreiding van outo-etnografie en kan soos volg gedefinieer word: “’n joernalistieke styl wat gebruik word, sonder om enige eise te maak op objektiwiteit” (Garrett, 2015). Die joernalis skryf in ’n eerstepersoonnarratief en vorm dikwels deel van die verhaal. Hunter S. Thompson word beskou as een van die bekendste gonzo-joernaliste (Garrett, 2015).

Nog ’n moontlike invalshoek vir die bestudering van dwelmtematiek in die letterkunde, is ’n literatuursosiologiese invalshoek. Volgens Viljoen (2013) in *Literêre terme en teorieë*, word hierdie invalshoek gebaseer op die teorie dat letterkunde en die samelewing ’n wedersydse invloed op mekaar het en mekaar weerspieël. Vir hierdie benadering kan ’n navorser beide die konteks van ’n teks, sowel as die posisie van ’n outeur in die samelewing in ag neem vir moontlike ondersoek. Viljoen verduidelik ook dat die veld in 2013 nog nie volkome gedefinieer was nie en dus nog nie in instansies of formele strukture gebruik is nie.

Vir hierdie studie sal ’n mengsel van twee spesifieke strome uit die literatuursosiologie gebruik word om uiteindelik die voorkoms en funksie van dwelms te bepaal. Klassieke Marxistiese literatuursosiologie word gegrond op die veronderstelling dat literatuur ’n sosiale verskynsel is wat beïnvloed word deur ekonomiese en sosiale klassisteme (Goldstein, 1990: 7). Navorsing wat op hierdie teorie berus, fokus op verskillende aspekte buite die inhoud van die teks en die invloed wat dit op ’n teks het. Hierdie oogpunt sal gebruik word om genoegsame inligting oor dwelms te versamel, sonder om op die tekste te fokus.

Die Humanistiese literatuursosiologie, ’n verdere uitvloeisel van die literatuursosiologie, se fokus val op die inhoud en waarde van die teks self. Die Humanistiese literatuursosioloog moedig ’n streng teksgerigte ondersoek aan, waar die teks van primêre belang is (Grenz, 2013). Soos verder verduidelik word in Hoofstuk 2, sal die teksgerigte ondersoek geselekteerde tekste analiseer ten opsigte plotkomposisie, karakters, tyd en ruimte, vertelinstansie en geloofwaardigheid (in die geval van prosawerke). Klank, ritme, sintaksis, semantiese betekenis en komposisie sal gebruik word as invalshoeke om poësie te ontleed. Omdat dwelms die hooftfokus van hierdie teksondersoek is, sal die mate waartoe dwelms ’n bydrae tot die teks lewer, bepaal kan word. Hierdie bydrae kan gedefinieer word as die literêre funksie van dwelms.

Die bogenoemde tweeledige ondersoek, wat gebaseer is op twee literatuursosiologiese uitgangspunte – klassieke Marxisme en die New Critics – stel die navorser in staat om dwelms eers as ’n sosiale verskynsel en dan as ’n literêre verskynsel te oorweeg. Die doel van

hierdie twee perspektiewe oor dwelms is om die twee analyses teenoor mekaar te stel en sodoende te bepaal of dwelms op 'n geloofwaardige wyse in die letterkunde uitgebeeld word.

Wat die keuse van tekste betref, sal Afrikaanse tekste wat ressorteer onder drama, prosa en/of poësie oorweeg word. Vir die doeleindes van hierdie studie kan die voorkoms van dwelms gedefinieer word as die teenwoordigheid van dwelms as 'n hoof- of subtema van die teks. 'n Verteenwoordigende lys van Afrikaanse tekste met dwelms as een van die hoof- of subtemas sal oorweeg word vir analise. Uit hierdie verteenwoordigende lys sal ek vier tekste selekteer wat die meeste tot hierdie onderwerp spreek en in diepte, soos bo genoem, die funksie van dwelmmatematiek bepaal. Hierdie vier tekste word dus gekies, op grond van relevansie tot die tema, as die beste verteenwoordigers van die voorgestelde teorie.

In die verkenning van dwelms as literêre tema, ontstaan daar vrae rakende die funksie en rol van dwelms in 'n teks. Behalwe vir die feit dat dwelms 'n rol speel in die bepaling van die sukses van die teks, het letterkunde ook 'n invloed op 'n leser se verstaan van sekere konsepte en situasies en dit speel ook 'n rol in hoe dwelms in 'n gemeenskap gesien word.

1.2 Navorsingsvrae

Die hoofvraag van hierdie studie is:

- Wat is die funksie van dwelms in die Afrikaanse letterkunde?

Sekondêre vrae van hierdie studie is:

- Watter tekste handel oor dwelms en dwelmmatematiek?
- Watter dwelms kom voor in die Afrikaanse letterkunde?
- Word daar meer oor sekere soorte dwelms geskryf as oor ander?
- Moet 'n teks gelees word deur 'n "dwelmlens"/ 'n fokus op dwelms?
- Speel die representasie van dwelms 'n rol in die ontwikkeling van tekstuele elemente?
- Dra 'n fokus op dwelms by tot die geloofwaardigheid van 'n teks?
- Watter groeperings van tekste kan in terme van dwelms gemaak word?
- Vereis die groterwordende voorkoms van dwelms in Suid-Afrikaanse literêre tekste dat mense meer oor dwelms skryf en/of praat?

1.3 Navorsingsontwerp en metodologie

Hierdie studie sal verwys na dwelmmatematiek in letterkunde op 'n wêreldwye en Suid-Afrikaanse vlak as agtergrondinligting, met die hooffokus op die Afrikaanse letterkunde.

Tesame met sekondêre navorsing, sal alle besprekings uit 'n teksgebaseerde analise bestaan. Die hoofstukindeling sal soos volg wees:

Hoofstuk 2 – Teoretiese begroting

Hierdie hoofstuk sal verskillende benaderings tot dwelms in die letterkunde ondersoek. Historiese agtergrond van die literatuursosiologie, sowel as 'n duidelike uiteensetting van die twee uitvloeisels van hierdie veld, naamlik Klassieke Marxisme en Humanistiese literatuursosiologie, sal in hierdie hoofstuk ingesluit word. Verder sal die seleksie van tekste in hierdie hoofstuk uiteengesit word.

Hoofstuk 3 – Dwelms in konteks

Hoofstuk 3 sal die spesifieke veld wat ondersoek word, afbaken en verken. 'n Definisie van dwelms, verskillende kategorieë van relevante dwelms, asook 'n bondige geskiedenis van die verskynsel, sal bespreek word. Die effekte, wetgewing, beskikbaarheid en informele name van dwelms sal ook hier ingesluit word, aangesien dit belangrik is om eers meer oor die gebruik van dwelms te verstaan, voordat dit in 'n teks geanaliseer kan word. Die voorkoms van dwelms in wêreldletterkunde, sowel as ander kunsvorme, sal ook in hierdie hoofstuk bespreek word.

Hoofstuk 4 - Argief

In hierdie hoofstuk sal die voorkoms van dwelms in die Afrikaanse letterkunde ondersoek word. Hoofstuk 4 sal fokus op die voorkoms van dwelms in verskillende tekste, met die oogmerk om 'n argief te skep, en sal nie in-diepte analyses van tekste insluit nie. Die doel van hierdie hoofstuk is eerder om te bepaal wie oor watter dwelms in watter tekste geskryf het, as om die rol van dwelms te interpreteer.

Hoofstuk 5 – In-diepte analyses

Vier tekste uit die lys wat in Hoofstuk 4 geskep word, sal gekies word om die funksie van dwelmatematiek in geselekteerde tekste te bepaal. Die vier tekste sal geanaliseer word vanuit 'n teksgerigte invalshoek, met die doel om primêre en sekondêre navorsingsvrae te beantwoord. Dwelms se afsonderlike bydrae tot die tekste se plotkomposisie, karakters, tyd en ruimte, vertelinstantie en geloofwaardigheid sal beoordeel word.

Hoofstuk 6 – Gevolgtrekking

Laastens, sal Hoofstuk 6 'n samevatting van die studie gee, tot 'n gevolgtrekking kom, beperkinge van die studie uitwys en aanbevelings maak vir verdere navorsing.

1.4 Slot

Met die bogenoemde agtergrond oor dwelms in die letterkunde in gedagte, word dit duidelik dat daar ruimte vir 'n ondersoek na die voorkoms en funksie van dwelms in die Afrikaanse letterkunde is.

Hoofstuk 2: Teoretiese raamwerk

“If you want to understand a society, take a good look at the drugs it uses” – Bill Hicks

2.1 Inleiding

Omdat dwelms so 'n omvattende verskynsel is, is dit belangrik om baie spesifiek af te baken vanuit watter perspektief en met watter doel dit ondersoek word. Die verskynsel strek so ver terug soos die mens se bestaan en het sedertdien evolueer en in verskeie vorme verprei na al die uithoeke van die wêreld. Die effekte daarvan is ook kompleks en kan dus nie net vanuit een studieveld benader word nie. Dwelms affekteer die samelewing op gesondheids-, sosiale, politiese, ekonomiese, sielkundige en artistieke vlakke.

In hierdie hoofstuk sal verskillende invalshoeke tot dwelms vlugtig bespreek word, om 'n oorsig oor die navorsingsveld uit te lê. Daar is ook verskeie subafdelings vir hierdie studieveld – selfs in die literêre gemeenskap. Hierdie studie gebruik die literatuursosiologiese teorie as agtergrond vir 'n literêre ondersoek en daarom word relevante teorie en verskillende uitvloeisels daarvan in hierdie afdeling bespreek.

Omdat hierdie studie een van die eerstes van sy soort in Afrikaans is, sal ek baie spesifiek omgaan met sekere aspekte van literêre teorieë. Arisky (2019: 16) waarsku teen die problematiese gevolge wat ontstaan indien literatuursosiologie as 'n benadering tot die letterkunde gebruik word, aangesien die teorie veel breër strek en 'n eenvoudige benaderingswyse moontlik die diskrepansie tussen werk en oorsake misreken. Dus, sal ek laastens spesifiseer hoe die teorie aangewend word ten opsigte van die uiteindelijke doel van hierdie ondersoek.

2.2 Bestaande navorsing en moontlike invalshoeke

Omdat dwelms en die effekte daarvan nie altyd maklik toetsbaar is nie en gedeeltelik ook omdat dit steeds gesien word as 'n taboe-onderwerp, is dit grotendeels 'n problematiese navorsingsveld. Die meeste studies is baie afhanklik van befondsing en die goedkeuring van etiese kwessies, wat deur 'n land se regering bepaal word.

Een voorbeeld wat die ontwikkeling van dwelms as navorsingsonderwerp goed illustreer, is die geskiedenis van navorsing oor LSD en ander psigedeliese middels in die V.S.A. Dr. Stanley Yolles, direkteur van die National Institute of Mental Health van 1964 tot 1970, het

navorsing in hierdie veld as waardevol beskou en dit sover moontlik aangemoedig (*The Mind Explained – Psychedelics*, 2019). Gedurende die 1950's en 1960's is ses internasionale kongresse oor L.S.D. gehou. Die kulturele hippie-beweging van die 1960's het 'n groot rol gespeel in psigedeliese middels se gewildheid en as gevolg daarvan het 'n teenkultuur hiervan ontstaan. 'n Oorheersende kulturele vrees, tesame met Nixon se sienings van die middels, het verseker dat daar byna geen befondsing vir hierdie navorsing beskikbaar gestel is tot die een-en-twintigste eeu nie (*The Mind Explained – Psychedelics*, 2019). Hoe dwelms uitgebeeld word deur die akademie en media is dus baie subjektief en afhanklik van 'n aantal mense en instansies.

Dit is ook belangrik om te noem dat die impak van maatskaplike navorsing beperk is en steeds nie 'n eenvoudige oplossing kan bied vir die sosiale probleme wat dwelms veroorsaak nie. Een voorbeeld hiervan is die probleme met rehabilitasieprogramme en die verbasend lae sukseskoers daarvan. Dit kan ook nie maklik wees vir 'n organisasie soos die Wêreldgesondheidsorganisasie om op die hoogte te bly van al die nuwe vorme van dwelms wat die lig sien nie. Die wye omvang van dwelms veroorsaak dus dat daar heelwat probleme rakende die data en sukses van dwelmnavorsing is.

Nou verskuif die fokus na die literatuurwetenskap en 'n aantal maniere om dwelms in die letterkunde te benader. Sommige velde is vaag en sal meer oorvleuel met ander velde om as 'n ware literêre ondersoek gesien te word. Ander voorstelle is nie noodwendig teorieë waarvolgens 'n navorser werk nie, maar eerder vrae wat gestel kan word. Die veld is, veral in die Afrikaanse letterkunde, nog nie ten volle verken nie en daar is in my opinie steeds baie ruimte vir verdere studies en voorstelle.

Eerstens kan 'n kulturele aanslag gebruik word. Byna elke dwelm het 'n unieke subkultuur wat verwant is aan die sosiale gebruik daarvan. Bogaards (2010: 9 – 11) identifiseer vyf hoofkategorieë van dwelms³ en verduidelik hoe verskeie subkulture van spesifieke dwelms op interessante maniere inskakel by ander sosiale subkulture. Voorbeelde hiervan sluit in reggaemusiek, prostitusie, die gaykultuur, die hippiebeweging en die jazzkultuur. Tendense van hierdie subkulture kan ook in die letterkunde raakgesien word en 'n analise met 'n kulturele invalshoek sal die navorser in staat stel om moontlike vergelykings tussen verskillende subkulture van dwelmgebruik te tref, asook om meer kulturele inligting oor dwelmeffekte uit te lê.

³ Meer hieroor in die afdeling “'n Definisie vir dwelms”.

’n Tweede invalshoek, wat miskien nouer verwant is aan taalkunde, is ’n sociolinguistiese vertrekpunt. Soos hierbo vasgestel is, word spesifieke dwelms gekoppel aan spesifieke kulturele oriëntasies. Dit het tot gevolg dat die gebruik van verskillende dwelmtipes unieke omgangstale tot gevolg het, elk met sy eie terme en tradisies. Om hierdie invalshoek te rig op die letterkunde, kan ’n analise gemaak word van die terminologie en taalgebruik van tekste wat handel oor dwelms. Hierdie analise kan dan ook weer op die ontvangers gerig word. Bogaards (2010: 11) vra in sy dwelmstudie ’n vraag – wat na my mening belangrik is ten opsigte van hierdie veld – oor die dieper impak van outeurs se taalgebruik in verband met dwelms: “Weet lesers werklik wat al hierdie name en terme beteken en wat die effek van al die verskillende dwelms op die mens se psige is?”. Alhoewel hierdie studie se hoof- en subvrae nie wyd genoeg strek om hierdie probleem te oorweeg nie, kan dit moontlik later ondersoek word, aangesien die woordkeuse en terminologie van vertelinstansies en dialoë in tekste ook bespreek sal word.

’n Ander aspek van hierdie veld wat veral in Afrikaans ontwikkel kan word, is gegrond op die term “drug prose”, wat reeds ’n gevestigde posisie in die in die Engelse letterkunde handhaaf. ’n Genre-beskrywende studie kan bepaal watter eienskappe kenmerkend is van sogenaamde “dwelmprosa”, moontlik die subgenre duideliker afbaken, of nuttige terme skep vir verdere diskoers rakende dwelms in die (Afrikaanse) letterkunde.

Nog ’n invalshoek van die literatuurwetenskap, naamlik ’n resepsie-estetiese benadering, kan ten opsigte van dwelms toegepas word. Sekere vrae wat ontstaan uit ’n sociolinguistiese ondersoek het reeds gedui op die belangrikheid om die ontvanger van dwelmletterkunde in ag te neem. Dit is miskien ook nodig om te vra watter lesers belangstelling toon in tekste oor dwelms en watter lesers geteiken word. Juis omdat dwelms ’n taboe-onderwerp was en tot ’n groot mate steeds is, kan die wyse waarop dit ontvang word (moontlik deur chronologies te kyk na die veranderende ontvangs van dwelmletterkunde oor ’n tydperk), insiggewende bevindinge in die literatuurwetenskap voortbring.

’n Psigoanalitiese invalshoek kan moontlik met groot sorgvuldigheid gebruik word, veral in gevalle waar outobiografiese tekste en spesifiek poësie geanaliseer word. Dit is wel riskant om enige afleidings oor die outeur se dwelmgebruik te maak, maar ’n ondersoek na psigiese invloede en veranderings wat met dwelmgebruik gepaard gaan – veral in tekste waar outeurs openlik hulle ervarings met dwelms voorstel – kan lig werp op iets wat andersins moeilik verstaan word vanuit ’n objektiewe navorsingsuitkyk, naamlik wat die gebruiker van dwelms ervaar.

Bogaards (2010: 14) vra nog 'n relevante vraag oor die doel agter dwelmletterkunde. Hy stel dan drie moontlike maniere voor waarop dwelmprosa aangebied word, naamlik as 'n boodskap, as propaganda, of as fiksie. Indien die teks 'n boodskap wil oordra, moet die leser hom- of haarself daarmee kan vereenselwig en moet die teks dus so geloofwaardig as moontlik wees. Propaganda is slu, oorvleuel met baie ander eienskappe van 'n teks en kan baie debatteerbaar wees. Tekste kan geskryf word met die doel om dwelms in 'n negatiewe lig te stel, of moontlik om protes aan te teken teen wetgewing, soos byvoorbeeld dié rakende marijuana. Hierdie studie se ondersoek na die literêre funksie van dwelms is nou verwant aan die fiksionele doel agter dwelms in die letterkunde. Dit kan moontlik waardevolle bydraes tot 'n teks lewer. Ek vind dit egter nie so maklik om op 'n eenvoudige manier vas te stel wat die doel agter dwelmletterkunde is nie. Marxistiese opvattinge, wat in die volgende afdeling bespreek word, kompliseer hierdie vraag verder.

Laastens kan 'n ondersoek gebruik word wat glad nie steun op objektiwiteit nie. 'n Outo-etnografiese ondersoek verwys na die sistematiese studie van mense en kulture, waar die navorser slegs met subjektiewe ervarings werk. Volgens Denshire (2014: 832) bied hierdie styl alternatiewe maniere vir navorsing, aangesien navorsers interpreterend te werk kan gaan en die grense tussen fiksieskryf en wetenskaptaal kan vernou. *Gonzo-journalism*, bekend gestel deur Hunter S. Thompson, is 'n uitvloeisel van outo-etnografie. 'n Outeur in hierdie stroom skryf dikwels in 'n eerstepersoonnarratief en vorm ook deel van die verhaal (Garrett, 2015). Die rede hoekom hierdie studiemetode nuttig kan wees wanneer dwelms in die literatuur ondersoek word, selfs met al die kritiek teen die metode, is as gevolg van die subjektiewe aard van dwelms. Dit kan ook moontlike antwoorde verskaf op die vraag of dwelms waarde inhou vir die kunstenaar en die effekte van dwelmgebruik op tekste verder belig.

Die geskiedenis van die studie van dwelms is geweldig kompleks en die eindelose aantal maniere waarop dit benader kan word, bemoeilik ook die taak van die navorser om een spesifieke invalshoek te selekteer. Alhoewel baie van die aspekte van die bogenoemde invalshoeke, sowel as kontroversie oor dwelmnavoring, deurlopend in gedagte gehou word in hierdie studie, bly die hoofdoel daarvan – om vas te stel wat die funksie van dwelms in die Afrikaanse letterkunde is – die hoogste prioriteit. Teorie rakende die literatuursosiologie sal in die volgende afdeling bespreek word en relevante aspekte daarvan sal uiteindelik toegepas word om die hoofdoel van die studie te bereik.

2.3 Literatuursosiologie

2.3.1 Inleiding

Die literatuursosiologie verwys na 'n oortuiging dat die letterkunde 'n sosiale verskynsel is en dat die letterkunde en die samelewing mekaar sistematies weerkaats, sowel as wedersyds beïnvloed (Viljoen, 2013). Dié teorie stel literatuurwetenskaplikes in staat om die letterkunde as 'n spieël van die werklikheid te beskou. Iets wat veral relevant is vir hierdie studie, is die feit dat literatuursosiologie gebruik kan word om 'n teks se weerkaatsing van die werklikheid te toets. Ferguson *et al.* (1988: 429 – 430) redeneer dat die literatuur die werklikheid kan misweerkaats, vergroot, verklein, verdraai of weglaat. Om hierdie rede kan die literatuursosiologie gebruik word om misweerkaatsings in tekste te identifiseer en verder die gevolge van hierdie misweerkaatsings te ondersoek.

Literatuursosiologie gaan van die veronderstelling uit dat daar 'n verband bestaan tussen 'n literêre teks en die samelewing van die tyd waarin dit geskep is. Selfs anti-sosiale letterkunde is sosiaal relevant, aangesien dit kommentaar lewer op 'n gemeenskap en 'n gemeenskap kan verander (Grenz, 2013). Viljoen (2013) beweer selfs dat die literatuur meer is as net 'n versameling tekste, maar eerder 'n sosiale instelling is wat afhanklik is van 'n reeks verskillende sisteme wat dit deurentyd beïnvloed. Die eeue-lange debat oor of letterkunde betrokke of nie betrokke moet wees nie, kom ook hier ter sprake en sal verder onder “Marxisme” bespreek word.

2.3.2 'n Oorsig van Sosiologie

“Sosiologie”, 'n subafdeling van die Geesteswetenskappe, verwys na die wetenskaplike studie van die menslike samelewing. Die ontwikkeling van die mens het 'n komplekse sosiale sisteem tot gevolg gehad. Sosioloë streef voortdurend daarna om te verstaan hoe 'n menslike gemeenskap moontlik is, funksioneer en bly voortbestaan (Arisky, 2019: 15). 'n Sosiale sisteem is gedurig in wisselwerking met ander sisteme, soos ekonomiese, politiese, kulturele en wetenskaplike en geografiese sisteme (Arisky, 2019: 16). Om hierdie rede is dit nuttig om te bestudeer hoe ander sisteme inwerk op die samelewing en wat die fundamentele voorwaardes vir sosiale stabiliteit, sowel as sosiale verandering is. 'n Sosiologiese studie poog dus om vrae oor die ontstaan, struktuur, ontwikkeling en funksies van 'n gemeenskap te beantwoord.

Aanvanklik was die leiers in hierdie veld hoofsaaklik filosowe en nie sosiale wetenskaplikes nie. Auguste Comte, 'n Franse filosoof, het in 1839 die term “sosiologie” gedefinieer in sy boek, *Positive Philosophy* (Goldmann, 1981: 86). Hierin is die grondbeginsels vir sosiologie vasgelê, naamlik dat dit ondersoek instel na verskillende aspekte van die sosiale sisteem.

Herbert Spencer, Karl Marx, Émile Durkheim en Max Weber was ander belangrike invloede op die vroeë ontwikkeling van sosiologie as 'n sistematiese, wetenskaplike navorsingsveld. Spencer het belangrike velde in die sosiologie afgebaken, soos byvoorbeeld familie, sosiale beheer, politiek en industrie as invalshoeke (Goldmann, 1981: 12). Volgens Marx vorm 'n ekonomiese struktuur die basis vir 'n samelewing. Dit beïnvloed ook 'n individu se karakter, tesame met alle aspekte van kultuur en sosiale struktuur (Goldstein, 1990: 5). Vir Durkheim was “sosiale feite” van belang. Hy het voorgestel dat sosiale strukture geanaliseer word volgens sosiale feite, aangesien sosiale feite slegs 'n gesamentlike denkwys van en oor die samelewing is. Laastens het Weber die individu as die grondeenheid van die samelewing gesien (Goldmann, 1981: 11). Laasgenoemde drie skrywers staan bekend as die Vaders van sosiologie, aangesien hulle bydrae die grondbeginsels vir sosiologie identifiseer het.

Historiese gebeurtenisse soos die Franse Rewolusie en die Industriële Rewolusie het 'n groot invloed op die ontwikkeling van sosiologie gehad. Bogenoemde rewolusies het beide sosiale sisteme as basis gehad en daaruit het konsepte soos “individualisme”, “sosialisme”, “positivisme” en “kolonialisme” ontstaan (Foster en Kenneford, 1973: 357). Ontwikkeling soos hierdie konsepte en ideologieë, sowel as die erns van sosiale probleme van die tyd het veroorsaak dat sosiologiese ondersoeke van belang geword het.

Die grootste uitdaging van 'n sosiologiese studie is die *subjek-objek-probleem*. Goldmann (1981: 35) wys hierdie belangrike kwessie in die navorsingsveld uit in *Method in the Sociology of Literature*: die navorser is inherent deel van die samelewing en kan dus nie ten volle objektief wees nie. Navorsers soos Marx en Hegel het uitgewys dat die samelewing 'n individu se bewussyn beïnvloed. Navorsers, net soos alle ander mense in 'n samelewing, aanvaar 'n sekere sosiale rol binne 'n sosiale struktuur. Ekonomiese en politiese omstandighede van die individu beheer ook tot 'n mate die navorser se interpretasie en gevolgtrekking. Om hierdie rede verskil sosiologie van 'n studie in die natuurwetenskap, byvoorbeeld, waar die subjek en objek ten volle van mekaar geskei kan word. Dit is belangrik om deurlopend in gedagte te hou dat objektiwiteit nie ten volle bereik kan word in 'n sosiologiese studie nie.

Dwelms kan ook 'n subjek van moderne sosiologie wees. Aangesien dwelms die gevolg van baie sosiale probleme is, maak dit sin dat die inwerking van dwelms op 'n samelewing bestudeer moet word. Die bestudering van die sosiale impak van dwelms kan byvoorbeeld nuttig wees in die beplanning van dwelmvoorligting.

Wat die literatuursosiologie betref, is dit nie altyd maklik om hierdie subveld spesifiek onder sosiologie of onder letterkunde te plaas nie. Dit is wel relevant dat die letterkunde 'n voorstelling van die menslike bestaan is, waarin sosiale norme uitgebeeld word. Dit word boonop geadministreer deur middel van 'n sosiale skepping, naamlik taal. Probleme verwant aan die letterkunde stem ooreen met probleme verwant aan die samelewing en daarom kan tekste gebruik word om sosio-ekonomiese situasies, politieke kwessies, die wêreldbeskouing van outeurs en die verhouding tussen sekere idees en kulturele konfigurasies te verstaan (Foster en Kenneford, 1973: 363). Indien die letterkunde as 'n spieëlbeeld van die werklikheid gesien word, dui dit dus aan hoe outeurs voel oor sekere kwessies en idees in die samelewing.

Die letterkunde kan onder andere as 'n bron vir 'n sosiologiese ondersoek gebruik word. In die literatuursosiologie word die letterkunde gesien as 'n instelling en 'n sosiale produk. Volgens Hudson (aangehaal in Arisky, 2019: 20) ontstaan die letterkunde vanuit lewe, dit reageer op lewe en word gevoed deur lewe. Die wêreldbeskouing van die outeur speel so 'n groot rol in die uitbeelding van die werklikheid dat dit kan dien as gereedskap om doelbewus 'n leser se siening oor een of meer aspekte van die samelewing te beïnvloed. Die samelewing en letterkunde is dus afhanklik van mekaar. Hoggard, soos aangehaal deur Arisky (2019: 24) beskryf die verhouding tussen die letterkunde en die samelewing soos volg: “without the full literary witness, the students of society will be blind to the fullness of society”. Omdat die letterkunde so 'n groot rol speel in die dokumentering en uitbeelding van die samelewing, is dit 'n kardinale aspek van sosiologie.

2.3.3 Die ontwikkeling van Literatuursosiologie

Die volgende afdeling bespreek 'n aantal hooftradisies of -bewegings in die literatuursosiologie. Dit is belangrik om in ag te neem dat die meerderheid van hierdie tradisies nie noodwendig berus op 'n teorie nie, maar eerder op kritiek en verskillende maniere om die letterkunde te interpreteer. Sommige tradisies oorvleuel met mekaar, aangesien die literatuursosiologie voortdurend opgebou word deur oorspronklike idees te kritiseer, vernuwe en/of aan te pas. Om te verklaar hoe tekste in hierdie studie gesien en

geïnterpreteer sal word, is 'n oorsig van die ontwikkeling van literatuursosiologie nuttig. Ander belangrike terme, debatte en aspekte van literatuursosiologie word ook vlugtig bespreek, ten opsigte van agtergrondinligting.

2.3.3.1 Vroeë Literatuursosiologie

Die vroegste verwysing na literatuursosiologie is deur Plato, wat vrae gestel het oor die sosiale impak van die letterkunde (Goldstein, 1990: 3). Die opkoms van die roman gedurende die agtiende eeu het ook 'n rol gespeel in die ontwikkeling van literatuursosiologie, aangesien die roman gesien is as 'n “realistiese beeld van die samelewing”.

H.A. Taine kan gesien word as die vader van literatuursosiologie, aangesien sy werk *History of English Literature* (1886) gepoog het om 'n sistematiese, wetenskaplike benadering tot literatuursosiologie voor te stel. Hierdie teks het 'n formule beskryf wat na bewering die “ras, milieu en oomblik” van 'n teks kan bepaal om sodoende die teks binne 'n sosiologiese konteks te interpreteer. Volgens Taine stel 'n literêre teks eerder 'n gesamentlike uitdrukking van die samelewing as 'n individuele siening voor (Arisky, 2019: 25). Faktore soos die algemene tydsgees en sosiale omstandighede word gesien as algemene idees en word uitgebeeld in die letterkunde. Letterkunde kan dus gebruik word as 'n middel waardeur die bewussyn van 'n samelewing uitdrukking kry. Vir Taine was die ontwikkeling van die roman ook belangrik, aangesien dit volgens hom die dominante genre van 'n industriële samelewing is (Arisky, 2019: 28). Taine se werke het tot gevolg gehad dat die letterkunde as 'n sosiale dokument gesien word en daarvolgens geïnterpreteer word.

'n Belangrike impak, selfs op moderne literatuursosiologie, was die werke van Karl Marx en Friedrich Engels. Beide Marx en Engels het kritiek gelewer op die ideologiese aard van die samelewing en was sterk uitgesproke teenoor kapitalisme. Hulle beweer dat 'n samelewing altyd bestaan uit twee groepe, naamlik die onderdrukte meerderheid en 'n onderdrukkende minderheidsgroep. Die onderdrukkende minderheidsgroep bepaal die ideologie, opvattinge en struktuur van die res van die gemeenskap. Hierdie idee beïnvloed ook sosiale produkte van 'n samelewing, soos byvoorbeeld die letterkunde. Tekste soos *The Communist Manifesto* (1848) het Europa in die negentiende eeu blootgestel aan vernuwende idees oor die samelewing. Marx en Engels se idees het nie net die grondslag vir literatuursosiologie gelê nie, maar ook 'n wye veld geskep waarop ander kritici gebou het.

2.3.3.2 Marxisme

Die hooffokus van Marx en Engels se kritiek lê in die feit dat hulle die ekonomiese struktuur as die dominante struktuur van alle aspekte van die samelewing gesien het (Viljoen, 2013). Omdat die ekonomiese struktuur bepaal word deur die onderdrukkende minderheidsgroep, is dit beïnvloed deur die heersende ideologie. Sosiale klas word bepaal deur ekonomiese strukture en het 'n direkte invloed op kuns en letterkunde. Marx gaan selfs so ver as om te redeneer dat geen kunsvorm of ander kulturele produk losstaande van die ideologie van die tyd waarin dit geskep is, kan wees nie.

Basis en superstruktuur

Marxistiese teorieë verdeel 'n samelewing in die “basis” en “superstruktuur”. Die basis van 'n samelewing word bepaal deur menslike verhoudings wat ontstaan en gevorm word deur die ekonomiese strukture van die samelewing (Lewers, 2015). Sosiale klasse ontstaan as gevolg van ekonomiese ongelikheid in 'n bevolking en het 'n invloed op werksomstandighede, die eiendomsmark en ander sosiale omstandighede. Die basis van die gemeenskap bepaal die superstruktuur. Die superstruktuur verseker dat die basis onderhou word, deur idees en norme wat ooreenstem met die ideale van die basis uit te beeld. Dit sluit enigiets in wat nie direk verband hou met ekonomiese produksie nie, soos byvoorbeeld kultuur, politiek, tradisies en kuns (Lewers, 2015). Met ander woorde, Marx se teorie sluit in dat letterkunde bepaal word deur die ekonomiese strukture van 'n nasie.

Die verhouding tussen die samelewing en die literatuur

Die reikwydte van Marx se werk is breed, maar een afdeling hiervan is belangrik ten opsigte van die literatuursosiologie: die teorie dat die sin die bewussyn bepaal. Dit wil sê, die mens is 'n wese wat gedryf word deur drange en impulse groter as sy bewussyn. As gevolg hiervan lewer Marxisme sterk kritiek teenoor die idee van “l’art pour l’art”, omdat die gemeenskaplike en sosiale aard van kuns dit outomaties partydig en betrokke maak (Grenz, 2013). Marx het twee belangrike literatuursosiologiese probleme voorgestel, naamlik die aard van die verhouding tussen literatuur en die samelewing en die probleem van historisme.

Marx en Engels het drie grondstellings wat by wyse van 'n spanningsverhouding op mekaar inwerk, geïdentifiseer. Hierdie spanning veroorsaak gevolglik dat literatuurwetenskap 'n probleemveld is en word deur Grenz (2013) as volg verwoord:

“(1) Die syn bepaal die bewussyn (Marx, 1859/1970). (2) Die kuns is ’n doel op sigself en nie ’n middel vir enigiets nie (Marx, 1843/1985). (3) Die kuns weerkaats die maatskaplike werklikheid en mag nie in die diens van ’n besondere tendens gestel word nie (Engels, 1888/1972).”

Marx en Engels voer ook redes aan vir die ontstaan van hierdie spanning. Indien die bewussyn beïnvloed word deur die syn, kan kuns geen doel wees nie. Dit kan wel aangewend word as ’n wapen in ’n ideologiese stryd en as ’n middel dien. Dit wil sê dat kuns die rol speel van ’n meganiese weerkaatsing van die werklikheid (Grenz, 2013). Tweedens, indien kuns gesien word as ’n doel, moet die kunstenaar onafhanklik wees van sosiale omstandighede⁴. Dit beteken dat die kuns dan nie ’n weerkaatsing van die werklikheid is nie, omdat die mens sosiaal is (Grenz, 2013). Laastens, indien kuns net as ’n weerkaatsing gesien word, bestaan die moontlikheid van ’n perspektiwiese afstand van ’n outeur nie (Grenz, 2013). Dus, indien hierdie stelling waar is, is kuns dan nie ’n doel of ’n middel nie en die syn beïnvloed nie die bewussyn nie. Kuns kan bloot die werklikheid vergesel en kan nie kommentaar daarop lewer nie.

Die drie grondstellings en die spanning wat daardeur ontstaan, lei tot vrae oor hoe kuns gesien moet word en werp lig op probleme op die teorie van literatuurwetenskap. Drie terme word gebruik om te onderskei tussen verskillende maniere om die werklikheid uit te beeld: realisme, die tipiese en tendens (Grenz, 2013). Die realisme word gesien as die “regte” manier om die sosiale werklikheid voor te stel. Die tipiese handel oor belangrike elemente van die werklikheid en tendens ondersoek die politieke doeleindes van die kunstenaar.

Die historisme is ’n teorie wat beweer dat alle kultuurverskynsels, soos literatuur, ’n produk van die geskiedenis is (Bisschoff, 2013). Dit is die tweede hoofprobleem wat Marx geïdentifiseer het, omdat dit die vryheid waarin kuns geskep word, bevraagteken. Kuns verteenwoordig ’n waarheid wat histories van aard is; dit word bepaal deur die tyd waarin dit geskep is. Om hierdie rede is aanhangers van hierdie teorie sinies oor sogenaamde objektiewe kuns – dit word altyd beïnvloed deur ideale, politiek en die geskiedenis.

Marxisme is dus veel meer geïnteresseerd in die sosiale aard van ’n teks as in die waarde van die literatuur self.

⁴ Vergelyk met *l’art pour l’art*.

2.3.3.3 Betrokke kuns teenoor “l’art pour l’art”

Ter wille van agtergrond is dit nuttig om vlugtig te verwys na die debat oor of letterkunde betrokke moet wees, al dan nie. “Betrokke letterkunde” impliseer dat literatuur bestaan as ’n bowestruktuur van ’n gemeenskap (Brink, 2013). Die letterkunde kan dus gesien word as ’n besondere weerkaatsing van die werklikheid. Dit sluit dus alle tekste in wat enigsins reflekteer of kommentaar lewer op die samelewing. Hiermee saam gaan die invloed wat die samelewing (en/of agente) op die letterkunde het. In teenstelling hieroor staan die Franse teorie “l’art pour l’art”, oftewel “kuns ter wille van kuns”. Hierdie teorie veronderstel dat waarde van “ware” kuns los staan van enige morele, politiese, didaktiese of gebruiklike funksie (Brink, 2013). Enige voorstaander van hierdie teorie sal betrokke kuns sien as ondergeskik aan “ware” kuns.

2.3.3.4 Positivisme

In die negentiende eeu het toenemende spanning tussen wetenskaplike navorsing en ander velde, wat nie as wetenskaplik geag is nie, gelei na ’n filosofiese beweging, naamlik positivisme. Positiviste het slegs vertrou wat deur empiriese navorsing bewys kon word. Hierdie siening was veral van toepassing op sosiale navorsing, aangesien hierdie veld meer gewild geraak het in die vroeë twintigste eeu. Positiviste was oortuig daarvan dat slegs natuurwetenskappe gebruik kan word om sosiologiese stellings te ondersteun (Pieper, 2020: 77). Die literatuursosiologie, wat nie noodwendig ondersteun word deur formele metodologie nie, is sterk beïnvloed deur hierdie beweging.

2.3.3.5 Klassieke Marxisme teenoor Kulturele Marxisme

In die twintigste eeu het sekere kritiek teen Marx en Engels se oorspronklike idees verskyn. Alhoewel hierdie oorspronklike idees, wat later bekend sou staan as “Klassieke Marxisme”, belangrike stellings oor die invloed van ideologie gemaak het, het ander kritici, soos byvoorbeeld Raymond Williams, gevoel dat hierdie siening beperkend is wanneer ’n teks daarvolgens geïnterpreteer word. Die Klassieke Marxiste is beïnvloed deur positivisme en daarom het hulle dikwels die waarde van die refleksie wat literatuur bied, onderskat.

Die aanvang van Kulturele Marxisme word gekenmerk deur ’n selfkritiese stelling deur Engels self. Nadat hy erken het dat hy soms te veel fokus plaas op die inhoud van ’n teks, het

hy verdere kennis ingestel oor die invloed en waarde van die vorm van die teks. Dit het gelei na 'n nuwe uitgangspunt van die Marxisme, naamlik dat tegnieke in die kuns meer suksesvol daarin slaag om sosiale aspekte van die samelewing uit te beeld as wetenskaplike navorsing (Goldstein, 1990: 7). Alhoewel alle literatuur nie noodwendig feite weergee nie (vandaar die konsep van fiksie), speel dit tog 'n belangrike rol in die uitbeelding van die samelewing, aangesien dit perspektiewe weergee wat nie in wetenskaplike vorm moontlik is nie.

Kulturele Marxiste het nie die invloed van ideologie op die letterkunde onderskat nie, maar het doelbewus tekste vanuit 'n sosiale oogpunt benader. Deur 'n teks in 'n sosiale konteks te plaas, kan sekere feite afgelei word oor die tyd en ruimte waarin die teks geskep is, sowel as algemene sosiale norme en idees (ideologie). Die teks weerspieël nie noodwendig die “ware” beeld van die samelewing nie, maar hoe die werklikheid verteenwoordig word in die teks as weerspieëling, hou nietemin waardevolle insig vir die literêre navorser in.

2.3.3.6 New Criticism

New Criticism het ontstaan in die V.S.A. in die twintigste eeu en het tot 'n mate wegbeweeg van die sosiale interpretasie van tekste. Vir hierdie kritici was dit nie soveel van belang dat 'n teks 'n sosiale werklikheid reflekteer nie, maar eerder dat die teks 'n hoëgehalte artistieke waarde inhou. Om tekste te analiseer, het hierdie navorsers dus nie sosiale konteks in ag geneem nie en slegs gefokus op die artistieke waarde van die teks (Arisky, 2019: 21). Die sosiale werklikheid is gesien as onafhanklik van die teks, wat tot gevolg gehad het dat dit wat in tekste gereflekteer word, gesien is as 'n illusie en nie noodwendig 'n weerkaatsing nie.

2.3.3.7 Strukturalisme

Die Strukturalisme sien die literatuur as 'n komplekse totaliteit van tekens op sy eie, wat ook beskik oor sy eie konvensies en kodes. Verder kan die literatuur, volgens hierdie teorie, glad nie direk of simplisties aan die samelewing gekoppel word nie. Dit beteken dat letterkunde nie volledig deur 'n konvensie of reël geïnterpreteer kan word nie, aangesien dit oortollig en “moedswillig” is en sekere stelsels kan oorskry (Venter, 2013). Dié teorie lê klem op die interne samehang van strukture wat nie op 'n eksterne werklikheid dui nie, maar eerder berus op leegtes of verskille.

2.3.3.8 Humanistiese literatuursosiologie

Nog 'n noemenswaardige uitvloeisel van literatuursosiologie is die Humanistiese beweging. Hierdie beweging staan ook bekend as die “liberale” beweging en kan gesien word as 'n reaksie teen idees van die New Critics. Die sogenaamde “Engelse Skool” het baie kritiek uitgespreek in hierdie veld. Matthew Arnold, F.R. Leavis en Raymond Williams het belangrike tekste geskryf om hierdie idees te bevorder. Vir hierdie groep literatuursosioloë beskik literatuur nie net oor hoë kunstige waarde nie, maar ook oor die vermoë om die waarheid te reflekteer (Goldstein, 1990: 67). Die ideaal is dat 'n kunstenaar unieke ervarings deur middel van taal kan oordra in die letterkunde en sodoende 'n geloofwaardige teks skep.

Soos die Kulturele Marxiste, vermy hierdie navorsers nie die sosiale konteks van die teks of die politieke invloede daarop nie. Hulle ag wel die interpretasie van die teks hoër as enige van die voorafgaande sienings wat deur konteks en invloed bepaal word (Arisky, 2019: 43). Liberale kritiek kan ook meer gegrond wees op rasionaliteit, smaak en wysheid. Ook word die letterkunde nie as 'n groter instituut gesien nie, omdat die ideaal van hierdie groep bepaal dat 'n teks uniek kan wees. Teksanalise is dus die sentrale vertrekpunt van die Humanistiese literatuursosioloë.

Die Engelse skool heg hoë waarde aan die kreatiwiteit van die outeur. Taal is nie net 'n weerkaatsing van die samelewing nie, maar beskik ook oor kreatiwiteit, wat die vermoë het om nuwe sosiale betekenis te skep (Viljoen, 2013). Die sosiologiese agtergrond word weggeredeneer deur aanhangers van hierdie teorie en literatuurwetenskaplikes moedig 'n “close reading” (stipiees), of streng teksgerigte ondersoek van tekste aan. 'n “Close reading” is 'n benaderingswyse van die letterkunde wat slegs op die teks fokus en geen ander faktore in ag neem nie.

Kritiek teen die Engelse skool is dat hulle soms skakels tussen die letterkunde en die samelewing ontken. 'n Ander gevolg van die waarde wat die liberale literatuursosioloë heg aan “hoëgehalte” kuns is dat slegs 'n klein gedeelte van die bevolking werklik in staat is om tekste te interpreteer of selfs te lees. Dit lei daartoe dat sekere letterkunde juis geskep word vir 'n klein groep mense en dat populêre kultuur toeneem as leesstof vir die res van die bevolking.

2.3.3.9 Realistiese en pragmatiese invalshoeke

In 'n 1988 artikel onderskei Ferguson *et al* (1988: 428) twee punte van belang in die literatuursosiologie, naamlik 'n realistiese en 'n pragmatiese invalshoek. Die realistiese invalshoek berus op die idee dat letterkunde sterk beïnvloed word deur die sosiale konteks waarin dit geskep word. Die tweede invalshoek word nie gebruik om die invloed van die sosiale konteks van letterkunde te ontken nie, maar plaas eerder die fokus op die feit dat letterkunde in verskillende kontekste gelees kan word en vanuit 'n spesifieke sosiale perspektief gelees kan word.

Eagleton (1988: 471) verduidelik 'n groter probleem rakende die twee invalshoeke wat verband hou met die interpretasie van die geskiedenis. 'n Realistiese benadering, soortgelyk aan die Klassieke Marxistiese opvattinge, behels die verstaan van invloede soos ideologie, maar maak geen oproep om iets te bewys nie. 'n Pragmatiese benadering, wat elemente van New Criticism en Humanistiese Literatuursosiologie insluit, laat die navorser toe om deur verskillende lense te kyk na 'n teks en sodoende sekere kwessies aan te dui of in groter konteks te plaas. Indien 'n literêre ontleding van 'n teks pragmatiese waarde het, beweer die navorser dat die kwessie daaraan verbonde binne 'n realistiese historiese oogpunt gesien moet word. 'n Gemengde benadering, wat elemente van realisme en pragmatisme insluit, moet dus in sekere kontekste gevolg word (Eagleton, 1988: 471). Aangesien enige sosiologiese studie tot 'n mate subjektief is, kompliseer hierdie probleem 'n algehele vraag in die Geesteswetenskappe, naamlik die nou verband tussen die interpretasie van geskiedenis en die interpretasie van literatuur.

Eagleton (1988: 470) noem drie uitgangspunte in die literatuursosiologie: 'n pragmatiese benadering tot die letterkunde en 'n realistiese benadering tot geskiedenis; 'n pragmatiese benadering tot beide geskiedenis en literatuur en; 'n realistiese benadering tot beide geskiedenis en literatuur. Omdat die literatuursosiologie oor die algemeen geïnteresseerd is in die verband tussen letterkunde en die werklikheid (soos voorgestel in die geskiedenis en wetenskaplike studies), is hierdie drie belangrike perspektiewe om in gedagte te hou in enige literatuursosiologiese studie.

2.3.3.10 Populêre kultuur

Volgens hierdie teorie veroorsaak die massasamelewing 'n vervreemding tussen die kunstenaar en volk. Kunstenaars skep dus werke wat bekend staan as “hoë literatuur” en slegs

vir 'n aantal ontvangers verstaanbaar is. Hoë literatuur is nie binne die bereik van 'n groot deel van die bevolking nie en as gevolg hiervan het “laergehalte” kuns toegeneem in gewildheid en verkope. Volgens die Frankfurtse Skool vorm populêre kultuur deel van 'n kulturele industrie, wat hoofsaaklik ontvlugting verskaf en sorg dat die bevolking in 'n algemene staat van bedwelming vasgevang word om sekere sisteme in plek te hou (Viljoen, 2013). Dit word ook beskou as die vulgarisering of brutalisering van kuns.

Dit is belangrik om in ag te neem dat navorsers wat hierdie teorie aanwend, eintlik kritiek lewer op die massasamelewing; populêre literatuur is slegs een uitvloeisel daarvan.

2.3.3.11 Hermeneutiek

Hermeneutiek is die studie van teksinterpretasie, wat poog om te onderhandel en bepaal hoe hulpmiddels, metodes en beginsels vir die uitlê van 'n teks gebruik moet word. Dit word in die algemeen gebruik as onderdeel om die voorwaardes vir die verstaan van die produkte van die intellek te verstaan, maar in die letterkunde word hierdie teorie altyd toegepas op teksinterpretasie (Nethersole, 2013).

2.3.3.12 Massasamelewing

Studies van die massasamelewing het bewys dat die gehoor nie passief is ten opsigte van literatuur nie en nie maklik deur die massamedia gemanipuleer kan word nie (Viljoen, 2013). Die gehoor is nie bereid om alles wat aan hulle gevoer word, te aanvaar nie, omdat hulle aktief met die medium omgaan.

2.3.3.13 Die rol van agente van die letterkunde

Nog 'n belangrike aspek van die literatuur om in gedagte te hou, is die feit dat literatuur afhanklik is van agente wat die teks versprei of kanoniseer. Viljoen (2013) verwys hierna as die spieël se raam, aangesien die institusionele en intellektuele konteks van die teks so 'n groot rol speel in die uiteindelijke ontvangs daarvan. Hierdie agente sluit in kritici, uitgewers, verspreiders, sensors, onderwysers en aankopers by openbare biblioteke (Viljoen, 2013). Die *New York Times* kan gebruik word as 'n nuttige voorbeeld hiervan, deurdat die koerant se boekresensie 'n kardinale impak uitoefen op die literêre kanon van die V.S.A (Ohmann, 1978: 144). Die agente het dus baie mag oor die uiteindelijke uitkoms en ontvangs van 'n teks.

2.3.4 Toepassing

Hierdie studie stel belang in hoe dwelms, 'n sosiale verskynsel, as 'n aspek van die werklikheid weerspieël word in die letterkunde. Wat die werklikheid inhou, is egter subjektief en moet eers bepaal word, voordat dit vergelyk kan word met die letterkunde. Met al die bogenoemde inligting oor invalshoeke en teorieë in gedagte, stel ek 'n tweeledige ondersoek voor as die beste manier om werklik die funksie van dwelms in die letterkunde te toets. Om die hoogste moontlike vlak van objektiwiteit te bereik, sal die sosiale verskynsel en literatuur losstaande van mekaar geanaliseer word en dan teenoor mekaar gestel word.

2.3.4.1 Toets van die werklikheid

Om die werklikheid of geskiedenis te bepaal, sal 'n realistiese aanslag, gegrond op Klassieke Marxisme, gevolg word. Omdat letterkunde 'n sosiale produk is en beïnvloed word deur sosiale ideologie, moet die relevante verskynsel – dwelms – in 'n sosiale en historiese konteks geplaas word. Dit is nuttig om kennis te dra oor die relevante dwelm van 'n teks voordat die teks as 'n (betroubare) bron van inligting genader word. Feite oor die dwelm, soos byvoorbeeld die oorsprong en geskiedenis van die dwelm, die effekte daarvan en hoe algemeen bekombaar dit is, is van belang vir die toets van die werklikheid.

2.3.4.2 Ontleding van tekste

Die teksontleding van hierdie studie is gegrond op die New Critics se siening, naamlik dat die teks onafhanklik van sy sosiale konteks ontleed moet word. 'n “Close reading” sal toegepas word op drie tekste, naamlik 'n drama, prosawerk en digbundel (poësie). Met spesiale aandag op dwelms in die teks, sal die tyd en ruimte, karakters, ensovoorts ontleed word.

2.3.4.3 Vergelyking

Ten laaste word die teks getoets teen die werklikheid. Hierdie gemengde benadering sluit ook gedeeltelik die Humanistiese Literatuursosiologiese oortuigings in, omdat daar nou gefokus word op die teks self – die gebruik van literêre tegnieke en die outeur se geloofwaardigheid – sowel as op die werklikheid. Eers nadat hierdie vergelyking getref word, kan die beeld van dwelms as sosiale werklikheid wat geskep word in die letterkunde, bespreek word.

2.3.4.4 Seleksie van tekste

Soos genoem in Hoofstuk 1, is een doel van hierdie studie om die voorkoms van dwelms in die Afrikaanse letterkunde te ondersoek, deur 'n lys of argief saam te stel oor dwelms in die Afrikaanse letterkunde. Die voorwaardes waaraan 'n teks moet voldoen vir hierdie lys sluit in beide tipes wat in die vorige afdeling bespreek is in: letterkunde oor dwelms en letterkunde watbeïnvloed is daardeur. Tekste sal chronologies gelys word en kortliks bespreek word.

Om die funksie van dwelms in tekste te bepaal, sal drie tekste geselekteer word wat die meeste “toetsbaar” is ten opsigte van die bogenoemde teorie. Verskillende genres beskik oor verskillende vermoëns om die werklikheid uit te beeld en dus sal ek een prosawerk, twee dramas en een digbundel in diepte ontleed. Dit kan ook moontlik interessante bevindinge oor die genres uitlig en sekere vergelykings kan getref word tussen die drie tekste.

2.4 Letterkunde oor dwelms teenoor letterkunde oor dwelmgebruik

Hierdie afdeling hou verband met Bogaards se vrae in verband met die doel waarmee dwelmlitterkunde geskep word, sowel as met Marxisme se filosofie oor die doel waarmee letterkunde geskep word. Ná die bestudering van 'n aantal tekste oor dwelms, het ek begin onderskei tussen twee tipes tekste oor dwelms. Die eerste soort is letterkunde wat handel oor dwelms. Karakters van 'n roman mag dalk gebruikers van dwelms wees. Dwelms kan ook 'n hoof- of subtema van die teks wees. Die ander soort is letterkunde wat beïnvloed is deur dwelms. Die outeur is dus self 'n gebruiker en die effekte van die dwelm (of “trip”) het 'n direkte invloed op die teks. Dit is egter gevaarlik om afleidings te maak oor watter outeurs wel dwelms gebruik het en watter slegs sekondêre navorsing oor die dwelms gedoen het.

2.5 Slot

Die onmiskenbare rol wat dwelms in die samelewing speel, is nie maklik meetbaar of verstaanbaar nie. 'n Wye verskeidenheid teorieë en invalshoeke, sowel as politieke instansies se invloed, bepaal hoe dwelms uitgebeeld word aan die gemeenskap. Dwelms is egter ongetwyfeld een van die grootste oorsake van sosiale probleme wêreldwyd en daarom is 'n sosiologiese aanslag tot die letterkunde die beste benadering om die voorkoms en funksie van dwelms te bepaal.

Hierdie studie maak hoofsaaklik gebruik van Klassieke Marxisme en die Humanistiese Literatuursosiologie om tekste te selekteer en te analiseer. Wetenskaplike en sosiale feite oor dwelms sal dien as agtergrondinligting en gebruik word om die teks se uitbeelding van dwelms te vergelyk. Om die literêre funksie van die teks ten volle te verstaan, moet die teks ook sonder enige eksterne konteks geanaliseer word.

Deur die werklikheid en die letterkunde teenoor mekaar te stel, spesifiek ten opsigte van dwelms, hou 'n aantal voordele in: die teks se geloofwaardigheid word op die proef gestel; outeurs se siening van die samelewing, spesifiek ten opsigte van dwelms, word uitgelig; en die rol wat dwelms binne die literêre konteks speel, kan bespreek word. Die samestelling van die lys sal ook die navorser in staat stel om die algehele tema van dwelms in die Afrikaanse letterkunde te bespreek en sodoende afleidings te maak oor tendense en opvattinge in die diskoers van dwelms.

Hoofstuk 3: Dwelms in konteks

“A drug is neither moral or immoral – it’s a chemical compound.” – Frank Zappa

3.1 Inleiding

Om ’n suksesvolle ondersoek na die funksie van dwelms in die Afrikaanse letterkunde in te stel, is dit noodsaaklik om genoegsame kennis oor die agtergrond van dwelms en die invloed daarvan te versamel. ’n Logiese vertrekpunt is om eers vas te stel wat onder “dwelms” verstaan moet word. Daar bestaan nie ’n universele definisie vir dwelms nie en daarom sal hierdie hoofstuk verklaar hoe dwelms gekategoriseer kan word en watter middels in ag geneem word vir oorweging in hierdie studie.

Dit is ook nuttig om ’n historiese oorsig oor dwelms te hê en sodoende meer te verstaan oor die posisie wat dwelms in die samelewing ingeneem het. Alhoewel dit ’n komplekse geskiedenis is, word enkele hoogtepunte in hierdie hoofstuk uitgelig. Hier moet die *subjek-objek-probleem* (Goldmann, 1981: 35) deurlopend in gedagte gehou word, aangesien subjektiwiteit ’n sterk houvas op die uitbeelding van dwelms het. Uit hierdie vlugtige oorsig oor die geskiedenis van dwelms raak dit duidelik dat die samelewing se veranderende sienings oor sekere middels bepaal het of dit wettig is om te gebruik, of dit as ’n dwelm gesien kan word en of dit geskik is as ’n navorsingssubjek. Dit is dus nie moontlik om ten volle objektief te skryf oor die geskiedenis van dwelms nie. Die ervaring en uitwerking van dwelms is ook abstrak en uniek en daarom is dit nie maklik om die perspektief van die gebruiker te bepaal nie. Hierdie afdeling poog om so objektief as moontlik aan te dui deur watter fases (gewild/ taboe/ wettig/ onwettig) relevante dwelmtipes beweeg het.

Laastens word dwelms en sekere subkulture wat ontstaan het as gevolg van dwelms se invloed en rol in die kunste bespreek. Hier word musiek, visuele kuns, films en filmreekse, en die letterkunde bespreek. ’n Toename in belangstelling in dwelms kan gesien word in dwelms se toenemende posisie in die kunste, sowel as navorsing en algemene diskoers.

3.2 ’n Definisie van dwelms

Sienings oor dwelms verskil so wyd van mekaar dat dit nie altyd duidelik is wat alles ingesluit word wanneer iemand na “dwelms” verwys nie. In Engels, anders as in Afrikaans, kan “drugs” byvoorbeeld dui op onwettige dwelms wat op straat verkoop word, sowel as medikasie wat in ’n apteek gekoop kan word. In Afrikaans word daar wel onderskei tussen

medikasie en onwettige middels, maar die gebruik van beide soorte sal iemand “bedwelm” of onder die invloed stel.

’n Australiese organisasie, Drug Aware (2020), wat dien as ’n hulplyn vir dwelmverslaafdes, beskryf dwelms as enige middel wat ’n fisiese of psigologiese impak op die liggaam uitoefen wanneer dit ingeneem word. Die uitsondering hiervan is natuurlik middels wat voedingswaarde vir die gebruiker inhou. Bogenoemde is ’n voorbeeld van ’n definisie wat gegrond is op die effekte wat ’n dwelm op ’n liggaam het. Marcus Boon (2002: 7) definieer dwelms op twee maniere: eerstens as ’n groep verbode stowwe en tweedens as middels wat ’n psigoaktiewe impak het. Hy gaan voort, deur te verduidelik dat dit dus nie so eenvoudig is om marijuana as ’n dwelm te klassifiseer, maar ’n middel soos koffie, wat die mens “normaal” laat voel en optree, te diskrediteer as ’n dwelm nie. Dwelms is dus nie noodwendig net onwettige middels nie.

Om dwelms te identifiseer volgens die eerste manier waarna Boon verwys, is relatief eenvoudig: dit behels kennis oor watter tipe dwelmmiddels as onwettig verklaar is. Die tweede manier is egter meer kompleks. Daaronder kan ’n reeks gebruiklike middels, wat nie noodwendig as problematies gesien word in die moderne samelewing nie, ook ingesluit word. Vir die doeleindes van hierdie studie sal Boon se tweede aanslag op dwelms gebruik word, wat die gevolg het dat ’n reeks middels – dikwels meer as wat ons bereid is om aan onself te erken – klassifiseer as dwelms. Alhoewel dit ingesluit word onder die studie se definisie van dwelms, is dit onrealisties om tekste wat handel oor die gebruik van alkohol, voorgeskrewe medikasie en nikotien ook in ag te neem vir ontleding in hierdie studie.

Die klassifikasie van dwelms is ook nie ’n eenvoudige taak nie. Drie verskillende benaderings kan gebruik word om dwelms te klassifiseer. Die eerste hiervan is ’n klassifikasie vanuit ’n regspektief (Addiction Center, 2019). Dwelms word verdeel onder skedules 1 tot 5, waarvan skedule 5 die gevaarlikste is en ook die hoogste risiko vir verslawing inhou. Elke land kan self bepaal hoe gevaarlik ’n dwelm is en onder watter skedule dit geplaas moet word. Mediese middels word ook ingesluit in hierdie klassifikasie en sekere middels kan bekom word met ’n mediese voorskrif. Verskillende lande se wetgewing rakende dwelms word later onder “Wetgewing en politiek” bespreek.

Die tweede manier om dwelms te kategoriseer is volgens die chemiese samestelling van die middel. Volgens Addiction Center (2019) word dwelms in vyf chemiese kategorieë verdeel, naamlik alkohol, opiate, bensoësure, kannabinoïede en barbiturate. Opiate word gemaak van

opium en sluit onder andere morfiën en heroïne in. Dwelms wat reageer met senuoordraers in die brein staan bekend as bensoësure (Rehabs.com, 2020) Dit sluit 'n verskeidenheid antidepressante en slaapmiddels in, soos byvoorbeeld Valium en Prozac. Die grootste kenmerk van kannabinoïede is dat dit die chemiese middel tetrahidrokannabinol, ook bekend as “THC”, bevat. Die mees algemene hiervan is marijuana en hasjij. Laastens bevat barbiturate chemiese middels wat die sentrale senuweestelsel beïnvloed. Hierdie dwelms word steeds gebruik om sekere mediese toestande, soos epilepsie, te behandel, maar het 'n hoë verslawingsrisiko. Voorbeelde hiervan is Luminal en Amytal. Om dwelms op grond van chemiese samestelling te kategoriseer, is nuttig indien die navorser belang stel in die bou van die middel self.

Die laaste klassifikasie metode kategoriseer dwelms volgens die effek wat dit op die gebruiker het. Drug Aware (2020), sowel as Addiction Center (2019) identifiseer drie kategorieë onder die effekte van dwelms, naamlik depressante, stimulant en hallusinogene. Depressante staan algemeen bekend as “downers”, aangesien dit 'n ontspannende effek op die gebruiker het. Hierdie dwelms kan gebruik word om toestande soos insomnie en ander geestesiektes te behandel, maar is ook hoogs verslawend. Daarenteen word stimulant ook “uppers” genoem, omdat hierdie dwelms energievlakke en konsentrasie kan verhoog. Voorbeelde hiervan is Adderal, Ritalin, kokaïne en metamfetamien⁵. Sommige van hierdie dwelms is bekombaar met 'n mediese voorskrif, aangesien dit gebruik kan word om toestande soos ADHD te behandel en sodoende produktiwiteit te verhoog. Die laaste kategorie van dwelms wat volgens effek gekategoriseer word, is hallusinogene. Hierdie groep dwelms verwing die gebruiker se persepsie van realiteit en beïnvloed dikwels visuele en auditiewe persepsies, wat bekend staan as 'n “trip”. Hallusinogene sluit in LSD, psigedeliese sampioene en DMT. Daar is dus drie hoofkategorieë van dwelms wat volgens effek geklassifiseer word.

Die drie verskillende maniere om dwelms te kategoriseer bewys weereens dat dwelms vanuit verskillende perspektiewe benader kan word. Die wettigheid, chemiese samestelling en effek van 'n middel hou direk verband met mekaar en beïnvloed ook of die middel as 'n dwelm gesien moet word, al dan nie. Al drie maniere om dwelms te kategoriseer is nuttig wanneer dwelms as 'n element van die samelewing oorweeg word volgens die literatuursosiologiese teorie van Hoofstuk 2. Voordat dwelms in die letterkunde (die spieël van die werklikheid) bestudeer word, moet die navorser eers die sosiohistoriese konteks daarvan in ag neem.

⁵ Alhoewel “metamfetamien” die amptelike naam vir hierdie dwelmmiddel is, word dit in hierdie studie ook afgewissel met die Afrikaanse straatnaam, “tik”.

3.3 'n Historiese oorsig van dwelms

Die geskiedenis van dwelms is ook belangrik as agtergrond vir hierdie studie, aangesien dit dwelms in 'n moderne konteks plaas. Die herkoms en ontwikkeling van sekere dwelms werp meer lig op die huidige gewildheid en/of probleme verwant aan die dwelm. Hierdie afdeling bespreek enkele hoogtepunte in dwelmgeskiedenis wat relevant is vir hierdie studie. Ter wille van organisasie word die geskiedenis nie noodwendig chronologies voorgestel nie, maar eerder volgens verskillende subafdelings van dwelms se geskiedenis.

Die verspreiding van sekere tipes dwelms word bespreek om die skakel tussen hierdie antieke gebruike en die dwelm se moderne status duideliker te stel.

3.3.1 Opium

Die oudste bewyse van die gebruik van die opium-papawersaad dateer uit ongeveer 3400 v.C. en is ontdek in laer-Mesopotamië. Daar is ook tekens dat die Antieke Grieke bewus was van die effekte van opiumpapawer (Norm *et al.*, 2005: 172). Opium is aanvanklik gebruik vir die medisinale waarde daarvan. 'n Katalisator vir die verspreiding van opium was waarskynlik die ontwikkeling van die Syroete, wat beide ekonomiese en kulturele handel tot gevolg gehad het. Ongeveer 1000 n.C. het wetenskaplikes in Arabië opium met 'n reeks ander middels gemeng om te dien as 'n verdowingsmiddel, of ten minste 'n pynstiller tydens operasies (Peakman, 2018). Dit is onduidelik wanneer opium vir die eerste keer vir ontspanning gebruik is. Teen die aanvang van die 16de eeu was opium egter 'n algemene produk in huishoudings en mediese sorgeenhede.

In 1676 het Thomas Sydenham laudanum, 'n gekonsentreerde vorm van die papawersaad, ontwikkel. Hy het sy "resept" vir laudanum gepubliseer, wat dit moontlik gemaak het om self die middel te verwerk. Dit was nie lank voor die nuwe-effekte van hierdie dwelm 'n onderwerp van belang geword het nie – reeds in 1753 waarsku dr. George Young teen oormatige gebruik en verwys na laudanum as "slow poison" (Peakman, 2018). In 1803 het F.W. Sertürner vir die eerste keer morfien ontwikkel uit opium. Morfien kon heel suksesvol aangewend word vir die behandeling van pyn, maar is ook gebruik vir ontspanningsdoeleindes (Norm *et al.*, 2005: 174). Dit het tot gevolg gehad dat die aantal morfien-afhanklikes vinnig gegroei het.

In die 1800's het Brittanje baie handel gedryf met die Groot Qing – die laaste imperiale ryk van hedendaagse China. Europeërs was geïnteresseerd in Chinese produkte soos tee, sy en porselein, maar kon nie iets in ruil daarvoor aanbied nie en het hoofsaaklik in silwer betaal (DEA Museum, 2019). Om groot verliese te verhoed, het Brittanje die Oos-Indiese Kompanjie opdrag gegee om morfien in China in te smokkel. Opiumprodukte uit Indië, wat op daardie stadium 'n Britse kolonie was, is onwettiglik ingevoer na China en as gevolg hiervan het meer en meer Chinese verslaaf geraak aan opium. Weerstand van die Chinese regering het gelei tot konflik en die aanvang van die Eerste Opiumoorlog, wat van 1839 tot 1842 geduur het (DEA Museum, 2019). Brittanje het egter hierdie oorlog, asook beheer oor Hong Kong, gewen.

Nog 'n verder verwerkte vorm van opium wat die lig gesien het, was heroïne. C.R.A. Wright het in 1874 daarin geslaag om nog 'n sterker middel te skep, maar die Bayer Pharmaceutical Company het eers in 1897 die dwelm gesintetiseer en aan die publiek verskaf (Maclaren, 2018). Ironies genoeg is heroïne voorgestel as 'n middel wat morfien sou vervang of sou kon dien as 'n sterk pynstiller, maar dit het vinnig duidelik geraak dat dit selfs meer skade veroorsaak het. Die middel word gerook, gesnuif of ingespuut en, soos wat die geval met die meeste dwelms is, is die middels wat op straat bekombaar is nie altyd suiwer nie. Die aantal heroïne-afhanklikes het wêreldwyd toegeneem gedurende die 1960's en dié middel word vandag nog wêreldwyd gebruik (Maclaren, 2018).

3.3.2 Kokaiïne

Die *Erythroxylum coca*-plant is oorspronklik gebruik deur inboorlinge van Suid-Amerika. Suid-Amerikaners het reeds teen 1000 v.C. ontdek dat die blare van hierdie plant nie net voedingswaarde het nie, maar ook ander effekte op die gebruiker het. Toe die Spanjaarde Suid-Amerika in die 16de eeu ontdek het, het hulle aanvanklik nie veel belangstelling getoon in hierdie rituele gebruik nie (Maclaren, 2018). Hulle het egter vinnig hierdie gebruik wettig gemaak en die produk belas toe hulle wel bewus raak van die effekte daarvan.

In 1855 het 'n Duitse chemikus, Friedrich Gaedcke, daarin geslaag om kokaïne te onttrek uit die plant en sodoende die aktiewe bestanddeel daarin te isoleer (Drug-free World, 2020). Sigmund Freud het onder andere ook met hierdie dwelm geëksperimenteer en sy ervarings daarvan opgeteken in sy boek, *Über Coca* (1885). Daar is selfs gerugte dat die oorspronklike resep vir die wêreldbekende Coca-Cola ook *coca*-blare bevat het. In 1906 is die *Pure Food*

and Drug Act egter toegepas, wat alle gebruik van kokaïne as onwettig verklaar het (Maclaren, 2018).

Vandag is kokaïne steeds 'n gewilde dwelm, wat ook in ander vorme gebruik word. “Crack” verwys na kokaïne wat met ander middels, soos byvoorbeeld koeksoda, gemeng word en gebrand word om “kokaïenklippe” te vorm (Addiction Center, 2019). “Crack” kan gerook of ingespuut word.

3.3.3 Metamfetamien

Die eerste vorm van metamfetamien, deesdae ook bekend as “tik”, het bekend gestaan as “amfetamien” en is vir die eerste keer in 1887 in Duitsland ontwikkel. Ongeveer 40 jaar later, in 1919, het Japan die dwelm tot so 'n mate ontwikkel dat dit oplosbaar was in water (Drug-free World, 2020). Hierdie weergawe het bekend gestaan as “metamfetamien” en was sterker as die oorspronklike weergawe. Omdat dit wateroplosbaar was, was dit ook maklik om in te neem deur middel van 'n binnearse inspuiting.

Dit was eers gedurende die Tweede Wêreldoorlog dat metamfetamien wêreldwyd gewild geraak het, aangesien dit troepe soldate wakker kon hou vir onnatuurlike lang tye. Sowel die Geallieerde magte as die Sentrale magte het tik verskaf aan soldate (Drug-free World, 2020). In Japan is die hele populasie ná die oorlog aan metamfetamien blootgestel, wat gelei het tot 'n toename in verslaafde metamfetamiengebruikers. In die 1950's het tik se gewildheid toegeneem, aangesien dit gebruik kon word as 'n dieëthulpmiddel, sowel as 'n tipe antidepressant. Die V.S.A. was eerste om tik te verban, maar selfs nadat wetgewing in 1970 toegepas is, het die dwelm floreer, veral in armer gebiede (Drug-free World, 2020). In die V.S.A. was motorfietsbendes verantwoordelik vir die algemene (onwettige) handel in tik.

In Suid-Afrika is die gebruik van tik ook 'n probleem wat gedurig toeneem, veral in die Wes-Kaap. 'n Studie deur Weybright *et al.* (2016) ondersoek die statistiek van tik-gebruik onder die Wes-Kaapse jeug en bevind dat ongeveer 5% van die skoolgaande deelnemers reeds tik gebruik het. Die navorsers vind ook 'n korrelasie tussen moeilike huishoudelike omstandighede, soos byvoorbeeld enkelouerhuishoudings, armoede en die gebruik van tik. Kritici van hierdie studie voer aan dat die deelnemers almal skoolgaande is en dat die meeste kinders wat tik op 'n gereelde basis gebruik, die skool verlaat en dus nie deel vorm van hierdie studie nie.

In 2010 doen Jantjies (2010) ook 'n studie na die faktore wat die jeug van die Kaapse Vlakte dryf om tik te gebruik. Sy bevind dat trauma, seksuele aanranding, gevoelens van hopeloosheid en depressie met die gebruik van tik in hierdie gebied saamhang. In 'n ander studie word die feit dat tik goedkoop en maklik bekombaar is in die Wes-Kaap aangevoer as een van die redes vir die hoë aantal tik-gebruikers in hierdie provinsie (Asante en Lentoer, 2017: 15).

3.3.4 Cannabis

Produkte soos marijuana en hasjiesj, wat ontwikkel word uit die *Cannabis* plant, is waarskynlik die dwelms wat wêreldwyd die meeste vir ontspanningsdoeleindes gebruik word. Soos voorheen genoem, is hasjiesj reeds sedert prehistoriese tye in Asië, spesifiek in hedendaagse Indië, gebruik. Cannabis is aanvanklik gebruik as voedsel en 'n basis vir materiaal sedert ongeveer 6000 v.C. Die heilige Hindoeteks, *Artharvaveda*, beskryf cannabis as “heilige gras”, wat medisinale waarde inhou en ook vir rituele gebruik word (Narconon, 2012).

Die plant het stelselmatig verprei na die res van die wêreld: in die 13e eeu is hedendaagse Irak en Egipte blootgestel daaraan. Ook Bantoestamme van Suidelike Afrika, sowel as inheemse Khoisan-stamme, het gebruik gemaak van hasjiesj sedert die 14e eeu (DEA Museum, 2019) – lank voor Jan van Riebeeck se koms na hedendaagse Suid-Afrika. Spaanse ontdekkingsreisigers het Noord- en Suid-Amerika blootgestel aan cannabis in die 16e eeu.

Een van die vroegste lande om cannabis te verban was Madagaskar, in 1787. Cannabis-wetgewing in koloniale Indië is gedurig aangepas van 1838 tot 1894. Die regering se ondersoek het aangedui dat cannabis hoofsaaklik matig gebruik word en dat hierdie gematigde gebruik nie noodwendig duidelike skadelike effekte het nie. Hierdie argument is miskien vandag nog ter sprake in die ondersoek na die voor- en nadele van cannabisgebruik.

In die 20ste eeu is verdere wetgewing oor cannabis ingestel: die V.S.A. het cannabis vanaf 1906 verban in sekere state en Brittanje het in 1928 cannabisgebruik vir ontspanning verban (Blaszczak-Boxe, 2014). Cannabis is sedert 1922 verbode in Suid-Afrika.

Sekere lande het egter later in die 20ste eeu hul wetgewing oor cannabis verslap. Die bekendste voorbeeld is Nederland, wat sedert 1976 marijuana aan die publiek verkoop onder sekere regulasies (Government of the Netherlands, 2019). Die opkoms van die Vigsepidemie gedurende die 1970's en 1980's het cannabis se medisinale waarde weer duidelik gemaak en

daarom het sekere state in die V.S.A. die medisinale gebruik van cannabis wettig gemaak. België, Chile, Brasilië en die Tsjeggiese Republiek het ook die gebruik van cannabis vir ontspanning as wettig verklaar vroeg in die 21ste eeu.

3.3.5 Psigedeliese middels

Nog 'n subafdeling van dwelms wat reeds sedert antieke tye vir rituele en spirituele doeleindes gebruik is, is psigedeliese middels. Hierdie is 'n afdeling van dwelms wat uit 'n aantal verskillende tipes en vorme bestaan, maar die soort wat waarskynlik die meeste gebruik is in antieke tye is psigedeliese sampioene. Antieke rotskuns in Suid-Amerika en die Saharawoestyn dui op die gebruik van hierdie sampioene. Hierdie rotskuns dateer na bewering uit die jare 9000 v.C.

In 1938 het Albert Hofmann, 'n Sweedse chemikus, daarin geslaag om lisergiensuurdiëtiëlamied (LSD) te sintetiseer (Kabil, 2016). Dit is eers vyf jaar later, in 1942, dat hy bewus raak van die psigoaktiewe eienskappe van hierdie middel, toe hy te fiets terugkeer na sy huis nadat hy per ongeluk daarvan ingeneem het in sy laboratorium.

'n Belangrike moment in die geskiedenis van moderne psigedeliese middels is 'n artikel gepubliseer deur *Life Magazine* in 1957. R. Gordon Wasson, 'n Amerikaanse bankbestuurder, vertel van sy ervaring in Meksiko, waar hy psigedeliese sampioene as deel van 'n ritueel gebruik het. Die artikel, "Seeking the magic mushroom" (Wasson, 1957), het waarskynlik baie Amerikaners voorgestel aan die idee van psigedeliese middels.

Die beeld van psigedeliese middels is sterk beïnvloed deur bewegings soos die Beat-generasie, die hippie-teenkultuur en gonzo-joernalistiek. Die Beat-generasie verwys na 'n literêre beweging gedurende die 1950's en 1960's. Die groep jong skrywers bekend as die *Beat poets* het hoë waarde geheg aan vryheid van spraak en was uitgesproke oor onderwerpe soos hulle eie eksperimentering met dwelms en seks, sowel as hul geestelike reis en eksperimentering met Oosterse godsdienste (Miles, 2010: 20). Wat veral relevant is hier, is die feit dat die Beat poets onder andere belangstelling getoon het in psigedeliese middels. Belangrike Beat poets, naamlik Allen Ginsberg en William S. Burroughs, word verder bespreek in afdeling 3.7.

'n Ander beweging wat 'n groot invloed op die beeld van psigedeliese middels gehad het, was die hippie-teenkultuur van die 1960's. Die anti-establishment kulturele beweging wat deur die hele Westerse wêreld gestrek het, het ontstaan as gevolg van verskeie ander faktore – onder

andere die Menseregtebeweging, die V.S.A. se rol in Viëtnam en die invloed van Britse musiek in die V.S.A. – maar is ook tot 'n mate 'n uitvloeisel van die Beat-generasie. (Cogswell, 2016). Die ideale van aanhangers en deelnemers aan die hippie-beweging het vrye uitdrukking van seksualiteit, vroueregte en eksperimentering met psigedeliese dwelms ingesluit. Aangesien dit 'n kulturele beweging was wat mense blootgestel het aan 'n spesifieke leefstyl, het die gewildheid van psigedeliese middels, spesifiek LSD, toegeneem gedurende hierdie era (Cogswell, 2016). Om hierdie rede het die hippie-kultuur 'n belangrike invloed op die beeld van psigedeliese dwelms gehad.

Hunter S. Thompson, wat vlugtig onder 2.2 bespreek is, se Gonzo-styl was ook gekoppel aan uitsprake oor eksperimentering met 'n reeks verskillende tipes dwelms, waaronder ook psigedeliese dwelms. Aangesien hierdie styl geen aanspraak maak op objektiwiteit nie, is dit vanpas om onderwerpe soos 'n subjektiewe ervaring met dwelms te bespreek.

Projek MKUltra, 'n inisiatief deur die sentrale intelligensie-agentskap (CIA) van die V.S.A., is waarskynlik die bekendste navorsingsprogram wat eksperimenteer het met psigedeliese middels. Met die uiteindelijke doel om prosedures te ontwikkel wat die ondervraging van staatsvyande versnel, is 'n reeks verskillende dwelms, dikwels sonder die kennis of toestemming van die subjek, geadministreer (Shephard *et al.*, 2020). Hierdie eksperimente het gepaard gegaan met afknouery, isolasie en sensoriese ontneming, marteling en verbale en seksuele mishandeling. LSD is die meeste gebruik en subjekte is soms vir so lank as vyf maande aanhoudend blootgestel aan hierdie middel (Shephard *et al.*, 2020). Ander dwelms het onder andere heroïne, morfien, cannabis, alkohol en meskalien ingesluit.

Nadat sekere groepe protes aangeteken het teen hierdie projek, is dit in 1973 in geheel verban. Dit was 20 jaar ná die aanvang van die projek. MKUltra eksperimentering het plaasgevind oor 80 verskillende instellings, waaronder tronke, skole, universiteite en hospitale (Shephard *et al.*, 2020). As gevolg van die omvang en skokkende aard van hierdie projek, het dit heelwat aandag in die media en populêre kultuur geniet. Verwysings na MKUltra word verder bespreek onder 3.6.2.

In kontras met MKUltra, het Timothy Leary beweer dat psigedeliese middels voordele kan inhou vir terapeutiese behandeling in die psigiatrie, indien dit in die regte omstandighede en hoeveelheid gebruik word. In die vroeë 1960s het Leary eksperimente uitgevoer as deel van die Harvard Psilocybin Project (Shephard *et al.*, 2020). Leary het later 'n noemenswaardige figuur en spreker in die hippie-kultuur geword, veral vir sy bekende woorde, “turn on, tune

in, drop out” – hierdie woorde het later ook die titel van Leary se boek geword (1966) – wat die voorgestelde leefstyl aangemoedig het.

Nog ’n noemenswaardige stem en kampvegter vir psigedeliese middels was Terence McKenna. Verskeie faktore het gelei tot McKenna se belangstelling in die vermoëns van psigedeliese middels: op die ouderdom van 10 jaar, in 1957, lees McKenna *Psychology and Alchemy* deur Carl Jung, sowel as *Life Magazine* se berugte essay “Seeking the magic Mushroom”. Die bogenoemde stelling dien as ’n voorbeeld van die wisselwerking tussen die samelewing en die letterkunde. Die werke wat hy vroeg in sy lewe gelees het, het heel waarskynlik sy belangstelling geprikkel. Later in sy lewe het hy ook erken dat Aldous Huxley se werke hom as tiener beïnvloed het. Hy het begin eksperimenteer met dwelms soos cannabis en opium en het psigedeliese middels begin gebruik op reise na Asië en Suid-Amerika. McKenna het die waarde van psigedeliese middels hoog geag en het sy lewe gewy aan die bestudering en bevordering daarvan. Hy het sy eie ervarings bekend gemaak deur middel van toesprake en seminare, sowel as in geskrewe vorm⁶. As gevolg van sy uitsprake oor psigedeliese middels se vermoëns, veral ten opsigte van die bewussyn, en sy algemene bevraagtekening van norme en kultuur, het McKenna ’n ikoon in die teenkultuurbeweging geword

Vanaf 1966 het die Amerikaanse regering stelselmatig die gebruik van psigedeliese middels verban. In 1970 is president Nixon se *Controlled Substances Act* ingestel, wat alle navorsing oor psigedeliese middels verban het (Kabil, 2016). Die nuutste wetgewing rakende die gebruik en navorsing met psigedeliese middels word verder in die volgende afdeling bespreek.

3.3.6 MDMA

MDMA staan vir metileendioksimetamfetamien, ’n stof wat vir die eerste keer in 1912 gesintetiseer is (Gage, 2020: 197). Die Duitse farmaseutiese maatskappy verantwoordelik vir die skep van MDMA het die produk aanvanklik geproduseer met die doel om bloedstolling aan te help, maar die psigoaktiewe eienskappe daarvan het vinnig duidelik geraak (Passie en Benzenhöfer, 2016: 68). In die 1970s het sommige psigiaters MDMA begin gebruik as ’n terapeutiese middel, aangesien hulle vermoed het dat dit pasiënte in ’n meer onskuldige en weerlose toestand laat en dat hulle sodoende meer gewillig raak om te kommunikeer. Met die

⁶ Vergelyk *The Invisible Landscape: Mind, Hallucinogens and the I Ching* (1975); *Psilocybin: Magic Mushroom Grower’s Guide* (1976); *True Hallucinations* (1993).

opkoms van die rave-kultuur in die 1980s, het MDMA meer en meer 'n gewilde status as ondergrondse dwelm geniet. Die middel is in 1985 deur die V.S.A geklassifiseer as 'n skedule 1 dwelm, wat beteken dat die middel gesien is as 'n gevaarlike stof wat groot risiko's vir die gebruiker inhou. Alhoewel die gebruik van die middel vir ontspanningsdoeleindes steeds verban is, word die navorsing na die terapeutiese waarde van die middel (veral in die behandeling van PTST, depressie en angs) voortgesit (Passie en Benzenhöfer, 2016: 70).

3.4 Wetgewing en politiek

Dwelmwetgewing is nie universeel nie en word voortdurend aangepas. In 'n studie oor dwelmwetgewing in Amerika, beskryf Quinn en McLaughlin (1973) die wye omvang van veranderende wetgewing oor dwelms in die twintigste eeu. Hierdie studie wys uit dat dwelms voortdurend herdefinieer moet word, aangesien “nuwe” dwelms in die verlede voorgestel is as middels teen bestaande dwelms. Nuwe wetgewing word dan in plek gestel om gebruik van die nuwer dwelm te beperk of te verbied.

American Addiction Centers (2021) beskryf Maleisië, China en Vietnam as lande met van die strengste wetgewing rakende dwelms ter wêreld. In sommige gevalle sal burgers in besit van dwelms selfs die doodstraf ontvang. Saudi Arabië is nog 'n voorbeeld van 'n land met streng dwelmwetgewing (American Addiction Centers, 2021). Die handel van dwelms is ook strafbaar met die dood en, anders as in meeste ander lande, is die gebruik van alkohol verbode.

Dit is egter nie altyd die geval dat wetgewing in verband met dwelms strenger raak nie. In Nederland is beperkte koop, verkoop en gebruik van “sagte dwelms” reeds dekades lank wettig. Die tuisblad van die Nederlandse regering onderskei duidelik tussen “harde” en “sagte” dwelms en beskryf ook meer spesifieke wetgewing oor die handel en gebruik van dwelms (Government of the Netherlands, 2019). In 2018 is wetgewing oor die gebruik van marijuana in Suid-Afrika ook aangepas, wat beperkte gebruik van hierdie middel vir 'n tweejaar tydperk wettig stel (Waetjen, 2020). Denver, Colorado kan gesien word as die “mees dwelmvriendelike stad” ter wêreld, beweer Hernandez (2019) in 'n artikel in *The Guardian*. Behalwe vir die feit dat die gebruik van marijuana sedert 2012 wettig is in die deelstaat Colorado, is die gebruik van psigedeliese middels in Mei, 2019 wettig verklaar. In Suid-Afrika is die private gebruik van dagga vir volwassenes in 2018 binne perke wettig verklaar

(BusinessTech, 2021). Laasgenoemde wet is egter nog in 'n proefperiode en nie permanent ingestel nie.

3.5 Die effekte van dwelms

Om 'n suksesvolle ondersoek na die waarde van dwelms in die letterkunde in te stel, is dit belangrik om die effekte van verskillende dwelms te verstaan. Verder is inligting oor die effekte van dwelms ook belangrik, aangesien karakters se reaksie daarop getoets moet word ten opsigte van geloofwaardigheid. Dit is egter nie altyd maklik om die effekte van dwelms te beskryf nie, omdat die gebruik daarvan altyd 'n subjektiewe ervaring is. Die liggaamlike effek van dwelms is wel toetsbaar en sal dus in hierdie afdeling bespreek word. Onttrekkingsimptome van dwelms kan ook bepaal word in rehabilitasiesentrums of laboratoriums. Laastens kan getuigskrifte van mense wat dwelms gebruik het, aangewend word om agter te kom hoe hulle perspektief deur dwelms beïnvloed is.

3.5.1 Opium

Opium is 'n depressant wat gekategoriseer word as 'n opiaat-depressant. Ander vorms van opium, soos morfien en heroïne, is semi-sinteties, aangesien opium uit opiumpapawers vervaardig word. Morfien en heroïne is sterker as opium, nie in die sin dat dit 'n sterkter effek het nie, maar eerder dat laer dosisse benodig word om dieselfde effek te verkry (Gage, 2020: 139). Heroïne kom voor in 'n poeiervorm, wat wissel in kleur van wit tot bruin. Dit kan gesnuif, gerook (deur dit te verhit en die dampe daarvan in te asem) of ingespuut word, terwyl morfien in vloeistof of pil-vorm voorkom (Bridges, 2000: 17). Die metode wat gebruik word om heroïen in te neem, het 'n groot impak op die uitwerking daarvan – om heroïen in te spuit het byvoorbeeld 'n meer langdurige effek wat vinniger 'n aanvang neem as die snuif of rook daarvan. Morfien is dikwels in die verlede aangewend as pynmedikasie. Straatname van heroïen sluit in “smack”, “brown”, “brown sugar” en “junk” (Bridges, 2000: 17).

Die effekte van heroïen word beskryf as 'n euforiese gevoel wat duur vir tussen ses en tien ure. Gebruikers ervaar 'n warm, geliefde en veilige gevoel, sowel as pynverligting en ontspanning. Sommige van die fisiese effekte van hierdie dwelm is stadiger en meer oppervlakkige asemhaling, asook 'n swakker hartklop (Gage, 2020: 138). Beide morfien en heroïen kan gebruikers siek laat voel en braking tot gevolg hê. Hierdie middels is hoogs

verslawend en daar is 'n hoë risiko verbonde aan oordosisse. Die langtermyn-gebruik van heroïen kan lei tot 'n afname in selfversorging, soos byvoorbeeld 'n ongesonde vel, die verlies van tande, gewigsverlies, 'n afname in motivering en 'n afname van die seksdrang. Die hergebruik van naalde hang ook saam met die verspreiding van MIV (Gage, 2020: 142).

Onttrekking van heroïen kan vergelyk word met ernstige griepsimptome. Simptome soos sooibrand, diarree, slapeloosheid, braking, angs, depressie en krampe duur vir ongeveer vier dae ná die laaste gebruik van die middel (Gage, 2020: 143). Die psigologiese onttrekking kan veel langer duur, afhangende van veranderinge in leefstyl wat toegepas word.

3.5.2 Kokaïne

Kokaïne is afkomstig van die cocaplant in Suid-Amerika. Die mees algemene voorkoms van hierdie middel is in die vorm van 'n wit poeier wat ingespuet, geëet of gesnuif kan word. Gebruikers smeer ook soms kokaïne aan hul tandvleis. Kokaïne kan gemeng word met koeksoda, bakpoeier of ander middels om 'n onsuiver weergawe, “crack”, te vorm (Bridges, 2000: 18). Crack kom voor in klein blokkies, wat bekend staan as “rotse”. Hierdie “rotse” word verhit in 'n glas- of metaalpyp, met die doel om die dampe daarvan in te asem. Straatname van kokaïne sluit in “coke” en “sneeu”, terwyl crack ook in die volksmond as “rocks” bekend staan (Bridges, 2000: 18).

Die middel word geklassifiseer as 'n stimulant, aangesien dit selfvertroue, hartklop en liggaamstemperatuur kan verhoog. Verdere effekte sluit in buiwisselings, vergrote pupille, slapeloosheid, 'n afname in eetlus, aggressie, paranoia en 'n droë mond. Oor die algemeen het kokaïne 'n impak op die gebruiker se waaksaamheid, wat waarskynlik verduidelik hoekom die dwelm 'n reputasie het wat dit aan sakemanne verbind (Gage, 2020: 92). Afhangende van die metode wat gebruik word om die middel in te neem, is die effekte van kokaïne vinnig merkbaar en kan die gevoel van enkele minute tot 'n paar ure lank duur. Die middel is hoogs verslawend en wanneer iemand te veel inneem, kan die gebruiker sterf. Onttrekkingsimptome sluit in depressie, uitputting, paranoia en irritasie.

3.5.3 Metamfetamien

Metamfetamien behoort tot 'n groep dwelms wat amfetamine genoem word. Amfetamine sluit ook “speed” in, maar metamfetamien is die sterkste middel wat tot hierdie groep behoort,

aangesien dit vinnig in die bloedstroom opgeneem word en langer hou as ander amfetamine (Bridges, 2000: 10). Metamfetamien is meer algemeen bekend as “tik” en ander straatname sluit in “meth” en “crystal meth”. Gewoonlik kom die middel voor in die vorm van ’n poeier, wat kan wissel in kleur vanaf wit tot ’n ligte pienk. Soms bevat die poeier ook klein kristalle – vandaar die naam, “crystal meth”. Hierdie poeier (en/of kristalle) kan ingesluk, gesnuif of ingespuut word. Die mees algemene manier hoe dit opgeneem word, is egter deur ’n glas- of metaalpyp te verhit en die dampe in te asem (Gage, 2020: 30).

Die effekte van hierdie middel kan ’n toename in wakkerheid en selfvertroue in die gebruiker hê, wat soms lei tot aggressie. Die gebruiker sal ook baie energie hê en kan vir dae aaneen wakker bly. Verder het die middel ook ’n toename in sosiale vermoëns en seksdrange tot gevolg. Fisiese tekens van ’n tik-gebruiker sluit in ’n droë mond, verhoogde hartklop, liggaamstemperatuur en bloeddruk, sowel as vergrote pupille en ’n afname in eetlus (Gage, 2020: 27). Die aanvang van hierdie effekte kan binne minute gevoel word, veral as die dwelm deur middel van inspuiting of rook ingeneem word.

Iemand wat hierdie middel gebruik, kan ook negatiewe ervarings hê: paranoia en angs, sowel as rusteloosheid en irritasie is algemeen. Nadat die effek uitgewerk is, kan die gebruiker vir dae lank siek en depressief voel, wat tot gevolg het dat die middel uiters verslawend is (Bridges, 2000: 11). Te veel tik kan veroorsaak dat die gebruiker moeilik asem haal, stuipe of ’n hartaanval kry en selfs sterf. Onttrekkingsimptome van hierdie middel sluit in moegheid, honger, irritasie, depressie en insomnie.

3.5.4 Cannabis

Cannabis staan oor die algemeen bekend as “dagga” en kom voor in die vorm van gedroogde blare van die cannabisplant. Die gom van hierdie plant kan ook verwerk word om ’n sterker vorm van hierdie dwelm, hasjisj, te vorm. Dagga kan geklassifiseer word as beide ’n stimulant en ’n depressant, alhoewel Gage (2020: 65) aanvoer dat dit in ’n kategorie van sy eie geplaas moet word. Die uitwerking van hierdie middel hang baie af van die gemoedstoestand en omgewing van die gebruiker. Daggablare, sowel as hasjisj, kan gerook word op verskillende maniere: ’n pyp, bottelnekpyp of waterpyp en ’n gerolde sigaret, wat ook as ’n “joint” bekend staan. Die middel kan ook geëet word en word soms in koekies gebak. “Zol”, “ganja”, “boom”, “Swazi”, “pot”, “Durban poison” en “gras” is enkele straatname van hierdie middel (Bridges, 2000: 13).

Wanneer die middel gerook word, is die aanvang van die effekte vinnig. Dit bereik 'n hoogtepunt binne ongeveer 'n halfuur en die effekte kan duur vir twee tot vier ure. Indien die middel geëet word, neem die middel langer om in die liggaam opgeneem te word, maar dit kan veel langer duur en het dikwels 'n sterker effek as wanneer dit gerook word (Gage, 2020: 67). Die effekte van die middel kan wissel: gebruikers kan ontspanning, 'n verlies van konsentrasie en 'n toename in eetlus (bekend as “munchies”) ervaar. Verder kan dagga 'n giggel-effek op die gebruiker hê, asook beelde van angs en paranoia oproep (Gage, 2020: 68). Soms ervaar die gebruiker ook hallusinasies. Die fisiese kenmerke van 'n dagga-gebruiker sluit in bloedbelope oë en soms 'n daling in bloeddruk.

Hierdie middel is nie fisies verslawend nie, maar gereelde gebruikers kan 'n psigologiese afhanklikheid van dagga ontwikkel (Gage, 2020: 69). 'n Oordosis dagga is skaars en sterftes as gevolg van oormatige gebruik van hierdie dwelm is nog nie gerapporteer nie. Omdat die middel nie fisies verslawend is nie, is die onttrekkingsimptome daarvan nie gevaarlik nie, maar kan wel prikkelbaarheid en slapeloosheid insluit. Dagga hou medisinale waarde in en kan aangewend word om kanker en ander chroniese siektes te behandel.

3.5.5 Psigedeliese middels

'n Hele aantal middels kan in hierdie kategorie, ook bekend as “hallusinogene”, geplaas word, waarvan LSD die mees relevante middel vir hierdie studie is. Ander psigedeliese middels sluit in psigedeliese sampioene, DMT en meskalien. LSD staan ook bekend as “acid” of “microdots”, terwyl psigedeliese sampioene ook “shrooms” of “magic mushrooms” genoem word. Volgens Bridges (2000: 14) kan hierdie middels die gebruiker se persepsie van die werklikheid verwring – die gebruiker se persepsie van tyd, ruimte, sig, klank, gevoel, reuk en smaak kan geaffekteer en verwring word.

LSD kom voor in vloeistofvorm of op 'n klein blokkie karton, wat in die mond opgelos word. Die uitwerking van hierdie middel kan ure lank duur (ongeveer agt tot 12 ure). Fisiese tekens, soos verwarring, vergrote pupille en disoriëntasie, is sigbaar in 'n gebruiker. Gebruikers kan oudio-visuele sinestesie ervaar, wat beteken dat twee sinuie aan mekaar gekoppel word en een sinuig die ander kan beïnvloed (Gage, 2020: 183). Dit is baie moeilik om die ervaring van hierdie dwelm te beskryf, maar daar is getuigskrifte van mense wat beweer dat hulle bewussyn aangeraak is deur die dwelm. Verder kan gebruikers mistieke ervarings hê en gevoelens van saligheid ondervind, maar gebruikers kan ook angs ervaar.

Dit is moeilik om 'n oordosis LSD te gebruik, aangesien die hoeveelheid van 'n gewone LSD-dosis honderde male vermenigvuldig moet word voordat vergiftiging bereik word (Gage, 2020: 184). Die middel is ook nie fisies verlawend nie, alhoewel gereelde gebruikers 'n sielkundige afhanklikheid kan vorm.

3.5.6 MDMA

MDMA, wat ook bekend is as “Molly”, kom voor in die vorm van kristalle (Gage, 2020: 197). Ecstasy is 'n middel met 'n soortgelyke uitwerking, aangesien die aktiewe bestanddeel in hierdie middel ook MDMA is. Ander name vir ecstasy is “E” (Bridges, 2000: 15). Hierdie middels is sintetiese stimulant wat deel vorm van die amfetamien-groep dwelms. Een van die uitwerkings van hierdie middel is dat die gebruiker meer selfvertroue het en “een” voel met ander mense en die wêreld. Om hierdie rede is die middel ook bekend as die “liefdesdwelm”, wat dikwels met rave-partytjies gepaard gaan (Gage, 2020: 198).

Die middel word ingesluk of gesnuif en neem ongeveer 'n halfuur om in die liggaam opgeneem te word. Die uitwerking van MDMA duur tussen drie en ses ure. 'n Verbinding met ander mense is, soos reeds genoem, een van die algemene effekte van hierdie middel. Verder kan 'n gevoel van verhoogde sosiale vermoëns, euforie en welstand ook ervaar word (Gage, 2020: 197). Die gebruiker se hartklop en liggaamstemperatuur styg en tandeknersing is dikwels ook deel van die ervaring. Omdat die middel serotonien afskei, word die gebruik van MDMA dikwels gevolg deur 'n dag met lae serotonienvlakke en die gebruiker kan depressief of uitgebrand voel (Bridges, 2000: 15).

3.6 Dwelms, soos voorgestel in die kunste

Uit al die bogenoemde inligting blyk dit dat dwelms 'n relevante rol in die samelewing gespeel het sedert antieke tye. Met 'n literatuur-sosiologiese teorie in gedagte, is dit interessant om nou te ondersoek wat die skakel tussen die samelewing en die letterkunde ten opsigte van dwelms is. Dit is nie ongewoon dat dwelms 'n standvastige posisie as tema in die kunste ingeneem het nie. Die subjektiewe aard van dwelms, nuuskierigheid en die (sosiale) sensuur wat gepaard gaan met die taboe-onderwerp, was waarskynlik aanloklik vir kunstenaars.

Die skakel tussen letterkunde oor dwelms en dwelms in die samelewing hou 'n aantal voordele in. Die bondige geskiedenis van dwelms uit afdeling 3.4 dui reeds aan dat letterkunde oor dwelms 'n aantal mense tot 'n mate blootgestel het aan inligting oor dwelms – iets wat nie altyd so vrylik beskikbaar was nie. Hier ontstaan dan 'n netwerk van skrywers wat mekaar beïnvloed het en sekere bewegings gevorm het. Die eeueoue vraag of dwelms 'n kunstenaar se vermoëns – veral ten opsigte van kreatiwiteit – verbeter, kom ook hier ter sprake. Alhoewel daar geen bewyse is om dit te staaf nie, kan die invloed van dwelms in sekere literêre groepe, soos byvoorbeeld die Beat-generasie, herken word. Laastens, indien die letterkunde as 'n sosiale produk van die tyd waarin dit geskep is, oorweeg word, kan letterkunde oor dwelms bydra tot die verstaan van dwelms se rol in die geskiedenis en moderne samelewing. Die bestudering van 'n breër voorkoms van dwelms in die kunste is dus voordelig vir hierdie studie.

Aangesien die hedendaagse vermaaklikheidsbedryf nie net uit geskrewe teks bestaan nie, word ander kunsvorme, soos byvoorbeeld musiek, films en filmreekse en visuele kuns ook bespreek. Die doel van hierdie inligting is om konteks te skep oor die voorkoms van dwelms in die kunste, voordat die voorkoms van dwelms in die Afrikaanse letterkunde bespreek word.

3.6.1 Musiek

Dit is moeilik om met sekerheid te sê wanneer dwelms deel van die musiektoneel geword het. Toe die verkoop van alkohol in 1920 in die V.S.A. verban is tydens die sogenaamde drankverbod-era het onwettige handel in drank, sowel as verskeie ondergrondse nagklubs vinnig ontstaan. Omdat daar nog nie ander tegnologie beskikbaar was nie, moes klubeienaars staatmaak op “live” (lewendige) musiek as vermaaklikheid (Prohibition: an interactive history, 2019). Dit is in hierdie tyd dat jazzmusiek gewild geraak het en gesorg het vir die 1920's se beeld van 'n “jazz-era” of 'n “partytjie-era”, soos dit byvoorbeeld in F. Scott Fitzgerald se *The Great Gatsby* (1925) uitgebeeld word. Jazz-musikante, wat hoofsaaklik Swart Amerikaners was, het groot sukses behaal in hierdie tyd. Een voorbeeld van 'n musikant uit hierdie tyd is Charlie Bot Parker (Reisner, 1997 en Haddix, 2013). Tot 'n mate is die hele genre van jazz, asook die sogenaamde “jazz-era” gekoppel aan die onwettige gebruik van 'n dwelm.

Daar is ook heelwat musikante wat nie net bekend was vir hul musiek nie, maar ook vir die gepaardgaande dwelmgebruik. 'n Voorbeeld hiervan is Miles Davis, nog 'n jazzmusikant wat bekend was vir sy heroïengebruik (Miles Davis – Addicted to Heroin, 2017). Verder was dit ook bekend dat Elvis Presley afhanklik was van dwelms soos cannabis, kokain en voorgeskrewe medikasie (Newman, 2021). Die fokus is egter nie net op musikante se leefstyl of hul dwelmgebruik nie, maar eerder op dwelms se voorkoms in musiek.

Britse musiekgroepe, soos byvoorbeeld The Beatles en The Rolling Stones, se toere in die V.S.A. was gekoppel aan die opkoms van psigedeliese rock, met albums soos *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band* (1967) en *Their Satanic Majesties Request* (1967). The Beatles het talle voorbeelde van musiek wat handel oor dwelms, waarvan die mees nomenswaardige lied “Lucy in the Sky with Diamonds” (1967) is. Alhoewel die groep vir jare lank ontken het dat die lied oor dwelms handel, het Paul McCartney in 2004 in 'n onderhoud verduidelik dat die titel van die lied staan vir “LSD” (Deseret News, 2004).

Dwelms kom ook voor in lirieke oor verskillende musiekgenres heen. “Because I Got High” deur Afroman, “Purple Haze” deur Jimi Hendrix, “Mr. Brownstone” deur Guns & Roses, “Comfortably Numb” deur Pink Floyd en “Cocaine” deur J.J. Cale. Die rockgroep “The Doors” se naam is afgelei van Aldous Huxley se *The Doors of Perception* (2004), wat weereens die skakel tussen die letterkunde en die samelewing na vore bring.

In Suid-Afrika kon kunstenaars nie so openlik oor hul eksperimente met dwelms praat nie, omdat 'n streng kultuur van sensuur gehandhaaf was. Dit is eers in later jare dat baie verhale oor dwelms aan die publiek bekend gemaak is. Die publieke figuur wat miskien die graagste oor dwelmervarings uit die verlede vertel, is Koos Kombuis. As lid van die Voëlvrybeweging het Kombuis onder andere eksperimenteer met cannabis, heroïne en LSD. Hy sing byvoorbeeld ook oor Johnny Fish se dwelmverwante dood in “Johnny is nie dood nie” (1994) en noem LSD in “Liefde uit die oude doos”. Kombuis se outobiografiese werke word verder bespreek in hoofstuk 4.

Op die (musikale) sosialemedia-platform, *Spotify*, het ek 'n speellys geskep en kennis gevra om musiek met dwelmtematiek by te voeg⁷. Hierdie keuses is gegrond op persoonlike smaak en is nie 'n korpus van alle musiek met dwelmtematiek nie. In November 2021 is daar reeds sestien ure en negentien minute se musiek versamel, wat onder andere musiek in Afrikaans, Engels, Duits en Nederlands insluit. Die speellys is ook ryk aan verskeidenheid wat genres –

⁷ Beskikbaar by: https://open.spotify.com/playlist/6H1hMyEfVrTQJhIXrzAo7M?si=A-Yulb_hRUW28ok3xQfKZw. Hierdie is 'n publieke speellys, wat beteken dat enige toevoegings welkom is.

rap, reggae, rock, elektroniese musiek en selfs boeremusiek is teenwoordig – en dwelms betref. Daar kan ook onderskeid getref word tussen liedere wat positief oor dwelmgebruik is, liedere wat anti-dwelmgebruik is en liedere wat die ervaring van dwelmgebruik probeer voorstel, deur lirieke en/of musiek en liedere oor rehabilitering.

Daar is ook Suid-Afrikaanse kunstenaars wat veral in die afgelope dekade meer uitgesproke oor dwelmgebruik is. Jack Parow, byvoorbeeld, sing in verskeie liedere oor dwelmgebruik en het in *Huntz & Duncs* (2021) in 'n podsending gesels oor sy terapeutiese ervaring met die gebruik van psigedeliese sampioene. In November 2021 plaas hy 'n video op Instagram waar hy alkohol, dagga en psigedeliese sampioene gebruik⁸. Van Pletzen, wie se lirieke talle verwysings na “zaab” bevat, vra op sy podsending, *Praating* (2021) vir verskillende gassprekers wat hulle alles as dwelms klassifiseer en lok hulle uit om oor ervarings met dwelms te gesels. Gegewe dat die gassprekers hoofsaaklik musiekante is, is die aantal staaltjies oor ervarings met verskillende dwelms nie verbasend nie, aangesien die musiekindustrie en dwelms – ook in Suid-Afrika – nou verband hou. Hierdie tema sal verder afdeling 4.2.7, 4.2.8 en uiteindelik 5.2 bespreek word.

3.6.2 Films en filmreekse

Die ontwikkeling van dwelmtematiek in films is byna so oud soos die ontwikkeling van die film as kunsvorm self.

Sommige onderafdelings van films wat dikwels dwelms as 'n hoof- of subtema gebruik, is komedies, films oor verslawing en rehabilitasiesentrums, kriminele films en animasieprente. *Pineapple Express* (2008) is byvoorbeeld 'n bekende humoristiese film wat handel oor marijuana, terwyl *28 Days* (2000) en *Trainspotting* (1996) die negatiewe effekte van dwelms, sowel as die pad na rehabilitasie, uitbeeld. Waarskynlik die bekendste animasieprent wat handel oor dwelms is gebaseer op Lewis Carroll se *Alice in Wonderland* (1951). Ander bekende films oor dwelms sluit in *Drugstore Cowboy* (1989), *Fear and Loathing in Las Vegas* (1998), *Requiem for a Dream* (2000), *The Wolf of Wall Street* (2013), *Beautiful Boy* (2019) en *Midsommar* (2019).

Dwelms kom ook gereeld in filmreekse voor. *Breaking Bad* (2008 – 2013), wat 'n verskeidenheid toekennings ontvang het, vertel die verhaal van 'n chemie-onderwyser wat tik opkook om geld in te samel vir sy familie. *Narcos* (2015 – 2017) handel oor die lewe van

⁸ Beskikbaar by: https://www.instagram.com/tv/CWapKeGDviw/?utm_medium=copy_link

Pablo Escobar en sy rol in die smokkel van kokaïne gedurende die tagtigerjare. Ander filmreekse oor dwelms sluit in *Weeds* (2005), *Disjointed* (2017) en *High Maintenance* (2012).

Die MKUltra-projek het ook gedien as inspirasie vir 'n verskeidenheid films en filmreekse. *American Ultra* (2015) handel oor 'n oorlewende subjek van die MKUltra-program wat as gevolg van die eksperimente wat op hom uitgevoer word, verander in 'n reeksmoordenaar. Verder word die projek genoem of uitgebeeld in films soos die *Jason Bourne*-reeks en *Conspiracy Theory* (1997). Televisiereekse oor MKUltra sluit in *Stranger Things* (2016) en *Granite Flats* (2013), onder andere.

Alhoewel dwelms dikwels mag voorkom in Suid-Afrikaanse films, kom twee films spesifiek hier ter sprake. Die eerste hiervan is *High Fantasy* (2017), wat handel oor 'n groep jong mense wat eksperimenteer met dwelms op 'n afgeleë plaas. Hulle “trip” loop egter skeef en die film beeld die gevaarlike kant van dwelms uit. Die tweede Suid-Afrikaanse film wat relevant is tot hierdie studie is *Ellen: The Ellen Pakkies Story* (2018). Hierdie film is gebaseer op ware gebeure en vertel die verhaal van Ellen Pakkies en haar wroeging met haar dwelmverslaafde seun. Tik – haar seun se ondergang – en die rol daarvan, veral in die Wes-Kaap, word verder bespreek in werke soos Ronelda Kamfer se poësie en *Kristalvlakte* (2016) deur Amy Jeptha.

3.6.3 Visuele kuns

Volgens Page (2016), in “The long trip: A potted guide to art and drugs” (2016), word die verhouding tussen kuns en dwelms gereeld ondersoek. Brian Lewis Saunders het byvoorbeeld meer as 10 000 selfportrette voorgestel in 'n reeks, “Under the influence”, wat dwelmgebruik as hooftema het. In 2013 het Diddo 'n beeldhouerswerk uit kokaïne en gelatien geskep met die naam “Ecce Animal” (Page, 2016). Robert Crumb is nog 'n visuele kunstenaar wat temas soos dwelmgebruik voorstel in sy strokiesprent, *Fritz the Cat*.

Suid-Afrikaanse kunstenaars eksperimenteer ook met dwelms as tema. In Suid-Afrikaanse kuns oorvleuel hierdie tema dikwels met die tema van armoede en die negatiewe effekte van dwelms word uitgebeeld. Een voorbeeld van so 'n kunstenaar is Lindo Sobekwa, 'n fotograaf wat die effekte van nyaope in Thokoza, 'n gebied buite Johannesburg, vasvang (Hernanz, 2020). Nyaope is 'n vorm van heroïne wat dikwels beskikbaar is in Suid-Afrikaanse townships. Suiwer heroïne word vermeng met ander middels, onder meer skoonmaakmiddels

en rotgif (Hernanz, 2020). Die verbintenis tussen dwelmgebruik en armoede word uitgelig in Sobekwa se uitstalling.

Ander voorbeelde van Suid-Afrikaanse kunstenaars wat dwelms as tema gebruik, sluit in Mikhael Subotzky (Goodman Gallery, 2019) en Zwelethu Mthethwa (Brown, 2011: 78).

3.6.4 Dwelms as handelsmerk

Daar is ook spesifieke dwelms wat deur handelsmerke aan 'n aantal kunstenaars, sportsterre en ander bekende personae verbind kan word. Die dwelm wat die meeste as handelsmerk ingespan word, is dagga. Voorbeelde van internasionale persone met hulle eie dagga handelsmerke sluit onder andere in Bob Marley (*Marley Natural*), Wiz Kalifa (*Kalifa Kush*), Mike Tyson (*Tyson KO*) en Snoop Dogg (*Snoop Dogg OG*) (Gibson, 2021). In elk van die bogenoemde gevalle is 'n spesifieke plantlyn ("*strain*") gekweek vir hierdie doeleindes. In Suid-Afrika verkoop Fokofpolisiekar 'n spesifieke bier, *Fokof Lager*, Jack Parow brandewyn, *Parow brandy*, en Karen Zoid 'n spesifieke rooiwijn (*Syraas*). VanPletzen erken ook dat hulle 'n spesifieke dagga, naamlik *Zaberfluten*, gepatenteer het (Praating EP05 – Francois van Coke, 2021).

3.7 Dwelms en die letterkunde

Uit die geskiedenis van dwelms in afdeling 3.3 blyk dit dat dwelms reeds sedert antieke tye voorkom in tekste. Hierdie afdeling verken die uitbeelding van dwelms in die wêreldletterkunde. Die eerste belangrike teks wat oor dwelms handel, is Thomas De Quincey se *Confessions of an English Opium-Eater* (1821). In hierdie outobiografiese teks word die plesier van die gebruik van opium, sowel as die negatiewe gevolge van verslawing bespreek. Dit is interessant dat De Quincey ook afwyk van sy narratiewe styl: terwyl die grootste gedeelte van die boek aan lesers gerig word, word opium ook direk aangespreek.

Aldous Huxley se 1954 teks *The Doors of Perception* (2004) handel oor sy eerste lewensveranderende ervaring met meskalien. In my opinie kan hierdie teks in drie dele verdeel word, naamlik sy rasionaal agter die eksperimentering met meskalien, veral in 'n tyd toe inligting oor hierdie middel nog nie so algemeen beskikbaar was nie, die beskrywing van sy "trip", wat die grootste gedeelte van die teks uitmaak en laastens sy gevolgtrekkings oor hierdie middel. Die manier waarop sy bewussyn beïnvloed word, sy begrip van tyd, sy

sintuïe, die manier waarop hy met taal, ander literêre tekste en spiritualiteit omgaan, die afbreek van die self en die ego en laastens die manier waarop sy perspektief geraak word deur die dwelm is alles aspekte van die teks wat volgens die voorgestelde dwelmlens ondersoek kan word. Vir hierdie studie is dit belangrik dat hy 'n gebrek aan eksperimentering met dwelms in die akademie noem (2004: 48), erken dat alle gelowe 'n tipe rituele dwelmgebruik voorstel (2004: 44) en 'n voorstel maak dat meskalien meer gebruik moet word (2004: 42). Soos reeds genoem, het hierdie omvattende teks 'n groot invloed op musiekgroepe gehad het.

Nog 'n beweging wat baie deur die gebruik van dwelms beïnvloed was, is die Beat-generasie, wat reeds in afdeling 3.3 genoem is. Een van die invloedrykste tekste van hierdie beweging is *Junkie* (1953) deur William S. Burroughs. Hierdie teks hou ook verband met die skrywer se eie ervarings met heroïne. Buiten die interessante insig oor die ondergrondse dwelmtoneel in die V.S.A. gedurende die 1950's, word kommunisme ook in hierdie teks by dwelms betrek (Burroughs, 1953: 59). Die teks bevat ook 'n woordelys wat die leser voorstel aan dwelmverwante terme wat in hierdie tyd en ruimte gebruik is (1953: 129 – 133).

Ook in Allen Ginsberg en Jack Kerouac se werk het dwelms 'n noemenswaardige rol gespeel. Miles (2010: 264 – 281) beskryf byvoorbeeld Ginsberg se ervarings met Ayahuasca in Peru in laasgenoemde se biografie, terwyl Ginsberg self, in 'n verklaring aan die Senaat van die V.S.A., LSD se lof besing (Ginsberg, 2015: 171 – 187).

'n Meer onlangse teks wat dwelms as tema na my mening baie suksesvol aanwend, is *A million little pieces* (2004) deur James Frey. Hierdie teks handel oor 'n vier-en-twintigjarige man se herstel van 'n lang dwelmverslawing. Interessant is dat die vertelstyl van hierdie teks by die verteller se ervaring van onttrekking aansluit. Daar is byvoorbeeld geen aanhalingstekens in die teks nie. Dit is dus nie duidelik watter dialoog in sy kop plaasvind en watter dialoog werklik plaasvind nie. Die teks is ook nie volgens hoofstukke ingedeel nie, maar afdelings word onderskei deur handgekrabbelde bladsye. Op hierdie manier kan die leser deur middel van 'n visuele voorstelling 'n beter begrip van die verteller se geestestoestand verkry.

Dit is ook nie moontlik om 'n studie na die voorkoms en funksie van dwelms in die Afrikaanse letterkunde te noem sonder om Eugène Marais (1871 – 1936) te bespreek nie. Verskeie studies na Marais se lewe dui op morfiengebruik sedert ongeveer 1892 tot aan die einde van sy lewe in 1936 (Hugo, 2020: 4; Swart, 2004: 848 en Rousseau, 1974: 61). In Rousseau (1974: 64 – 67) se biografie van Marais word konteks geskep oor hoe morfien en

opium in Marais se leeftyd gesien is. Hier word wanpersepsies, veral oor die veiligheid en verslawende aard van morfien, bespreek. Verder probeer Rousseau (1974: 64 – 65) ook spekuleer waarom Marais morfien gebruik het. Hy noem vier moontlike redes, naamlik dat morfien as geneesmiddel gebruik is, dat Marais graag wou eksperimenteer, Marais se ontoereikende persoonlikheid en laastens, 'n behoefte om deel te vorm van 'n groep wat die misterieuse middel gebruik as 'n tipe heilige ritueel. Hugo (2020: 8) skryf hierdie gewoonte aan 'n minderwaardigheidskompleks toe. Rousseau (1974: 123) haal uit Marais se dagboek aan om te staaf dat hy nie trots was op hierdie gewoonte nie en selfs sy afhanklikheid daarvan gehaat het. Hierdie stelling sluit aan by die magteloosheid van 'n verslaafde en die feit dat rehabilitering selfs vandag nog 'n moeilike en dikwels onsuksesvolle proses is.

Alhoewel daar nêrens in Marais se werk 'n direkte verwysing na sy gekose dwelm of sy afhanklikheid daarvan is nie, is dit nie onmoontlik dat sy skryfwerk hierdeur beïnvloed was nie. Volgens Rousseau (1974: 124) kan die slang op die omslag van Marais se 1898 teks *Dit of Dood*, moontlik as 'n bose spuitnaald geïnterpreteer word. Verder kan die titel van hierdie teks ook as 'n verwysing na dwelms interpreteer word, veral wanneer die uiters moeilike posisie van die verslaafde in ag geneem word.

3.8 Slot

In hierdie hoofstuk word dwelms as 'n aspek van die samelewing bespreek, met die doel om die weerkaatsing daarvan later in die letterkunde te toets. In enige ondersoek na dwelms is dit belangrik om eers vas te stel wat presies onder “dwelms” verstaan moet word. In hierdie studie is verskillende benaderings tot dwelms ondersoek, maar die uiteindelijke definisie wat gebruik sal word, is gegrond op die psigoaktiewe effekte van 'n middel. Die verskillende maniere om dwelms te kategoriseer moet in gedagte gehou word verder in die ondersoek, maar een spesifieke kategoriseringsmetode word nie gebruik vir die groepering van dwelms in hierdie ondersoek nie.

Die geskiedenis van dwelms strek so ver terug soos die mens se geskiedenis self en daarom is dit 'n moeilike taak om dit bondig saam te vat. Vyf hooftipes dwelms, naamlik opiate, kokaïne, metamfetamien, cannabis en psigedeliese middels is bespreek in hierdie hoofstuk om agtergrond te gee vir geselekteerde tekste wat later bespreek word. Die doel van hierdie samevatting is om genoegsame agtergrond oor die relevante dwelms te gee om te dien as 'n

basis vir kennis van die werklikheid. Hierdie basiese kennis oor die agtergrond van dwelms is noodsaaklik vir die literêre navorser om die uitbeelding van die werklikheid (dwelms, in hierdie geval) te toets in tekste.

Laastens word die uitbeelding van dwelms in ander kunsvorme, sowel as die internasionale letterkunde, bespreek. Dit is duidelik dat dwelms 'n standvastige rol ingeneem het as tema in films en filmreekse, musiek en visuele kuns.

Hoofstuk 4: Die voorkoms van dwelms in die Afrikaanse letterkunde

“I’m as against restricting access to drugs as I am to burning books. It offends me in the same way.”
– Terence McKenna

4.1 Inleiding

In hierdie hoofstuk word die voorkoms van dwelms in die Afrikaanse letterkunde uiteengesit. Dit is belangrik om in gedagte te hou dat alle tekste wat in hierdie hoofstuk ingesluit word slegs ’n verteenwoordigende lys van tekste met dwelms as hoof- of subtema is en nie alle tekste met dwelmverwysings in die Afrikaanse letterkunde bevat nie. Verder is die temas en dieper analise van elke teks nie van so ’n groot belang in hierdie hoofstuk nie – die fokus lê op die voorkoms van dwelms. By sommige tekste word daar verwys na afdelings in Hoofstuk 3, wat inligting oor die historiese agtergrond en effekte van dwelms bevat. Die tekste word voorgestel in chronologiese volgorde, maar outeurs met meer as een teks in hierdie argief se tekste word bymekaar geplaas.

4.2.1 P.G. du Plessis – *Siener in die suburbs* (1971)

P.G. du Plessis se tweede drama, *Siener in die suburbs*, is in 1971 gepubliseer en vir die eerste keer in dieselfde jaar in die Breytenbach-skouburg opgevoer. Du Plessis is in 1971 met die CNA-prys bekroon en twee jaar later verower die teks ook die Hertzogprys (Hauptfleisch, 2017). Ma, Tjokkie en Tiemie is ’n onkonvensionele gesin wat in die voorstede van Johannesburg woon. Alhoewel Ma steeds getroud is met Pa, wat vermoedelik in die Noorde van Afrika gesterf het, woon sy “in sonde” saam met Giel, wat graag dobbel deur “perde te speel” (Du Plessis, 1971: 9). Ma is afhanklik van Pa se oorlogspensioen en daarom wil sy nie instem om met Giel te trou nie. Die hopeloosheid van die *suburbs* en die begeerte om te ontsnap vanuit hierdie lewensomstandighede, is die hooftemas wat in hierdie drama voorkom.

Tjokkie word gereken as ’n “siener” wat met die helm gebore is (1971: 9). Sy visioene is voordelig vir Giel, aangesien dit hom help om besluite te neem rakende sy keuse van perde waarmee hy dobbel. Die belangrikste rol van dwelms in hierdie teks is marijuana wat gebruik word as ’n katalisator wat Tjokkie help om te “sien”. Alhoewel dwelms nie ’n hooftema in hierdie teks is nie, speel dit ’n belangrike rol in die uitbeelding van ’n voorstedelike leefstyl. Dit is ook een van die oudste tekste in Afrikaans waarin dwelms voorkom en heel waarskynlik die eerste drama in Afrikaans waar karakters dwelms “gebruik” op die verhoog.

Omdat Tjokkie, volgens Ma, swaarkry en siek word wanneer hy visioene kry (1971: 20), verbied Ma vir Giel en Jakes, Tiemie se kêrel – oftewel die “Tang” – om Tjokkie uit te lok tot hulle eie voordeel. Tjokkie hou ook voor dat hy geen beheer het oor wanneer hy ’n visioen kry nie. Giel is egter desperaat om Tjokkie te laat “sien” en seker te maak dat sy geld op die regte perd is. Hy is oortuig daarvan dat Tjokkie se visioene ’n talent is wat hy met sy medemens moet deel (1971: 15). Wanneer Tjokkie weier om vir Giel te help, draai Jakes die domkrag van die motor waaraan hy werk, sodat die motor hom vasdruk. Jakes vra dan vir Tjokkie: “Stukkie pot vir jou, ou Tjokkie?” (1971: 35) en sê “Ons maak net ’n stukkie dwelm vir jou reg” (1971: 36). Tjokkie word dan forseer om te rook en kort daarna ervaar hy ’n visioen. Daar lê dus ’n direkte verband tussen die feit dat Tjokkie marijuana gerook het en sy visioen. Of hy werklik ’n visioen ervaar het of net voorgegee het dat hy ’n visioen ervaar ter wille van sy eie veiligheid, is nie duidelik nie.

Die voorkoms van dwelms in hierdie teks kan gesien word as ’n uitbreiding van die voorstedelike ruimte en die leefstyl wat daarmee gepaard gaan. Die feit dat Tjokkie nie uit eie keuse of selfs onder groepsdruk rook nie, maar eerder gedwing word om te rook, is ’n aanduiding dat inwoners van die voorstede nie altyd ’n keuse in hul leefstyl het nie en dat dit nie so eenvoudig is om weg te breek uit hierdie leefstyl nie. Die rook van dagga word ook gebruik as ’n middel van mag wat Jakes oor Tjokkie uitoefen. Indien Tjokkie wel ’n regte visioen gehad het en die visioen deur middel van dagga uitgelok is, neem dwelms ’n aktiewe rol in hierdie drama aan, aangesien dit lei tot die visioen wat groot spanning in die teks veroorsaak.

4.2.2 Johann de Lange – *Vreemder as fiksie en ander konterfeitsels* (1996)

Johann de Lange is in 1959 in Pretoria gebore. As gevolg van sy onstabiele huislike omstandighede, spandeer hy die grootste gedeelte van sy kinderdae by sy ouma op plase. In 1977 matrikuleer hy aan die Hoërskool Hans Strijdom op Naboomspruit. Hy studeer een jaar BSc aan die Universiteit van Pretoria, maar teen die einde van sy eerste jaar verander hy van studierigting om BA te studeer (Terblanche, 2018). Teen die einde van 1980, sy tweede jaar op universiteit, staak hy egter sy studies weens persoonlike probleme. Hy begin by Volkskas Bank as bankklerk werk. In 1982 word sy debuutbundel, *Akwarelle van die dors* (1982), gepubliseer, waarvoor hy die Ingrid Jonker-prys in dieselfde jaar ontvang (Terblanche, 2018). Vanaf 1984 tot 1995 publiseer De Lange nog sewe digbundels en in 1996 debuteer hy in die

genre van prosa met 'n kortverhaalbundel, *Vreemder as fiksie en ander konterfeitsels* (1996). Hierdie teks word opgevolg deur nog 'n kortverhaalbundel in 2000, naamlik *Tweede Natuur* (2000). Hierdie bundel handel oor die rave-toneel in Kaapstad, sowel as die dwelms en gay-subkultuur wat daarmee saamhang. *Die algebra van nood* (2009), De Lange eerste digbundel in 14 jaar, word in 2009 gepubliseer. Die bogenoemde drie tekste word in hierdie afdeling met betrekking tot dwelms bespreek.

De Lange se eerste kortverhaalbundel, *Vreemder as fiksie en ander konterfeitsels* (1996), wat uit vier subafdelings bestaan, is 'n postmoderne teks waarin die grens tussen biografie, outobiografie en fiksie dikwels oorskry word. Die verteller sluit aan by 'n literêre gesprek tussen Hennie Aucamp en Koos Prinsloo en die bundel bevat 'n aantal voetnotas wat sekondêre inligting by die verhale voeg. Daar is nie baie verwysings na dwelms in hierdie teks nie, behalwe in die laaste kortverhaal, getiteld "Afskeid van my ouers" (1996: 183 -194). Hierdie kortverhaal handel oor die verteller se kinderdae en sy verhouding met sy ouers, wat bemoeilik is deur sy pa se selfmoordpogings en latere dwelmgebruik.

Die verteller se pa was vir die grootste gedeelte van sy lewe afwesig en herinneringe aan hom is "few and far between" (p. 183). In die verhaal probeer die verteller meer inligting oor sy kinderdae en sy pa versamel en hy skryf aan sy ma, wat op daardie stadium ook vervreemd van hom is, met die doel dat sy hom meer vertel. Sy ma skryf terug aan hom en deel inligting oor gebeure met hom waarvan hy net gedeeltelik onthou. Sy ouma het hom van sy geboorte in haar pleegsorg geneem, aangesien sy pa reeds teen die tyd wat hy gebore is, 'n ander geliefde gehad het (p. 184). 'n Paar jaar later het sy ma 'n aanval van pankreatitis gekry. Sy dokter, dr. Wessels, het Welconal en Mandrax voorgeskryf vir pyn en slapeloosheid, asook 'n pethidine-inspuiting (p. 189). Volgens die verteller se ma het sy pa maklik verslaaf geraak aan hierdie middels. Hy het nog twee dokters gehad, omdat dr. Wessels later geweier het om nog medikasie voor te skryf. Sy ma skryf die voorskrifte van die ander dokters toe aan die feit dat hulle graag wou geld maak uit sy pa (p. 189).

Sy pa het later na Johannesburg verhuis. Op daardie stadium was sy pa steeds verslaaf aan die middels en as die gesin op uitstappies gegaan het, soos byvoorbeeld gaan fliek het, moes sy ma eers 'n voorskrif en sy medikasie in die hande kry (p. 190). Indien hy nie sy dwelmmiddels in die hande kon kry nie, wou die pa nie deelneem aan aktiwiteite soos fliek saam met sy gesin nie. Volgens sy ma wou De Lange se pa glad nie opstaan, behalwe om "te gaan geld maak" nie. Sy moes sorg dat sy elke drie dae 30 Mandrax- en 30 Welconal-tablette in die hande kry (p. 191). Saam met die medikasie het hy ook alkohol gebruik. Nadat hy een

aand baklei het met sy broer, het die familie sy medikasie weggeneem, maar hy het later weer daarvan in die hande gekry. Die ma vertel, “Hy het op sy kampbedjie gaan slaap en is die volgende oggend op sy maag dood op die bed gevind” (p. 193).

Die tragiese verhaal van ’n afwesige en afhanklike pa sluit aan by die res van die bundel se kortverhale, aangesien die verteller(s) uitbrei oor familieprobleme wat veral met die pa verband hou. Die feit dat die dokters Mandrax aan die pa voorgeskryf het, is geloofwaardig, aangesien hierdie middel wettig was in daardie tyd. Oormatige gebruik daarvan, veral saam met alkohol, sal egter lei tot huishoudelike probleme, soos beskryf in die kortverhaal.

4.2.3 Johann de Lange – *Tweede natuur* (2000)

Tweede natuur (2000) is Johann de Lange se tweede kortverhaalbundel en is in 2000 gepubliseer. Die bundel handel oor die rave-subkultuur binne ’n gay-milieu in Kaapstad gedurende die negentigerjare en hou verband met dwelms soos onder andere ecstasy, MDMA, LSD en ketamien. Al sewe kortverhale in die bundel bevat óf verwysings na dwelms, óf karakters wat self dwelms gebruik. Die vertelinstansie in die bundel is ’n mengsel van eerste- en derdepersoonvertellers. Die paratekstuele elemente van hierdie bundel hou ook verband met dwelms en sal vlugtig bespreek word. Belangrike elemente van kortverhale, veral dié wat aansluit by die oorkoepelende tema en ’n interessante blik op dwelms werp, sal genoem word.

Buiten die inhoud van die bundel, wat hoofsaaklik oor dwelmgebruik handel, is daar ook ’n aantal paratekstuele elemente wat verband hou met dwelms. Die omslag van die bundel, byvoorbeeld, is ’n foto van ’n tong met ’n pil – ecstasy – op. Bo-op die foto is chemiese formules en sketse wat verder dui op die chemiese samestellings van die relevante dwelms. Langs elke kortverhaal in die inhoudsopgawe is ’n letter van die woord “ecstasy”. Die letters is elk gedruk op ’n donker sirkel, heel waarskynlik met die doel dat dit soos pille lyk. Op bladsy 21 is ’n voetnoot wat waarsku teen die vermenging van sekere middels. Verder bevat die bundel ook ruim intertekstuele aanhalings wat verband hou met ander dwelmletterkunde. Hunter S. Thompson, Terence McKenna, William S. Burroughs en Lewis Carroll is slegs enkele voorbeelde van skrywers wat aangehaal is in hierdie bundel. Die titel van een kortverhaal, “The doors of perception”, is direk ontleen aan Aldous Huxley se teks (soos genoem in afdeling 3.7). Op hierdie manier word dwelms nie net in die inhoud van tekste

uitgebeeld nie, maar daar is ook aanduidings dat die verteller(s) deeglik nagelees het in hierdie veld.

Een belangrike funksie wat dwelms in die teks verrig, is dat dit gebruik word om 'n beter perspektief van die rave-kultuur te skep. Die dwelm wat die meeste in hierdie teks voorkom, is waarskynlik die dwelm wat die meeste in hierdie subkultuur gebruik word: ecstasy. Tesame met ecstasy is elektroniese musiek, dans en seks ook belangrike elemente van hierdie subkultuur. In 'n kortverhaal soos, "E is vir Ekstase", kan die samehang van hierdie elemente raakgesien word. Nadat hy ecstasy gebruik het, verduidelik die verteller waarom die dansvloer so aanloklik lyk: "Die musiek spring meteens in fokus, voller & helderder as ooit ...Die musiek roep hom na die dansvloer, gepak met swetende lywe. Dit ontvang hom soos 'n minnaar, onkrities & geil ...Die ritme beweeg van sy voete af op in sy lyk. Elke klank spreek hom aan, & die harde tromritmes word sy hartklop" (2000: 27). Hierdie beskrywing van die musiek en dansvloer hou direk verband met die effekte van die middel op die karakter se liggaam. Die gebruiker se begrip van tyd vervaag ook, soos gesien kan word wanneer die karakter onophoudelik dans vir drie ure en heel verbaas is wanneer so baie tyd verby gegaan het (p. 28). Die karakters is ook nie selfbewus nie en dans in hul onderklere of sonder klere. Verder het mense in die klub openlik seks, wat ook groepseks insluit (p. 20). Hierdie onselfbewustheid kan ook toegeskryf word aan die effekte van ecstasy, omdat hierdie middel, soos genoem in afdeling 3.7, inhibisies verlaag en sosiale bande tussen mense versterk. Ecstasy, tesame met elektroniese musiek, dans (veral in klubs) en seks vorm deel van die groter rave-subkultuur.

Buiten ecstasy is daar ook 'n aantal verwysings na LSD of acid. In "The doors of perception" word die karakter, Johann, se ervarings soos volg beskryf: " ...en binne sekondes die patine van sy sintuie wegbrand. Kleur & klank stroom in deur sy oë en ore, sy vel ...Al sy boundaries dissolve. Sy sense of self disintegreer. Sy bewussyn bars oop van die inhoude en wêreld ...Hy het geen konsep meer van sy lyf nie" (p. 52). Die bogenoemde beskrywings van die karakter se ervarings sluit aan by die navorsing oor hierdie middel wat bespreek is onder 3.7. Die feit dat sy bewustheid van sy eie lyf, sowel as die self, verdwyn, kan toegeskryf word aan die effekte van die middel. Hy is bang dat hy paniekerig sal raak, want "daarmee saam kom die vrees vir die vrees, om uit te haak op acid" (p. 52). Hierdie stelling is ook realisties, aangesien LSD soms oorweldigend kan wees vir die gebruiker.

Johann is egter ervare genoeg om kalm te bly en die effekte van die middel te hanteer, waarskynlik omdat hy al baie ervaring daarmee het. In "die Blou deur", ook onder die

invloed van LSD, bevind die ek-verteller homself egter in 'n toilethokkie en verloor sy bewustheid van waar hy is. Hy noem dat hy al gehoor het van mense wat die middel gebruik en dan nie weet waar hulle is nie, of nie woorde het om te beskryf waar hulle is nie (p. 74). Hy weet egter dat hy net moet kalm bly totdat hy 'n "helder oomblik" kry en dat hy dan weer sy pad na sy vriende sal vind. Die afbreek van die liggaamlike en die self, sowel as die feit dat mense soms angstig of verdwaal raak onder die invloed van hierdie middel, word op 'n geloofwaardige wyse uitgebeeld in verskillende kortverhale in hierdie bundel.

Omdat die karakters in hierdie bundel baie dwelms op 'n gereelde basis gebruik, neem hul weerstand teen die dwelms af. Een van die maniere waarop hulle hierdie probleem teenwerk, is om die middels deur hulle "agterent" te neem, in plaas van oraal. Johann neem byvoorbeeld twee "caps" MDMA op hierdie manier in "The doors of perception" en die verteller noem dan dat "double-dropping" een manier is om die "dreaded underdose" te vermy (p. 45). Verder drink karakters ook hul eie urine, aangesien hierdie uitskeiding steeds die middels bevat en hulle verder onder die invloed sal stel. Johann drink byvoorbeeld sy eie urine, waarin hy nog die souterige smaak van MDMA kan proe (p. 59). Daarna vra hy 'n vreemdeling in die badkamer om in sy mond te urineer, omdat hy nie een druppel verlore wil laat gaan nie (p. 60). Om die newe-effekte van ecstasy – die "three day-blues" – wat die trip opvolg (p. 48) – teen te werk, gebruik die karakters Aurorix. Die karakters se desperaatheid om die beste moontlike waarde uit hul dwelms te kry, is tipies aan 'n kultuur waar die partytjie nooit tot 'n einde kom nie.

"Schmangled 'n remix" is 'n kortverhaal wat die algehele dwelmtematiek van die bundel goed saamvat. Die intensiteit van dwelmgebruik, sowel as die hoeveelheid dwelms wat gebruik is, word beskryf in hierdie verhaal as deel van 'n tydperk, 'n somer, wat toegewy is aan rave: "maar dit was veral die somer van drugs. ecstasy, speed, acid, nexus, kokaïen, ketamien & meskalien" (p. 83). Die titel van hierdie kortverhaal is gepas, aangesien dit nie handel oor een gebeurtenis nie, maar eerder oor 'n klomp partytjies en trips wat saamgesmeer is as een ervaring. Dit is geloofwaardig dat die verteller op hierdie manier terugkyk ná 'n somer van dwelmgebruik, aangesien sy herinneringe nie heeltemal duidelik sal wees weens 'n oormatige gebruik van dwelms nie. In die laaste kortverhaal, "3,4-methylenedioxymethamphetamine" (die chemiese term vir MDMA), noem die verteller dat hy vir die eerste keer in maande hoog is sonder dat hy ecstasy gebruik het (p. 90), omdat hy verlief is. Met hierdie stelling word die bundel en heel waarskynlik die eksperimentele fase van die verteller(s) beëindig.

Die voorkoms van dwelms is 'n noodsaaklike element van hierdie bundel, aangesien dit nou verband hou met die kultuur en milieu waarbinne die teks geskryf is. Die bundel is die eerste van sy soort in Afrikaans, aangesien geen tekste wat voorheen gepubliseer is so openlik oor dwelmgebruik handel nie. Die gebruik van dwelms word op 'n geloofwaardige wyse uitgebeeld: die karakters se ervarings onder die invloed van dwelms stem ooreen met die navorsing onder afdeling 3.7. Verder is die weerstand wat karakters opbou as gevolg van gereelde gebruik van die middels, sowel as die nagevolge wat hulle ervaar, ook realisties gegrond. Dwelms dra by tot die karakters se weerloosheid en onselfbewustheid en dien ook as 'n manier waarop hulle eksperimenteer en hulself leer ken.

4.2.4 Johann de Lange – *Die algebra van nood* (2009)

Nadat Johann de Lange vir byna twaalf jaar geen poësie gepubliseer het nie, word sy agtste digbundel, *Die algebra van nood*, in 2009 gepubliseer. Hierdie bundel bou voort op De Lange se oeuvre en handel onder andere oor temas soos verlies, die dood, verganklikheid en nood. Laasgenoemde kan op verskillende maniere geïnterpreteer word, omdat gedigte in die bundel handel oor die kunstenaar se strewe om die verganklikheid van kuns te oorkom, 'n strewe om onverganklike kuns te skep. Die titel van die bundel is ontleen aan Eric Mottram se studie oor die werk van William S. Burroughs wat in 1971 verskyn het as *The algebra of need*. Daar is deurlopend wiskundige verwysings in hierdie bundel wat aansluit by die titel. Die keuse van hierdie titel verbind ook die “nood” aan dwelmgebruik. Op die omslag van die bundel is 'n spuitnaald, wat die leser direk na die tema van dwelmgebruik lei. Daar is 'n aantal intertekste betrokke in die bundel en De Lange maak gebruik van bruikleen, wat beteken dat verskeie digters en skrywers aangehaal word of dat hul titels en gedigte gebruik word. Die bundel bestaan uit agt afdelings, waarvan die tweede, naamlik “bedrieglike paradyse”, onder meer bespreek sal word.

In die afdeling “Ars Poetica” is 'n gedig, “In hierdie nanag” (2009: 63) wat opgedra is aan Eugène Marais. Die gedig bevat verwysings na 'n naald wat “huiwer bo 'n skugter aar” (p. 63), wat die afleiding dat die gedig opgedra is aan Eugène Marais, 'n veilige een maak. Die naald dien as 'n metafoor vir 'n pen en op hierdie manier word Marais se morfiengebruik vergelyk met die skryf van 'n gedig. Die laaste versreëls lui, “Die naald-/ punt van my pen soek & vind/ sy aar, & die eerste polsings van 'n vers”. Soos met die gebruik van dwelms,

sien die spreker ook die skryf van 'n gedig as iets wat die liggaam binnedring en in die nag gebeur, waar niemand kan sien nie.

Die agtste en laaste afdeling van hierdie bundel is getiteld “Memento mori”. Hierdie afdeling bestaan uit huldeblyke aan Suid-Afrikaanse digters, sowel as ander figure, soos byvoorbeeld die spreker se pa. Die eerste gedig in hierdie afdeling – “Klaaglied vir Ralph” – is 'n huldeblyk aan Johannes Kerkorrel, oftewel Ralph Rabie (pp. 113 – 114). Die spreker kyk terug na Kerkorrel se lewe en herroep hoe hy “met rustige vingers” (p. 114) op die bank sit en 'n joint rol (“met oë wat die droefheid van die wêreld drink”). Dit is nie ongewoon om Kerkorrel en die Voëlvry-beweging met dwelms te assosieer nie en daarom is hierdie verwysing na dagga goed bewerkstellig.

“Bedrieglike paradyse” is die tweede afdeling van die bundel, waarin ecstasy, LSD, psigedeliese sampioene, ketamien en petidien (’n opiaat) voorkom. Die afdeling word ingelui met 'n aanhaling van Henri Cole: “a self, like a needle, pushing in a vein” (p. 29). In sommige gedigte, soos byvoorbeeld “Jong danser op ecstasy” (p. 31) (hierdie gedig is ook in *Tweede natuur* (2000) as 'n motto ingesluit), “LSD, Seepunt” (p. 33) en “Sampioen-eter” (p. 37) word die relevante dwelm duidelik in die titel weergegee. Ander gedigte, soos “Ommesientjie” (p. 35) en “Betwixt” (p. 36) dui die dwelm aan deur middel van 'n subtitel. Die naam van hierdie afdeling is gepas, omdat die “paradyse” wat deur dwelms bereik word nie natuurlik is nie en die gebruiker onder wanpersepsies kan stel. Die self, soos in die bogenoemde aanhaling, word ook aangespreek in hierdie gedigte, wat aansluit by die wegsmelting van die self of die ego as een effek van psigedeliese middels, soos bespreek in afdeling 3.7.

Daar is vier gedigte in hierdie afdeling wat handel oor LSD, naamlik “Lucy in the sky with diamonds” (p. 34), “Ommesientjie” (p. 35), “Ostranenie” (p. 32) en “LSD, Seepunt” (p. 33). In al vier hierdie gedigte, asook in “Sampioen-eter” (p. 35), is tyd en ruimte faktore waarvan die spreker geen duidelike begrip het nie. In “Ostranenie” (p. 32), byvoorbeeld, is die eerste twee versreëls “ek is 120 mikrogram/ van die huis af”. Omdat net LSD in mikrogramme gemeet word, kan die leser die afleiding maak dat hierdie gedig oor 'n LSD-trip handel. Verder in die gedig is die reëls, “120 mikrogram van nêrens/ op 'n rusbank met vlesige arms”. Hierdie beeld dui op 'n hallusinasie van iemand wat onder die invloed van 'n psigedeliese middel is, aangesien die ruimte waarin hy homself bevind, hetsy 'n rusbank of nêrens, nie van belang is nie. Die tweede laaste versreël lui, “maar ek kwel my nie oor tydlose dinge”, wat aansluit by die verlies van tyd wat 'n LSD-gebruiker ervaar.

“Ommesientjie” is ’n kort gedig wat bestaan uit vier strofes, elk met twee versreëls wat deur middel van slagrym aan mekaar verbind is (p. 35). Die gedig se titel beteken “in ’n oogwink”. Die tweede strofe se tweede reël (“elke klank iriseer ’n pouoog-patroon”) sluit aan by die effek van psigedeliese middels – die grense tussen sintuie versmelt. Die feit dat die spreker klanke met kleure en patrone verbind, is realisties, aangesien dit ooreenstem met afdeling 3.7 se navorsing oor LSD se effekte. Die laaste strofe verbind hierdie gedig met De Lange se tweede kortverhaalbundel, sowel as die gedig se titel: “Wat skedelig mooi is, of geil, of onguur/ word in ’n tydlose oogwink jou tweede natuur” (p. 35). Die gedig dui op ’n vereenselwiging met sy omstandighede, sowel as met die natuur. Die laaste strofe dui ook op ’n aanvaarding van beide die skoonheid en die wreedheid van die wêreld waarin die spreker homself bevind.

Die voorkoms van dwelms verrig ’n belangrike funksie in *Die algebra van nood* (2009). Dwelms dra by tot die oorkoepelende tema van nood en verganklikheid, sowel as die titel wat afgelei is van werke wat oor ’n digter uit die Beat-generasie handel. Verder is die afdeling “Bedrieglike paradyse” geslaagd, omdat verskillende tipes dwelms ondersoek en bespreek word om uiteindelik “paradyse” voor te stel. Dwelms verbind hierdie teks met De Lange se kortverhaalbundel *Tweede natuur* (2000), omdat direkte aanhalings, sowel as die titel van die kortverhaalbundel in hierdie teks voorkom. Die ervarings van dwelms in die teks is geloofwaardig en bied die spreker ook die geleentheid om van omvangryke beelde gebruik te maak.

4.2.5 Ryk Hattingh – *Witskrif* (1997)

Ryk Hattingh se debuutdrama, *Die Tonnel*, is in 1984 gepubliseer. Sy drama, *Sing jy van bomme* (1988), het verskeie toekennings ontvang en is destyds met behulp van die sensuurwet verban weens die voorkoms van naaktonele. *Witskrif* (1997) en *Huilboek* (2016) is twee van Hattingh se tekste wat relevant is tot hierdie studie, aangesien die skrywer sy eie lewe en sy verhouding met dwelms beskryf. Hy is ook bekend vir sy grafiese werke saam met Conrad Botes, wat onder *Bitterkomix* bespreek is.

Witskrif (1997) is ’n novelle wat bestaan uit 47 genommerde afdelings. Hierdie gedeeltes word – dikwels sonder enige konteks – in fragmente voorgestel en volg nie noodwendig op mekaar nie. Hierdie teks kan beslis as ’n outobiografiese teks geklassifiseer word, aangesien die verteller en die outeur se lewens ooreenstem en direkte verwysings na die outeur gemaak

word. Op bladsy 37 verwys een karakter byvoorbeeld na die verteller as “Ryk” en die verteller noem homself later “Ek. Ryk Hattingh” (p. 73). Die gefragmenteerde gedeeltes handel oor sy verlede, sy lewe saam met sy vrou en dogter, M. en S., die dood van sy vriend, K., sy besinning oor sy land, sy skryfproses en sy verhouding met dwelms. Dit is moontlik dat die verteller die skryfproses aanwend as ’n vorm van self-refleksie.

Die titel van hierdie novelle het ’n tweeledige betekenis: eerstens verwys dit na wit identiteit in Suid-Afrika in die opeenvolgende jare ná die einde van Apartheid. Die tweede betekenis is gegrond op die verteller se keuse van dwelm: kokaïne, wat in wit poeivorm voorkom. Die verteller is baie eerlik oor sy dwelmgebruik en bespreek sy proses van gebruik, sowel as die uitwerking wat dit op hom en sy skryfwerk het.

Die proses van kokaïnegebruik kom in hierdie teks na vore. Hy koop sy dwelms in die “Valley” by die Ugly Americans wat verantwoordelik is vir die verspreiding van dwelms (p. 23). ’n “Rojale hopie Coke” kom dikwels voor in kristalvorm en die verteller maak dit dan fyn met behulp van ’n Eclipse-lemmetjie (p. 17). Hy beskryf hoe hy die poeier in lyne organiseer op ’n spieël of glas en opsnuif met ’n opgerolde R10-noot (p. 17) of ’n strooitjie (p. 37). Daar is ook verwysings na oorblywende poeier wat hy graag aan sy tandvleise smeer, aangesien hy niks poeier wil mors nie (pp. 17 en 45).

Kokaïne is funksioneel in die verteller se denk- en skryfproses, aangesien hy erken dat hy nie sonder stimulant kan skryf nie (p. 55). Hy verduidelik dat hy dwelms gebruik as motivering om hom te help skryf, deur elke 55 reëls twee lyne te snuif (p. 45). Of die kokaïne sy konsentrasie verskerp, is nie duidelik nie, maar dit is beslis ’n metode van dissiplinerig. Hy beskryf sy brein as ’n Ferrari wanneer hy onder die invloed van kokaïne is (p. 46), wat heel waarskynlik dui op die feit dat die middel hom help om te fokus. Outobiografiese verwysings na dwelmgebruik maak hierdie teks ’n goeie voorbeeld van literatuur wat direk deur dwelms beïnvloed is, maar ook dwelms funksioneel as literêre tema aanwend.

In terugflitse is daar enkele verwysings na die gebruike van ander dwelms, soos byvoorbeeld LSD en marijuana, wat suggereer dat hy op ’n jong ouderdom blootgestel is aan dwelmgebruik (pp. 27 en 42). Hy is ook bewus van die ander middels wat hy gebruik en die uitwerking daarvan: “Tabak en dagga. Ek sluk nou ook verslankingstablette, drink bioplus, koffie, tee, Coca Cola. My urine is kadmiumgeel en ruik na skaapniere. Ek sweet onder my arms en op my kop” (p. 56). Die bogenoemde aanhaling bewys dat die verteller se definisie

van “dwelms” van wye omvang is, aangesien hy verslankingstablette ook as ’n dwelm klassifiseer.

Die verteller neem ook kennis van die negatiewe effekte van sy dwelmgebruik, maar is nie noodwendig in staat om beheer oor sy situasie te verkry nie. Hy erken dat sy depressie en sy efedrienafhanklikheid verband hou met mekaar (p. 37) en dat hy veronderstel is om te besef hy is “in ’n strik” (p. 37). Efedrien verwys na ’n stimulant met mediese waarde wat dikwels vir ontspanningsdoeleindes gebruik word. Hierdie is ’n realistiese uitbeelding van dwelmgebruik, aangesien kokaïne hoogs verslawend is en die gebruik daarvan nie maklik sonder eksterne hulp stopgesit kan word nie.

4.2.6 Ryk Hattingh – *Huilboek* (2016)

Alhoewel hierdie teks geklassifiseer word as fiksie, kan *Huilboek* (2016) gesien word as ’n outobiografiese teks wat op *Witskrif* (1997) volg. Anders as laasgenoemde, is hierdie teks in die vorm van ’n roman wat gebruik maak van die bewussynstroomtegniek. Dit wil sê dat die gebeure nie chronologies op mekaar volg nie en dat die verteller die teks gebruik as ’n besinning oor sy verlede, sowel as die omstandighede waarin hy homself op daardie stadium bevind. Dieselfde parallelle tussen die skrywer en verteller kan getrek word, aangesien die spreker weereens na homself verwys as “Ryk Hattingh” en karakters soos sy vrou, M., ook in hierdie teks voorkom.

Die teks is 19 jaar ná *Witskrif* gepubliseer en handel oor die verteller se lewe in Nieu-Seeland, sowel as sy kinderdae in die voorstede van Johannesburg. Die verteller is nie heeltemal betroubaar nie, aangesien hy gebruik maak van sy geheue en ook erken dat hy homself soms gebeure voorstel. Daar is egter ook verwysings na ander geskiedkundige rekords, soos byvoorbeeld foto’s (ingesluit in die teks) en ’n fotoalbum met aantekeninge oor sy kinderdae. Die titel verwys na ’n boekie wat sy ma vir hom gegee het as kind, waarin hy ’n kruisie moes maak elke keer as hy huil. Op hierdie manier het hy rekord gehou van hoe baie hy gehuil het. Verder maak hy kontak met sy ma in Suid-Afrika wanneer hy onseker is oor hoe die gebeure afgespeel het, maar hy vertrou nie altyd haar woord nie. Die verteller wys ook uit dat figure wat ’n belangrike rol in sy lewe gespeel het, soos byvoorbeeld hulle huishulp, tuinman en hulle kinders, nie na wense in die rekords ingesluit word nie. Outa Toon, ’n Boesman wat by hulle gewoon het, is ’n karakter waarvan hy veral meer inligting verlang.

In kontras met *Witskrif*, is die verteller nie meer onder die invloed van dwelms nie. Hy voer sy problematiese verslawing aan as die hoofrede vir sy immigrasie na Nieu-Seeland, aangesien die enigste manier om sy dwelmgebruik stop te sit, was om weg te kom van “Meneer Nigerië” (p. 26). Hierdie term verwys heel waarskynlik na verskeie Nigeriërs wat sy dwelmhandelaars was. Hy reken dat die toeganklikheid van dwelms in Nieu-Seeland hom sal verhoed om kokaïne te verkry en daarom is dit die enigste uitweg vir hom as dwelmslaaf. Sy ervaring van onttrekking word nie beskryf nie, maar dit is heel waarskynlik dat hy steeds ’n dwelmprobleem ervaar het totdat hy Suid-Afrika verlaat het, aangesien hy beskryf hoe hy lyne gesnuif het in die badkamers van kantore waar hy aansoek gedoen het om die land te verlaat (p. 26).

In Nieu-Seeland besit hy sy eie winkel, waar hy skoene herstel. Daar is ook ’n hele aantal verwysings na sy tuin en die terapeutiese waarde wat hy uit hierdie stokperdjie put. Die verteller is ook ouer en sy gesondheid is ’n leitmotief wat deurlopend in die teks voorkom. Hy worstel met tandpyn en moes ook ’n knieervanging ondergaan. Met die verloop van die teks vertel hy oor die proses van genesing wat hy ná sy operasie ondergaan.

Alhoewel die verteller nog van alkohol gebruik maak in Nieu-Seeland, het hy later, nadat hy alkoholvergiftiging gekry het, hierdie gewoonte ook gestaak (p. 16). Hy verwys na pynpille wat hy gebruik om sy tandpyn te beheer: “’n Dubbele dosis kiestandpyn het deel van my alledaagse bestaan geword, was reeds vir jare. Pynpille by die handvol, soos smarties of M&M’s. Neurofen, Panadol, Kodieën-sulfaat, Tramadol, Disprin, Voltaren, Grandpa ... Enigiets vir die pyn. Naeltjieolie, rum, brandewyn, wyn ...” (pp. 55 – 56). Hier kan die verslawende aard van sy persoonlikheid gemerk word, maar later, nadat hy ’n operasie ondergaan het, het hy geweier om sy voorgeskrewe pynpille te drink.

Volgens die verteller is verslawing iets wat deur middel van gene van een generasie na die volgende oorgedra word: “Ons moet op die een of ander manier die lewe agter die rug kry, en een besonderse geen maak dit sy doel om te help” (pp. 13 – 14). Hy verduidelik nie eksplisiet waar hy die spesifieke geen gekry het nie, maar sy problematiese verhouding met sy pa is moontlik ’n aanduiding hiervan. Hy worstel met die feit dat sy pa hom nie aanvaar het nie en dikwels as kind geslaan het. Daar is geen direkte verwysing na dwelmgebruik by sy pa nie, maar in sy bespreking van die jagtogte waarop sy pa hulle geneem het, noem hy Disprins wat die volgende dag gebruik is om “die vorige nag se gefuif weg te weer” (p. 75).

In *Witskrif* beweer die verteller dat hy nie sonder stimulant kan skryf nie. *Huilboek* (2016) is egter nie onder die invloed van dwelms geskryf nie en dus is sy vorige stelling verkeerd bewys. Die spoed waarteen hy skryf en die feit dat Hattingh geen tekste gepubliseer het vandat hy in Nieu-Seeland woon nie, kan moontlik verband hou met die feit dat hy nie meer dwelms gebruik nie. Daar het duidelike karaktergroei plaasgevind in die verteller, omdat hy in *Witskrif* erken dat hy 'n probleem het, maar nie bereid is om iets daaraan te doen nie (Hattingh, 1997: 37). In hierdie teks het hy nie net opgehou om dwelms te gebruik nie, maar selfs op 'n eerliker wyse hieroor begin skryf. Hy verwys na homself as selfsugtig en erken dat dit vir hom moeilik was om hulp te vra (p. 56).

4.2.7 Henning Pieterse – *Omdat ons alles is* (1998)

H.J. Pieterse se kortverhaalbundel, *Omdat ons alles is* (1998), is 'n voorbeeld van 'n teks wat dwelms funksioneel gebruik om by te dra tot die algemene tema van die verwerking van verlies. Pieterse is in 1960 in Wageningen, Nederland, gebore en het in 1962 saam met sy ouers na Suid-Afrika verhuis. Ná skool studeer hy aan die Universiteit van Pretoria, waar hy 'n BA-graad, BA-Honneursgraad en 'n MA-graad in Afrikaanse letterkunde in 1986 behaal (Breuer, 2005). Sy debuutdigbundel, *Alruin*, word in 1989 gepubliseer. Hy sit sy studies voort aan die Universiteit van Suid-Afrika (UNISA) en behaal in 1995 'n DLitt et Phil-graad. In 1998 debuteer hy in die genre van prosa met sy bogenoemde kortverhaalbundel. Twee jaar later, in 2000, verskyn sy tweede digbundel, *Die burg van hertog Bloubaard*. Hiervoor ontvang hy die Hertzogprys vir poësie in 2002 (Breuer, 2005). Pieterse se kennis van en liefde vir musiek kan deurlopend in sy werke gesien word.

Omdat ons alles is (1998) bestaan uit kortverhale met verskillende vertelperspektiewe, karakters en ruimtes, wat saamgebind word deur die algehele tema van verlies en die maniere waarop verlies verwerk word. In verhale, soos “Luitenant Vos se teregstelling” en “Laaste taptoe”, word die trauma wat met die weermag gepaard gaan, ondersoek. “Treinrit” handel oor die oorblywende trauma wat gepaard gaan met die Tweede Wêreldoorlog en die Holocaust. Die motief wat die meeste voorkom, byvoorbeeld in verhale soos “Die kelder”, “Nagvaart”, “Die bulklip” en “Die gedig”, is selfdood en die nagevolge daarvan. Die karakters poog om dwelms – wat pille en alkohol insluit – sowel as seks te gebruik as 'n mate van ontsnapping uit hul eie realiteit. Dwelms wat voorkom in hierdie teks sluit in LSD, dagga

en ecstasy, asook drank en sigarette. Daar is 'n mate van karakterontwikkeling, omdat die karakters tog hul trauma verwerk in die latere kortverhale.

Die kortverhaal wat dwelms die beste aanwend om by te dra tot die tematiek van die teks is “Variasies”. Die verhaal handel oor die verteller en sy vrou se ervaring van acid (of LSD) in hulle huis. 'n Eerstepersoonsverteller is aan die woord – 'n nuttige keuse, aangesien die subjektiewe aard van dwelms beter beklemtoon word op hierdie manier. Die acid-trip word verbind aan Berlioz se *Symphonie Fantastique*, omdat die karakters na 'n CD van hierdie simfonie luister terwyl hulle onder die invloed van die dwelm is. Hierdie simfonie bestaan uit vyf variasies, wat gebruik word om die verskillende fases van die trip voor te stel. Die verteller beskryf die manier waarop acid op hom inwerk as “golwe” wat tref en terugtrek (1998, 22) en daarom is die verskillende “golwe” van die simfonie 'n gepaste keuse van intertekstualiteit vir hierdie verhaal.

Die beelde in “Variasies” moet nie noodwendig letterlik opgeneem word nie; die leser moet eerder in ag neem dat die verteller onder die invloed is en daarom kan die beelde meer simbolies geïnterpreteer word. Onder die variasie, *Herinneringe. Passies.*, beskryf die verteller die musiek in terme van die beelde wat hy beleef: “Die fluite begin met die droominleiding, dan kom die hobo en strykers in, donkervloeiende wyn in 'n ruimteskip, en loop stadig uit op 'n vlakte van slaap, verlange en afwagting” (p. 23). Hierdie beskrywing hou direk verband met die invloed van die relevante dwelm, aangesien hallusinogene sintuiglike verwarring kan veroorsaak. Nog 'n beeld of hallusinasie wat die verteller ervaar, is die feit dat sy vrou agter die hobo aanstap, “weg oor die heuwels” (p. 24). Hy verduidelik dat hy gesigte om hom herken, maar dat sy mond toegedruk word wanneer hy wil skree (p. 25), wat 'n aanduiding kan wees van die feit dat hy nie onder hierdie omstandighede die vrymoedigheid het om sy stem te laat hoor nie. Hierdie beelde kan ook help om die verhouding tussen die twee karakters beter te verstaan.

Daar is 'n aantal merkers van die brose verhouding tussen die twee karakters wat verstrekkend word deur simboliese, hallusinogene beelde. In die tweede variasie, *'n Bal*, kyk die vrou vir die eerste maal in die verteller se oë (p. 24). Hy beweer in die derde variasie, *Landskaptoneel*, dat sy treë na haar langer en langer word en dat hy nooit by haar sal uitkom nie (p. 24). Dit is belangrik om in ag te neem dat LSD 'n verwronge begrip van tyd tot gevolg het. Die vrou se begeerte om selfmoord te pleeg kom ook na vore in hierdie verhaal en die verteller noem dat hy nie langer kan wag nie – hy help haar deur 'n pistool vir haar te bring (p. 25). Alhoewel daar heel waarskynlik nie werklik 'n pistool is nie, kan hierdie stelling gesien word as die

verteller se manier om te erken dat hy haar nie meer op 'n ander manier kan bystaan en ondersteun nie. Hy is dus bewus van haar drange om haar eie lewe te neem en kan dit nie langer teenstaan nie. Die verteller probeer om sy vrou te kalmeer wanneer sy donderweer hoor. Hy beweer dat dit vals donderweer is, maar gee ook in, omdat sy haar buie beter ken as hy (p. 25). Uit die bogenoemde aanhalings en subjektiewe beskrywings van die trip, raak dit duidelik dat die twee karakters nie dieselfde ervarings het nie en ook moontlik nie saamstem oor ander aspekte van hulle lewens en/of verhouding nie.

Dwelms word funksioneel in hierdie kortverhaal gebruik, aangesien dit 'n nuwe perspektief op die verhouding tussen die twee karakters werp. Die metaforiese beelde dra by tot 'n beter verstaan van die verteller se ervarings, sowel as die dinamika tussen die man en vrou. Verder is die keuse van musiek gepas, omdat die variasies van die simfonie goed aansluit by die golwe en fases van die trip.

“Homunoculus” is 'n kortverhaal wat handel oor twee karakters in 'n gebroke verhouding: die man is bewus daarvan dat die vrou 'n ander man sien en hom binnekort gaan verlaat, maar nogtans wil hy graag hê dat sy moet swanger word. Hy besef dat sy tyd min is en probeer alternatiewe maniere om 'n kind te verwek, soos byvoorbeeld om 'n baba te kweek in 'n fles (p. 65). In hierdie verhaal word dagga gebruik om die gebroke verhouding, sowel as ander innerlike konflik, te onderdruk. Die verteller beweer dat as hy “dronk of gerook genoeg is”, dinge makliker raak (p. 62). Die karakters gebruik dagga as deel van 'n seksuele ritueel en die verteller voel ook sterker wanneer hy dagga gebruik: “Die hasjisj maak my sterk, my ereksie boog voor my uit” (p. 64). Die vrou in hierdie verhaal dien slegs as 'n oorlewingsmeganisme vir die man, aangesien hy haar gebruik om die leemte wat sy oorlede vrou gelos het, te vul. Hy weet dat hulle verhouding nie opreg is nie – hy sien sy oorlede vrou se gesig en moet homself keer om nie haar naam te sê nie (p. 63). Dagga dra dus by tot die disfunksionele verhouding in hierdie verhaal, omdat dit gebruik word om emosies en eerlike gesprekke te onderdruk en veral verband hou met die seksuele verhouding tussen die twee karakters.

Nog 'n kortverhaal waarin dwelms voorkom, is “Droomvanger”. Hierdie verhaal word vertel vanuit 'n derdepersoonsvertelperspektief en handel oor 'n man se verhouding met 'n Deense argeoloog. Die Deen is bewus van die afsterwe van sy vrou en help hom om die verlies te verwerk. Hulle gebruik saam ecstasy en haar liggaam hanteer die dwelm baie beter as hy, omdat hy geduring naer voel onder die invloed hiervan (pp. 119 en 121). Hierdie verhouding, sowel as die dwelmgebruik in hierdie verhaal, vorm deel van 'n eksperimentele fase van die manlike fokalisator. Die vrou vertel hom dat dit moontlik is om in 'n beswyming te gaan

sonder enige dwelms en dat hy te haastig op soek na antwoorde is (p, 121). Verder beskuldig sy hom daarvan dat hy probeer om te ontsnap deur drank, pille en hasj te gebruik. Hierdie eerlike opmerking oor dwelms het heel waarskynlik 'n invloed op die man se perspektief gehad en sy aandag op verskillende maniere van traumaverwerking gerig.

Omdat baie van die kortverhale bymekaar aansluit en oorkoepelende temas bevat, kan die verskillende manlike karakters as een karakter gesien word. Hierdie karakter worstel met die verlies van sy vrou wat selfdood gepleeg het en soek meedoënloos na maniere om die pyn te onderdruk. Dwelms en seks vervul dus die rol van 'n ontsnappingsmeganisme. Karaktergroei kan gesien word in hierdie man, aangesien hy in die eerste verhale met alle mag wil ontsnap en, nadat die Deense vrou van “Droomvanger” eerlik met hom was, is sy pyn in “Die gedig” van so 'n aard dat hy bereid is om sy verlede in die oë te kyk. Dwelms het dus 'n funksionele rol in hierdie bundel, omdat dit deel vorm van die hoofkarakter se verwerking van verlies, sowel as sy onderdrukking van pyn.

4.2.8 Koos Kombuis (André Letoit) – *Seks & drugs & boeremusiek* (2000)

Koos Kombuis is as André le Roux du Toit op 5 November 1954 in Kaapstad gebore. Sy familie het baie rondgereis, maar hy het die grootste gedeelte van sy kinderdae in Stellenbosch spandeer. Ná skool het hy aangesluit by die weermag se brandweereenheid en sodoende sy enigste naskoolse kwalifikasie verwerf. In die sewentigerjare is Kombuis opgeneem in Weskoppies, 'n psigiatriese eenheid, waar hy ongeveer 'n jaar tussen skisofrene en dwelmverslaafdes spandeer het. Nadat hy verskillende werke aangepak het, het hy gedurende die 1980's as vryskutskrywer gereeld in die *Huisgenoot* gepubliseer (Kombuis, 2013). Sy debuutdigbundel, *Suburbia*, is in 1982 onder die naam André Letoit, gepubliseer. Soos reeds genoem in hoofstuk 3, het Kombuis ook 'n noemenswaardige rol gespeel in die Alternatiewe Afrikaanse beweging as een van die leidende figure van die Voëlvry-toer gedurende die 1980's. Met die opname van sy tweede album, *Niemandslan and Beyond* (1990), verander hy sy naam na Koos Kombuis (Kombuis, 2013).

Kombuis se skryfwerk en musiek getuig van persoonlike dwelmervarings. Geselekteerde lirieke wat verwysings na dwelms bevat, is reeds in hoofstuk 3 bespreek. In *Die geel kafee* (1985), Kombuis se tweede bundel, is die gedig “Junkie-huisbesoek” (Kombuis, 1985: 79-80). Hierdie gedig handel oor die spreker se besoek aan sy nugter vriende, wat reeds kinders het, terwyl hy worstel met dwelmgebruik. Hy skryf ook 'n rubriek vir Litnet, naamlik “As

TV-kyk onwettig was (’n Pleidooi vir ’n nuwe benadering tot die gebruik of misbruik van cannabis)”, wat later ingesluit is in ’n rubriekbundel, *My mamma is ’n taal* (Kombuis, 2001: 127-131). Hierdie rubriek is gebaseer op die verteller se eie ervarings, waarin die voor- en nadele van dagga geargumenteer word. Twee tekste uit Kombuis se oeuvre word in hierdie hoofstuk bespreek, naamlik *Seks & drugs & boeremusiek* (2000), ’n outobiografie, sowel as *Die tyd van die kombi’s* (2009), ’n memoir van Kombuis se rol in die Afrikaanse rock-rebellie.

Dit is ook interessant dat Kombuis verwysings maak na ’n aantal ander outeurs in hierdie argief. Etienne van Heerden, sy skoolvriend sedert laerskool, se invloed op sy loopbaan as skrywer word bespreek in *Seks & drugs & boeremusiek* (2000), sowel as in *Die tyd van die kombi’s* (2009). Kleinboer is ook ’n groot vriend van Kombuis en het hom in die 1980’s voorgestel aan kroeë in Yeoville, ’n voorstad van Johannesburg. Verder word Ryk Hattingh se teenwoordigheid by ’n Voëlvry-konsert in Johannesburg genoem in *Seks & drugs & boeremusiek* (2000: 210).

Kombuis se outobiografie, *Seks & drugs & boeremusiek* (2000), handel oor die belangrikste gebeure in sy lewe tot en met die ouderdom van ongeveer 40 jaar. Soos die titel reeds aandui, is dwelms ’n belangrike aspek van hierdie teks. Die invloed van dwelms op die verteller se lewe, sowel as die manier waarop dwelms, seks en musiek met mekaar saamhang is temas wat deurlopend in hierdie teks voorkom. Die verteller se jaar as pasiënt in Weskoppies, die rol van sy loopbaan as kunstenaar in die Voëlvry-era en sy uiteindelijke wegbreek van dwelms sal in hierdie ontleding bespreek word.

Die eerste keer dat die verteller kennis met dwelms gemaak het, was in die laerskool op ’n Voortrekkerkamp. Op hierdie kamp is ’n film oor die negatiewe gevolge van LSD aan kinders gewys, met die doel om hulle teen hierdie dwelm te waarsku. Alhoewel hy eers baie jare later self die dwelm sou gebruik en die film se interpretasie van LSD sou verwerp, het hy op daardie stadium reeds besluit dat hy dit eendag sou probeer (Kombuis, 2000: 51). Volgens die verteller is sy eerste verslawing Ultra-Mel, ’n vla-produk (p. 78), en dit is eers jare later, in Weskoppies, dat hy eerstehandse kennis van dwelms opdoen.

Nadat hy sy diensplig by die weermag voltooi het as deel van die brandweereenheid, probeer die verteller verskeie beroepe om geld te maak, asook verskillende geloofsinstansies in sy soeke na God. Hy is egter ongelukkig en oortuig daarvan dat hy mal raak en om hierdie rede vra hy sy ouers of hy ’n sielkundige kan gaan sien. Hy word dan opgeneem in Saal 6 in

Weskoppies saam met dwelmslawe en skisofrene. Alhoewel hy nie op daardie stadium enige dwelms gebruik het nie, is hy in hierdie saal geplaas op grond van sy voorkoms, omdat die dokters aangeneem het hy gebruik dwelms (p. 178). Verskeie tipes medikasie is aan hom voorgeskryf, maar hy het teenoor sy pa erken dat die medikasie nie help nie en dat hy steeds nie sielkundige hulp ontvang nie (p. 103). Sy ervaring van die medikasie, wat heel waarskynlik vandag geklassifiseer sal word as antidepressante of angsmedikasie, word soos volg beskryf: “Die pille was useless. Dit het my net laat gewig optel en snaakse goed gedoen met my smaaksintuie. Selfs my ma se lemon meringue-tert het vir my na niks geproe nie. En dit kan mos nie gesond wees nie” (pp. 103-104). Om hierdie rede is dit veilig om te aanvaar dat die verteller nooit afhanklik geraak het van sy voorgeskrewe medikasie nie.

Die blootstelling aan ander dwelmslawe het wel ’n groot invloed op die verteller se lewe gehad. Hy noem dat ’n aantal pasiënte in saal 6 deurlopend dwelms, soos byvoorbeeld dagga en Mandrax gebruik het en dat die personeel dit nooit agtergekom het of aksie daarteen geneem het nie (p. 119). In Weskoppies het die verteller ook self vir die eerste keer dagga gerook, maar nadat hy ontslaan is, het hy homself steeds as ’n geleentheidsroker geklassifiseer (p. 148). Hy noem egter dat hy gesukkel het om met ander mense te kommunikeer nadat hy ontslaan is: “My taalgebruik was deurspek met woorde uit die subkultuur van daggarokers en dwelmslawe” (p. 148). Hierdie stelling staaf die idee dat dwelms verband hou met ’n spesifieke dialek, wat nie heeltemal toeganklik is vir mense wat nie self dwelms gebruik of baie tyd saam met gereelde dwelmgebruikers spandeer nie.

Nadat hy uit Weskoppies ontslaan is, besluit die verteller om terug te trek na die Wes-Kaap. In hierdie tyd het hy ’n onwettige verhouding met ’n bruin meisie. Hulle skryf liedjies saam en tree by informele vertonings in Stellenbosch op. Dit is egter eers nadat hy die plaat “Wie is Bernoldus Niemand?” aangeskaf het dat hy besluit om ’n aktiewe musikant te word en sy plaat “Vêr van die ou Kalahari” op te neem. Namate hy meer bekend geraak het as musikant, het hy meer en meer dwelms gebruik. Hy het byvoorbeeld voor elke onderhoud eers dagga gerook (p. 180) en tydens ’n Voëlvry-konsert is die hele groep verbied om ’n konsert in Windhoek te doen, aangesien hulle dagga gerook het (p. 215).

Alhoewel hy voorheen dagga in sosiale omstandighede gerook het en LSD gebruik het “vir die kicks”, beskryf hy die jaar 1988 as die jaar wat hy ’n “ernstige” en “toegewyde” dwelmgebruiker geword het (p. 184). Volgens hom het dagga op daardie stadium ’n manier geword om uit sy realiteit te ontsnap en het hy “gegril” as hy wakker geword het sonder enige dwelmmiddels byderhand (p. 184). Al die middels wat hy gebruik het, word nie direk in die

teks genoem nie – “enige fokken ding wat ek my hande op kon lê” (p. 184) – maar buiten dagga en LSD is daar ook verwysings na heroïne en, wanneer iemand aangebied het, kokaïne (p. 223).

Die verteller het ’n interessante blik op die uitwerking van LSD, wat aansluit by die idee dat die hemel en die hel in hierdie middel is, soos hy in sy lied “Liefde uit die oude doos” daarna verwys. In Johannesburg vertel sy vriendin hom dat ’n mens God kan ontmoet tydens ’n LSD-trip (p. 219). Hy vertel van een ervaring met hierdie middel wat hy op ’n strand gehad het. Hy het tydens springgety met sy klere aan na ’n gevaarlike plek op die rotse gestap en amper verdrink. ’n Groep bruin mense het hom teruggeroep en hom sodoende gered (p. 251). Tydens ’n ander trip het hy al die mense om hom vir Yasser Arafat aangesien (p. 194). Nog ’n trip se ervarings word soos volg beskryf: “Ek het ’n land vol blou koolkoppe gesien. Elke koolkop het die gesig gehad van ’n meisie wat ek ken, en ek was die bobbejaan wat goedsmoeds deur die landery storm en ’n hap vat van elkeen in die verbygaan” (p. 195). Verder noem hy ook slegte ervarings onder die invloed van hierdie middel, met beelde “te walglik om te beskryf” (p. 195). Oor die vriendin se opmerking oor ’n ontmoeting met God is hy steeds skepties en hy wonder hoekom hy, tydens vele jare se dwelmgebruik, nie een keer die waarheid gesien het nie (p. 219). Alhoewel hy nie self getuig van baie positiewe ervarings of geestelike deurbrake onder die invloed van LSD nie, dra hy tog kennis van opinies, soos dié van sy vriendin, oor die middel. Sy vreemde en moontlik vreesaanjaende ervarings sluit aan by sy idee dat die hel ook in LSD opgesluit lê.

Die laaste gedeelte van die teks handel oor die skade wat dwelmgebruik in die verteller se lewe veroorsaak het, alhoewel hy aanvanklik nie bewus was van hierdie skade nie: “Dwelmmiddels sou my opfok, maar dit sou jare vat” (p. 227). Vir die verteller was dwelms ’n manier om van die druk wat hy as kunstenaar ervaar het, te ontsnap. Hy noem dat dit moeilik is vir iemand wat dwelms glad nie ken nie om te verstaan waarom hy dwelms tot hierdie mate gebruik het. “’n Mate van introspeksie is ongelukkig nodig. Noem dit maar ’n geestelike sonar” (p. 243). Die bogenoemde sin is sy antwoord op die vraag waarom hy so baie dwelms gebruik het, al het dit goed gegaan met hom. Nog ’n moontlike rede vir sy dwelmgebruik is die feit dat die musiek- en dwelmindustrie “nou verweef” is (p. 276). Wanneer hy ’n album gaan opneem, bied die platemaatskappy aan om enige middels wat hy sal nodig hê tydens die opname te verskaf (p. 276), wat die bogenoemde stelling staaf.

Die verteller se ervarings met dwelms hou direk verband met sy loopbaan as musikant. Die idee dat dwelms en die musiekindustrie nou met mekaar verbind is, word op ’n

geloofwaardige manier uitgebeeld in hierdie teks. Alhoewel die verteller verslaaf aan verskeie middels was, het sy dwelmgebruik afgeneem namate hy ouer geword en minder in die publiek verskyn het (p. 268). Om hierdie rede kan die druk wat 'n kunstenaar ervaar, aangevoer word as een moontlike rede waarom musikante dikwels met dwelms geassosieer word.

4.2.9 Koos Kombuis – *Die tyd van die kombi's* (2009)

Die tyd van die kombi's (2009) is 'n memoir van Koos Kombuis wat handel oor sy betrokkenheid by die Voëlvry-beweging, waar musikante deur Suid-Afrika getoer het in kombi's. Dwelms het 'n groot rol in hierdie beweging gespeel, aan die een kant omdat lede van die beweging geweldig baie dwelms gebruik het, maar ook omdat dwelms deel was van die rebellie wat hierdie beweging wou uitlok. Karakters soos Dagga-Dirk Uys, Johannes Kerkorrel en James Phillips, ook bekend as Bernoldus Niemand, se rolle in beide die verteller se lewe, sowel as die rebellie, word in hierdie teks bespreek. Hierdie teks oorsleutel met Kombuis se outobiografie, *Seks & drugs & boeremusiek* (2000) en word om hierdie rede net kortliks bespreek.

Die lede van die Voëlvry-toer het verskeie dwelmmiddels gebruik, waarvan dagga die meeste in hierdie teks voorkom. Omdat hy vir groot gedeeltes van die toer onder die invloed van dwelms was, erken die verteller dat dit nie maklik is om al die gebeure volledig te onthou of in chronologiese volgorde te plaas nie. Hy noem dat baie lede van die beweging in 'n "daggawaas geoperate" het tydens hierdie toer (Kombuis, 2009: 105). Dagga het deel gevorm van die musikante se publieke beeld en later was dwelms met die groep geassosieer: "Ons was nie 'n klomp lentil-koppe nie, ons was daggarokers, ons het gevloek, en ons het gesuip" (p. 127). Die feit dat die groep onder streng sensuur gestaan het en 'n deurbraak wou maak op 'n politieke vlak, het heel waarskynlik bygedra tot die feit dat hulle dwelms gebruik het om jong mense aan te moedig om rebels op te tree. Alhoewel dit nie hulle doel was om mense te beïnvloed om dwelms te gebruik nie, het hierdie vorm van rebellie saam met ander vorms van rebellie gehang.

Dagga-Dirk Uys het opgetree as die bestuurder van die Voëlvry-beweging en kan gesien word as 'n leier van die groep. Terwyl hulle op reis na 'n konsert is, word een van die kombi's voorgekeer deur die polisie. Omdat hulle baie dwelms in die kombi gehad het en ook dagga in die kombi gerook het, was hierdie 'n vreesaanjaende gebeurtenis. Dirk het egter leiding

geneem en instruksies oor hoe om op te tree aan die groep gegee. Dirk se kalm optrede het gesorg dat die groep nie gevang word nie (p. 135). Alhoewel hy self baie dwelms gebruik het, het hy die verteller gewaarsku teen die gevare van te veel dagga rook (p. 216). Hierdie waarskuwing het so 'n groot invloed op die verteller gehad dat hy drasties afgeskaal het in sy eie dwelmgebruik en uiteindelik heeltemal opgehou het om dagga te rook.

'n Ander groot tema van hierdie teks is die karakters se negatiewe ervarings met dwelms, sowel as die dwelmleefstyl waartoe hulle hulself gedryf het. Die verteller het byvoorbeeld LSD gebruik tydens 'n konsert en later het hierdie gebeurtenis by hom gespook (pp. 164, 167). Johnny, 'n tromspeler van Valiant Swart se orkes en die subjek van Kombuis se lied “Johnny is nie dood nie”, het gesterf nadat hy onder die invloed van Mandrax bestuur het (p. 222). Verder het dwelms ook 'n invloed op die karakters se vriendskappe en lojaliteit gehad. Die groep het byvoorbeeld hulle vriend, Tjaart, verwerp omdat hy te veel dwelms gebruik het, sonder dat hulle agter gekom het dat hulle dieselfde probleem het (p. 151). Volgens die verteller beskik dwelmslawe nie oor die vermoë om die erns van vriendskappe te verstaan nie: “Drug addicts maak nie uit van responsibility en emotional support nie” (p. 151). Dwelms was dus die oorsaak van baie verwoesting in hierdie groep en omdat al die lede van die groep op een of ander manier afhanklik van dwelms was, was hulle nie in staat om mekaar te ondersteun nie.

Die voorkoms van dwelms het twee belangrike funksies in hierdie teks. In die eerste plek is dwelms een van die dinge waarmee die lede van die Voëlvry-beweging geassosieer is. Dwelms het bygedra tot die vereniging van die groep, aangesien die gebruik daarvan een ding was wat alle lede gemeen gehad het, al sou dit ook later verwoesting veroorsaak. Verder was dwelms deel van die rebellie wat die groep wou uitlok, omdat dit heel waarskynlik nuuskierigheid in jong mense geprikkel het.

4.2.10 Kleinboer – *Kontrei* (2003)

Fanie de Villiers se tekste is onder die skuilnaam Kleinboer gepubliseer. Hy is in 1956 in Boksburg gebore en woon vir die grootste gedeelte van sy kinderdae in Kemptonpark. Ná skool studeer hy Rekenaarwetenskap en Wiskunde aan die Universiteit van Pretoria (Gangiah, 2017). Hy werk vir verskeie nywerheidsorganisasies, onder andere Eskom, totdat hy finansiëel in staat is om slegs as 'n taalversorger by koerante soos *Sondag* en *Daily Sun* te werk. Kleinboer het 'n kulturele uitlating gemaak toe hy in Yeoville, 'n voorstad van

Johannesburg, gaan woon. Hy is een van min wit mense wat in hierdie buurt woon en al drie sy romans speel af in hierdie woongebied. Lungi, 'n Zuluvrou, woon vir jare by Kleinboer en hy sorg vir haar en haar kind. Kleinboer is nie geheimsinnig oor sy liefde vir swart vroue en prostitute nie en hierdie elemente kom gedurig voor in sy outobiografiese werk. Sy romans, *Kontrei* (2003), *Werfsonde* (2012) en *Hierdie Huis* (2017), sowel as sy debuutdigbundel, *Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels* (2020), word vlugtig bespreek.

Kontrei (2003) is 'n outobiografiese roman wat handel oor 'n spesifieke tydperk in die verteller se dag-tot-dag lewe. Dit sluit ook terugflitse van sy jonger dae in en soms spreek die verteller sy tweelingbroer, Sarel Sambok (p. 5), direk aan wanneer hy nadink oor hulle verhouding en kinderdae. Daar is heelwat aanhalings uit die Bybel, maar die verteller maak dit duidelik dat hy nie gelowig is nie. Hy bevraagteken egter hierdie aanhalings en soms moet die aanhalings gesien word as ironies.

Die roman speel af in Yeoville, wat die verteller se ervarings as een van baie min wit mans in hierdie gedeelte van Johannesburg interessant maak. Lungi, 'n vrou wat saam met hom woon, se vriende kuier gereeld by sy huis en hy is nie altyd gelukkig met die mense wat sy nooi nie. Hy het ook vuurwapens byderhand, omdat hy sinies is oor sy veiligheid in hierdie buurt. Alhoewel die geselekteerde dwelms nie so 'n groot funksie verrig in hierdie teks nie, is daar heelwat verwysings na dwelms. Verder speel drank en seks 'n groot rol in die verteller se lewe en beide hierdie gewoontes kan gesien word as vorms van verslawing wat die verteller ervaar.

Die dwelm wat die meeste voorkom in hierdie teks (buiten alkohol), is dagga. Die verteller rook soms dagga, maar kom meestal hierdie middel teë wanneer ander karakters daarvan gebruik. In die bordele en kroë wat hy besoek gebruik ander mense soms dagga (pp. 65, 139, 168). Daar is ook verwysings na Lungi se familieleden in KwaZulu-Natal wat dagga van 'n swakker kwaliteit gebruik; op 'n slag neem die verteller Lungi se neef om 'n vuurhoutjieboксie vol dagga te koop teen R1 (p. 180). Die funksie van sekondêre karakters se gebruik van dagga in hierdie teks is aanvullend tot die ruimte waarin die verteller beweeg, sowel as die leefstyl van hierdie karakters. Die verskeie verwysings na hierdie middel maak die leser bewus van hoe algemeen en maklik verkrygbaar hierdie middel is.

Dit is moontlik dat die verteller vroeër in sy lewe meer gereeld dagga gebruik het, maar hy verwys slegs enkele kere na sy eie gebruik. Dit wil voorkom asof hy dagga sien as iets wat slegs met spesiale geleenthede gebruik moet word, soos byvoorbeeld wanneer hy 'n

sokkerwedstryd (p. 19) of rugbywedstryd (p. 50) kyk, of nadat hy 'n bottel witwyn op sy eie uitgedrink het (p. 90). Omdat die verteller so eerlik is omtrent sy drankgebruik en seksmaats, is dit geloofwaardig dat hy eerlik is oor sy gebruik van dagga.

Buiten dagga, bespreek die verteller ook vlugtig enkele gebruike van LSD. Volgens hom het Koos Kombuis na hom omgesien “ingeval my kop sou uithaak” (p. 188). Hy deel nie baie inligting oor sy trip nie, behalwe dat hy homself moes inhou omdat daar mense was en dat hy liewers sou verkies om dit in 'n woud te gebruik. Later vertel hy van nog 'n LSD-trip, maar deel weereens nie veel van die ervaring nie (p. 197). Een moontlike rede wat hy hiervoor gee, is dat dit nie maklik is om oor hierdie ervaring te skryf nie: “vir 'n LSD trip het jy gedagtes, maar nie regtig woorde nie” (p. 200). Hy noem wel dat hy ná 'n rukkie gewens het hy kon weer nugter wees. Die verwysings na hierdie middel verrig nie so 'n groot funksie in die teks nie, maar dit dui wel aan dat die verteller tog ander dwelms ondersoek het.

In *Kontrei* bespreek die verteller ander skrywers wat ook relevant tot hierdie studie is. Koos Kombuis, soos reeds hierbo genoem, is 'n vriend van die verteller. In 1994, met 'n opname in Johannesburg, het Kombuis blykbaar gesê dat dit die laaste keer is dat hy LSD gebruik en ook dat Ellispark vernoem moet word na “LSD-park” (p. 185). Die verteller is ook 'n aanhanger van *Bitterkomix* (“*Bitterkomix* in die posbus om my op te beur” – p. 181) en hy haal Ryk Hattingh se *Witskrif* aan in 'n gesprek (p. 87). Hy noem ook Timothy Leary die “LSD-ghoeroe”, alhoewel die bespreking nie oor Leary se dwelmaktivisme handel nie (p. 32). Hierdie verwysings lewer 'n bydrae tot die teks, aangesien die verteller belangstelling toon in ander dwelmgebruikers se werke.

Die dwelms wat in hierdie teks voorkom, is hoofsaaklik drank (en seks) en dagga. Die verteller self gebruik alkohol op 'n gereelde basis en dagga en LSD per geleentheid. Dwelms lewer 'n bydrae tot hierdie teks, omdat dit meer agtergrond van die verteller se ruimte en ander karakters skep.

4.2.11 Kleinboer – *Werfsonde* (2012)

Werfsonde (2012) is die tweede roman uit Kleinboer se pen. Hierdie teks is geskryf in 'n outobiografiese styl en handel oor die verteller se gesinslewe en siening as 'n wit man in Yeoville, 'n oorwegend swart woonbuurt in Johannesburg. 'n Belangrike aspek van die teks is ook die verteller se gereelde besoeke aan swart bordele. Ander karakters in die teks sluit in die verteller se Zulu-vrou, Lungi, haar seun, Jomo en sy Nederlandse vriend, Bas. Hy skryf

gereeld e-posse en SMS'e aan sy tweelingbroer, alhoewel hy hom nie gereeld sien nie. Verder haal hy ook self-vertaalde staaltjies uit Frans Kafka se dagboek aan. Alkohol is die dwelm wat hoofsaaklik in hierdie teks gebruik word, maar daar is ook 'n aantal verwysings na dagga, wat bydra tot die atmosfeer en kultuur waarin die verteller homself bevind.

Alhoewel hy self nie baie rook nie, noem die verteller dat hy in die 1980's deur 'n "daggafase" gegaan het (p. 194). In hierdie tyd, anders as die tyd waarin die roman afspeel, het hy nie baie alkohol gebruik nie, wat waarskynlik toegeskryf kan word aan sy gebruik van dagga. Hy herroep hoe hy gereeld tussen sy vriende op 'n mat gelê en musiek luister het, asook die "munchies" wat hy ervaar het. Later in sy lewe, in die tyd wat die roman afspeel, gebruik hy net af en toe dagga, maar drink op 'n meer gereelde basis. Die feit dat hy kennis van dagga en die effekte daarvan dra, hou verband met die feit dat hy geen probleem het wanneer ander mense dagga rook nie.

Ander verwysings na dagga sluit in sy vriend Bas wat dagga rook (p. 66), Gilbert, 'n swerwer wat na sy huis toe kom om los werk te doen of te bedel, aan wie hy soms dagga gee (p. 71) en Shirley, Lungi se vriendin, wat soms dagga in hulle huis rook (p. 188). Die verteller noem ook verskillende handelaars in sy woonbuurt en sê dat hy verkies om by 'n sekere handelaar op die dak van 'n gebou te koop, aangesien sy produk goedkoper en sterker is (p. 174). Hy ontmoet die leier van 'n band, Markus Foch, wat hom na sy huis uitnooi om sy dagga plante te sien (p. 203). Wanneer hy saam met Markus rook, erken hy dat hy "gezonk" is, paranoia ervaar en nie seker is watter pad huis toe om te volg nie (p. 204). Omdat hy nie gereeld rook nie, is dit geloofwaardig dat hy nie dieselfde ervaring het as Markus, die eienaar van dagga plante wat waarskynlik gereeld rook, nie.

Die verteller sien dagga as 'n terapeutiese middel (p. 177). Een van die effekte wat dit op hom het, is die feit dat dit nostalgie uitlok: dit laat hom byvoorbeeld aan sy hond dink wat jare lank reeds dood is (p. 177). Die middel maak hom egter ook paranoïes, wat hom laat wonder of dit werklik terapeutiese waarde inhou (p. 178). Dwelms lewer nie 'n groot bydrae tot hierdie teks nie, behalwe dat dit aanvullend is ten opsigte van die verteller se jonger lewe, meer inligting oor sy woonbuurt en die kultuur in hierdie ruimte verskaf en aandui wat die verteller sien as ontspanning of terapie.

4.2.12 Kleinboer – *Hierdie huis* (2017)

Die derde roman in Kleinboer se outobiografiese reeks, *Hierdie huis*, is in 2017 gepubliseer. Die teks handel oor die verteller se leefstyl in Yeoville, sy obsessie met Lotto, sy besoeke aan bordele en die afsterf van sy vrou, Lungi. Alhoewel daar heelwat verwysings na dwelms is, speel die dwelms nie 'n groot rol in die algehele tema van die roman nie. Hierdie verwysings dra wel in 'n mindere mate by tot die ruimte waarin die roman afspeel, aangesien dwelms algemeen is in die buurt waar die verteller woon.

Die middel wat, buiten alkohol, die meeste in hierdie teks voorkom, is dagga. Afgesien van dagga is daar ook enkele verwysings na mense wat ander middels gebruik. Voordat hulle getroud was, het Lungi as 'n prostituut gewerk. In daardie tyd het sy in 'n kommune saam met bruin mense gewoon wat Mandrax gemeng met dagga uit bottelnekpype gerook het. Een van die vroue het, onder die invloed van hierdie middel, 'n pistool op die verteller gerig en speels gedreig om hom te skiet (2017: 34). Daar is ook kuiergaste van die verteller wat graag kokaïne gebruik (p. 205). Die verteller gaan op reis na Kenia, waar hy kennis maak met 'n wettige, inheemse dwelm, Miraa. Hy toets self die middel, maar ervaar slegs 'n “blos op die wange” (“dit veroorsaak nie 'n verandering in my gewaarwordinge en bewussyn nie”) (p. 282). Volgens die ander karakters het die middel die vermoë om die gebruiker vir lang ure wakker te hou. Die bogenoemde verwysings na dwelms getuig daarvan dat die verteller baie kennis maak met verskillende dwelmmiddels, alhoewel hy nie noodwendig self al die middels gebruik nie.

Die verteller se eerste ontmoeting met dagga word beskryf as sy “eerste grensoorskrydende, onwettige” daad op die ouderdom van 26 jaar (p. 115). Op daardie stadium het hy op die meeste een maal per week gerook. In die tyd wat die roman afspeel rook hy soms, maar sien dagga as iets wat slegs op 'n spesiale geleentheid gerook moet word. Wanneer iemand dagga vir hom aanbied, neem hy slegs 'n paar trekke, omdat hy voel dat dit genoeg vir hom is (p. 158). Hy rook ook saam met sy kollega (p. 227). In ander gevalle aanvaar hy nie die dagga wat vir hom aangebied word nie, soos byvoorbeeld wanneer iemand vir hom aanbied en hy antwoord “I smoke dagga only a few times a year, and I did smoke last week” (p. 67). Dit is duidelik dat die verteller nie van dagga afhanklik is nie en oplet wanneer en hoeveel dagga hy gebruik.

Daar is enkele verwysings na vorige dagga-ervarings wat die verteller gehad het toe hy jonger was. Terwyl hy en sy broer saam reis na sy pa se begrafnis in Plettenbergbaai, herroep hy 'n

keer wat hy dagga op die strand in hierdie dorp gerook het (p. 253). Hy het net vier vuurhoutjies gehad en het gesukkel om sy joint aan te steek. Nadat hy gerook het, het die rotse op die strand vir hom soos 'n draak gelyk. Hy was paranoïes en het gevrees dat hy deur mense op die strand aangeval sou word (p. 253). Wanneer hy besin oor die kultuurverskille tussen hom en sy vrou, vertel hy van nog 'n vorige ervaring met dagga. Hy het gerook naby Pietermaritzburg, waar sy vrou grootgeword het en beskryf die chaotiese toneel as 'n "onbedoelde kunswerk" (p. 229). Die rook van dagga het moontlik bygedra tot die feit dat hy ná hierdie ervaring meer oor die kultuur verstaan het.

Die verteller het 'n Lotto-formule geskep waar hy frases wat uit 42 letters bestaan, gebruik om Lotto-nommers uit te werk. Hierdie Lotto-frases vorm deel van die teks, omdat hy gebeure, voorwerpe en idees uit sy eie lewe gebruik om die frases te skep. Dwelms kom ook voor in 'n aantal van hierdie frases, soos byvoorbeeld: "sativa en Bloutand sorg vir Saterdaghoogtepunte" (p. 46) en "om zol te rook is soos om moonshine whiskey te stook" (354). Daar is ook een frase waarin hy na Terence McKenna en DMT verwys: "Terence McKenna skrywe kostelik oor die dwelm DMT" (p. 271). Hierdie Lotto-frases lewer 'n interessante bydrae tot die teks, aangesien dit as los kommentaar gesien kan word en nie noodwendig deel van die storielyn uitmaak nie.

Laastens is dagga iets wat algemeen in Yeoville voorkom en op hierdie manier deel vorm van die verteller se ruimte. Daar is byvoorbeeld 'n nagkroeg, Blue Naartjie, waar kliënte die opsie het om dagga op hulle pizzas te bestel (p. 127). Langs kroeë en sjebiens kan verbygaande mense ook dagga op die stoepe rook (p. 128). Die verteller se aangenome seun, Jomo, is 'n tiener wat skelm sigarette rook. Toe die verteller 'n halfgerookte zol in die motorhuis ontdek, vermoed hy dat Jomo die skuldige is, alhoewel Jomo dit ontken (p. 169). Dit is egter moontlik dat Jomo ook al dagga gebruik het, omdat dit so algemeen in sy woonbuurt voorkom.

Daar is heelwat verwysings na dwelms in hierdie teks, alhoewel die dwelms nie 'n groot bydra tot die teks se tema lewer nie. Die verteller self gebruik nie gereeld dagga nie, maar dra kennis oor die effekte daarvan. Hy rook wel soms dagga saam met sy vriende en ervaar af en toe paranoia as gevolg van die middel. Dagga is algemeen in die buurt waar die verteller en sy gesin woon en om hierdie rede is die voorkoms van dwelms belangrik in die teks, omdat dit bydra tot die atmosfeer en kultuurstemming wat geskep word.

4.2.13 Kleinboer – *Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels* (2020)

In 2020 debuteer Kleinboer met sy eerste digbundel, *Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels*. Alhoewel die omslag 'n prentjie van 'n verkeerslig se groen pyltjie bevat, is hierdie term 'n verwysing na dagga in die vorm van 'n joint. Die omslag bevat ook 'n genre-beskrywende aanduiding vir die leser, naamlik “Koffietafelboek vir ganjamense en ander fragmentelesers”. Hierdie teks handel dus nie net oor dwelmmiddels nie, maar is geskryf vir gebruikers van dagga (ganjamense). “Bruin bottels” is 'n verwysing na bier, omdat hierdie teks ook oor alkohol handel.

Die spreker se derde vrou is nie ten gunste van sy daggagebruik nie. In “Erediens” (2020: 57) skryf die spreker dat hy nie graag emosie wys nie, behalwe as hy drank en dagga gebruik het. Hy huil dan en sy vrou kan nie verstaan wat fout is nie, maar hy verseker haar dat sy trane geluk aandui en nie hartseer nie. Die laaste strofe in die gedig lui “my vrou preek teen dagga maar ek sê/ ek gaan nie ophou rook nie/ net een keer 'n week asseblief/ let me be” (p. 57). Met hierdie woorde maak hy dit duidelik dat hy hom nie steur aan sy vrou se vereistes rakende dagga nie. Verder, in “Vir my vrou wat nie Afrikaans kan lees nie” beskryf hy die effek van dagga as 'n vuur in sy kop en 'n gloed in sy bors (p. 16). In die laaste strofe van hierdie gedig verwys hy weer na sy onvermoë om emosie te toon: “staan gerus nader skat/ maar ek gaan min praat en in die geheim rym/ en nóg rook, dink en tik/ tot my hardekoolhart vlamvat” (p. 16). Dit is moontlik dat sy vrou ontevrede is oor hy min emosie toon, (sowel as oor die feit dat hy dagga rook), maar hy is nie bereid om op te hou om die middel te gebruik nie. Intendeel, hy voer aan dat dit 'n impak het op sy “hardekoolhart” en hom selfs meer emosie laat toon.

Nog verwysings na dwelms in hierdie teks sluit in die spreker se verwysings na die daggaplant wat hy in sy tuin aanhou. In “Organiese kompos” vertel die spreker dat hy “Trophy Seeds” teen R280 oor die internet gekoop het en van plan is om 'n daggapit in sy agterplaas te plant (p. 26). Verder in die bundel, in die gedig “Vergeef hulle” kla hy oor mense wat klere aan die draad hang en sodoende sy daggaplant se groei belemmer (p. 64). Die gedig het 'n Bybelse verwysing, aangesien hy toegee dat hy hulle sal vergewe omdat hulle nie weet wat hulle doen nie ('n verwysing na Jesus se woorde aan die kruis) (p. 64). Hy heg dus groot waarde aan sy daggaplant en wil graag toesien dat die plant oor sewe maande die gewenste “gerookte kop” sal oplewer (p. 26).

Buiten vir die feit dat dagga 'n effek op die spreker se emosies het, is daar deurlopend ander verwysings na die effekte van die middel. “Wees bedag, wawyd wakker nou” handel oor die spreker se rook-ritueel (p. 92). Hy noem dat hy uitsien na “lekker dink” terwyl hy sy pyp stop, maar ook dat hy waarskynlik paranoia sal ervaar in sy “kwesbare kop” en moontlik die dagga op die sand sal laat val (p. 92). In “Saterdagmiddag laterig” gesels hy met sy kleinseun in sy agterplaas terwyl hy “stoned” is (p. 105). Hy beskryf die toneel en maak die stellingdat hy tevrede is met sy lewe: “ek vra niks meer vrede/ van die lewe as wat hierdie/ oomblik gee” (p. 105). Dagga het dus 'n ontspannende uitwerking op die spreker en onder die invloed daarvan het hy niks meer nodig nie – hy is tevrede. Die gedig, “Mooiste oomblikke van die daggatrip” (p. 101), handel ook oor die spreker se ervaring van dagga in sy agterplaas. Sy agterplaas is die ruimte is wat hy verkies wanneer hy dagga gebruik, heel waarskynlik omdat hy tevrede en ontspanne by sy huis is.

Daar is ook humoristiese verwysings na dagga, soos byvoorbeeld in “Posbestelling” (p. 89). Hierdie gedig handel oor 'n webwerf wat die spreker besoek waar hy oplees oor “100 cannabis strains to try before you die”. Hy lys dan sommige van die tipes dagga op hierdie lys en maak 'n seksuele verwysing na die een tipe: “stuur asseblief dringend Dirty Girl/ sy mag niks onder 19 wees nie” (p. 89).

Laastens is daar ook een verwysing na LSD. Die spreker herroep in “Paddaslagter” 'n keer toe hy onder die invloed van LSD na sy haarkapper gegaan het (p. 71). Hy het waarskynlik 'n hallusinasie ervaar, want volgens hom is die skêr in die haarkapper se hand 'n “paddaslagter”. Alhoewel hy paranoïes is, is die gebeurtenis ook vir hom snaaks, omdat die haarkapper (die paddaslagter) se Engelse aksent snaaks is. Sy vermoë om taal te verstaan is moontlik beïnvloed deur die dwelmmiddel wat hy gebruik het.

Die voorkoms van dwelms dra funksioneel by tot die tema van hierdie teks. Die spreker se vrou is nie ten gunste van sy daggagebruik nie, maar tog het dit 'n positiewe invloed op ander aspekte van hulle huwelik. Dagga kan ook gekoppel word aan sy huis as ruimte, omdat dit die plek is waar hy graag rook. Die feit dat hy nie bereid is om op te hou dagga rook ter wille van sy vrou nie, bewerkstellig dagga as deel van 'n persoonlike ritueel van die spreker.

4.2.14 Etienne van Heerden – *In stede van die liefde* (2005)

Etienne van Heerden is een van die bekendste lewende prosaskrywers in Afrikaans. Hy is in 1954 in Johannesburg gebore en het die grootste gedeelte van sy kinderjare op 'n plaas in die

Karoo, in die Cradockdistrik, gewoon (Terblanche, 2017). Hierdie landskap het 'n indruk op van Heerden gemaak, aangesien die Karoo-ruimte deurlopend in sy werke voorkom. Voorbeelde hiervan sluit in *Toorberg* (1986) en *Klimtol* (2013). Die Paul Roos Gimnasium in Stellenbosch is sy alma mater en dit is hier waar hy op dertienjarige ouderdom vir André Letoit (sien Koos Kombuis onder 4.2.8) ontmoet het.

Nadat hy regte studeer het, debuteer van Heerden in 1978 met 'n jeugroman, *Matoli*. In 1981 het hy, tesame met Letoit, Daniël Hugo en Peter Snyders, 'n digbundel met die titel *Brekfis met vier* gepubliseer (Terblanche, 2017). Dit is egter eers met die publikasie van *Toorberg* (1986) dat Van Heerden naam in die Afrikaanse letterkunde gemaak het. Hierdie roman is bekroon met verskeie pryse; onder andere die Hertzogprys vir prosa in 1989. *In stede van die liefde* is in 2005 gepubliseer en die Karoo-landskap kom ook in hierdie roman voor.

In stede van die liefde speel ongeveer 'n dekade ná die einde van apartheid in Suid-Afrika af. Die roman bestaan uit twee storielyne wat tegelykertyd vertel word in die derde persoon: die Lemmer-gesin in Stellenbosch en die karakters van Matjiesfontein. Christiaan Lemmer, die hoofkarakter, is die uitvoerende direkteur van 'n kunsorganisasie, Africart. Hy is 'n middeljarige, alternatiewe Afrikaner met lang hare en hy sukkel om aan te pas by 'n veranderende Suid-Afrika, sowel as die voortdurend veranderende kunsmark wêreldwyd. Alhoewel hy vroeër 'n topatleet was en relatief fiks, moes hy 'n hartomleiding ondergaan. Sy vrou, Christene, worstel met haar duister verlede en leef afgetrokke in haar eie wêreld. Siebert is die paartjie se enigste kind en, tot sy pa se teleurstelling, toon Siebert geen belangstelling in sport nie. Hy word gesien as 'n vreemde kind met besondere rekenaarvaardighede en tree soms rebels op.

In Matjiesfontein speel die meeste van die gebeure in en om die Lord Milner Hotel af. Bruin karakters wat langs die spoorweg in 'n plakkerskamp woon, speel ook 'n noemenswaardige rol in hierdie roman. In hierdie dorpie, wat hoofsaaklik bestaan as gevolg van die toerismebedryf, is die jaarlikse Suiderkruisderby – 'n wedvlug vir duiwe – 'n hoogtepunt. Piet Windvogel is een van die mees kompeterende deelnemers en vind sy trots in sy duiwe. Hy kan nie begryp waarom sy dogter, Snaartjie (eers Saartjie), so 'n groot belangstelling in haar opgetelde viool toon nie, maar moedig haar nogtans aan om vir die duiwe te speel, aangesien dit 'n positiewe effek op hul vlug het.

As uitvoerende direkteur van 'n internasionale kunsmaatskappy, moet Christiaan na verskillende stede regoor die wêreld reis. Sonder dat sy vrou en seun weet, slaag hy daarin

om 'n geheimsinnige lewe in Seepunt te lei, waar hy 'n woonstel huur en kokaïne by Nigeriërs aankoop. Hy, sowel as ander karakters, verwys na die middel as “droomgoed” en “soetgoed”. Sy ervarings van kokaïnegebruik word onder andere soos volg beskryf: “Die opskiet in sy sisteem. Opgelig neem hy ingedagte die kam op die badkamerrakkie op. Die kam se tande byt diep in sy kopvel. Hy verwens homself, vryf behaaglik oor sy maag en sit al die lugverkoelers weer af. Sluit noukeurig nadat hy die vuilgroen swembad lank staan en bekyk het sonder om iets te sien.” (2005: 413 – 414). Hierdie aanhaling stem ooreen met feitelike bewyse oor kokaïne as 'n stimulant; die middel neem nie lank om in te skop nie en kan beskryf word as 'n “opskiet”. Verder is sy sensitiwiteit vir temperatuur en tekstuur ook realisties.

Hy skryf briewe aan Christene terwyl hy onder die invloed van hierdie stimulant is, maar in plaas daarvan om dit aan haar te stuur, versamel hy sy skryfwerk in 'n lêer. Hierdie briewe openbaar meer inligting rakende die aanleiding van sy dwelmgebruik. Hy worstel met sy huwelik, omdat Christene nie na wense kan kommunikeer nie en hom dikwels uitsluit. Verder sukkel hy om aan te pas by nuwe neigings in Afrikakuns en daar ontstaan wrywing tussen ware kuns en “artefakte” (Van Heerden, 2005: 268). Dit is ook duidelik dat sy gesondheid 'n invloed op sy selfvertroue het en hy verwys na sy hart as die “varksnoet” wat op enige stadium groot probleme kan veroorsaak. Dit is interessant dat hy hierdie briewe en belydenisse slegs skryf wanneer hy kokaïne gebruik. Die gebruik van stimulant om te skryf is nie uniek tot hierdie teks nie (sien byvoorbeeld *Witskrif*) en kan moontlik bydra tot sy eerlikheid en weerloosheid.

Intussen raak Piet Windvogel ook betrokke by Nigeriërs wanneer hy besoek aflê by 'n “suikerhuisie” in 'n omliggende dorp se informele nedersetting. Hy stem in dat sy duiwe gebruik kan word as koeriers om kokaïne wat ongeveer dieselfde weeg as twee muntstukke te vervoer. Festus, die leier van die bende, twyfel in die duif se vermoë om die gewig oor so 'n lang afstand te dra, maar Piet beweer dat net die sterkste duiwe soos syne die taak sal kan verrig.

Oor die algemeen stem die benaming en gebruike van die dwelm in die teks ooreen met die teorie van 3.7, behalwe dat Christiaan skynbaar al hoe minder kokaïne aan die einde van die verhaal gebruik, sonder om enige onttrekkingsimptome te ervaar. Hierdie uitbeelding van kokaïne is dus nie geloofwaardig nie. Vergelyk byvoorbeeld die stappe wat Ryk Hattingh moes neem om die gewoonte af te leer. Aan die begin van die verhaal, ry Christiaan ook gemaklik lang afstande op sy fiets wanneer hy naweke by die huis is. Hierdie fiksheid stem nie ooreen met dié van iemand wat kokaïne op 'n gereelde basis gebruik nie.

4.2.15 Fanie Viljoen – *BreinBliksem* (2005)

Fanie Viljoen se jeugroman, *BreinBliksem* (2005) het die Sanlamprys vir Jeuglektuur (goud) in 2005 verower. Die verhaal speel af in Bloemfontein en handel oor Chris Burns, 'n rebelse matrikulant uit 'n ongelukkige huis wat graag 'n rock-fees by die Allemanskraaldam wil bywoon. Hierdie roman is in die eerste persoon geskryf en lesers word reeds op die buiteblad gewaarsku dat die teks nie vir sensitiewe lesers is nie. As alternatief, stel die verteller voor dat die leser lievers die boek se bladsye gebruik om iets mee te rook (Viljoen, 2005: 1). Die verteller speel 'n spel met die leser, aangesien dit onduidelik is watter gebeure werklik afgespeel het en watter gebeure slegs in sy verbeelding plaasgevind het. Aan die einde van die teks word Burns herinner dat hy al vantevore hallusineer het, wat alle ander inligting in die teks onbetroubaar maak. Hierdie hallusinasies kan moontlik verband hou met die marijuana, alkohol en slaappille wat Chris inneem.

Aanvanklik word die gebeure soos volg weergegee: Burns se vriend, Kerbs, help hom om sy ma te beroof om geld te maak vir die fees (Viljoen, 2005: 4 – 5). Burns steel dan sy pa se kar om hom, Kerbs en hul ander vriend, Sky Eyes na die BreinBliksemafees te vervoer (2005: 27). Langs die pad laai hulle vir Partygirl op en sy bring die naweek saam met hulle deur (2005: 29). Burns en Partygirl raak verlief en terwyl hulle seks het in die tent, kom Kerbs ongenooi in, verkrag en vermoor vir Partygirl (2005: 51 – 53). Kerbs oortuig vir Sky en Burns om hom te help om die lyk te begrawe (2005: 59 – 61). Wanneer hulle huis toe gaan, begin Burns dink dat Partygirl nog lewe, maar Kerbs en Sky verduister sy herinneringe van die aand. Burns raak bewus van die feit dat hy onseker is oor die gebeure en nadat hy sy suster vertel van sy vriende, onthul sy dat hy nie vriende het nie en dat dit nie die eerste keer is wat hy hom verbeel iets het gebeur nie (2005: 100).

In hierdie teks moet Kerbs en Sky gesien word as alter-ego's van Burns. Kerbs verteenwoordig die duister kant van Burns se persoonlikheid – sy naam is afgelei van Kerberos, die driekoppige hond wat mense in die hel verwelkom (2005: 82). Dit is ook Kerbs wat Burns aanmoedig om goedere te steel. Sky Eyes se ouers sorg finansieel goed vir hom en hy word beskryf as aantreklik – “hy het die looks” (p. 17). Hy verteenwoordig die versigtige deel van Burns se persoonlikheid – byna soos 'n gewete. Sky dien ook as 'n tipe siener, aangesien hy visioene kry en Burns waarsku teen die fees. Sy woorde, “ek toor met jou kop” (2005: 24), kan gesien word as voorspelling van sy metaforiese bestaan. Beide hierdie

karakters verteenwoordig die hoofkarakter se persoonlikheid in die sin dat hy óf graag soos die karakters wil wees, óf soos hulle is, maar dit nie aan homself wil erken nie.

Daar is verskillende maniere om die titel van hierdie teks te interpreteer. In die eerste instansie verwys “breinbliksem” na die spel wat die verteller met die leser voer. Die onsekerheid wat geskep word deur middel van die wending, “bliksem” die leser se brein. Die hoofkarakter se brein is ook “gebliksem”, omdat hy nie ’n goeie persepsie van realiteit het nie. “BreinBliksem” is ook die naam van die rockfees wat die karakter(s) bywoon. Nog ’n moontlike interpretasie van die titel is dat dit moontlik kan verwys na iemand se brein onder die invloed van dwelms. Die titel is dus heel gepas vir die teks, aangesien dit ’n veelvoudige betekenis het.

In die teks is daar vele verwysings na marijuana. Terme soos “splif” (2005: 76) en “lagtwak” (2005: 28) word gebruik in die dialoog. Alhoewel Burns voorhou dat dit hom laat ontspan, is dit moontlik dat marijuana juis bydra tot sy angs en hallusinasies. By die fees is almal “op ’n heavy trip” (2005: 42) en daar is een verwysing na “acid” (2005: 59), alhoewel dit nie duidelik is of die relevante karakters ook ander dwelms gebruik nie. Die verteller se opinie oor marijuana raak kom ook na vore wanneer hy vra waarom al die “good stuff” verban word. Volgens Kerbs is die idee van marijuana om so min as moontlik te dink en daarom kan ons aflei dat hulle die middel gebruik om hulle eie gevoelens te onderdruk (2005: 28).

Dwelms speel beslis ’n belangrike rol in hierdie teks. Dit is nie duidelik of dwelms Burns beïnvloed om dinge te sien wat nie bestaan en of hy net ly aan psigologiese probleme nie. Dwelms is wel deel van sy daaglikse bestaan en hy is afhanklik van marijuana om te ontspan (2005: 70). Tydens die fees is hy ook deurlopend bewus daarvan dat hy onder die invloed van marijuana en alkohol is en hy wonder of sy poëtiese opmerkings nie ’n resultaat van sy dwelmgebruik is nie (2005: 45). Dit is ook realisties dat dwelms algemeen sal wees by ’n rockfees en daarom is die voorkoms van dwelms op ’n geloofwaardige manier uitgebeeld in hierdie teks.

4.2.16 Anoux Venter – *Donker liefde: my verhouding met heroïen* (2007)

Anoux Venter se enigste gepubliseerde teks, *Donker liefde: my verhouding met heroïen*, is ’n memoir wat handel oor haar dwelmgebruik en die manier waarop sy verslaaf aan en later vry van heroïen geraak het. Die teks is in 2007 gepubliseer en bestaan uit ’n voorwoord, die hoofteks, ’n inskrywing deur haar ma en ’n nawoord wat bronne en inligting oor

heroïenverslawing bevat. 'n Eerstepersoonsverteller, Anoux, is aan die woord en haar verhouding met dwelms word vertel van haar eerste ontmoeting met dwelms as 'n jong kind. Dwelms is dus nie net die hooftema van hierdie teks nie, maar ook die rede waarom die teks geskryf is.

Die verteller beskryf haar kinderdae as “normaal” en “ontraumatisies” en alhoewel sy opgegee is vir aanneming as 'n baba, skryf sy geen skuld aan iemand anders as haarself toe vir haar verslawing nie. Omdat sy in 'n Engelse laerskool in Pretoria was, het sy verwerp deur ander leerlinge gevoel as gevolg van haar Afrikaanse aksent. Sy het op 'n jong ouderdom reeds 'n diep soeke na aanvaarding ervaar en dit is om hierdie rede dat sy by 'n partytjie haar eerste glas brandewyn gesluk het, omdat seuns haar uitgedaag het (2007: 7). Nadat sy nog drank gedrink het en haar dronkenskap van haar ouers weggesteek het, het sy hierdie insident beskryf as die eerste stap van haar “reis na selfverwoesting” (p. 9). Haar optrede het haar egter gewild gemaak onder sommige leerlinge en sy het vriende gemaak.

In dieselfde laerskool is sy ook afgekraak deur twee ouer dogters, wat gelei het tot depressie. Wanneer sy terugkyk, beskryf sy depressie soos volg: “Depressie is amper dieselfde as die web waarin jy vasgevang word wanneer jy dwelms gebruik ... dit verwring die werklikheid en ruk alles uit verband” (p. 17). Haar soeke na aanvaarding het veroorsaak dat sy as 'n rebel geklassifiseer sou word en omdat sy eindeksamenvraestelle by die skool gesteel het, is sy nie aanvaar by die hoërskool waarheen haar vriende gegaan het nie. Hoërskool was dus 'n vreemde ervaring vir haar, omdat sy van voor af probeer het om aan te pas in 'n nuwe omgewing met nuwe vriende.

Op hoërskool het sy saam met 'n vriendin begin sigarette rook en klubs besoek waar hulle gedrink en saam met ouer mense gekuier het. Sy het later ook haar eerste dagga probeer, omdat sy volwasse genoeg gevoel het. In haar graadtienjaar het sy vir Raine ontmoet, op wie sy dadelik verlief was. Saam met haar vriendinne en Raine is sy na 'n rave toe, waar hulle acid gebruik het (pp. 41 – 44). Sy en Raine het vir jare lank 'n ongesonde verhouding gekweek. Alhoewel hulle aanvanklik saam gedrink en dagga gerook het, was sy nie ten gunste van 'n verhouding waar beide partye gedurig onder die invloed van dwelms is nie en het sy Raine aangemoedig om sy gewoontes te laat vaar (p. 53). Raine is egter 'n manipuleerder en het haar nie die volle waarheid oor sy dwelmgebruik vertel nie. Wanneer sy en Raine nie saam was nie, het sy verskillende dwelms, soos acid, ecstasy en alkohol gebruik om haar depressie te onderdruk.

Ná skool verlaat die verteller Suid-Afrika om in Amsterdam te gaan werk. Hier het sy magic mushrooms probeer en gedurig dagga gerook. Volgens haar was sy nooit net nugter in Nederland nie (p. 74). Met haar terugkeer na Suid-Afrika was sy bly om uit te vind dat Raine nie meer drink nie. Hy neem haar wel na sy vriend toe om 'n nuwe middel, "Brown Sugar", te probeer. Dit was die eerste ontmoeting wat die verteller met heroïen gehad het. Sy beskryf hoe sy en Raine aanvanklik R30 per dag aan heroïen spandeer het (p. 82), maar later het hulle weerstand daarteen afgeneem en hulle het die middel in groter en groter maat begin aanskaf.

Hulle het op daardie stadium in Kaapstad gewoon en sy het haar ouers sover moontlik vermy. Haar werk as kelnerin het gesorg vir daaglikse inkomste, waarmee sy altyd dwelms gekoop het en byna nooit geld op kos spandeer het nie. Sy het meer en meer gewig verloor en toe haar ma haar uiteindelik vra of sy dwelms gebruik, het sy dit ontken (p. 119). Die geld wat haar ouers vir haar gestuur het vir haar studies het sy ook op dwelms spandeer en ná 'n jaar het sy ophou studeer. Nadat sy vir ongeveer vyf jaar verslaaf aan heroïen was, het sy teenoor haar ma erken dat sy 'n probleem het (p. 163). Sy het egter geweier om na 'n rehabilitasiesentrum toe te gaan en, met die hulp van 'n verpleegster, het sy by haar huis onttrekkingsimptome ervaar.

Die nawoord wat bestaan uit navorsing oor heroïen is nuttig, aangesien dit aansluit by hierdie studie se vergelyking van die literatuur met die werklikheid. Die feitelike inskrywings word met die hoofteks verbind deur middel van voetnotas, wat die leser help om sekere gedragspatrone te verstaan. Nadat sy by die huis onttrekkingsimptome ervaar het, het sy byvoorbeeld geleer dat dit gevaarlik is om sonder enige hulp van heroïen in 'n mens se sisteem ontslae te raak (p. 199). Sy het later terapie gekry vir haar verslawing, waar sy geleer het dat sy nie net hulp nodig het vir haar fisiese verslawing nie, maar ook om haar emosioneel voor te berei vir wanneer sy weer drange om dwelms te gebruik, ervaar.

Hierdie teks is 'n eerlike weerspieëling van 'n verslaafde se reis met verskillende dwelms. Heroïen, die dwelm wat haar grootste ondergang veroorsaak het, is op die voorgrond en die teks skep 'n realistiese perspektief oor die direkte uitwerking van die dwelm, sowel as die langtermyngevolge daarvan.

4.2.17 Ronelda Kamfer – *Noudat slapende honde* (2008)

Ronelda Kamfer is in 1981 in Blackheath gebore. Nadat sy ongeveer die eerste tien jaar van haar lewe in Grabouw by haar grootouers gewoon het, verhuis sy na Eersterivier op die

Kaapse Vlakte (Terblanche, 2021). Hierdie ruimte hou grootliks verband met haar digkuns. Kamfer het in 1999 gematrikuleer en daarna verskillende poste bekleed. Sy het onder andere as 'n verpleegster, 'n kelnerin en 'n administratiewe assistent gewerk. In 2005 word haar eerste gedigte, “Bedreweheid” en “Kuns en Culture”, in *Nuwe stemme 3* gepubliseer. Sy het ook gedigte in *My ousie is 'n blom* (2006) gepubliseer. In 2010 voltooi sy haar Honneursgraad aan die Universiteit van Wes-Kaapland onder leiding van Antjie Krog (Terblanche, 2021). Haar debuutbundel, *Noudat slapende honde*, is in 2008 gepubliseer. *grond/Santekraam* (2011), *Hammie* (2016) en *Chinatown* (2019) volg op haar debuutbundel. Joan Hambidge (2008 in Terblanche, 2021) beskryf Kamfer se werke as gedigte wat “deur alle grense breek”, omdat haar konfronterende styl onder andere die kanon, rassekwessies, taal en gender uitdaag. Sy is getroud met digter, Nathan Trantraal, en hulle het 'n dogter, Seymour.

Kamfer se bekroonde debuutbundel, *Noudat slapende honde* (2008), het positiewe kritiek ontvang en het onder andere die Eugène Marais-prys in 2009 ontvang. *Noudat slapende honde* (2008) is 'n postkoloniale bundel wat bestaan uit vrye verse en outobiografiese praatpoësie. Die Kaapse Vlakte en sosiale probleme wat met hierdie ruimte gepaard gaan, word aangespreek in die vorm van sosiale kommentaar. Die taalgebruik dui ook op hierdie ruimte, omdat die spreker hoofsaaklik van die Kaapse dialek gebruik maak. Die idee dat mense vasgevang is in 'n ghetto en 'n hopelose lewe leef, kom voortdurend na vore, soos byvoorbeeld in “Klein Cardo”, waar onskuldige lewensverlies as gevolg van bendegegeweld betrek word: “... gegooi waar die res/ vannie Kaap se drome lê/ oppie vlaktes” (2008: 12). Die titel verwys na die idee dat probleme aangespreek moet word waarvoor mense nie graag praat nie; dat slapende honde wakker gemaak moet word. Verder is geweld en veral bende- verwante geweld, sowel as 'n soeke na identiteit, temas wat in hierdie bundel voorkom.

Wat dwelms in die bundel betref, het die spreker 'n direkte en eerlike benadering. Beide die algemene verkrygbaarheid van dwelms op die Kaapse Vlakte (hoofsaaklik tik en Mandrax), sowel as die spreker se eie ervarings met dwelms, kom voor in 'n aantal gedigte. In gedigte, soos “'n gewone blou Maandagoggend” (p. 15), “Lolla” (p. 25) en “klik van sewe” (p. 27), word die lewe op die Kaapse Vlakte uitgebeeld. Die karakters in hierdie gedigte word blootgestel aan geweld en sterf op 'n jong ouderdom. 'n Gedig soos “Dis vroeg winter in die Kaap dié jaar” (p. 20) bewys dat dwelms deel is van die daaglikse leefstyl in hierdie ruimte en dat dit nie maklik is om dwelms op die Kaapse Vlakte te ontsnap nie. Saam met ander probleme soos hoë tuberkulose-syfers, “gaan daar nog 'n smokkelhuis oop” (p. 20).

Dwelms hou ook verband met die afbreek van opvattinge oor gender, omdat dwelms en dames nie noodwendig met mekaar geassosieer word nie. In die spottende gedig, “Dame in progress” (p. 18) noem die spreker al die vereistes wat die samelewing aan vrouens stel. Sy beweer dat sy “gaan ophou rook en bier drink” en “Junkies, prossies, punks ...is uit/ En goed opgevoede kerklike meisies is ...in”. Hierdie stellings ondersteun die idee dat dames nie dwelms moet gebruik nie, maar omdat die spreker nie baie hoop het om werklik ’n dame te wees nie (“as/ ek eendag ’n dame is”), kan die leser nie hierdie opvattinge ernstig opneem nie. As gevolg van haar omstandighede – ’n lewe waar die gebruik van dwelms só algemeen is – sal sy nie inpas by die ideale idee van ’n dame nie. “Goeie meisies” (p. 43) daag die idee van gender-konstrukte verder uit: “goeie meisies join nie gangs nie/ ... hulle roekie weed nie/ hulle tik nie”. Die laaste reël van hierdie gedig, “goeie meisie bly nie oppie Cape Flats nie”, bewys dat die spreker oortuig is daarvan dat dit byna onmoontlik is om dwelms te ontsnap op die Kaapse Vlakte en ’n “goeie meisie” te wees.

Twee gedigte handel oor die spreker se eie ervarings met dwelms. Hierdie gedigte is getiteld “OD1” en “OD2”, waar “OD” verwys na “overdose”. Alhoewel dit nie duidelik is watter dwelms gebruik word nie, skryf die spreker vanuit ’n bedwelmdede perspektief. Haar liggaam kan nie al die dwelms wat sy geneem het, hanteer nie en ’n ambulans kom haar haal, heel waarskynlik om haar na ’n rehabilitasiesentrum te neem – “terwyl blou en rooi sirens my kom haal” (2008: 22). Reëls soos “vaal skewe lang skadukoppe/ praat in ’n vreemde taal met my” (p. 22) laat die leser toe om beter te verstaan hoe die spreker gebeurde sien vanuit hierdie bedwelmdede toestand. Die “vreemde taal” wat gepraat word, is heel waarskynlik ’n taal wat sy onder ander omstandighede sou kon verstaan. Haar pessimistiese kommentaar, soos byvoorbeeld die feit dat sy insinueer dat sy wil sterf, gee ’n verduideliking vir haar gebruik van dwelms: sy wil ontsnap vanuit haar omstandighede.

“OD2” handel oor die spreker se tyd in die rehabilitasiesentrum, sowel as die tyd wat sy vir ’n naweek uit die sentrum kon gaan (2008: 36). Haar pessimistiese houding duur voort in hierdie gedig, omdat sy skryf dat sy gehoop het sy is “DOA”, want dit sou die verpleegster baie moeite gespaar het. “DOA” verwys in hierdie konteks na “dead on arrival”, wat my laat wonder of sy al die dwelms geneem het met die doel om selfdood te pleeg. Sy gee ’n rede vir haar dwelmgebruik: “nie omdat ek permanently kak gevoel het nie/ maar omdat ek wou/ ek wou opfok omdat dit is wat fokkops doen” (p. 36). Daar is ook ’n aantal terme in hierdie gedig wat direk verband hou met dwelmgebruik, soos byvoorbeeld “hardcore comedown experience”, “stoned”, “gedown” en “slow release” (p. 36). Tydens haar “weekend pass” uit

die kliniek het sy haar laaste dwelms geneem, haar polse gesaag en ook 'n hand vol voorgeskrewe medikasie geneem. Omdat sy voorgeskrewe medikasie noem wanneer sy praat van ontvlugting, sien sy hierdie medikasie ook as dwelms: dit maak nie vir haar saak of die middels wettig of onwettig is nie, sy wil net iets gebruik om uit haar realiteit te ontsnap. Die laaste reëls van die eerste vers is “al die dokters al die programmes/ en nie een van hulle kon sien dat ek die heel fokken tyd stoned/ was nie”. Hierdie opmerking kan gesien word as kommentaar op die sukses van haar rehabilitasieprogram.

Dwelms verrig 'n belangrike funksie in hierdie bundel. In die eerste plek vorm dwelms deel van die ruimte wat in hierdie bundel voorkom. Op die Kaapse Vlakte is dwelms maklik verkrygbaar en die gebruik daarvan is algemeen. Die omstandighede waarin mense leef op die Vlakte bied ook groter motivering vir die gebruik van dwelms, aangesien mense graag uit hul realiteit wil ontsnap. Dwelms dra ook by tot die ondergang wat vele karakters in hierdie bundel ondergaan. Nog 'n belangrike funksie van dwelms in hierdie bundel is die feit dat dit gebruik word om gender-konstrukte aan te spreek. Dit is nie sosiaal aanvaarbaar vir vroue om dwelms te gebruik nie, maar volgens die spreker is dit byna nie moontlik om in te pas by die verwagtinge wat gestel word nie. Laastens word dwelms gebruik om die spreker se perspektief te versterk. Sy gebruik dwelms om aan te dui hoe belangrik ontvlugting vir haar is en dat sy nie hoop het om sonder dwelms te leef nie.

4.2.18 Ronelda Kamfer – *grond/Santekraam* (2011)

Kamfer se tweede bundel handel oor die gedwonge verskuiwing wat onder apartheid by Spitskop plaasgevind het. Die bundel bevat 'n aantal karakters wat deurlopend voorkom, soos byvoorbeeld Oom Vissie Grootvis, Sara Slimvrou, tannie Domvrou Groot de Wit, Malorie Makriel en Klippie Klipkop. Verwysings na Spitskop word op 'n speelse manier met woordspel gedoen, deurdat woorde soos “Klippenkust” en “Skopskip” na hierdie ruimte verwys. Hierdie bundel kan ook gesien word as postkoloniaal en die eienaarskap van grond is 'n kwessie wat regdeur die bundel bevraagteken word. Die voorkoms van dwelms is minder opvallend in hierdie bundel as in *Noudat slapende honde* (2008), maar dwelms dra tog by tot hierdie bundel in die vorm van sosiale kommentaar.

“eviction notice” is 'n gedig wat op 'n spottende wyse 'n brief van Jan van Riebeeck uitbeeld. Die brief is gerig aan “Herrie/Austhumao”, wat die leier van die inboorlinge van die Kaap voorstel (2011: 24). In die brief stel Jan vir Herrie in kennis dat die V.O.C. van plan is om die

Kaap oor te neem. Deel van die “opvoeding” wat Jan in ruil vir die land aanbied, sluit ook “klere vere geure wyn geld tabak” in (p. 24). Hy noem ook dat hy brandewyn vir Jannie gestuur het. In “Ons Klyntji spreek” woon Herrie ’n gemeenskapsvergadering by “waar onder meer drankmisbruik onder die jeug ernstig bespreek gaan word” (p. 29). Alhoewel daar nie direkte verwysings na ander dwelms behalwe drank in hierdie gedigte is nie, impliseer hierdie gedigte dat drank- en dwelmprobleme onder die inheemse bevolking as gevolg van koloniserings ontstaan het.

Die gedig met die meeste direkte verwysings na drank is “Shaun” (pp. 32 – 34). Shaun is ’n karakter met ’n traumatiese verlede wat op ’n vroeë ouderdom reeds blootgestel is aan sosiale probleme soos geweld in sy huishouding. Die tweede vers van hierdie gedig se eerste reëls is “mense sê druggies kan hulself help/ as hulle wou/ mense sê die probleem is die drugs/ maar my vriend Shaun glo niks/ meer wat die mense sê nie” (p. 33). Hierdie reëls impliseer dat dit nie maklik is om weg te doen met dwelms wanneer ’n mens vasgevang is in slegte omstandighede nie.

Dwelms is ook nie die grootste probleem wat iemand soos Shaun ervaar nie, maar wel deel van die groter probleem. Shaun was betrokke by bendes en is tronk toe vir ’n “drug-related charge” (p. 33). Hy het besluit dat hy iets anders wil probeer as hy vrygelaat word, wat heel waarskynlik verwys na die feit dat hy nie meer by bendes of dwelms betrokke wou wees nie. Hy is egter die dag voor sy vrylating vermoor. Die slotreëls van die gedig lui “mense sê dit was gang-related dwelms sy tyd/ maar ek glo nie meer wat mense sê nie” (p. 34), wat dui op die feit dat Shaun nie veroordeel moet word nie. Shaun is ’n voorbeeld van ’n karakter wat in sy omstandighede vasgevang was en alhoewel hy betrokke was by dwelms en heel waarskynlik by dwelmhandel, het sy omstandighede nie baie ander opsies gebied nie.

Alhoewel daar nie baie verwysings na dwelms in hierdie bundel is nie, is daar tog subtile aanduidings dat die dwelmprobleem wat arm gemeenskappe ervaar, ontstaan het as gevolg van die koloniserings wat plaasgevind het in die Kaap. Verder, in ’n gedig soos “Shaun”, dra dwelms by tot die sosiale probleme wat uitgebeeld word. Soos in *Noudat slapende honde* (2008), word die idee geskep dat dwelms byna onvermydelik in ruimtes soos die Kaapse Vlakte is.

4.2.19 Ronelda Kamfer – *Hammie* (2016)

Kamfer se derde bundel handel oor haar verhouding met haar ma, wie sy “Hammie” noem. Die spreker se ma se gesondheid, tyd in die hospitaal en afsterwe is belangrike herinneringe wat vasgevang word in *Hammie* (2016). Een van die motto’s van hierdie bundel word aangehaal uit “Dear mama”, ’n kletsrymlied deur Tupac Shakur. Die lied is ’n huldeblyk aan die sanger se ma en alhoewel die subjek van die lied verduidelik dat sy verhouding met sy ma nie altyd positief was nie, wil hy graag hulde aan haar bring en wys dat hy haar waardeer het. Die spreker in *Hammie* se verhouding met haar ma was ook nie altyd gesond nie: sy verwyt haar ma vir foute wat sy vroeër in haar lewe gemaak het. Tog is versoening sigbaar in die bundel, omdat haar ma om vergifnis gevra het (p. 47) en sy dit aanvaar het (p. 48).

Die hoofokus van die bundel lê op die spreker en haar ma se verhouding, maar daar is ’n aantal gedigte waarin dwelms voorkom. Die gedigte met dwelmtematiek kan in drie afdelings geplaas word, naamlik gedigte oor die spreker se eie gebruik van dwelms, gedigte oor mense na aan haar se gebruik van dwelms en wit mense se gebruik van dwelms. Soos in Kamfer se ander bundels, is dit nie altyd duidelik na watter dwelms sy verwys nie. Dagga- en drankverwysings is egter duidelik en dit is relatief veilig om af te lei dat die gedigte wat oorbendes handel, verband hou met tik en/of Mandrax.

In die eerste gedig in die bundel, “Vir die voëls”, noem die spreker dat “mens kan net soveel keer jouself uitbrand en oor begin” (p. 15). Sy verwys moontlik na ander gewoontes wat sy het ook, maar na aanleiding van haar verhouding met dwelms wat in verdere gedigte uitgebeeld word, is hierdie stelling ook van toepassing op dwelmgebruik. Terwyl die spreker die volgende dag moet werk, spandeer sy die aand saam met haar suster, terwyl hulle drink en dagga rook. Sy lys ook haar drie sondes in “Motte is duiwels” soos volg: “ek drink/ ek rook/ ek lieg” (p. 66). “As seer nie meer seer is nie” (p. 47) dra by tot die algehele tema van die spreker se verhouding met haar ma, sowel as die subtema van dwelms. Terwyl die spreker swanger is, sê haar ma vir haar dat sy moet ophou rook omdat haar kind “met ’n bloubek” gebore gaan word (p. 47). Haar reaksie op hierdie opmerking gee meer inligting oor haarself, haar verhouding met dwelms, sowel as haar verhouding met haar ma: sy rol haar oë en sê “is fine” (p. 47).

Die laaste gedig wat handel oor die spreker se eie gebruik van dwelms se titel, “High birds”, dui reeds op ’n dwelmverwante subtema (p. 63). Die eerste vers lui:

“Ek was nog altyd

’n recovering iets
een of ander drug related
self-harm-related sad siekte” (p. 63).

Hierdie gedig stel trauma voor as een van die redes waarom die spreker ’n verwoestende verhouding met dwelms het. *Noudat slapende honde* (2008), se “OD1” en “OD2” dui op dieselfde tema as hierdie gedig, naamlik dat die spreker dwelms gebruik as ’n manier om van haar omstandighede te ontsnap en dat sy nie werklik omgee oor die nagevolge nie. Haar reaksie op haar ma se waarskuwing dat sy haar kind skade aandoen as sy nie ophou rook nie, sluit ook aan by die bogenoemde stelling.

Die tweede manier waarop dwelms in hierdie teks voorkom, is wanneer die spreker verwys na die verwoesting wat dwelms in mense waaroor sy omgee, veroorsaak (het). “Disney days” handel oor die spreker se skoolvriendin wat by bendes betrokke geraak het (p. 45). Die ander kinders het gesê dat die spreker en haar vriendin dieselfde lyk omdat albei “dik geroek” lyk. Die vriendin het egter swanger geraak en die skool verlaat en die spreker sien haar eers jare later weer by ’n dokter. Toe hulle die dokter verlaat, stap die spreker uit met ’n pakkie Valium en die vriendin “met iets vir haar std” (p. 46). Hierdie gedig kan gesien word as ’n terugblik van die spreker, waar sy nadink oor hoe haar eie en haar vriendin se lewe (beide dwelmgebruikers op ’n jong ouderdom) beïnvloed is deur hulle omstandighede en besluite.

“Bonusvers” handel oor die spreker se suster en haar verhouding met dwelms (pp. 94 – 95). In die eerste gedeelte van die gedig, “I”, vertel die spreker hoe haar suster weggeraak het in ’n winkel toe sy jonk was. In deel twee, “II”, noem sy dat haar suster al vir twee maande vermis is. Sy brei dan uit oor haar suster se lewe: sy is op dwelms, betrokke by bendes en sy steel, waarskynlik om geld vir dwelms in die hande te kry (p. 94). Dit is ’n moeilike situasie vir die spreker, aangesien sy aan die een kant liever wil glo dat haar suster dood is en aan die ander kant weet dat haar oorlede ma haar sal verwyrt omdat sy nie haar suster vind nie. Haar suster hou nou “die duiwel se hand vas” (p. 95). Dit is interessant dat sy so liggeraak oor haar eie verhouding met dwelms is, maar haar suster se verhouding met dwelms so veroordeel. Een moontlike verduideliking hiervoor is dat hulle slawe van verskillende tipes dwelms is en dat sy voel haar suster is meer verwoestend teenoor haarself en haar familie.

Die laaste manier waarop dwelms gebruik word in hierdie bundel, is wanneer die spreker kommentaar oor wit mense uitspreek. In “Kwagga” beskryf sy haar vriend Jan, wat moontlik ’n verteenwoordigende naam vir alle wit Afrikaners is. Jan is ’n “non-conformist” rebel in sy

konserwatiewe familie wat tydens die “struggle” in Stellenbosch was (p. 55). Hy rook dagga en in die “heavy days” (die “seventies”) het hy en sy vriende deur die land getoer, die kerk gehaat en “baie drugs gedoen” (pp. 55 – 56). Die spreker sien egter nie Jan se “anti-establishment”-beweging as iets wat bygedra het tot die beëindiging van apartheid nie. Sy sien ook nie vir Jan as iemand wat die “struggle” werklik geken het nie, omdat hy nie betrokke was by enige politieke beweging nie en liever “by ’n party” was. Hierdie gedig kan gesien word as kritiek wat die spreker uitspreek oor mense wat onder die indruk is dat hulle bewus is van ander mense se lyding, maar geen werklike verskil gemaak het nie. Die dwelms in hierdie gedig dra by tot Jan se karakter, omdat dit hom laat voorkom soos ’n “oop” denker, maar ook omdat dit juis bydra tot die feit dat hy nie ’n aktiewe standpunt teen apartheid ingeneem het nie.

Die voorkoms van dwelms in hierdie teks is geloofwaardig en dra funksioneel by tot die algehele tema van die bundel. In die spreker se eie lewe is haar verhouding met dwelms een van die probleme tussen haar en haar ma. Omdat sy haar ma verwyd vir foute wat sy gemaak het toe die spreker jonger was, gee sy ook nie baie om oor die ondergang wat dwelms in haar lewe veroorsaak nie. Haar suster se dwelmgebruik is egter problematies vir haar, aangesien die suster se lewe verwoes is tot só ’n mate dat haar familie dink sy is dood. Verder verrig dwelms ook die funksie van ’n merker van liberalisme, omdat wit mense volgens die spreker dink dat as hulle dwelms gebruik en rockmusiek luister, hulle klassifiseer as anti-establishment.

4.2.20 Ronelda Kamfer – *Chinatown* (2019)

Ronelda Kamfer se vierde bundel, *Chinatown*, is in 2019 gepubliseer en handel oor haar verhouding met haar pa. Die spreker is negatief teenoor haar pa en verwyd hom vir sy afwesigheid tydens haar kinderjare en selfsugtige houding teenoor haar ma. Die titel hou verband met haar pa se liefde vir Chinatown, omdat hy “relate met die fake wealth die shiny kak ...en die reuk van uselessness” (2019: 11). Haar pa neem ook die gesin gereeld na Chinatown vir “family bonding” (p. 9). Dwelms kom voor in gedigte wat handel oor die spreker se tydperk in ’n rehabilitasiesentrum, sowel as gedigte wat handel oor haar pa se dwelmgebruik.

“Ouma Farieda se kind” is ’n gedig wat handel oor die spreker se pa en leidrade bied oor die pa se agtergrond met dwelms. Die spreker beskryf sy verhouding met dwelms soos volg: “in

sy twenties was hy 'n cat/ sy thirties was mandrax en hard liquor" (p. 31). Sy beskryf dat hy probeer herstel het in sy veertigs en die gesin NG Kerk toe geneem het, maar dat hy teen sy sestigs weer alleen was ('n "weggooikind"). Haar pa se dwelmgewoontes en sy optrede as gevolg van verslawing is moontlik een verklaring vir haar verwerping van hom. Verder is dit ook 'n moontlike verduideliking vir haar eie gebruik van dwelms en haar drang om haar realiteit te onderdruk.

In die titelgedig, "Chinatown", beskryf die spreker 'n tydperk toe sy in "die hospitaal" was en meer spesifiek die naweke wat sy toegelaat was om die hospitaal te verlaat (p. 9). Omdat pasiënte die hospitaal kan verlaat, kan die afleiding gemaak word dat dit nie 'n gewone hospitaal is nie, maar eerder 'n revalidasiesentrum en/of psigiatriese instituut. Haar gesin neem haar Chinatown toe en sy neem 'n botteltjie van haar medikasie saam. Hierdie medikasie sluit in "*Valium Lithium Atarax Zopimed en Epilim*" – 'n verdere aanduiding dat sy in die hospitaal is weens haar geestesgesondheid (p. 9). Omdat haar suster rum of vodka in 'n waterbottel "smuggle", is sy heel waarskynlik (onder andere) in die hospitaal vir dwelmgebruik. Wanneer haar ma vra wat haar dokter sê, sukkel sy om te kommunikeer, want haar tong is opgeswel as gevolg van al die medikasie. Dit is ironies dat sy dan antwoord "hy sê ek sukkel om myself te express". In "Sisters of Saint Afra" noem sy dat sy en haar suster Valiums kou terwyl haar pa brandstof ingooi (p. 24), wat bewys dat sy afhanklik is van hierdie middel.

Twee gedigte in die bundel handel oor die spreker se wegbreek van dwelms as deel van die revalidasieprogram. Die eerste gedig is "niemand is stukkend nie", wat handel oor haar laaste dag in die revalidasiesentrum, "op pad op ons journey na self-love en sobriety" (p. 48). Die berader vra haar om iets te sê voordat sy ontslaan word en sy sê "awkwardly ek is nie stukkend nie niemand is / stukkend nie" (p. 48). Later, wanneer sy ontslaan is, neem haar ma en suster haar Chinatown toe. Dit is humoristies dat hulle weer haar woorde gebruik wanneer hulle na 'n paar foutiewe stewels verwys. Hierdie gedig bewys dat nie sy of haar familie haar rehabilitering ernstig opneem nie. Die laaste gedig in die bundel, getiteld "nuwe meds", handel oor die nagevolge van die spreker se rehabilitering. Sy beskryf dae wanneer dit te moeilik is om nugter te wees en noem eers ander metodes om die "edge" weg te kry, soos byvoorbeeld om te veel of te min te eet, hare te sny of 'n sigaret op haar arm dood te druk. Wanneer dit nie werk nie, stel sy 'n "safe vorm van self-medicating" voor (p. 58). Hierdie metode hou verband met wettige middels wat ook as dwelms klassifiseer, naamlik rooiwyn, 'n "OTC-pynpil", gin en "opioids". Die sukses van haar rehabilitering is dus debatteerbaar.

Die voorkoms van dwelms in hierdie teks verrig 'n belangrike funksie, naamlik dat dit die spreker se houding teenoor dwelms, rehabilitasiesentrums en haar pa duideliker maak. Nie sy of haar gesin neem haar rehabilitering ernstig op nie, aangesien hulle grappe maak oor haar pad na nugterheid. Verder smokkel sy gedurig dwelms by die rehabilitasiesentrum in en het sy ook 'n plan vir die dae wanneer sy baie graag dwelms wil gebruik. Anders as ander planne wat gewoonlik deur rehabilitasiesentrums voorgeskryf word, sluit hierdie plan die gebruik van spesifieke middels in. Laastens is haar pa se dwelmgebruik in sy jonger dae 'n moontlike aanduiding van hulle problematiese verhouding, sowel as haar eie dwelmgebruik.

4.2.21 Ingrid Winterbach – *Die benederyk* (2010)

Ingrid Winterbach is in 1948 in Johannesburg gebore. Sy is 'n skrywer en beeldende kunstenaar. Haar debuutnovelle, *Klaaglied vir Koos*, het in 1984 onder die skuilnaam, Lettie Viljoen, verskyn. As Ingrid Winterbach het sy die Hertzogprys ontvang vir haar 2002 roman, *Niggie* (Terblanche, 2020). *Die Benederyk* is in 2010 gepubliseer en handel oor 'n Durbanse skilder, Aaron Adendorff. 'n Derdepersoonsverteller is hier aan die woord, met Aaron as fokalisator. Nadat hy sy tweede vrou afgestaan het aan die dood en 'n lang stryd met kanker gevoer het, begin Aaron weer skilder. Daar is egter 'n paar uitdagings wat hom in die gesig staar. Die grootste hiervan is sy tentoonsteller, Eddie Knuvelder. Alhoewel hy vir jare lojaal was teenoor Aaron, is hy nie beïndruk met sy nuwe werk nie en hy stel meer belang in die werk van jonger kunstenaars. Dit plaas finansiële druk op Aaron en hy voel verraaie deur Eddie. Sy buurvrou, Bubbles Bothma, bied aan om Eddie te vermoor of minstens met geweld te oortuig om Aaron se werk te aanvaar.

Aaron se verhouding met sy ouer broer, Stefaans, is ook van groot belang in hierdie roman. Nadat hulle vir baie jare geen kontak gehad het nie, behalwe vir twee besoeke, maak hulle weer 'n punt daarvan om kontak te behou. Hierdie verhouding word hoofsaaklik weergegee deur middel van SMS-boodskappe en e-posse tussen Aaron en Stefaans, asook deur Aaron se terugflitse. Soms vorm Stefaans se gedagtestroom deel van die verteller se stem – heel waarskynlik omdat dit is hoe Aaron hom in sy gedagtes hoor praat. Die jongste Adendorff-broer, Benjamin, figureer ook in hierdie roman, maar is nie relevant tot hierdie bespreking nie.

Stefaans is 'n eksverslaafde van 'n aantal verskillende dwelms. Nadat hy vir byna dertig jaar dwelms gebruik het, is hy sy gesin en loopbaan kwyt. Deur middel van 'n twaalf-stapprogram het hy homself uiteindelik gerehabiliteer. Alhoewel hy glo dat hy sy “eie destiny skryf”

(Winterbach, 2010:274), dra hy swaar aan sy familiegeskiedenis. Hy glo ook dat hy vervloek is om twee redes, naamlik dat hy nooit iets vergeet nie en ook omdat hy die vloek van middelmisbruik by sy ma geërf het. Die vraag of hy werklik beheer oor sy eie lot het, kom by die leser op. Hy beweer hy besoek sy oorlede ouers en oupas ná hulle dood en besin oor sy verlede en die omstandighede wat tot sy ondergang met dwelms gelei het. Hierdie ondergang met dwelms vorm deel van die hooftema van 'n besoek aan die onderwêreld en die terugkeer daarvandaan.

Stefaans se obsessie met sy familiegeskiedenis is relevant wanneer dwelms in hierdie teks ondersoek word, aangesien dwelmafhanklikheid reeds vir drie generasies in hulle familie sigbaar is. Hy verwys gereeld na sy drie oupas: Stefaans, Harry en Jesse en verduidelik hoekom hy homself vereenselwig met sy oupa, Jesse. Hierdie oupa was 'n alkoholis en het gereeld vir hom stories vertel. Ook Stefaans se ma was 'n depressielyer en het later gesterf aan kanker. Sy was, alhoewel sy nooit verbode middels of alkohol gebruik het nie, vir jare afhanklik van pynmedikasie, barbiturate ("powerful stuff", p. 239) en Mandrax ("daagliks 'n dosis wat twee volwasse mans kan doodmaak" p. 240), wat op daardie stadium in apteke te koop was.

Die broers se ma en haar dwelmgebruik kom ook ter sprake in Stefaans se gesprekke. Hy vergelyk sy ma se dwelmgebruik met dié van Elvis Presley (p. 239). Hy maak sy opinie oor haar dwelmgebruik duidelik en verduidelik hoekom sy ma haarself nooit as 'n dwelmverslaafde gesien het nie: "Stefaans glo steeds vas dat haar siekte met die misbruik van middels saamgehang het" (2010: 205) en "Tog glo ek nie sy het haarself ooit as dwelmsugtig beskou nie. ... Verslawing aan medisyne is moeiliker om te detect, sê Stefaans, ook deur die verslaafde self, en dit is makliker om te ontken of te regverdig" (2010: 240). Dit is belangrik dat Stefaans in die verkenning van homself en die benederyk ook sy familie se geskiedenis met dwelms in ag neem. Hierdeur kan die leser sien watter faktore bygedra het tot Stefaans se komplekse verhouding met dwelms.

Stefaans vertel in 'n gefragmenteerde styl vir Aaron wat sy eerste ervarings met dwelms was, asook waarom hy nie sy belofte om by sy ma se sterfbed te wees, nagekom het nie. Hy beskryf sy heel eerste ervaring met drank op dertienjarige ouderdom: hy en sy neef was kroegmanne vir die onthaal van hulle niggie se troue. Hulle het skelm drank by hulle Coke gegooi en later in die agtererf met 'n fiets rondgejaag. "Iets het gebeur in my brein. Al die pad deur tot in die diepste lae. In 'n oogwink het ek besluit wat ek wil word en wees: 'n held." (2010: 231). Die bogenoemde aanhaling bewys weereens Stefaans se refleksie op sy eie reis

na die benederyk en die selfkritiek wat hy toepas. In die weermag het hy vir die eerste keer kennis gemaak met dagga en toe hy terugkeer, was hy, in sy eie woorde, 'n "drug-crazed animal waiting to happen" (2010: 231). Hy neem kennis van sy eie ondergang en reflekteer daarop: "Dit was geen blitsige ter helle neerdaal nie" (2010: 231).

Teen die tyd wat hulle ma siek geword het, was Stefaans reeds 'n daaglikse gebruiker van verskillende middels. Hierdie middels sluit onder andere LSD, pynpille, alkohol, verslankingspille en Valiums in (2010: 233). Nog 'n middel wat 'n groot rol in Stefaans se lewe gespeel het, is Phensedyl. Dit is interessant dat Aaron, soos hy meer oor Stefaans se verlede leer, self ook navorsing oor die middels doen. Op bladsy 207 is 'n lang beskrywing van die middel se geskiedenis, chemiese samestelling, effek en nuwe-effekte. Aaron dink dan dat dit 'n wonder is dat Stefaans oorleef het (2010: 208). Hy doen ook navorsing oor sjamane in Lapland wat hulle liggame verlaat (2010: 238). Alhoewel die "kruid" nooit by hom "gevat" het soos by Stefaans nie (2010: 277), probeer Aaron steeds om Stefaans se ervaring te verstaan.

Daar is ook 'n aantal verwysings na Eugène Marais. Stefaans lewer kommentaar op Leon Rousseau se verdediging van Marais as dwelmslaaf in *Die groot verlange*. Hy redeneer dat die vraag wat Rousseau deurlopend vra – wat dit is wat Marais as morfiengebruiker so lank kon laat leef – nie die regte vraag is nie. Volgens Stefaans is die vraag eerder wat Marais (en homself) gedryf het om middels tot hierdie mate te gebruik. Hy vra: "was die vernedering gepas, was al die idiotery ... 'n manier om 'n gegewe aan die lig te bring, tot die bewussyn te bring?" (2010: 264). Aaron vergelyk Marais en Stefaans ook wanneer hy nadink oor die verskillende middels wat beide hierdie mans gebruik het (2010: 233). Verwysings na Marais moet in hierdie geval gesien word as meer as net intertekstuele verwysings, aangesien die parallelle wat tussen Marais en Stefaans getrek word, bydra tot Stefaans se karaktervorming in hierdie roman.

Ten slotte is dit duidelik dat dwelms 'n belangrike rol in hierdie roman speel as bydraende faktor tot karaktervorming, asook die tema van die besoek na en terugkeer van die benederyk. Stefaans se eindelose wroeging oor sy familiegeskiedenis (veral met betrekking tot middelmisbruik) en sy lot kan gesien word as een van die kragte wat hom tot dwelms gedryf het. Dit was ook die grootste rede vir sy verliese – sy loopbaan en familie – en sy uiteindelijke ondergang na die benederyk. Stefaans maak gereeld opmerkings oor die effek wat dwelms op sy bewussyn gehad het, soos byvoorbeeld wanneer hy homself afvra hoekom dwelms ooit so 'n groot probleem in sy lewe geword het ("O, vir 'n dieper verdowing. Vir 'n ongekende

expansion van die bewussyn”, p. 232). Verder is beide Stefaans en Aaron se refleksie oor dwelmgebruik ’n manier om sin te maak van hul eie verlede en besluite. Stefaans se siening van dwelms, onder andere die feit dat hy nie net verbode stowwe onder dwelms insluit nie, kan gesien word as sosiale kommentaar op dwelmgebruik.

4.2.22 J.W. Bogaards – *Tussen middernag en dagbreek* (2012)

J.W. Bogaards se debuutroman is gepubliseer in 2012 as ’n produk van die Kreatiewe Skryfkursus van die Universiteit van Pretoria. Bogaards is in 1953 gebore – die oudste seun van twee Nederlanders wat ná die Tweede Wêreldoorlog na Suid-Afrika emigreer (Greef, 2012: 8). Hy gaan skool in Heilbron in die Vrystaat, waar sy pa ’n bakker oopmaak. Nadat hy sy diensplig voltooi het, studeer hy Bedryfseconomie aan die Potchefstroomse Universiteit en hy behaal ’n BCom-graad in 1974, sowel as ’n Honneursgraad in Bedryfseconomie in 1975 (Greef, 2012: 8). Dwelms speel egter ’n groot rol in sy lewe en hy poog om sy verslawing af te skud deur middel van ’n aantal rehabilitasieprogramme. *Tussen middernag en dagbreek* (2012) is ’n teks waarin die tema van die invloed wat dwelms op beide die dwelmslaaf, sowel as sy of haar geliefdes kan hê, op ’n geloofwaardige wyse uitgebeeld word. Verder kan rassisme, plaasmoorde en wraakneming ook geklassifiseer word as subtemas van hierdie roman.

Drie manlike karakters dien as die hoofkarakters van hierdie teks: Marco Verkerk, die seun van ’n bakker wat worstel met sy dwelmverslawing en verliese wat daarmee saamkom; Sam, die plaaswerker op parool wat wraak wil neem vir sy pa se wreedaardige moord; en Hottie, ’n man wat sukkel om uit die siklus van armoede te breek en ingesleep word in misdaad. ’n Speelse verteller is aan die woord en die drie hoofkarakters, sowel as bykarakters soos Lise, Marco se vrou, dien as fokalisators. Op hierdie manier kry die leser perspektief oor verskeie karakters se gedagtes, emosies en motiewe en die uiteindelijke samekoms van die karakters word versterk.

Dwelms se eerste noemenswaardige funksie in hierdie teks is om dieper karaktereienskappe aan Marco te gee. Saam met Marco wonder die leser waar sy verslawing begin het en wat hom in die eerste plek gedryf het om so diep smagting tot ontsnapping te hê. Alhoewel die omvang van Marco se dwelmgebruik nie duidelik is nie, weet die leser dat hy minstens Valium, speed, kodeïne, LSD, dagga, hoesmedisyne, ecstasy, Mandrax en tik gebruik het. Hy was ook al nege keer in rehabilitasiesentrums sonder enige sukses (Bogaards, 2012: 5). Deur

die verloop van die verhaal redeneer hy oor sy verlede en sodoende word agtergrond aan die leser gegee. Sy kinderlewe as buitestaander in 'n klein Vrystaatse dorpie, die druk vanaf sy ouers om die familie se bakkery oor te neem en later 'n rebelsheid teen sy familie is alles faktore wat gelei het tot sy gebruik van dwelms. Verder het hy van 'n jong ouderdom belangrike vrae oor Apartheid gevra, soos byvoorbeeld toe die polisie nie 'n gesin uit die lokasie wou help nadat die pa vermoor is nie (p. 13). Marco wonder of hierdie gebeurtenis die katalisator vir sy dwelmgebruik was.

Wanneer Lisa dien as die fokalisator, word haar sienings oor Marco se dwelmgebruik ook bekend gemaak. Aanvanklik, toe sy en Marco nog studente was, wou sy nie die gerugte oor sy dwelmgebruik glo nie. Sy het egter op 'n wegbreeknaweek sy tas oopgemaak en self die dwelms ontdek (p. 32). Omdat Lisa se agtergrond totaal en al van Marco s'n verskil, is dit onwaarskynlik dat sy sy verslawing en stryd teen dwelms sal verstaan. Haar pa, 'n regter, het haar al gehelp om hom na 'n topklas-rehabilitasiesentrum te verwys, maar al sy pogings om die gewoontes af te leer, was tevergeefs. Hy het gereeld geld en goedere uit hulle huis gevat om dwelms aan te koop (p. 34). Alhoewel sy baie lief is vir Marco, sien sy nie meer kans vir die skade wat hy aan haar en haar kinders aanrig nie en besluit sy om van hom te skei.

Marco en Lisa se verhouding word gekompliseer deur Marco se uitermatige dwelmgebruik en Lisa se onvermoë om te verstaan wat hy ervaar. Omdat verslawing moeilik is om te begryp vanuit 'n tweedehandse perspektief, voel Marco meer en meer verwyderd van mense wat hom probeer help. Hy redeneer dat dit maklik is om te praat as “jy nie self deel is van die prentjie wat jy skilder nie” (p. 7). Die verteller voer ook aan dat dwelmslawe die donker van die lewe ken (p. 92) en daarom is dit juis moeilik vir iemand soos Lisa om werklik te verstaan deur watter prosesse Marco gaan. Sy het ook min agtergrond oor sy lewe vóór haar, soos byvoorbeeld sy verhouding met Jo-Marie, 'n meisie wat 'n groot invloed op sy dwelmgebruik gehad het en later aan 'n oordosis dwelms gesterf het. Marco, aan die ander kant, is verbaas wanneer Lisa hom dagvaar vir 'n egskeiding en uit hulle huis trek. Hy is veral verbaas dat sy hom nie vertrou met geld of selfs hulle hond nie (p. 99). In 'n uitbarsting teenoor haar sê Marco “Eintlik weet jy fokkol van my” en dat hy wens hy het 'n normale lewe soos sy gehad (p. 100). Dwelms dien dus 'n belangrike funksie in die gekompliseerde verhouding tussen hierdie twee karakters en veroorsaak meer konflik, aangesien dit bydra tot die geheime tussen hulle twee.

Een toneel wat die erns van Marco se skynbaar onherroeplike dwelmverslawing baie goed uitbeeld, is wanneer Marco saam met 'n vriend gaan rugby kyk by die Loftus Versfeld-

stadion. Hy sluk 'n houer kodeïnpille voor die wedstryd, maar word dan na op pad na die stadion toe. Om die dag se gebeure te hanteer sonder pille, is ondenkbaar vir 'n dwelmslaaf soos Marco en hy loop later terug na sy braaksel, omdat hy weet dat die pille nie maklik oplosbaar is nie (pp. 113 – 114). Hy sien hierdie daad as die herwinning van dwelms en alhoewel hy sy toestand van sy vriende wegsteek, tree hy skaamteloos op en steur homself nie aan 'n programverkoper wat sien hoe hy in sy braaksel rondkrap nie (p. 115). Sy lewe, veral na aanleiding van hierdie gebeurtenis, beskryf hy as “die kelderverdieping van die fokken aarde – 'n mens gereduseer tot een of ander eensellige organisme” (p. 116). In my opinie is hierdie toneel baie realisties, aangesien dit die mate van desperaatheid van dwelmslawe goed uitbeeld. Die gebruiker se trots is nie naastenby so groot soos sy wil om te ontsnap nie.

Hierdie teks bied ook 'n interessante perspektief op rehabilitasiesentrums: Marco beweer dat dwelms maklik bekombaar is in hierdie inrigtings. Volgens hom rook pasiënte dagga in die sentrums se kamers en dikwels word mense wat aanvanklik net aan drank verslaaf was, blootgestel aan ander dwelms (p. 57). Hy het self een aand oor 'n lemmetjiesdraad uit 'n sentrum ontsnap en by die naaste vulstasie dagga en pynpille gekoop (p. 52). Wanneer hy uit Swartfontein ontslaan word, beraam hy weer planne om “dope” in die hande te kry, alhoewel hy worstel met die feit dat daar mense is wat omgee oor sy toestand (p. 92). Hierdie teks werp dus lig op die sukses (en gebrek aan sukses) van rehabilitasiesentrums. Marco se wegbreek van dwelms aan die einde van die roman is nie toe te skryf aan rehabilitasiesentrums nie, maar eerder aan wilskrag. Hoe lank hierdie nuwe gewoontes sal hou, is egter nie duidelik nie.

Dwelms word heel suksesvol aangewend as 'n bydraende faktor tot die sukses van die teks. Agtergrond oor karakters word verdiep, omdat daar selfondersoek en –kritiek uitgelok word deur die uitermatige gebruik van dwelms. Verder word die verhoudings tussen karakters gekompliseer deur dwelmgebruik: sekere karakters verstaan baie goed wat dit beteken om afhanklik te wees van dwelms, maar ander kan slegs vanuit hul eie perspektief kyk en daarom is hulle empatie vir dwelmslawe beperk. Die duistere wêreld van dwelmafhanklikheid is beslis realisties en kan toegeskryf word aan 'n skrywer wat beskik oor die nodige kennis en agtergrond van só 'n leefstyl.

4.2.23 Piet Steyn – *Tik* (2012)

Piet Steyn is die skrywer van die Pine Pienaar-speurverhaalreeks. Steyn is in 1944 in Odendaalsrus in die Vrystaat gebore. Nadat hy sy militêre diensplig voltooi het, studeer hy Wiskunde en Fisika aan die Potchefstroomse Universiteit. Hy was 'n Wiskunde-onderwyser en skoolhoof op Vrede vanaf 1984 tot sy aftrede in 1996 (NB Books, 2009). Sy skryftalent ontwikkel hy eers toe hy in 2005 vir 'n plaaslike koerant begin rugbyrubrieke skryf. *Tik* (2013) is die vierde roman in hierdie reeks en is die opvolger van *Snoeskêr* (2007), die wenner van die Sanlam/Insig se Groot Romanwedstryd, *Bottelnek* (2009) en *Tou* (2010).

Hierdie misdaadroman handel oor dwelmverwante misdaad wat toeneem regoor Suid-Afrika. Soos die titel reeds aandui, is die dwelm wat hoofsaaklik in hierdie teks voorkom tik. Kat Harmse, 'n Johannesburgse Kolonel van die Valke, word gestuur om 'n konferensie by Lekker Rus in die Vredefortkoepel by te woon om sodoende meer oor die dreigende dwelmmiddel te leer. In 'n poging om dwelmhandelaars in die koepel vas te trek, raak Harmse en sy vennoot, Jerome Williams, betrek in 'n kultusorganisasie wat volgelinge tik laat gebruik. Die Freislich-gesin van Virginia, wat Harmse ken omdat hul oudste seun self in die SAPD is, hou terselfdertyd vakansie in die Vredefortkoepel. Baby, die nuuskierige matrikulant en jongste Freislich, word in hierdie tyd blootgestel aan tik.

In die openingstoneel kom die twee bogenoemde Valke af op 'n gruwelike toneel van 'n jong man wat sy familie en later homself skiet. Wanneer Kat aan Jerome vra wat die “laaitie” se pyne is, antwoord hy dat dit lyk soos “dwelmpyne” (Steyn, 2013: 9). Op hierdie manier word die problematiese dwelm, tik, voorgestel. In Welkom het Kaptein Boeries Freislich ook meer en meer te doen met dwelmverwante misdade, naamlik aanranding in die vorm van messtekery. Heroïne, kokaïne, dagga en tik is dwelms wat gelei het tot hierdie gevalle (p. 28). Uiteindelik word Kat gestuur na die konferensie in die koepel, in samewerking met die Noordwes-Universiteit, omdat die SAPD meer inligting oor die dwelm benodig om sodoende die misdade beter te verstaan en voorkom. Die Amerikaanse federale dwelmpolisie (DEA) is ook betrokke by die konferensie, wat moontlik gesien kan word as 'n ongeloofwaardige feit in hierdie teks (p. 57).

By die konferensie leer SAPD-lede meer oor die herkoms, bekombaarheid en uitwerking van tik. Helen Peterson, 'n vrou van Bronville in die Vrystaat, kom lewer getuienis by die konferensie en deel haar verhaal as 'n “tik-ouer” (p. 130). Sy vertel hoe sy haar oudste seun aan tik afgestaan het toe hulle nog op die Kaapse Vlakte gewoon het. Volgens haar, het hulle

weggetrek om te probeer ontsnap van die dwelms en geweld wat so algemeen is in hierdie woongebiede. Ongelukkig het haar jongste seun ook begin tik gebruik in die Vrystaat en al hoe meer geld gesteel uit hul huis. Hy het haar later ook begin aanrand as sy hom nie wou help nie. Sy vergelyk haarself met Ellen Pakkies, omdat sy ook moord oorweeg het as haar enigste uitkoms. Haar seun is 'n paar maande later doodgeskiet deur die polisie (p. 131). Hierdie getuienis lewer 'n belangrike bydrae tot die teks, omdat dit uitbeeld hoe die gebruik van tik iemand se persoonlikheid heeltemal kan verander. Vir 'n buitestaander, byvoorbeeld iemand in die SAPD, kan dit moeilik wees om die effekte van tik te verstaan, maar 'n hartroerende verhaal soos dié van Helen kan help om perspektief te skep.

Nadat Boeries sy jonger suster, Baby, by 'n partytjie gaan haal, waarsku hy haar teen die gebruik van tik, “die hel op wiele” (p. 35). Tydens haar vakansie in die koepel, ontmoet sy egter 'n jong man, Clinton, wat haar uitlok om tik te probeer. Baby is hoofsaaklik verveeld, nuuskierig en gefrustreerd met haar ouers en wanneer sy dan die kans kry om die dwelm te probeer, redeneer sy dat sy nie verslaaf sal raak nie, maar darem met ervaring sal kan deelneem aan gesprekke by die skool (p. 126). Haar gevoel onder die invloed van tik word beskryf as “lig en vry”, asof sy op die wolke dryf (p. 126). Sy ervaar egter vinnig onttrekkingsimptome in die vorm van 'n hoofpyn en raak desperaat om “net nog een keer” die “hemelse gevoel” kan ervaar (p. 127).

By die huis probeer sy self tik in die hande kry, maar die polisie vang haar en sluit haar in 'n sel toe (pp. 206 – 207). Boeries kom haal haar en vertel haar dat dit sy idee was om haar uit te vang. Hy wou haar 'n les leer en sy belowe om nie weer dwelms te gebruik nie (p. 212). Dit is realisties dat Baby groepsdruk ervaar en rebels optree, veral omdat sy gevlei voel deur Clinton se aandag. Die kort tydperk wat dit haar geneem het om afhanklik te raak van tik, is ook geloofwaardig. Op hierdie manier dra Baby se dwelmgebruik by tot die algehele beeld van tik wat geskep word, naamlik dat dit uiters gevaarlik is en dat iemand baie maklik in so 'n lokval trap, selfs onder die wakende oog van 'n polisieman.

'n Voormalige misdadiger en werknemer by Lekker Rus is Twostep Charlie. Charlie raak bewus van die dwelmhandel wat in die koepel gebeur en word dan 'n gevangene van die kultusorganisasie. Hier leer Charlie dat die gevangenes gedwing word om tik te gebruik en deur middel van verslawing aan die groep gebind word (p. 69). 'n Interessante perspektief oor dwelms is dié van Vader, die leier van die groep. Hy gebruik die Bybel as riglyn en motiveer sy aksies met Bybelse aanhalings. Die ander gevangenes word almal “broer” of “suster” genoem om sodoende hul onderdanigheid aan hom te bewys. Hy beweer dat alle

dwelmgebruik moreel is, mits dit matig gebruik word: “...in die Bybel leer ons dat alles in die skepping daar is om gebruik te word, dwelms ook ...Alle dwelms bevat positiewe medisinale eienskappe ook” (p. 283). Omdat hy sy volgelinge dwing om verslaaf te raak aan tik, met die doel om sy eie organisasie in stand te hou, is die “positiewe eienskappe” waarna hy in die bogenoemde aanhaling verwys, waarskynlik nie medisinale eienskappe nie. Hierdie karakter gebruik dwelms, meer spesifiek tik, doelbewus, omdat hy weet watter gevare dit inhou en waarom hy kan staatmaak daarop om handelingte volgens sy plan te laat verloop.

Alhoewel die teks tot ’n sekere mate as problematies gesien kan word weens gapings (Amid, 2012), is die dwelms relatief suksesvol aangewend. Die omvang van die maatskaplike en sosiale probleme wat tik veroorsaak, is realisties en kan vergelyk word met tekste soos dié van Ronelda Kamfer, Nathan Trantraal en Amy Jephta. Tik word gebruik as ’n middel om jong mense te lok en vas te vang in ’n kultusorganisasie – ’n verskynsel wat nie ongehoord is nie. In my opinie is hierdie dwelm die regte keuse, aangesien dit glad nie lank neem om daaraan verslaaf te raak nie, die gebruiker se persoonlikheid heeltemal verander en dit baie moeilik is om sonder eksterne hulp weer onafhanklik van die middel te leef. Op hierdie manier verrig dwelms ’n belangrike funksie in die teks, omdat die leser verstaan waarom die karakters vasgevang raak in die organisasie.

4.2.24 Herman Charles Bosman – *Die beste verhale en humor van Herman Charles Bosman* (2013)

Herman Charles Bosman is in 1905 in Kuilsrivier gebore. Ná sy studies aan die Universiteit van die Witwatersrand in Johannesburg, het hy na die Groot Marico-distrik verhuis om ’n onderwyspos te beklee (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2021). Sy belangstelling in taal en die letterkunde het reeds op skoolvlak na vore gekom, maar dit is in hierdie ruimte dat hy inspirasie vir sy bekendste werke gekry het. Sy debuutkortverhaalbundel, *Mafikeng Road*, is in 1947 gepubliseer. Die grootste gedeelte van Bosman se werke is in Engels gepubliseer, alhoewel dit Afrikaanse karakters en kultuurverwysings bevat. Sy werke is hoofsaaklik in die vorm van humoristiese sketse en kortverhale en karakters soos Oom Schalk Lourens kom in ’n aantal van hierdie verhale voor. “Die Herken-blues” is ’n uittreksel uit ’n versameling van Bosman se tekste, *Die beste verhale en humor van Herman Charles Bosman* (2013), wat deur Johann de Lange vertaal is. Hierdie skets bied ’n humoristiese blik op die gebruik van dagga.

Die eerste persoonverteller lig die leser in dat daar verskillende uitwerkings van dagga is. Hy benoem al hierdie uitwerkings met die term “blues”. ’n Daggaroker kan byvoorbeeld “skrik-blues”, “agterdog-blues” of “vinnige-kykie-blues” ervaar (Bosman: 2013, 237). Die “herken-blues” verwys na die ervaring van iemand wat dink hy of sy ken almal wat hulle teëkom, al is hierdie mense vreemdelinge. Roker Charlie is ’n vriend van die verteller wat vermoed het hy ken twee mans op straat, maar hierdie mans was toe eintlik winkelpoppe (p. 238). Die verteller vertel ook van sy eie ervaring met die herken-blues, naamlik dat hy vir homself ’n naam uitgedink het nadat hy van die beste Rooibaard-dagga gerook het – Sir Lionel Ostrich de Frontignac (p. 239). Die verhaal neem dan ’n bonatuurlike vorm aan, omdat hy (per toeval) die regte Sir Lionel Ostrich de Frontignac raakloop. Die berugte Sir Lionel wil egter nie met hom praat nie, en beskuldig hom daarvan dat hy die herken-blues het (p. 240).

In my opinie is hierdie skets ’n goeie uitbeelding van dagga, aangesien die verskillende uitwerkings van dagga ooreenstem met die feitelike beskrywings van hierdie middel. Die skrik-blues, byvoorbeeld, kan verwys na ’n algemene paranoia wat gebruikers van hierdie middel soms ervaar. Verder is dit heel realisties dat die verteller, sowel as Charlie, hallusinasies ervaar en hulle verbeel hulle ken vreemdelinge. Laastens is die humoristiese aard van die skets gepas, aangesien dagga ook met humor in verband gebring kan word.

4.2.25 Tertius Kapp – *Rooiland* (2013)

Tertius Kapp se debuutdrama, *Rooiland*, is in 2013 gepubliseer. Kapp se 2014 drama, getiteld *Oorsee*, het in 2015 die Hertzogprys vir drama ontvang (NB Uitgewers, 2009). Die drama bestaan uit een bedryf en speel af in ’n beknopte, Suid-Afrikaanse tronksel. *Rooiland* is gegrond op die rangorde van bendestrukture in tronke en mags- en oorlewingstrategieë is van toepassing op die lewe van ’n gevangene. Die kontras tussen die vier karakters (almal gevangenes), sowel as die druk van bendetradisies, veroorsaak deurlopende spanning in die drama.

Chris is ’n wedergebore Christen wat nie altyd bewus van die feit is dat hy die subjek van ander karakters se humor is nie (p. 9). Hy lees en haal graag die Bybel aan en probeer om ’n afstand tussen homself en die ander karakters te handhaaf. Die Pastoor weier aanvanklik om sy regte naam bekend te maak (p. 23). Hy is in hegtenis geneem toe hy agtien jaar oud was en het die grootste gedeelte van sy lewe in die tronk spandeer. Volgens die karakteraanwysings is die Pastoor se gesig “saggebrei deur jare se metamfetamien” (p. 8), wat hy heel

waarskynlik in die tronk verkry het. Fransie is 'n siniese, rebelse karakter. In sy studentedae was sy dronkbestuur die oorsaak van 'n jong meisie se afsterwe (p. 55). Laastens verteenwoordig Adidas die 28's, 'n magtige bende in die tronk (p. 8). Hy is aggressief en vasberade om Fransie vir sy bende te werf.

Dit is duidelik dat Adidas 'n mate van beheer oor die ander gevangenes uitoefen. Op bladsy 20 begin hy na sy Romany Creams soek en beveel die ander drie gevangenes om voor hom te staan dat hy hulle kan "inspekteer". Onder sy bevel trek die ander karakters hulle klere uit dat Adidas kan sien of hulle sy koekies het of nie. Adidas se mag oor die ander karakters stel hom in staat om Fransie te manipuleer. Eers probeer hy Fransie lok, deur aan te bied om verskillende items vir hom te "organise" (p. 27). Hy bied onder andere 'n selfoon, 'n McDonalds cheeseburger, 'n meisie en 'n laptop aan. Verder toets hy Fransie se reaksie op 'n hipotetiese scenario (p. 25) om te sien of hy waardig is om aan te sluit by die bende. Hy stel 'n spertyd vir Fransie: teen die tyd wat die oggendklok lui, moet Fransie sy antwoord gee. Hierdie spertyd veroorsaak geweldige spanning, aangesien die toeskouers nie weet hoe Fransie sal reageer nie.

Adidas rook gedurig Mandrax uit 'n bottelnekpyp (p. 40). Mandrax kom voor in pilvorm en is waarskynlik een van die items wat Adidas maklik kan "organise". Hy sing sy eie weergawe van "Die Alibama" en vervang die woorde met dwelmverwysings: "Vat my terug na die tikhuis, na die tikhuis, want daar is ek vry" en "Rol, rol, die witpypzol, die witpyp is gemaak, die witpyp is vir my gemaak om die uil te spark" (p. 56). Wanneer hy desperaat is en nie meer weet hoe om Fransie te oortuig om aan te sluit by die 28's nie, dwing hy hom om ook uit die pyp te rook (p. 64). Terwyl Fransie nog bedwelm is, klim Adidas (ook onder die invloed van Mandrax) in sy bed in en verkrag hom.

Pastoor probeer om vir Chris wakker te maak, aangesien hy self nie die vermoë het om Adidas te stop nie. Wanneer Chris, wat steeds vasklou aan 'n Bybelse moraal, wakker word, val hy vir Adidas aan. Adidas raak bang en probeer om homself te verdedig. Hy blameer die dwelms vir sy optrede en sê, "Dit was verkeerd. Dis die pille! Dis ...ek gaan dit stop!" (p. 71). Hierdie aanhaling kan gesien word as Adidas se erkenning van sy optrede, sowel as 'n erkenning van die omvang van sy dwelmgebruik. Terwyl Chris vir Adidas aanval, openbaar Pastoor homself as 'n bendelid van die 27's, die vyand van die 28's. Fransie neem dan beheer oor en vermoor uiteindelik vir Adidas.

Die voorkoms van dwelms in hierdie drama word sentraal geplaas, aangesien dit deel van 'n algemene lewe in die tronk uitmaak. Om hierdie rede word die werklikheid (ten opsigte van dwelms) goed in die teks gereflekteer. Dwelms speel 'n belangrike rol in die karakterisering van Adidas en kan ook bydra tot sy aggressiewe geaardheid. Verder het Fransie se dwelmgebruik direkte gevolge: hy is nie in staat om homself te verdedig teen Adidas nie. Laastens kan die afleiding gemaak word dat Pastoor se jarelange gebruik van metamfetamien gekoppel kan word aan sy lidmaatskap van 'n bende.

4.2.26 Eldridge Jason – *Gerook* (2013)

Eldridge Jason is 'n joernalis wat die grootste gedeelte van sy lewe in die Wes-Kaap, meer spesifiek aan die Weskus deurgebring het. Sy debuutjeugroman, *Gerook*, is in 2013 gepubliseer. Hierdie jeugroman speel af in die fiksionele vissersdorpie, Vaalberg, en beeld die gevare van dwelmgebruik en -misbruik uit. Die teks maak gebruik van 'n derdepersoonsverteller (met die hoofkarakter, Cobie, as fokalisator), sowel as 'n dialek uniek aan die Weskus. Alhoewel ander dwelms, soos nikotien en alkohol, in die teks voorkom, is metamfetamien die dwelm wat die meeste in hierdie teks ter sprake is. Dit is ook 'n middel wat deur 'n (tik)pyp gerook word en daarom dui die titel reeds op dwelmgebruik.

Die dwelmterminologie in hierdie jeugroman is uniek aan die streeks- en spreektaal. Die term wat gebruik word om te verwys na iemand wat metamfetamien gebruik, is 'n “vaak apie”. In my opinie is hierdie 'n baie gepaste term, aangesien metamfetamien die gebruiker se brein beïnvloed om stadiger (en minder skerp) as normaalweg te reageer. 'n “Merts” verwys na 'n dwelmhandelaar. “Tjoef” is 'n werkwoord wat gebruik word om na die rook van metamfetamien te verwys.

Die verhaal handel oor Cobie, 'n vyftienjarige seun wat by sy ouma woon tydens die Desember vakansie, terwyl sy ouers alleen vakansie hou. Die Vaalberg verveel hom egter en hy verlang na sy leefstyl en vriende in Kaapstad. Terwyl hy skelm rook, ontmoet hy vir Zena, sy pa se suster waarvan hy nog nooit gehoor het nie (p. 15). Sy lig hom in dat die Vaalberg 'n “tiknes” is en dat hy van hulp kan wees om die skuldiges agter huisbrake en dwelmverspreiding te identifiseer en vas te trek. Dieselfde aand maak Lady Zee telefoniese kontak met hom. Lady Zee is 'n geheimsinnige karakter wat brokkies inligting oor dwelmverspreiding met hom deel. Sy waarsku hom ook om nie betrokke te raak by die ondersoek nie, aangesien dit sy lewe in gevaar stel.

Zena moedig Cobie aan om die plaaslike taverne te besoek en sodoende te sien of hy enige inligting rakende die dwelmverspreiding kan insamel. By die taverne ontmoet Cobie vir Kenny en Lizette. Daar is verskeie tekens na die gebruik van metamfetamien onder hierdie groep en op hulle uitnodiging – sonder die goedkeuring van Zena – gaan hy die volgende dag saam met hulle in Saldanhaabaai kuier. Hy rook metamfetamien saam met sy nuwe vriende en stel vas dat Kenny ’n dwelmhandelaar is. Hulle vermoed egter dat hy moontlik spioeneer op hulle en voordat hy kan uitvind wie Kenny se dwelms aan hom verskaf, word Cobie ontvoer. Dit word dan bekendgemaak dat Cobie se pa, Cobus, die verskaffer van dwelms in die Vaalberg is.

Gerook beeld die invloed van metamfetamiengebruik op ’n realistiese wyse uit. Eerstens word die fisiese uitwerking van die dwelm beskryf: “Cobie let nou vir die eerste keer op hoe groot Kenny se pupille is. Dit lyk asof sy oë stokstyf in sy kop staan”. Cobie raak ook bewus van die uitwerking wat metamfetamien op sy slaappatroon kan hê, naamlik dat iemand vir dae kan wakker bly ná ’n “tjoefsessie” (p. 80). Verder kom die nagevolge van metamfetamien ook ter sprake in die teks. Nadat Cobie metamfetamien gebruik het, ervaar hy die volgende dag onttrekkingsimptome. Sy kop pyn en hy het ’n drang om weer te rook (p. 84). Hy verwys na ’n “wake-up”, wat dui op die gebruik van metamfetamien die oggend ná die vorige aand se gebruik en noem dat hierdie gewoonte die grootste rede vir verslawing is. Die fisiese uitwerking van die dwelm wat in hierdie teks uitgebeeld word, stem ooreen met die “werklike” feite rakende die dwelm.

Lizette is ’n karakter wat die tipiese metamfetamiengebruiker voorstel. Sy vertel aan Cobie dat haar pa en haar oom haar verkrag het. Sy is ook ’n ma, maar weens haar dwelmgebruik is haar kind van haar af weggeneem. Haar moeilike omstandighede het waarskynlik gelei na haar dwelmgewoontes, aangesien sy ’n ontsnapping gesoek het. Omdat sy afhanklik is van metamfetamien, dien Kenny as haar “pimp”; hy verskaf dwelms aan haar in ruil vir seks. Alhoewel sy verslaaf is, is sy tog op soek na ’n manier om haar omstandighede te verander. Sy waarsku vir Cobie teen die gevare van dwelms en onthul later dat sy Lady Zee is. Om hierdie rede kan Lizette beskou word as ’n voorstelling van ’n stereotipiese metamfetamiengebruiker, alhoewel die algemene gebruiker nie noodwendig ’n ontsnapping uit sy of haar situasie sal inisieer nie.

Hierdie jeugroman kan interpreteer word as ’n waarskuwing teen die gevare van dwelmgebruik aan jonger lesers. Alexander (2018) kritiseer die teks, omdat die dwelmgebruik as “te genotvol” uitgebeeld word en beweer dat dit meer geloofwaardig sou

wees as Cobie aan dwelms gesterf het. Alhoewel hierdie stelling meriete kan hê, stem ek nie saam dat dwelms as genotvol uitgebeeld word nie. Omdat Cobie net vir 'n kort tydperk tik gebruik het, is dit ook nie ongeloofwaardig dat hy die ervaring oorleef het nie. Verder kan *Gerook* (2013) ook geklassifiseer word as 'n verteenwoordigende teks wat dwelmgebruik aan die Weskus uitbeeld. Die tema van karakters wat vasgevang is in hul omstandighede loop hand-aan-hand met die blootstelling wat hulle aan dwelms het.

4.2.27 Nathan Trantraal – *Chokers en survivors* (2013)

Nathan Trantraal, een van die eerste digters wat sy hand aan Kaaps gewaag het (ná Adam Small), is in 1983 in Bishop Lavis, naby Kaapstad, gebore. Tien jaar voor sy debuutbundel, in 2003, publiseer hy en sy broer, André, 'n grafiese roman getiteld *Urban Tribe*. Intussen is twee ander grafiese romans deur die Trantraal-broers gepubliseer: *Stormkaap: drome kom altyd andersom uit* in 2008 en *Coloureds* in 2010. Hy is ook 'n rubriekskrywer vir *Rapport*, *Litnet* en *Die Burger* en 'n versamelbundel van Trantraal se rubrieke is in 2018 onder die titel *Wit issie 'n colour nie* gepubliseer. Die digterlike gesprek tussen Trantraal en sy vrou, Ronelda S. Kamfer, kan gesien word in beide digters se bundels.

Sy eerste bundel, *Chokers en survivors* (2013), het Trantraal gevestig as 'n digter met 'n direkte aanslag wat sosiale betrokkenheid betref. Hierdie bundel het die Ingrid Jonker-prys in 2015 verower. In 2017 is Trantraal se tweede bundel, *Alles het niet kom wôd*, gepubliseer. In hierdie bundel word die hoop en verwagting wat deur godsdiens geskep word in kontras gestel met die opeenvolgende teleurstelling van godsdiens. Trantraal se jongste bundel, *Oolog*, het in 2020 op die rakke verskyn.

Trantraal se poësie word gekenmerk deur eerlike en direkte kommentaar op sosio-politiese omstandighede, soos armoede, ongelykheid, rassisme en die leefstyl op die Kaapse Vlakte. Hy maak dikwels gebruik van praatpoësie (parlando-styl) en omdat daar dikwels verwysings is na sy eie lewe, die omgewings waarin hy gewoon het, karakters soos sy familieleden en vriende, kan sy werke as outobiografies geklassifiseer word. Temas soos die hopeloosheid van die Kaapse Vlakte en die idee van vasgevang wees in 'n ghetto kom deurlopend in Trantraal se oeuvre voor. Nog 'n subtema van Trantraal se werke is die invloed van dwelms op die sosiale sisteme in die ghetto. Hy verwys na vriende se dwelmgebruik, sowel as die algemene kultuur wat met die gebruik van metamfetamien (tik) en Mandrax (buttons) in

hierdie omgewing geassosieer word. Bendelewe as tema, asook die geweld en dwelms wat daarmee gepaard gaan, word ook aangeraak.

Chokers en survivors (2013) is verdeel in drie dele, naamlik “Bishop Lavis (1983 – 1988)”, “Mitchell’s Plain (1988 – 1999)” en “Bishop Lavis (1999 – 2010)”, met die doel om drie lewensfases van die spreker aan te dui. Die spreker se komplekse familieëwe, die stryd in die ghetto en direkte kommentaar op die literêre, sowel as die politiese stelsel waarin hy homself bevind, is in hierdie bundel ter sprake. Daar is ’n aantal karakters wat in verskeie gedigte in hierdie bundel voorkom, soos byvoorbeeld die spreker se broer, André, sy ouers, sy vriend Dolfie en Ronelda. Die dwelms wat voorkom in hierdie teks is hoofsaaklik metamfetamien en Mandrax, maar daar is ook verwysings na marijuana, nikotien, alkohol en alkoholisme en kokaïne. Die sosiale milieu waarin die spreker homself bevind veroorsaak dat dwelms byna ’n normale deel van sy daaglikse bestaan uitmaak, veral aangesien sy pa se alkoholisme die hele gesin affekteer en die bendes ’n magtige uitwerking op die hele gemeenskap het.

In die eerste gedeelte van die teks, “Bishop Lavis (1983 – 1988)”, is die eerste gedig wat getuig daarvan dat die spreker reeds op ’n jong ouderdom kennis gemaak het met dwelmgebruik. “Esprit” handel oor die tragiese verhaal van Riefka, ’n meisie wat waarskynlik saam met die spreker op skool was (Trantraal, 2013: 16). Riefka was reeds op dertienjarige ouderdom ’n “druggie” en op vyftienjarige ouderdom ’n prostituut (2013: 16). In die voorlaaste vers is ’n moontlike aanduiding van die oorsaak van Riefka se probleme: haar ma het vir haar ’n bottel Esprit likeur gegee vir Kersfees toe sy omtrent vier jaar oud was. Die grootmense het gedink dit is snaaks as ’n kind dronk is (2013: 17). Riefka se ma het ook haar man “mettie baby” gegooi een keer toe hulle gestry het en weens haar ma se gewoontes ontstaan die vraag of Riefka moontlik fetale alkoholsindroom het. Hierdie is slegs een voorbeeld van ’n gedig wat die wanhopige situasie op die Kaapse Vlakte uitbeeld.

Nog ’n belangrike karakter wat verband hou met dwelmgebruik, is die spreker se alkoholista. Die eerste gedig waarin die leser kennis met hierdie karakter maak, is “ek druk my naam innie as” in die afdeling “Mitchell’s Plain (1988 – 1999)”. In hierdie gedig vertel die spreker van sy pa se verjaarsdag – 24 Desember – en hoe hy, sy ma en sy vyf broers en susters ontsnap het wanneer sy pa sy verjaarsdag vier, omdat hy altyd sy vriende nooi om te “party” (2013: 22). Later, in “Fifa 06”, word die pa se gewelddadige optrede wanneer hy “dik gesyp” by die huis opdaag, ook uitgebeeld. Die pa se drankgewoontes het ’n groot invloed op die hele gesin gehad, aangesien hulle meestal in vrees gelewe het teenoor hom (die spreker is byvoorbeeld bang dat sy pa hom met ’n baksteen sal gooi, sien bladsy 22).

’n Ander karakter wat bespreek word in terme van dwelms, is Faheem, Riefka se broer (2013: 16, 58 – 59, 71). Anders as die spreker se pa, gebruik Faheem nie net alkohol nie, maar ook middels soos metamfetamien en Mandrax. In die gedig, “bladwisselend”, word Faheem se droom om te gaan studeer en uiteindelik ’n Nobelprys te wen, uitgelê. Faheem is reeds dertig jaar oud, maar volgens die spreker het die jare se dwelmgebruik hom eers ouer en toe jonger gemaak (“As jy drug dan maakie drugs jou eerste oud/ maa as jyrit lank genoeg doen/ dan maakit jou wee jonk”, p. 58). Dit is ironies dat Faheem juis sy ervarings met dwelms (“button-kop vi tien jaa,/ tikkop vi vyf jaa/ bunnies inni hol nai vi drugs-geld/ tronk toe gan vi steel,/ assault and so forth”) wil gebruik om mense te help. Die spreker begin aan ander dinge dink terwyl Faheem sy ideale aan hom verklaar, wat ’n teken is van die hopeloosheid wat dwelms veroorsaak.

Die gedig “bunnies” verwys nie na spesifieke karakters nie, maar hou verband met die “druggies” van die gemeenskap (2013: 44). In hierdie gedig vertel die spreker van die “tikkoppe” wat saam met hom sokker speel. Daar is ’n amptelike pousetyd om te “tjoef” (om metamfetamien te rook) en die res van die spelers sit en wag vir die “tikkoppe” om weer te kom speel. ’n “Bunny” betree die veld en die ander spelers gooi hom met klippe, soos die “unwritten law” voorskryf (2013: 45). Die spreker wys die ironie agter hierdie aksie uit, naamlik dat die “druggies” waarskynlik binnekort die “bunny innie hol moet nai/ virre straw se geld”. In hierdie gedig word die leser direk aan die omstandighede op die Kaapse Vlakte bekendgestel; dit is nie vreemd dat sokkerspelers dwelms gebruik tydens die spel nie en ook nie dat hulle desperate dinge doen vir geld om nuwe dwelms te koop nie. Woorde soos “tjoef”, “straw” en “tik” is in die werkwoordvorm en dui aan dat dwelmterminologie algemeen in die spreektaal van die Vlakte voorkom.

Dwelms speel ’n noemenswaardige rol in *Chokers en survivors*, aangesien dit help om die spreker se perspektief van sy omstandighede te verbreed. Alhoewel dit nie die enigste oorsaak is nie, dra dwelms beslis by tot die problematiese ruimte van die Kaapse Vlakte, die hoë misdaad- en geweldsyfers en die algemene gevoel van moedeloosheid. Dit is nie duidelik of die spreker ooit self dwelms gebruik het nie, maar hy was wel van ’n jong ouderdom deur dwelms omring. Uit die drie afdelings van die bundel wat die spreker se lewensfases aandui, raak dit duidelik dat sy kennismaking met dwelms en dwelmgebruikers net toegeneem het soos hy ouer geword het. Weens die sosiale betrokkenheid van die bundel, kan die opmerkings en staaltjies oor dwelms ook moontlik as sosiale kommentaar gesien word.

4.2.28 Nathan Trantraal – *Oolog* (2020)

Trantraal se derde bundel heet *Oolog* en is in 2020 gepubliseer. Die tema van oorlogvoering kan vanuit verskillende hoeke geanaliseer word en hou verband met armoede, bendes en geweld. Die titel verwys ook na 'n oorlog tussen sosiale klasse en na 'n stryd teen dwelms. Die bundel is opgedra aan almal wat klaar hulle lewens verloor het, maar steeds “elke dag nog moet opstaan vi wêk”, kinders grootmaak en “try om lief te wees vi ieman” (Trantraal, 2020: 6). 'n Outobiografiese spreker is weer aan die woord en elemente uit die spreker se lewe, soos Bishop Lavis en Ronelda Kamfer, word direk bespreek. Boy, 'n karakter wat in *Alles het niet kom wôd* (2017), voorgestel is, se karakterisering verdiep in 'n aantal gedigte in hierdie bundel. Die spreker en sy vrou woon nou in Grahamstad en daar ontstaan spanning tussen die oorspronklike ruimte van die Kaapse Vlakte en die ruimte waarin hy homself op daardie oomblik bevind. Hy sien hierdie skuif na “wit Suid-Afrika” as “self exile” (p. 44). Die deurlopende tema van Trantraal se werk, naamlik die hopeloosheid van 'n lewe op die Kaapse Vlakte, word voortgesit in hierdie bundel.

“Bishop Lavis 2049” is 'n gedig waarin die spreker voorspel hoe die omgewing waarin hy grootgeword het oor ongeveer vyftig jaar sal lyk. Die eerste opvallende opmerking is dat dwelms deel sal vorm van die gemeenskap, wat aandui dat die spreker regtig geen hoop vir vernuwing het nie. Hy voorspel dat die “druggies” steeds op die hoek sal staan en vra vir 'n twee rand (p. 21). In die tweede vers word die regering gekritiseer, omdat “stukke fences en hyse” steeds “unchanged is since 1994”. Die spreker voer dus aan dat regstellende aksie nie na wense in Bishop Lavis plaasgevind het nie. Alhoewel die dwelmslawe nie verminder het nie, het hulle wel beter metodes om dwelms in die hande te kry: “Elke twide druggie isse hacker” (p. 21). Selfs die zombies is verslaaf aan 'n “cheap drug”, wat nie gespesifiseer word nie. Die feit dat die zombies nie “bloodlust” het nie kan moontlik wees as gevolg van die hopelose omgewing – soos die inwoners van Bishop Lavis, het hulle nie die energie om 'n beter lewe na te streef nie en wend hulle hulself eerder tot dwelms.

In die gedig, “Daasie foutie”, word die tema van oorlog verbind aan die dwelmprobleem op die Kaapse Vlakte. Hierdie gedig lei die leser om 'n tikverslaafde se perspektief beter te verstaan, omdat dit duidelik gemaak word dat só 'n gebruiker slegs een probleem het, naamlik om tik in die hande te kry. Volgens die spreker sal 'n “tikkop” alle ander probleme oplos, mits hy of sy die nodige hoeveelheid dwelms in die hande kry (p. 19). Die Bybelse konnotasies wat reeds in *Chokers en survivors* voorgestel is, kom weer in hierdie gedig na vore wanneer die “tikkoppe” na bewering die Rooi See sal oopmaak dat die Israeliete kan deurstap: “Kom

ma, kom ma. Ôs hourie sea. Daasie foutie” (p. 19). Laastens word oorlog teenoor vrede gestel wanneer die spreker verduidelik dat ’n tikkop “world peace” sal bring en daarna om die draai verdwyn en “wegfloat”. Die realiteit het egter nie verdwyn nie, want “môre sien jy oppie nuus/ ammel maak oolog” (p. 20). Die laaste vers van hierdie gedig stel tik as die middelpunt van die oorlog, sowel as meeste mense se enigste manier om hierdie harde realiteit te ontsnap. Verder werp die gedig ook lig op die grootste probleem met dwelmslawe van die Kaapse Vlakte, naamlik dat hulle in ’n wêreld van hul eie leef en nie bestaan in ander se realiteit nie.

Uit “Saggias” in *Alles het niet kom wôd* weet ons reeds dat Boy dagga gebruik. Enkele gedigte in hierdie bundel bied meer agtergrond oor Boy se lewe, wat moontlik agtergrond kan gee oor Boy se siniese houding en dwelmgewoontes. Boy is vernoem na Douglas Anderson, ’n vriend van sy pa wat verdrink het, maar sy pa het verkies om hom “Boy” te noem (p. 30). Douglas Anderson kan verwys na ’n skrywer wat onder J.R.R. Tolkien studeer het. Volgens die spreker kan dit egter die indruk skep dat Boy nooit bedoel was “om sy kop boe wate te hou nie” (p. 30). Hierdie stelling dui aan dat alhoewel Boy ’n betekenisvolle naam het, daar nooit werklik hoop of verwagtinge aan hom gestel was nie. Sy pa het verdrink “inne borrel Oem Tas”, wat dit duidelik maak dat sy pa baie alkohol gebruik het (p. 30) (“Oem Tas” verwys na Tassenberg wyn). Boy se droom om ’n kunstenaar te word, word uitgelê in “Pentimento” (pp. 31 – 33), maar in “BMX” sê Boy dat hy nie die punt daarvan sien om reg te maak wat klaar gebreek is nie (55). Die kontras wat geskep word in hierdie karakter kan gekoppel word aan dwelms, sowel as die algemene lewenstandaard op die Kaapse Vlakte. Boy is vernoem na iemand waarvoor sy pa respek gehad het, maar hierdie naam is nooit gebruik nie. Hy het ook drome gehad, maar nooit die moed of geleentheid gehad om hierdie drome na te streef nie. Soos sy pa, het hy verval in die gewoonte van dwelmmisbruik.

Soos in *Alles het niet kom wôd*, bevat hierdie bundel ook gedigte oor familieleden van die spreker wat verslaaf is aan tik en ’n lang proses van herstel moet ondergaan. “Goofball” handel oor die spreker se suster in ’n rehabilitasiesentrum. In die vorige gedig, “Houndcatman”, verduidelik die spreker dat sy familie deur die donker val en “doomed” is, asook dat sy suster op tik is (p. 73). Hierdie twee gedigte word met mekaar verbind, omdat beide titels verwys na tekenprente. “Goofball” speel af in die rehabilitasiesentrum, waar familieleden van die pasiënt teenwoordig moet wees vir berading. Dit kom dan op die lappe dat die spreker se pa al vir dertig jaar elke dag dagga rook, maar nie kan insien dat hy verslaaf is daaraan nie (p. 75). Omdat dagga volgens die bronne bespreek onder afdeling 3.7 geen

fisiese verslawingsimptome het nie, is sy pa moontlik onder die wanindruk dat hy nie verslaaf is nie. Verder, in “Moenie j   probleem my ne maakie” (p. 76), sien ons dat die pa nie bereid is om enige verantwoordelikheid te aanvaar vir sy dogter se verslawing nie. Hierdie drie gedigte bring weereens die sosiale probleme van die Kaapse Vlakte na vore en wys hoe oningelig die karakters oor dwelms is. Die feit dat verslawing van een geslag na die volgende oorgedra word sonder dat foute erken kan word, dra by tot die hopelose situasie waarin hierdie karakters hulleself bevind.

Dwelms word effektief in hierdie bundel aangewend, aangesien dit een van die grootste bydraers tot die oorlog op die Kaapse Vlakte is. Die feit dat dwelms so ’n groot sosiale rol in die Kaapse Vlakte speel, maak die voorkoms van dwelms in ’n bundel soos hierdie noodsaaklik. Soos in Trantraal se ander bundels, word die verwoesting wat dwelms in mense se lewens veroorsaak sentraal gestel. Die oordrag van dwelmmisbruik van een generasie na ’n ander, kom net so sterk na vore soos die feit dat die ouers dikwels nie verantwoordelikheid vir hul optrede wil aanvaar nie. Die spreker se eie pa, sowel as Boy en sy pa, is goeie voorbeelde van hierdie siklus wat voortgesit word. Inwoners van die Kaapse Vlakte is dikwels oningelig oor dwelms, soos byvoorbeeld die spreker se pa (p. 75), maar hierdie bundel bewys ook dat, alhoewel daar genoeg inligting oor dwelms soos tik en Mandrax beskikbaar is, mense na hierdie dwelms draai as gevolg van die hopeloosheid van hul sosiale omstandighede. Dit is daarom verstaanbaar dat die spreker nie hoopvol is oor die toekoms nie – veral nie wat dwelms betref nie.

4.2.29 Theunis Engelbrecht – *Papegaaislaai* – ’n rowwe roman (2014)

Theunis Engelbrecht is in 1965 in Kroonstad gebore. Op ’n jong ouderdom van 17 jaar debuteer hy met sy eerste digbundel, *’n Gedig is so onskuldig soos ’n eier* (1982). Ná skool studeer hy aan die Universiteit van Suid-Afrika en in 1986 behaal hy ’n BA-graad met Sosiologie, Afrikaans en Nederlands as hoofvakke (Terblanche, 2018). In dieselfde jaar publiseer hy ’n novelle, *Om ’n laaitie te maak* (1986), wat later vir die verhoog verwerk is. Hy werk as joernalis vir verskeie koerante, soos byvoorbeeld *Beeld*, *Die Burger* en *Rapport*. Engelbrecht was die stigter van die rockgroep, Randy Rambo & the Rough Riders, later Die Naamasjiene. Hulle lied, “Jong dames dinamiek maak my siek” is in 1988 as deel van die “Voëlvry”-album bekendgestel. Sowel *Om ’n laaitie te maak* as die musiekgroep se werke is

onder die apartheidsregering verban as gevolg van sensuur. Ná 27 jaar publiseer Engelbrecht weer 'n teks, *Papegaaislaai: 'n rowwe roman* (2014).

Papegaaislaai: 'n rowwe roman is 'n satiriese teks wat handel oor twee jong mans, Malletjie (Lambert) Malan en Rocky Johnson, wat voorgee dat hulle privaatspeurders is. 'n Eerstepersoonsverteller, Malletjie, is aan die woord en sy subjektiewe woordeskat ('n mengsel van Afrikaans, Engels en nuutskeppings) is deurlopend aanwesig. Malletjie was 'n fotograaf vir *Volksmond* voordat hy afgelê is en het dringend geld nodig om vir homself en sy ouma te sorg. Hulle eerste kliënt is 'n musiekpromotor, Ben de Beer, wat hulle huur om die vermiste, bekende musikant, Zander Stander, op te spoor. Die verhaal vang ses dae vas voor die berugte “doomsday” op 21 Desember 2012. Die twee “speurders” spandeer baie tyd in Malletjie se ouma se huis, waar haar papegaai, Pik, deurlopend satiriese en/of sarkastiese opmerkings maak. Die dwelm wat hoofsaaklik in hierdie teks voorkom, is dagga.

Malletjie en Rocky rook dagga op 'n gereelde basis, byvoorbeeld wanneer hulle wil ontspan (p. 250), sleg voel (p. 89), onder druk of in 'n stresvolle situasie is (p. 189), inspirasie nodig het en selfs wanneer hul wakker word (pp. 77 en 106). Volgens Malletjie help dagga hom om in die “regte headspace” te kom (p. 189) en om alternatiewe oplossings vir probleme voor te stel. Omdat hulle nie werklik speurders is nie, moet hulle geloofwaardige leuens aan 'n aantal mense vertel. Wanneer hulle onder die invloed van dagga is, lieg hulle makliker en meer vlot (p. 157). Dit is moontlik omdat die dagga, soos in die bogenoemde sin, hulle help om meer kreatief met feite om te gaan.

Die woordspel wat in die dialoog tussen die twee hoofkarakters plaasvind, word ook ingekleur deur hulle gebruik van dagga. Rocky, wat oorspronklik Engels is, is verbaas oor Malletjie se taalgebruik wanneer hy hoog is. Hy sê byvoorbeeld, “ek laaik dit as jy Afrikaans praat as jy gerook is” (p. 65) en “Jirre, ek laaik dit as jy sulke hoë Afrikaans praat as jy high is” (p. 142). Hulle maak die papegaai hoog deur rook in sy gesig te blaas en dit wil voorkom of die dagga ook op sy taalgebruik 'n invloed het. Wanneer Pik die eerste keer tweedehandse rook inasem, skree hy, “EN HOOR JY DIE MAGTIGE DREUNING” (72). Malletjie sê met 'n ander geleentheid, “Ek scheme dis van al die passie smoking dat hy sulke groot woorde gebruik. Ek dink dis die hotbox wat hom visions laat sien” (p. 211). Dagga het dus 'n invloed op die dialoog van die karakters in hierdie roman, deurdat dit hulle woordeskat uitbrei.

Daar is egter twee aspekte van dagga wat op 'n ongeloofwaardige manier in die teks uitgebeeld word. Die eerste hiervan is wanneer 'n volledige droom van Malletjie uitgelê word

(pp. 171 – 172). Hy droom onder andere oor winkelpoppe, Pik, Ben de Beer, Zander Stander en die rockgroep, Die Swart Hond. Direkte aanhalings van die rockgroep se sanger word ook met die leser gedeel en laastens droom hy dat hy seks met Kurt Cobain het. Volgens Bolla *et. al.* (2008: 903) het die gereelde rook van dagga egter 'n negatiewe effek op 'n mens se slaapsiklus. Sy voer aan dat gereelde daggarokers nie maklik die punt van REM-slaap bereik nie en dus min of glad nie droom nie. Verder is dit onwaarskynlik dat gebruikers van hierdie aard, indien hulle wel droom, enigsins hul drome sal kan onthou en oorvertel. Omdat Malletjie daaglik dagga rook deur die loop van die teks, klassifiseer hy beslis as 'n gereelde roker en is dit ongeloofwaardig dat hy sy droom in sulke fyn detail sal kan oorvertel.

Die tweede ongeloofwaardige aspek van dagga wat in die teks voorkom, is die manier waarop die hoofkarakters daggakoekies maak. Malletjie gooi bestanddele in 'n mengbak en voeg dan “'n paar knypies van die Malawi Gold by” (p. 212). Volgens Williams (2020) is dit egter nie so eenvoudig om daggakoekies te maak nie, omdat dagga wat direk by 'n mengsel gevoeg word nie goed met ander bestanddele sal meng nie, veral as daar nie olie of vet in die mengsel is nie. Om dagga-olie te skep, is 'n proses wat tussen vier en ses ure duur (Williams, 2020). Tog het die koekies die gewenste effek, want nadat Malletjie die koekies vir sy ouma se vriendinne gegee het, lyk dit of “almal die munchies big time het” (p. 244). Alhoewel dit moontlik is dat die karakters as gevolg van ander redes honger geraak het, is dit ongeloofwaardig dat die koekies die gewenste effek gehad het.

Die voorkoms van dagga in hierdie teks verrig belangrike funksies. In die eerste plek is dit deel van die twee hoofkarakters se vriendskap: hulle rook saam en gebruik dagga om hulle te help om te ontspan, stres te hanteer en kreatiewe idees te kry. Verder het die middel ook 'n invloed op die taalgebruik van karakters; beide Malletjie en Pik se taalgebruik word uitgebrei wanneer hulle dagga rook (of tweedehandse rook inasem). Die middel word egter nie altyd op 'n geloofwaardige manier uitgebeeld nie. Die feit dat Malletjie so 'n helder weergawe van sy droom kan uitlê, sowel as die feit dat dagga direk in koekies geplaas word, is nie geloofwaardig nie.

4.2.30 Amy Jephtha – *Ellen: The Ellen Pakkies Story* (2018)

Ellen: The Ellen Pakkies Story is 'n aangrypende film wat gebaseer is op ware gebeure. Hierdie film is 'n verwerking van 'n drama, genaamd *My name is Ellen Pakkies* (2012). Amy Jephtha is die skrywer van die drama, sowel as die draaiboek van die film (News24, 2012).

Die film handel oor Ellen Pakkies, 'n inwoner van die Kaapse Vlakte, se stryd met haar jongste seun wat aan tik verslaaf is. Ellen se seun, Adam, oftewel Abie, mishandel haar en steel gereeld geld en ander goedere uit hulle huis. Nadat sy alle opsies van ingryping ondersoek het, vermoor sy haar seun en handig haarself dan oor aan die polisie. Die film het twee afwisselende tydlyne: die tydperk ná die moord en die gebeure wat gelei het tot die moord. Daryne Joshua was die regisseur van hierdie film en Jill Levenberg en Jarrid Geduld het die twee hoofrolle bekleed.

Die Pakkies-gesin woon in Lavender Hill op die Kaapse Vlakte en maak 'n armoedige bestaan. Ellen is 'n huishulp en haar man, Odniel, pas motors op. Wanneer Abie verneem dat sy ma verkrag is en dat hy nie sy biologiese pa ken nie, rebelleer hy en verlaat die skool. Ellen probeer haar bes om vir hom plek te soek in 'n ander skool, maar hy weier om verder skool te gaan en belowe dat hy werk sal soek. Abie se ma en (stief)pa let al hoe meer op hoe sy persoonlikheid verander. Hulle moedig hom aan om motors op te pas, maar hy steel 'n motor se radio op sy eerste werkdag. Hy besteel sy ouers meer en meer en raak aggressief en gewelddadig teenoor hulle.

Abie besoek sy vriendin, Nikita, wat betrokke is by dwelmhandel. Waanie, 'n handelaar, bied dan vir Abie werk aan as 'n afleweringsman, maar manipuleer hom om eers self van die tik te gebruik. Hy sê vir Abie dat hy nie “op dié strate sal oorleef sonder my nie”. Omdat Abie verslaaf is, word hy nie met geld betaal nie, maar met tik. Wanneer hy probeer ontslae raak van die voorraad wat hy moet verkoop, dreig Waanie se onderdane hom totdat hy die geld kan terugbetaal. Nikita waarsku Abie teen Waanie en sê, “Hy gebruik jou tot hy dik is en as hy jou gaan uitspoeg, is jy helfte van die mens wat jy was”. Dit is die laaste keer wat Abie vir Nikita sien; sy sterf weens selfverwoesting wat heel waarskynlik verband hou met tik.

In 'n gesprek met Ellen se sielkundige leer haar prokureur meer oor die persoonlikheidsveranderinge wat die langtermyngebruik van tik veroorsaak. Die sielkundige beweer dat die seun wat sy vermoor het heeltemal verander het en glad nie meer die seun was wat Ellen geken het nie. Die bogenoemde feit het in Ellen se guns getel in haar verhoor, sowel as die feit dat sy vir jare lank mishandel is, onder andere ook deur haar seun. Dit is belangrik om op te let dat mense wat nie kennis dra van die uitwerking van tik nie, glad nie 'n daad soos Ellen s'n sal verstaan nie. Met die nodige agtergrond in gedagte, maak haar optrede egter meer sin.

Hierdie film is 'n goeie uitbeelding van die leefstyl en hopeloosheid van die Kaapse Vlakte. Abie het byvoorbeeld drome gehad om 'n sanger of 'n danser te word, maar mettertyd het hierdie drome geen impak op sy lewe gehad nie. Tik word gesien as 'n uitkoms vir die omstandighede waarin hierdie karakters hulself bevind. Ironies genoeg lei hierdie ontvlugting dikwels na 'n leefstyl van totale agteruitgang. Omdat tik so maklik verkrygbaar is op die Kaapse Vlakte en omdat daar soveel sosiale probleme in hierdie area is, is die verhaal van Abie en Ellen uiters geloofwaardig.

4.2.31 Jean-Pierre de Kock – *Die Daggaboer* (2018)

Die Daggaboer is Jean-Pierre de Kock se debuutroman en is in 2018 gepubliseer. De Kock is gebore in 1985 en werk in die houtbedryf, alhoewel hy musiek studeer het (Kleinboer, 2018). Die titel is nie die enigste aspek van hierdie roman wat dadelik aan dwelms herinner nie – die buiteblad bestaan uit kleurvolle daggaplante wat 'n donker figuur, die daggaboer, omring. Hierdie teks is gepubliseer kort nadat aanpassings in die Suid-Afrikaanse wetgewing ten opsigte van die gebruik van dagga gemaak is en daarom is die teks relevant in die tyd waarin dit geskep is. Die roman het 'n derdepersoonsvertelstyl, met die hoofkarakter, Lennet Loots, as die fokalisator. Lennet is 'n jong man wat sy lewe in die stad verruil het vir 'n eenvoudige bestaan op Tierdrif, 'n plaas buite Baardskeerdersbos.

Nadat hy afstand gedoen het van sy loopbaan as rekenmeester, sy meisie en talle luukshede, het hy 'n stuk grond begin huur by oom Loeser. Hier woon hy in sy woonwa en genereer klein hoeveelhede geld met sy eenvoudige gastehuis. Die meeste van sy kos kweek hy self en 'n ent vanaf sy woonwa, waar sy gaste dit nie kan sien nie, staan 'n kweekhuis vir sy daggaplante. 'n Swart BMW met getinte ruite wat ongenooit op die plot rondry, raak 'n bedreiging en Lennet se vertrouensverhouding met sy handeldrywer, Everest, verbrokkel toe Everest sy privaatheidsgrense oorskry. Lennet dra kennis van die feit dat hy besig is met die onwettige handel in dwelms ("Alhoewel Suid-Afrika se wetgewing besig is om te verslap, is die koop en verkoop van dagga nog nie goedgekeur nie. Nie dat hy dink die hoeveelhede wat hy hier bewerk, gou goedgekeur sal word nie", p. 92), maar hy toon steeds respek vir die proses en mense wat in die proses betrek word.

Lennet as hoofkarakter verteenwoordig 'n rebellie teen die huidige sosiale sisteem; hy verwerp 'n kapitalistiese leefstyl en identifiseer homself eerder met 'n dag-tot-dag bestaan. Hy koop so min as moontlik goedere, vermy vleis en alkohol – behalwe as hy sy broer sien – en vereenselwig hom eerder met die natuur. Sy vorige verhouding het tot 'n einde gekom omdat

hy nie bereid was om met sy meisie trou nie. Sy verhouding met sy pa – ’n Alzheimerlyer – het ook verbrokkel. Lennet gebruik dagga slegs in die vorm van kanna-olie, aangesien hy nie van die rook daarvan hou nie (De Kock, 2018: 120). Alhoewel hy net ’n “druppeltjie” gebruik en daar min verwysings na sy daggagebruik is, kan hy voel dat dit nie meer dieselfde effek as vroeër op hom het nie en beweer hy dat hy ’n weerstand daarteen opbou (2018: 120).

Een luuksheid wat Lennet nie bereid is om op te gee nie, is musiek. In sy woonwa luister hy graag na CD’s en sy gunsteling komponis, Dvořák, kom dikwels ter sprake. Hy verduidelik die rol wat musiek gespeel het in sy kinderdae en in die verhouding wat hy met sy oorlede ma gehad het. Verder verklaar hy ook hoekom musiek die een luuksheid is waarvan hy nie kon afstand doen nie: “Klank was onwetend ’n tipe dwelm, en ’n onttrekking daaraan het hy nie voorsien nie” (2018: 96). Dit is belangrik om in ag te neem dat Lennet daarna streef om nie ’n hoë verbruiker van enige iets te wees nie en dat dagga en musiek – wat binne perke geniet word – sy voorkeur bo alle ander “middels” is.

Everest sien homself as Lennet se “business associate” (2018: 17). Lennet het simpatie met hom, aangesien hy respek het vir Everest se agtergrond. Nadat Lennet geleer het van Everest se oorweldigende ervaring op universiteit en die armoedige omstandighede wat hom gelei het tot misdaad, het hy hom ’n kans gegee as handelaar (2018: 35 – 36). Everest respekteer egter nie Lennet se privaatheid nie. Hy daag op by Lennet se woonwa met ’n besigheidsvoorstel om die boerdery uit te brei. Verder plaas hy toenemend druk op Lennet om die produk vinniger te verskaf. Aan die einde van die roman, dryf hy Lennet ook tot gewelddadige optrede en daarom kan Everest beskou word as ’n karakter wat konflik in die hoofkarakter uitlok.

’n Waardige element van hierdie teks om te ondersoek, veral ten opsigte van die toets van wetenskaplike feite, is die verwysings na die proses van dagga kweek. Die verteller verwys na ’n aantal wenke vir die optimale groei van dagga: “Dagga oes jy in die oggend ...die THK-vlakke is glo dan die hoogste” (2018: 93) en “Die eerste jaar het Google hom oortuig dat mens die koppe eers moet snoei voor jy dit ophang om uit te droog. Groot gemors. ...Verdere navorsing het hom verseker dis veel beter om al die onnodige blare skoon te knip ná die droogproses.” (2018: 98). Uit die bogenoemde aanwysings raak dit duidelik dat nie net die hoofkarakter nie, maar ook die outeur die proses van dagga kweek ernstig opneem en die nodige navorsing hieroor gedoen het.

Vir Lennet is dit ook baie belangrik dat die groei van dagga nie aangejaag word nie. Hy beskryf dit soos volg: “Oes. Droog uit. Laat sweet. Dis ’n proses, een wat lank vat. Dis nie net

vir in die grond druk en ná 'n paar weke uitruk nie.” (2018: 126). Dit is ook die enigste deel van sy lewe waar hy werklik selfvertroue het, aangesien hy “niemand se goedkeuring” nodig het wanneer dit by sy plante kom nie (2018: 93). Lennet se respek vir die proses en sy behoefte om sy plante so goed as moontlik te versorg, dra by tot sy identiteit as 'n boer, meer spesifiek as die “daggaboer”. Sy aanslag kan gesien word as kontrasterend teenoor die gulsige kliënte s'n, wat bydra tot die deurlopende tema van die kapitalistiese stad teenoor 'n eenvoudige bestaan.

Die titel en bladoslag verklap reeds dat dagga 'n belangrike rol in hierdie teks speel. Dagga kan gesien word as 'n bydraende faktor tot die spanning wat geskep word tussen Lennet, Everest en hulle kliënte. Lennet se identiteit as alleenloper en boer word ook versterk deur dagga. Die navorsing wat hy doen oor die proses van dagga kweek, sowel as die sorgsaamheid waarmee hy te werk gaan, bewys sy erns vir hierdie taak. Dit is nie duidelik of Lennet se daggagebruik bydra tot sy paranoia nie, maar dit is definitief 'n waarskynlikheid. Verder veroorsaak sy handeling met dagga ook probleme in sy lewe, wat ironies is, aangesien hy juis hierdie lewe gekies het as ontvlugting van die besige stadslewe.

4.3 Slot

Uit al die bogenoemde tekste se analyses, raak dit duidelik dat dwelms voorkom oor alle genres in die Afrikaanse letterkunde. Die vroegste teks met verwysings na dwelms, *Siener in die suburbs*, is reeds in 1971 gepubliseer. Namate sensuur afgeneem het sedert 1994, kan 'n toename in tekste waarin dwelms voorkom, gesien word. Hierdie toename duur voort tot die mees resente tekste: tien van die een en dertig tekste wat in die argief ingesluit is, is in die afgelope dekade gepubliseer.

In sekere tekste verrig dwelms ook 'n belangrike funksie, omdat dit die sukses van die teks verhoog. Die tekste wat in hoofstuk 5 geanaliseer sal word, is *Op soek na generaal Manjetjies Mentz* (1998) deur Christoffel Coetzee, *Johnny is nie dood nie* (2011) deur Malan Steyn, Amy Jephta se *Kristalvlakte* (2016) en *Alles het niet kom wôd* (2017) deur Nathan Trantraal. Op hierdie manier sal die funksie wat dwelms verrig in drie genres, naamlik drama, prosa en poësie, bespreek word.

Hoofstuk 5 – In-diepte analises

5.1 Inleiding

In hierdie hoofstuk word tekste in meer diepte en detail ontleed as in die voorafgaande hoofstuk. Die hoofdoel van die ondersoek verskuif in hierdie hoofstuk vanaf 'n fokus op die voorkoms van dwelms, na 'n fokus op die funksie van dwelms. Die tekste sal eerstens in 'n groter sosiale konteks en teen meer historiese agtergrond oorweeg word. Verder sal meer relevante resensies en sekondêre bronne in hierdie analises betrek word. Laastens is daar ook 'n groter fokus op die waarde wat dwelms inhou vir spesifieke literêre funksies, soos byvoorbeeld karakterisering, ruimte, tyd, en poëtiese verskynsels. Die geselekteerde tekste, naamlik *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* (1998) deur Christoffel Coetzee, *Johnny is nie dood nie* (2011) deur Malan Steyn, *Amy Jephta se Kristalvlakte* (2016) en *Alles het niet kom wôd* (2017) deur Nathan Trantraal, word in chronologiese volgorde aangebied.

5.2 *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* (Coetzee, 1998)

“Every form of addiction is bad, no matter whether the narcotic be alcohol or morphine or idealism.” – Carl Jung

5.1.1 Inleiding en agtergrond

Christoffel Coetzee is in 1945 in die Vrystaat gebore. Hy het sy jeug in die Suid-Vrystaat deurgebring, waar sy ouers in die distrikte van Smithfield en Wepener geboer het. Sy ouma aan moederskant, Anna Roos, het in die Bethlehemdistrik gewoon tydens die Suid-Afrikaanse Oorlog en het self haar plaas afgebrand, soortgelyk aan die Ma-karakter in die teks, wat later bespreek sal word. Nadat Coetzee aan die Hoërskool Sentraal in Bloemfontein matrikuleer het, studeer hy filosofie aan die Universiteit Stellenbosch (Terblanche, 2020). Hy voltooi ook nagraadse studies aan die Universiteit van Oxford in Engeland en behaal sy MA in filosofie. Vir die grootste gedeelte van sy loopbaan werk hy as joernalis vir die *Times of Namibia* en later vir *The Windhoek Advertiser*. Hy trou in 1998 met sy tweede vrou en trek terug na Suid-Afrika om by die Universiteit van die Noorde te doseer. In 1999 sterf Coetzee onverwags in Windhoek, waar hy besoek aan sy kinders afgelê het (Terblanche, 2020).

Kort voor sy dood, in 1998, is sy enigste fiksieteks, *Op soek na generaal Mannetjies Mentz*, gepubliseer. Hierdie teks het drie literêre pryse ontvang, naamlik die M-Net-prys, die Eugène

Marais-prys en die De Kat/Sanlam-prys (Pretorius, 2015: 65). In 'n onderhoud het Coetzee verklaar: “Ek het grootgeword met een waarheid oor die Anglo-Boereoorlog. Ek probeer nie om die geskiedenis te herskryf nie, maar om 'n alternatiewe waarheid te skets, want elke oorlog het sy skadukant” (Nieuwoudt, 1998: 4). Hierdie stelling dien as motivering vir die skryf van hierdie teks.

In hierdie roman word 'n historiese ondersoek geloods om te bepaal of die Boereoorloggeneraal, Mannetjies Mentz, wel bestaan het, al dan nie. Die teks is verdeel in vier afdelings – elk met 'n ander vertelinstansie. Deel 1 dien as 'n inleiding en verklaring vir die uitvoer van hierdie ondersoek. As kind het die verteller vele verhale oor Mannetjies Mentz gehoor, veral in die omgewing van die Oos-Vrystaat. Later kon hy egter geen rekord van die generaal opspoor nie en daarom het hy, as amateurhistorikus, homself voorgedoen om te bewys dat die generaal werklik bestaan het. Die res van die teks dien dan as die bewyse wat na bewering getuig van die generaal se bestaan: Deel 2 is 'n transkripsie van sy ouma se weergawe van die oorlog, Deel 3 bestaan uit 'n oorlogsmemoir van Frans Naudé, die verteller se ouma se broer en laastens is Deel 4 'n gedeelte van generaal Coen Brits se fiktiewe verslag aan generaal J.C. Smuts.

Alhoewel die verteller van deel een glo dat hy genoegsame bewyse van die generaal se bestaan gevind het, wys hy 'n verdere probleem uit: daar is byna geen rekords wat enigiets van die generaal se persoonlikheid verklap nie. Dit is hier waar 'n dwelmlens ter ondersoek van hierdie teks handig te pas kan kom. Een aspek van die generaal se persoonlikheid wat wel bekend is, is die feit dat hy 'n dwelmgebruiker was. Verder is die tipe dwelm, laudanum en/of morfien, ook bekend aan die leser, aangesien dit duidelik uiteengesit word. Die wyse waarop die generaal omgaan met hierdie middels, sowel as sy afhanklikheid daarvan, kan die leser lei om meer afleidings oor sy persoonlikheid te maak. Die beskikbaarheid van die dwelm(s), asook die inligting rakende hierdie middels wat op daardie stadium bekend was, help ook om die teks in 'n groter historiese konteks te verstaan.

Verdere ondersoek na die dwelms in hierdie teks vereis dat die struktuur van die teks ontleed word, sowel as die karakterisering van die hooffiguur, Mentz, die algehele temas van die teks en laastens, die funksie wat dwelms in die teks verrig.

5.1.2 Bou/struktuur van die teks

Al vier dele van die teks word ingespan om die leser te oortuig dat generaal Mannetjies Mentz wel bestaan het. Dit is nie duidelik of hierdie teks gesien moet word as fiksie of niefiksie nie, aangesien dit heel waarskynlik elemente van beide genres bevat. Wat interessant is, is dat al vier gedeeltes getuig van generaal Mentz se ernstige wonde op sy rug. Mentz se gruwelike toestand word aanvanklik geheim gehou vir lede van die kommando. As gevolg van sy swak fisiese toestand gebruik Mentz op 'n gereelde basis laudanum en later morfien. Hierdie middel was bekombaar by apteke van daardie tyd, maar met die verloop van die oorlog het dit al hoe moeiliker geraak om dit in die hande te kry (p. 249).

Die uiterlike bou van die teks bied ook 'n interessante blik op die verstaan van generaal Mentz en ander karakters, omdat elke gedeelte vanuit 'n ander perspektief vertel word. Die verskillende gedeeltes van die teks word chronologies voorgestel – die mees resente inligting word eerste aangebied. Volgens Wenzel (2002: 27) stel die keuse van die volgorde van tekste ook die betroubaarheid daarvan voor; Deel 1 stel inligting voor wat byna glad nie met bewyse ondersteun kan word nie, terwyl Deel 4 die mees betroubare inligting bevat, aangesien dit die mees resente inligting is en ook deur die mees objektiewe verteller voorgestel word.

Deel 1, soos reeds genoem, voer die redes vir die soektog na Mentz aan. Hierdie redes dien ook as motivering vir die skryf van die teks. Die verteller van Deel 1 het ten minste twee geslagte ná die einde van die oorlog geleef. Deel 2 bestaan uit getranskribeerde opnames van die verteller van Deel 1 se ouma, Ounooi Roos. Hierdie opnames is in 1969 geskep – byna 70 jaar ná die oorlog. Die rede vir Ounooi se opnames is as gevolg van die navraag wat haar kleinseun (die verteller van Deel 1) gedoen het. Ounooi se vertelling is nie chronologies nie, omdat sy gebeure vanuit haar vroeë kinderdae herroep. Dit is ook moontlik dat haar geheue en oordeel beïnvloed is deur die pyn wat sy met die oorlog assosieer en dat sy om hierdie rede nie 'n baie betroubare verteller is nie. Sy het wel vir jare ná die oorlog gewonder oor haar broer se betrokkenheid by die wraakkommando, asook oor die generaal as 'n figuur wat die Naudés se lewens vir altyd verander het.

Deel 3 bestaan uit 'n memoir van Ounooi se broer, Frans Naudé, wat na bewering deel van die wraakkommando uitgemaak het. Hierdie memoir is geskryf vir Ounooi, omdat sy vir jare lank by haar broer navraag gedoen het oor die waarheid van die gebeure van die oorlog. Die memoir bestaan uit dagboekinskrywings en briewe gerig aan Ounooi. Die eerste drie gedeeltes van hierdie teks is dus interafhanklik van mekaar en sou nie bestaan indien dit nie

deur die onderskeie karakters aangevra is nie. Die laaste gedeelte dien as onafhanklike ondersteuning van die bogenoemde gedeeltes en is die enigste gedeelte wat nie geskryf is omdat dit versoek is nie. Die versameling van 'n reeks vertellers help om die karakter van Mentz vanuit verskillende perspektiewe te verstaan en gee ook meer inligting oor karakters soos Ounooi en Frans.

Let wel dat alhoewel hierdie teks nie-fiksionele eienskappe – soos byvoorbeeld Deel 4, 'n uittreksel van 'n fiksionele militêre verslag deur 'n generaal wat werklik bestaan het – bevat, word dit in hierdie ondersoek as historiese fiksie oorweeg.

5.1.3 Plotkomposisie

Om die Naudé-gesin se kontak met Mentz te verstaan, moet beide Ounooi en Frans se weergawes van die Boereoorlog in ag geneem word. Ounooi se vertelling handel oor die Naudé-gesin se doen en late tydens die oorlog, vanuit 'n onskuldige en amper naïewe oogpunt. Frans, aan die ander kant, was baie nader aan Mentz en kon dus vanuit 'n meer persoonlike uitgangspunt oor hom skryf.

Die Naudé-gesin woon en boer voor die oorlog in die Oos-Vrystaat. Nadat Frans en sy pa aansluit by die oorlog, bly Ma, Soph, die kinders en die plaaswerkers, die Witsies, alleen op die plaas agter. Soph, Ounooi se ouer suster, en Aunt Anne, Pa se laatlam-sussie is ook deel van hierdie geselskap. Hulle versorg boere in die gemeenskap, maar uit vrees dat hulle plaas ook deur die Engelse afgevat sal word, besluit Ma om self die plaas af te brand en te vlug na die “Skuiltes” in die Drakensberge (p. 67). Hulle woon in die Skuiltes tot ná die einde van die oorlog en dit is hier waar hulle vir die eerste keer met Mannetjies Mentz te doen kry. Hierdie gebied se naam is gepas, aangesien hulle hier veilig sou wees teen die meeste gevare van die oorlog.

Belangrike karakters wat noodsaaklik vir hulle oorlewing in die natuur was, is die Witsies. Jan Witsie, 'n Boesman, is Ounooi se pa se vriend wat hom gedurende ander oorloë bygestaan het. Pa het egter aan Jan verduidelik dat hierdie oorlog die “wit mense se oorlog” is en dat hy van groter hulp sal wees as hy Ma bystaan. Jan, sy vrou en hulle kinders vorm dan deel van die trek na die Skuiltes toe. Dit is duidelik dat al die Naudés vir Jan vertrou, soos gesien kan word wanneer Soph sê “Jan Witsie weet die beste”.

In die Skuiltes omskep die Naudés en Witsies die omgewing in 'n ruimte waar hulle kan plant en boer. Aanvanklik gaan dit goed in die Skuiltes: Ma neem die leiding in verband met kos en noodhulp. Terwyl die gesinne daar woon, reis boere gereeld deur die berge met die doel om die oorlog te ontsnap. As gevolg van die Skuiltes se ligging hoog in die berge, kan Jan Witsie se wag maklik aankomende besoekers gewaar. Pa, Frans en Giepie sluit ook vir 'n rukkie by hulle aan. Later breek Frans weg van sy pa en uit sy vertelling leer ons meer oor die kommando waarby hy aangesluit het.

Frans se weergawe van die verhaal word met baie weerstand en moontlike sensuur vertel. Hy dring daarop aan dat dit “sy waarheid” is en dat sy verhaal nie objektief vertel kan word nie. Hy is ook skaam om ná soveel jare vir sy suster die waarheid oor die groep waarmee hy geassosieer was, te vertel. Die kommando onder leiding van Mannetjies Mentz was bekend vir hulle wreedaardige dade en die feit dat hulle onafhanklik van die militêre beweging opgetree het. Hulle doel was om Boere wat besluit het om nie meer te veg nie, te dwing om hulleself weer by die oorlog aan te sluit. Indien die Boere geweier het, sou hulle tot die dood gemartel word. Frans wen die kommandant se vertroue as gevolg van sy waardevolle vaardighede: sy kennis van die Skuiltes en sy vermoë om dokumente te vervals.

Nadat die kommandant ernstig beseer word, stel Frans voor dat hulle hom na sy ma in die Skuiltes neem, omdat sy die enigste een is wat hom sal kan genees. Hierdie ontmoeting, wat in afdeling 5.1.5.1 in verdere detail bespreek word, het tot gevolg dat die generaal 'n Britse soldaat, Charlie White, se plek inneem en hospitaalversorging onder hierdie naam verkry. White, wat saam met die Naudés in die Skuiltes aanbly, en Anne raak verlief op mekaar, maar die kommando vermoor White op 'n wreedaardige wyse nadat Mentz ontslaan word.

Ná die oorlog vlug die kommando deur hedendaagse Mosambiek na Duits-Oos-Afrika (vandag Burundi, Rwanda en Tanzanië). In hierdie tyd het Mentz se afhanklikheid van morfien ontwikkel, wat in ander Afrikastate verkry moet word. Die kommando verwys na Frans as “Blink Frans Naudé” en die kommandant, wat later (self?) bevorder word tot 'n generaal, plaas hom in beheer van die regulering van sy medikasie.

5.1.4 Teorie

Soos reeds genoem in die inleiding, is hierdie teks vir 'n aantal literêre pryse benoem. Barnard (2003: 106) se opmerkings oor die teks kan soos volg opgesom word: “Die roman beïndruk.

Die tema is uiters tersaaklik: 'n verlede wat aan brutaliteit gekoppel is, die skuld wat daaraan kleef, die herinnering daaraan wat tot vandag by ons spook, die noodsaak om verantwoording te doen.” Hierdie temas sal verder bespreek word in afdeling 5.1.6. Nog 'n belangrike tema wat opvallend is onder kritici is die boosheid wat in hierdie teks weerspieël word: boosheid, soos voorgestel in hierdie roman, kan deels verklaar word deur die oorlogssituasie, of dit kan toegeskryf word aan Mentz se teorie van die "tweede natuur" soos dit ontwikkel in die verloop van die verhaallyn (Roekeloos, 2009).

Verder is daar ook literêre en geskiedkundige navorsing gedoen oor *Op soek na generaal Mannetjies Mentz*. In hierdie studies is 'n aantal ondersoeke wat die historiese akkuraatheid van die teks bevraagteken. Pretorius se artikel, “Die historisiteit van resente Afrikaanse historiese fiksie oor die Anglo-Boereoorlog”, werp meer lig op die feit dat die teks nie as 'n historiese bron geklassifiseer kan word nie, aangesien sekere datums en gebeure nie akkuraat teenoor die werklikheid afspeel nie. Hy verskaf ook een moontlike rede hiervoor: “Dit is miskien die verskil tussen die werk van die historikus en die romanskrywer: die historikus skryf oor die algemene (hy veralgemeen) en wys op die uitsonderlike wat nie by sy skema inpas nie; die romanskrywer skryf oor die uitsonderlike, want elke mens het 'n verhaal, en stel dit voor asof die uitsonderlike die norm is” (Pretorius, 2015: 66). Wenzel (2002: 30) verduidelik ook dat indien die stelling “truth is stranger than fiction” aanvaar word, die gruweldade wat in die teks gepleeg word in die vorige bedeling waarin die teks afspeel, moontlik was. Dus bied die teks 'n blik op die obsessie met mag en die ideologie dat die doel die middele regverdig. Die bogenoemde bronne sluit aan by die feit dat hierdie teks nie as niefiksie gesien moet word nie, maar eerder interpreteer moet word volgens die sosiale tydperk waarin dit afspeel.

Wat die teorie van hierdie ondersoek betref, moet die benadering van hoofstuk 2 in gedagte gehou word. Die eerste sy hiervan is die sosiale aanslag wat 'n Marxistiese benadering voorstel. Hier is dit belangrik dat die letterkunde, volgens Marx (Lewers, 2015) bepaal word deur sosiale klasse, terwyl sosiale klasse beïnvloed word deur die heersende ideologie van die onderdrukkende minderheidsgroep van 'n spesifieke tydperk (Grenz, 2013). Die sosiale omstandighede waarbinne die teks geskryf is, speel dus 'n belangrike rol in die ontleding daarvan. In hierdie geval moet beide die tyd waarin die teks afspeel, sowel as die post-apartheid tydperk waarin dit gepubliseer is, in ag geneem word.

Die effekte van die spesifieke dwelmmiddel wat in hierdie teks ter sprake kom en onder afdeling 3.5 bespreek is, moet ook betrek word by die analise van hierdie teks. Soos bespreek in afdeling 3.5, moet opium gesien word as 'n depressant. Hierdie middel kan ook lei tot afhanklikheid en wanneer die pasiënt/gebruiker nie toegang daartoe het nie, sal dit lei tot ernstige onttrekkingsimptome.

Morfien, een van die eerste verwerkings van die opiumplant, is vir die eerste keer in 1803 gesintetiseer (Encyclopedia.com, 2006). Aanvanklik is hierdie middel slegs as pynmedikasie toegedien, maar die effekte daarvan het vinnig veroorsaak dat dit ook vir ontspanningsdoeleindes aangewend word. Soos reeds aangedui in afdeling 3.3, het opium 'n politieke impak op verskeie state, soos byvoorbeeld Engeland en hedendaagse China gehad. Volgens Waetjen (2019: 563) was die opiummark teen die aanvang van die twintigste eeu reeds in Suidelike Afrika gevestig. Die Portugese magte in hedendaagse Mosambiek het reeds teen 1877 met die boerdery van opiumplantasies begin (Waetjen, 2020). In Suid-Afrika was opium wettiglik beskikbaar by verskeie winkeleienaars, aptekers en sendelinge tot en met 1910. Voor 1910 het opium ook 'n rol gespeel in die arbeidsmark, aangesien opium vir mynwerkers ingegee is. Hierdie stelsel is vergelykbaar met die dopstelsel, soos verder in afdeling 5.3.9 bespreek sal word. 1910, die jaar wat die Unie van Suid-Afrika gevestig is, merk ook die jaar wat opiumverkope verban is en die Suid-Afrikaanse Polisiediens stappe geneem het om die onwettige verkoop van opium in te perk.

Die tweede gedeelte van hierdie benadering behels 'n in-diepte teksanalise – ten opsigte van dwelms – wat volg in afdelings 5.1.5 tot 5.1.10.

5.1.5 Karakter van Mannetjies Mentz

In die geval van hierdie teks kan die dwelmlens aangewend word om veral meer duidelikheid oor die karakters te verskaf. Iets wat die verteller van Deel 1 ook bevraagteken (p. 32), is die vraag na die misterieuse generaal se karakter. Indien hy wel bestaan het, is dit moeilik om te bepaal watter tipe mens hy was. Eerstens dui die gebruik van die dwelmmiddel die generaal se desperaatheid aan: ten spyte van die feit dat die negatiewe effekte van laudanum en morfien bekend was en 'n invloed op hom gehad het, het Mentz hierdie middel gebruik vir oorlewing. Dit is onwaarskynlik dat sy wond ooit genees sou word en daarom moet die middel nie gesien word as medikasie nie, maar eerder as iets wat 'n mate van verligting bring en die generaal toelaat om sy pyn te hanteer.

Verder is dit belangrik om in ag te neem dat die leser se inligting oor Mentz hoofsaaklik afkomstig is van twee verskillende perspektiewe uit die Naudé-gesin. Ounooi, byvoorbeeld, het byna geen direkte kontak met Mentz gehad nie, maar tog sou sy teenwoordigheid 'n lewenslange invloed op haar uitoefen.

5.1.5.1 Die Naudé-gesin se eerste kontak met Mentz

In die eerste jaar nadat die Naudé-gesin in die Skuiltes gevestig is, daag twee mans op by hulle skuiling sonder dat die wag hulle kon waarsku. Een van die mans verduidelik dat hulle die wag gevang en vasgebind het (p. 72). Uit Ounooi se beskrywings van die mans kom 'n duidelike kontras na vore: die een man is netjies en goed versorg. Hy dra 'n strikdas en 'n hoed en doen die meeste van die praatwerk. Ounooi beskryf hom ook as beskaafd en selfversekerd (p. 72). Die ander man – die “jong reus” – het 'n digte baard en deurmekaar hare. Sy woorde is onduidelik en sy onnetjiese klere is gesny sodat sy liggaam daarin kan pas (p. 73). Hierdie twee figure, onderskeidelik veldkornette Voss en Niemann, is die handlangers van Mannetjies Mentz. Hulle name is gepas en sluit aan by die tema van die kontras tussen mens en dier. Niemann, byvoorbeeld, simboliseer 'n gebrek aan menslikheid, terwyl Voss simbolies is van 'n agterbakse dier wat iemand maklik vlei.

Voss verduidelik dat daar 'n baie spesifieke rede vir hulle besoek aan die Skuiltes is. Hulle is desperaat, aangesien hulle moontlik die “beste man” (“die heel dapperste onder ons”) onder hulle kan verloor as hy nie dringend mediese hulp ontvang nie. Hulle verduidelik dan dat hulle kommandant 'n skouerwond opgedoen het en dat hy waarskynlik nie nog 'n nag sal oorleef nie. Aanvanklik wil Ma weet hoekom hulle juis na haar toe kom vir hulp en Voss verduidelik dat sy 'n reputasie in daardie gebied verwerf het. Sy het in hierdie omgewing begin bekend staan as iemand wat die dood kan ontwyk. Volgens Soph is hierdie opmerking die rede waarom Ma die kommandant gehelp het – sy is gevlei deur die feit dat sy gesien word as die teenvoeter van die dood (p. 74). Die ander rede wat Voss aanvoer het moontlik nog 'n groter invloed op Ma se besluit gehad, naamlik dat haar seun, Frans, intussen by die kommando aangesluit het. Ma se reaksie verklap die eerste brokkie inligting oor die kommando wat op hierdie stadium aan hulle bekend is. Sy sê: “Ek het al van julle klomp gehoor. Julle lê die Engelse begeleide in die Nekke voor en laat die krygsgevangenes vry? Julle dwing hulle om hulle weer by die kommando's aan te sluit?” (p. 75). Haar woorde is 'n aanduiding van die kommando se uiteindelijke doel – 'n doel wat Ma duidelik ondersteun. Sy stem in om die kommandant te help indien die kommandoede hom na haar toe sal bring.

Wanneer die kommando met hulle beseerde kommandant by die Skuiles opdaag, word slegs Ma, Voss, Niemann, Aunt Anne en Soph in die tent by die kommandant toegelaat. Ounooi loer deur 'n gleuf in die tent na die beseerde man. Sy verduidelik dat daar niks buitengewoons opsigtelik omtrent die man is nie – hy het 'n kortgeknpte, militêre snor, maar verder is nóg sy oë, nóg sy hare en baard opvallend (p. 76). Hierdie doodgewone gelaatstrekke van die man is juis die rede waarom mense maklik op hom sal vertrou, is Ounooi se gedagtes (p. 76). Een ding wat Ounooi opmerk, is dat Mannetjies Mentz “meer as sy deel pyn het waarmee hy daaglik saamlewe” (p. 77). Die pyn is nie net afkomstig van die koeëlwond in sy skouer nie; Ounooi vermoed dit is pyn van 'n “vroeë marteling”, wat op 'n “onwaarskynlike wyse toegedien is” (p. 77). Die pyn is afkomstig van die kommandant se rug in die vorm van “opgehewe striemhoue” oor sy rug en skouers (p. 77). Die besering, of marteling, het waarskynlik jare vantevore plaasgevind en nooit ten volle van ontsteking herstel nie. Sodra Mannetjies Mentz ander beserings opdoen of siek word, “breek die kwaad weer geel onder die teer pers vel uit en loop die riffels van etter vol” (p. 77). Die spanning wat die skietwond op sy liggaam plaas, het hierdie pyn weer opnuut aangevuur.

Ma wil meer weet oor die oorsaak van die wond, maar Niemann bied nie 'n direkte antwoord nie. Al wat hy sê, is “Lank gelede” (p. 77). Die feit dat daar nêrens in die teks 'n direkte verwysing na die oorsaak van Mentz se wond is nie, dra by tot die misterieuse agtergrond van hierdie karakter. Selfs sy ander kommandoede is op hierdie stadium nog nie bewus van die wond in sy rug nie. Hierdie pyn wat hy ervaar, is egter een van die belangrikste eienskappe van Mentz waartoe die leser toegang het. Aan die een kant verklap dit iets oor sy verlede en moontlik oor sy motivering om 'n wraakkommando te lei, maar aan die ander kant is die deurlopende pyn wat hy ervaar 'n teken van sy afsydigheid teenoor die wêreld. Sy keuse om nie die res van die kommando van die wond op sy rug in te lig nie, is waarskynlik omdat hy nie sy swakheid met hulle wil deel nie. Verder kan hierdie besluit ook aandui dat hy verkies om sonder ander se simpatie te leef. Dit is wel veilig om af te lei dat hy hierdie pyn nie kan ontsnap sonder die gebruik van morfien nie en dat dit daaglik 'n invloed op sy lewe het. Ounooi verduidelik: “Die óu pyn rig sy lewe, al weet sy manne nie daarvan nie” (p. 79).

5.1.5.2 Mentz as 'n beseerde leier

Ounooi se bogenoemde aanhaling is uiters gepas om die teks met 'n dwelmlens te ondersoek, aangesien Mentz se hele lewe beïnvloed word deur hierdie wond. Die wond is van so 'n aard dat dit weggesteek kan word deur klere, maar onder sekere omstandighede raak dit al hoe moeiliker vir Mentz om sy pyn weg te steek. Alhoewel hy aanvanklik slegs vir Voss en

Niemann met die wete dat hy beseer is, vertrou, weet hy dat hy meer ondersteuning en hulp nodig sal hê.

Dit is nie duidelik of die laudanum wat Ma vir hom gegee het sy eerste dosis was nie. Omdat hy vantevore geen permanente verskaffer van die middel gehad het nie, is dit veilig om af te lei dat hy dit ten minste nie gereeld gebruik het nie. Sy toenemende afhanklikheid van laudanum en morfien is een van die redes waarom hy nog van sy bemanning moet inlig van sy geheimsinnige wond. Daar is nie enige ander middels wat sy pyn kan stil nie en Mentz se afhanklikheid laat hom later in 'n dierlike toestand voorkom. .

Frans se eerste kennismaking met Mentz as 'n verswakte en beseerde man vind plaas wanneer hy saam met hom deur die berge reis. Die wond se ontsteking lei tot oormatige sweet, wat orals by sy liggaam afdrup (p. 254). Later verswak hy so erg dat hy nie meer kan kommunikeer nie. “Hy is so klein as wat ek hom nog nooit vantevore gesien het nie of kon voorstel nie” (p. 255). Die bogenoemde aanhaling is Frans se opmerking teenoor sy siek leier. Uit hierdie aanhaling kan die leser sien dat Mentz se wond die enigste ding is wat hom van ander afhanklik maak. Verder verklaar sy toestand waarom hy nie bereid is om hierdie swakheid met sy kommandoede te deel nie. Omdat hy so siek raak dat hy nie in staat is om self verder te reis nie, los Frans hom om terug na die res van die kommando te gaan en Niemann se hulp te verkry (p. 257). Op hierdie stadium is Niemann verantwoordelik vir die versorging van Mentz. Sedert hierdie insident is Frans ook bewus van die erns van Mentz se besering en die noodsaaklikheid om altyd morfien byderhand te hê.

5.1.5.4 Mentz se taalgebruik

Buiten die filosofieë rakende die verhouding tussen mens en dier, asook opvattings oor oorlog en oorfloed, wat Mentz met Frans deel wanneer hulle alleen reis, is Mentz nie baie spraaksaam teenoor die res van die kommandoede of enige ander mense wat hy teëkom nie. Wanneer Mentz na Ma en die res van die Naudés gaan vir versorging, praat hy ook selde, alhoewel dit moontlik as gevolg van pyn is. Wanneer hy egter laudanum neem, verander hierdie aspek van sy persoonlikheid. Ma merk op: “Ek verbaas my oor die kommandant se woordrykheid en spraaksaamheid dié oggend. Dit moet laudanum teen die pyn wees wat nog nie uitgewerk het nie” (p. 84).

Die feit dat dwelms 'n invloed op iemand se taalgebruik kan hê, is nie so vreemd nie. Vergelyk byvoorbeeld Ryk Hattingh se opmerking in *Witskrif* oor die feit dat kokaine help met sy skryfwerk (Hattingh, 1997: 55 en 45, sien afdeling 4.2.5). Verder verwys Theunis

Engelbrecht in *Papegaaislaai* na die feit dat dagga die karakters se woordeskat en woordkeuse verryk (Engelbrecht, 2014: 211, sien afdeling 4.2.29). In *Die Wonderwerker* (2012) weier Eugène Marais se karakter om morfien in die teenwoordigheid van ander mense te gebruik, aangesien dit “vernederend” is. Omdat opium geklassifiseer word as ’n depressant en ’n pynstiller, is dit egter vreemd dat Mentz meer spraaksaam raak wanneer hy daarvan gebruik. Hy is ’n buitengewoon geheimsinnige karakter, aangesien bitter min inligting oor sy verlede bekend is. Dit is ook moontlik dat hy nie ten volle bewus is van wat hy sê nie. Dit is moontlik dat Mentz ook sou verkies om nie laudanum in die teenwoordigheid van vreemdelinge te gebruik nie, maar weens sy toestand het hy nie werklik ’n keuse nie. Hy is waarskynlik nie eers bewus van die feit dat middels vir hom gegee word nie. Om hierdie rede kan sy morfienafhanklikheid weereens gesien word as iets wat sy swakhede na vore bring.

5.1.5.6 Mentz as alleman

Daar is verskeie aanduidings in die teks na die feit dat Mentz gesien kan word as ’n alleman-figuur. In Deel 1 stel die “redakteur” reeds voor dat dit moontlik is dat die naam “Mannetjies Mentz” geskep is as ’n kollektiewe naam, met die doel om ’n “kapstok” te skep vir dade waarvoor niemand verantwoordelikheid wil neem nie (30). Verder, uit beide Ounooi (p. 77) en Frans (p. 184) se beskrywings van Mentz se voorkoms, is dit duidelik dat hierdie figuur nie oor baie opmerklieke eienskappe beskik nie. Pretorius (1999: 16) volg ’n soortgelyke interpretasie en verduidelik dat Mentz, die beliggaming van kollektiewe skuld, beide die oortreder van onmenslike dade, sowel as ’n slagoffer van die Boereoorlog is. Hierdie tweeledige identiteit dra by tot die komplekse verhouding tussen oortreder en slagoffer, asook tussen mens en dier. Volgens Wenzel (2002: 24) is dit nie so belangrik om te bepaal of so ’n mens werklik bestaan het nie, maar eerder of so ’n (enkele of kollektiewe) figuur kon bestaan het. Indien die afleiding van Mentz as alleman aanvaar sou word, het dit ’n impak op hoe die leser Mentz interpreteer.

Wat Mentz se dwelmgewoonte betref, kan selfs verdere afleidings gemaak word. Omdat Mentz in hierdie geval die boosheid en gewelddadige optrede, sowel as trauma van verskeie mense voorstel, is dit interessant dat hierdie kollektiewe figuur dan ook afhanklik is van dwelms. Een moontlike verklaring hiervoor is dat dwelms simbolies is van ’n tipe ontvlugting wat byna noodsaaklik is indien so ’n mate van gruweldade gepleeg word. Dit is ook belangrik om in gedagte te hou dat die dwelms juis as ’n pynstiller dien. Die simboliese interpretasie van Mentz as ’n kollektiewe figuur het tot gevolg dat die leser nie noodwendig fokus plaas op die spesifieke tipe dwelm wat gebruik word nie en ook selfs nie eers op die feit dat dwelms

die middel tot ontvlugting is nie. Wat wel belangrik is, is die idee dat boosheid nie sonder een of ander vorm van onderdrukking kan bestaan nie.

5.1.6 Hoof- en subtemas

5.1.6.1 Die spanning tussen menslikheid en dierlikheid

Die sentrale tema van hierdie teks is die spanning tussen menslikheid en dierlikheid. Die spanning word nie soseer deur die gebruik van verskille tussen spesies aangewend nie, maar eerder deur die feit dat mense nie veel van diere verskil nie. Omdat die teks in 'n oorlogsituasie, sowel as in die berge afspeel, dra uiterste omstandighede by tot die primitiewe aard van mense se optrede. Die karakters word uitgelewer aan die elemente van die natuur en moet oorleef in uitdagende en ongewone omstandighede.

Hierdie tema word deur verskillende motiewe versterk, soos byvoorbeeld die beeldspraak wat Ounooi gebruik wanneer sy haar suster, Soph, se stories vertel, die naamgewing van karakters en die generaal se sienings oor die noodsaaklikheid van wreedaardige optrede in tye van oorlog. Verder verwys beide Frans en Soph (soos vertel deur Ounooi) na Mentz, Niemann en Voss as diere. Hierdie diere, onderskeidelik twee honde en 'n jakkals, is verantwoordelik vir verwoesting in die Brandwaterkom en Skuilles gedurende die nag (p. 215).

As gevolg van die oorlog word die karakters gereduseer tot diere, omdat dierlike optrede hulle enigste kans op oorlewing bied. Mentz sien ook swakhede as deel van menslikheid, soos gesien kan word in sy woorde: "Meestal lê ons menslike gebreke oop en bloot, so oop en bloot dat ons beperkings die kenmerk van ons menslikheid is" (p. 185). Wanneer Mentz se aanvaarding van sy eie dierlikheid oorweeg word, is dit interessant om ook sy dwelmgebruik hierby in te reken. Die mensgemaakte dwelms wat hy gebruik om sy pyn te stil, dra by tot hierdie karakter se menslikheid. Hy sou waarskynlik nie oorleef het sonder die middels nie en wanneer hy dit nie tot sy beskikking het nie, is daar 'n drastiese verandering in sy gedrag. Die pyn wat deurlopend op 'n afstand gehou word deur morfien of laudanum kom na vore en die generaal word hulpeloos, byna soos 'n sterwende dier. Op hierdie manier dra dwelms by tot die spanning tussen mens en dier, wat die sentrale tema van die teks uitmaak.

Die oorlog se invloed op die karakters se dierlikheid word ook deur die karakters opgemerk. Op bladsy 230 merk die generaal dat die oorlog hulle dwing om soos diere te leef, omdat hulle eerste prioriteit is om te oorleef ("Ons is midde-in 'n oorlog. Bloed koop die moontlikheid om saam te lewe. Dit is die paradoks: die bek van 'n geweer dwing ons om soos

‘beskaafde mense’ saam te lewe ... Daar tussen die diere gaan elk sy eie gang. Dis ewe teen-natuurlik. Oorvloed hef instink op.”). Die “natuur” word gebruik om die kommando se optrede te regverdig en daarom kan hierdie teenstellend gesien word as ’n tipe ontkenning van die impak van hulle dade. Die dwelmmiddel funksioneer op ’n soortgelyke manier, aangesien dit pyn verdoof en die gebruiker toelaat om te ontsnap na ’n gevoellose toestand. In my opinie het jare se gebruik van die middel bygedra tot die generaal se afgestompdheid en geneigtheid om makliker geweld te oorweeg.

Nog ’n motief wat bydra tot die spanning tussen menslikheid en dierlikheid in hierdie teks, is Mentz se siening oor die sogenaamde norm, teenoor die mens se “tweede natuur”. “Tweede natuur”, volgens Mentz, is ’n toestand wat bereik word wanneer die mens nie meer in ’n posisie van gemak is nie en gedwing word om drastiese en/of desperate stappe ter wille van oorlewing te oorweeg. Soos Mentz in die onderstaande aanhaling aan Frans verduidelik, verskil hierdie oorlewingsmentaliteit nie so baie van die norm nie: “As jy buitentoe kyk, verby die berge, dan hóór jy aanmekeer van die beskawing, en die handhawing van beskaafde norme, van die Geneefse Konvensie. Maar as jy buitentoe kyk, sien jy niks daarvan nie. Huise en dorpe brand terwyl hulle hulle mooi broodjies bak. Hoe kan iets ’n ‘norm’ wees as hulle dit met geweld handhaaf? Maar hiér binne [...] hiér in die berge bokant die Kom [...] het ons die geleentheid om ’n tweede natuur tot norm te verhef” (p. 67).

As gevolg van die feit dat Mentz afhanklik is van ’n sinteties-vervaardigde middel uit die “beskawing”, is hierdie stelling juis ironies. Ten spyte van die feit dat hy besluite buiten die militêre beweging neem in ’n poging om “tweede natuur” tot die norm te verhef, benodig hy steeds sekere aspekte van die beskawing om homself aan die lewe te hou. Die manier waarop hy hierdie middels in die hande kry, getuig egter meer van ’n dierlike aanslag. Later in gesprek met Frans sluit Mentz by sy eie ideologie aan: “Natuur het nie ingeboude waardigheid of eerloosheid nie. Natuur is natuur” (p. 213). Hierdie stelling bewys dat Mentz al sy dade teenoor homself regverdig, omdat hy bewus is van die spanning tussen mens, dier en natuur.

Alhoewel dit nie so algemeen is nie, is dit nie ongehoord dat sekere diere graag psigoaktiewe middels inneem nie. Olifante, byvoorbeeld, eet graag die gegiste vrugte van maroelabome, omdat hulle die alkohol daarin aanloklik vind, alhoewel hulle nie regtig dronk kan raak nie (De Bruyn, 2021). Verder is daar voorbeelde van honde, ape en bokke wat psigedeliese

sampioene of ander psigoaktiewe plante in die natuur eet⁹ (Ielyseieva, 2020). Tog verskil die aard van die gebruik van hierdie middels drasties van die mens se gebruik van dwelms. Diere kan nie sintetiese dwelms skep nie. Daar is ook geen wette in die diereryk wat 'n verbod op sekere middels kan plaas nie, asook geen rehabilitasie vir verslawing nie.

Omdat Mentz, die primêre karakter wat dwelms gebruik in hierdie teks, vergelyk word met 'n hond, moet sy dwelmgebruik ook in terme van dierlikheid oorweeg word. Indien dit aanvaar word dat hy waarskynlik nie sou oorleef sonder morfien nie, is dit belangrik om in ag te neem dat Mentz se dwelmgebruik hom verhef bo sy dierlikheid. Die feit dat hy steeds vergelyk word met 'n hond verander wel die manier waarop sy dwelmgebruik geïnterpreteer kan word. In hierdie instansie moet morfien nie gesien word as 'n middel wat gebruik word vir die psigoaktiewe impak daarvan nie en slegs vir die genesende waarde daarvan. Dit is egter nie die geval nie, soos gesien kan word uit Mentz se trauma en die effek wat morfien – as pynstiller maar ook as sielkundige hulpmiddel – op hom uitoefen. Omdat Mentz 'n mens is, het die middel 'n effek op sy traumaverwerking, ongeag of dit die doel vir die gebruik daarvan is of nie.

5.1.6.2 Die behandeling van wonde en trauma

Nog 'n noemenswaardige subtema van hierdie teks is die deurlopende behandeling van fisiese wonde en die behandeling of gebrek aan behandeling van geestelike wonde. Die rede waarom Mentz aanvanklik nie sy volgelinge van sy wond vertel nie is dat hy nie bereid is om enigiemand te vertel van die oorsprong van hierdie wond nie. Die trauma uit Mentz se verlede word dus nooit aan die leser openbaar nie. Ook Frans word heelwat later in sy lewe weer gekonfronteer deur trauma wat hy nooit verwerk het nie, wanneer Ounooi aanhou uitvra oor wat in die Poorte gebeur het.

Human (2009: 29) se analise van *Niggie* deur Ingrid Winterbach werp miskien meer lig op die verhouding tussen traumaverwerking en die gebruik van middels: “daar is die suggestie dat vermyding, liggaamlike vertroosting, trane, die bottel, maar ook kruid (tabak en veral andersins) in sommige omstandighede ook, of dalk eerder, die pyn van trauma kan verdoof”. In ander navorsing word 'n aantal redes aangevoer vir die gebruik van dwelmmiddels onder soldate, veral in die geval van oorlog. Van hierdie redes sluit in die behandeling van pyn en beserings, die regulering van stres en druk en om prestasie te verbeter (Tackett, 2019). Verder het Fareed *et al.* (2013: 167) bewys dat daar 'n verband tussen posttraumatiese

⁹ Sien ook Terence McKenna se “Stoned ape theory” (McKenna, 1992).

stresversteuringsimptome en onttrekking van opiate is. Wanneer Mentz nie morfien tot sy beskikking het nie, soos byvoorbeeld wanneer Frans hom alleen in die veld los, ervaar hy nie net fisiese pyn nie, maar ook trauma uit sy verlede.

Dwelms in *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* word aan die een kant gebruik om pyn te verdoof, maar speel ook 'n belangrike rol in die verdowing van trauma.

5.1.6.3 Die siklus van boosheid en wreedheid

Regdeur die teks is daar deurlopend voorbeelde van gruweldade wat uit boosheid en haat gepleeg word. Mentz is nie die enigste voorbeeld van 'n karakter wat boosheid uitstraal nie – Niemann, Voss en 'n aantal ander lede van die kommando neem ook deel aan hierdie dade. Een van die beste voorbeelde van boosheid is die wyse waarop Mentz, Niemann en Voss hul Britse vyande, sowel as Afrikaners wat nie meer aan die oorlog wil deelneem nie, uitroei. Hier word die karakters weer vergelyk met diere, as gevolg van die primitiewe aard van hul optrede. Frans beskryf die nagte in die Brandwaterkom soos volg: "...ek herinner my die stories wat van Poort tot Nek gefluister word, van die twee honde en die jakkals wat met volmaan oral oor die berge en ook in Slabbertsnek en die berge daarbo gesien word, Ek onthou dat ek snags wakker word en drie bedrolle leeg is" (p. 215). Hierdie aanhaling dui op die feit dat die drie karakters nie in die aande tot rus kan kom nie en hulle eerder oorgee aan die boosheid waarin hulle vasgevang is.

Alhoewel die teks gesetel is in 'n spesifieke ruimte en tyd, argumenteer Fourie (2014: 484) dat die teks nie alleenlik aan hierdie oorlog en ruimte gebind moet word nie, maar eerder op 'n universele vlak geïnterpreteer moet word: "Die roman poog nie om waarheidsgetrou te wees in die uitbeelding van die wreedheid van die Boerekrygers nie – veel eerder ondersoek die roman die aard van menslike wreedheid op 'n meer algemene en selfs universele vlak".

Hierdie tema sluit direk aan by die bogenoemde tema (5.1.6.2) van onbehandelde trauma, omdat die karakters se verlede 'n direkte invloed op hul besluite uitoefen. Frans wonder ook oor die generaal se motivering en die impak wat wonde uit sy verlede daarop sou hê: "Maar het hy dalk sy eie fisieke onbeduidendheid gebruik as 'n maatstaf vir sy keuses omdat hy self iewers in 'n onbekende verlede daaraan gemeet is?" (p. 185). Alhoewel sy woorde verwys na Mentz, is dit van toepassing op alle karakters wat vasgevang is in die siklus van boosheid en geweld en daarom sluit dit aan by die universele tema van boosheid wat ononderbroke oorgedra word van een mens na 'n ander.

5.1.7 Bekombaarheid van opium

Dit is ook interessant om op te let na die algemene beskikbaarheid van morfien en laudanum, wat op daardie stadium die gewildste vorme van opium was. Aanvanklik gee Ma een bottel laudanum vir Mentz en later vra Voss haar of sy nog kan afstaan vir hom, aangesien hy “soveel verligting” daaruit geput het die vorige keer (p. 122). Mentz se volgende ineenstorting, soos voorheen verwys, vind plaas wanneer hy en Frans alleen in die veld is. Frans gaan soek dadelik vir Niemann, wat op daardie stadium sy voorraad by ambulanswaens steel en die hele kommando in gevaar stel (p. 261). Sy redenasie is dat daar geen ander bron van laudanum is nie en dat Mentz daarsonder nie sal leef nie. Frans kom egter agter dat Niemann nie die instruksies op die botteltjie kan lees nie. Hierdie instruksies waarsku teen oormatige gebruik, aangesien die gevare daarvan op hierdie stadium reeds bekend is. Dit is die eerste keer dat Frans werklik die erns van Mentz se fatale wond, asook gereelde morfiengebruik besef (“nou het ek gesien wat gebeur met die generaal as hy sonder voorraad raak”, p. 262). Niemann vertel hom dat hy die “medisyne” wat in vaste en poeivorm voorkom, weggooi en Frans waarsku dat hierdie vorms van die middel dalk in skaarser tye noodsaaklik sal wees (p. 262).

Teen die einde van die oorlog trek die kommando hoër op in Afrika. Op pad na hul nuwe bestemming ontsteek Mentz se wond weer en morfien is noodsaaklik om die pyn te hanteer. Frans en Niemann beheer egter die hoeveelheid morfien wat hy inneem: “Omdat ons so na aan die kus vaar, ontsteek die generaal se rug met goggas van ’n onbekende soort. Ek roep Niemann eenkant toe. Ek waarsku hom teen oordosisse ...Ons sny sy dosis. Vir die eerste keer skree hy weer soos teen die Skuiltes toe die karbolsuur sy rug skoonbrand.” (p. 295). Omdat ander mense verantwoordelik is vir die toedien van morfien en versorging van sy wond, is Mentz onderworpe aan die lojaliteit van sy volgelinge. Die kombinasie van sy wond en die onvermydelike morfienafhanklikheid wat dit veroorsaak, is dus Mentz se grootste swakplek, aangesien sy onafhanklikheid hierdeur ingeperk word.

Ná die reis moes ’n nuwe aanslag gebruik word om die generaal se middels in die hande te kry. Frans word verantwoordelik gehou vir die verskaffing van die “medikasie” terwyl die kommando in Duits-Oos-Afrika gevestig is (p. 263). Hy ondersoek moontlike verskaffers al langs die kus naby Mombasa in Brits-Oos en vind dan dat die naaste verskaffingspunt in Dar-es-Salaam is (p. 263). Hier koop hy opium in vaste vorm, naamlik morfien, wat in alkohol

opgelos moet word. Omdat Frans in die geheim 'n Etiopiese vrou, Fatima, as slaaf aankoop, gebruik hy die aankoop van voorraad tot sy eie voordeel: hy koop net genoeg voorraad aan dat hy binne 'n week weer by haar kan wees (p. 265). Hy gaan selfs so ver as om voorraad van die generaal te versteek by sy en Fatima se huis in Dar-es-Salaam.

Die verskaffing van dwelms is dus 'n belangrike aspek van die teks wat bydra tot die plotkomposisie en Frans se karakterisering. Die generaal stel soveel vertroue in Frans dat Frans hom om die bos kan lei en op hierdie manier mag oor hom uitoefen, selfs al is hy glad nie bewus van Frans se aktiwiteite nie. Die feit dat Frans meer ingestel is op sy eie plesier as die generaal se voorraad, dui ook aan dat hy beslis nie so lojaal teenoor die generaal is soos byvoorbeeld Niemann nie.

5.1.8 Ander karakters en opium

5.1.8.1 Willy

Teen die einde van sy lewe besoek Frans weer een van die lede van die kommando op sy sterfbed. As gevolg van Willy se chroniese pyn, gebruik hy ook laudanum as 'n pynstiller. Willy reageer vreemd en sy vrou verduidelik aan Frans dat die medikasie veroorsaak dat hy “gesigte” sien – dikwels beelde uit sy verlede (p. 249). Toe Frans daaroor uitvra, antwoord sy: “solank ons die medisyne in die hande kan kry, hou dit tog die pyn op 'n afstand – en so lank dit die pyn weghou, is dit 'n geringe prys dat liewe Willy met die dodes kan praat” (p. 249). Dit laat 'n mens wonder of die generaal nie ook gereeld beelde of gesigte gesien het nie, veral omdat hy die middel vir 'n baie langer tyd gebruik het.

5.1.8.2 Die mulatto

Terwyl die kommando per skip reis, neem hulle 'n beseerde man saam waarna hulle verwys as “die Mulatto”. Hulle gebruik van die generaal se morfienvoorraad om die Mulatto te behandel, maar binnekort raak hy ook afhanklik van die middel: “Binne 'n week smeeek hy om morfien sonder dat hy weet waarna hy smeeek – en ek trap Niemann uit: ‘Ons weet nie hoe beskikbaar dié goed is waarheen ons gaan nie. Dis wilde wêreld – en nou mors jy dit op dié kwalik menslike dreksel uit’ (p. 295). Alhoewel Frans se loyaliteit teenoor Mentz later bevraagteken kan word, kan hy nie 'n rede insien waarom hulle beperkte hoeveelheid morfien op iemand anders gebruik moet word nie.

5.1.9 Vergelyking met ander tekste

Alhoewel Johann De Lange se kortverhaalbundel, *Tweede natuur*, handel oor dwelms wat grootliks van opium verskil en 'n heel ander tema bevat, is dit interessant om te kyk na die motief van 'n tweede natuur wat in hierdie teks ook voorkom. In De Lange se teks verwys “tweede natuur” na 'n toestand wat deurlopend teenwoordig is, maar waarvan die mens nie altyd bewus is nie. “Tweede natuur”, in hierdie geval, is nie iets wat bereik word nie, maar eerder iets wat aanvaar moet word as deel van die self. In *Die algebra van nood* verwys De Lange weer na hierdie motief: “Wat skedelig mooi is, of geil, of onguur/ word in 'n tydlose oogwink jou tweede natuur” (De Lange, 2009: 35). Ten spyte van die verskillende kontekste waarin die term gebruik word, sluit die bogenoemde aanhaling tog by Mentz se idee van “tweede natuur” aan.

5.1.10 Funksie van dwelms

Die funksie van dwelms in hierdie teks kan nie gereduseer word tot een hooftema of aspek van die teks nie. Tog lewer dwelms 'n belangrike bydrae tot die teks op verskillende vlakke, naamlik karakterisering, plotkomposisie, die oordrag van temas en geloofwaardigheid.

5.1.10.1 Karakterisering

Die primêre funksie van dwelms in hierdie teks is om groter perspektief oor die misterieuse karakter van Mannetjies Mentz te skep. Hier is dit belangrik om in gedagte te hou dat Mentz se ongeneeslike wond deurlopend verband hou met sy dwelmgebruik en karakter. Morfien en laudanum word aangewend om Mentz se pyn te reguleer (nie te genees nie) en sodoende is hy in staat om sy swakhede vir sy volgelinge weg te steek. Verder is dit 'n geregverdigde afleiding om te aanvaar dat Mentz waarskynlik nie sou oorleef sonder die gebruik van hierdie middel(s) nie. Die trauma uit sy verlede het 'n direkte impak op die gebruik van middels wat hy benodig vir oorlewing.

Dit is ook interessant om op te let na die gedrag van Mentz wanneer hy nie morfien tot sy beskikking het nie. Slegs in hierdie gevalle kan Mentz se swakhede werklik raakgesien word. Sy weerloosheid word beïnvloed deur die toestand van sy wond en daarom is dit noodsaaklik vir hom om mense soos Frans en Niemann te kan vertrou. Frans en Niemann kan tot 'n mate mag oor hul leier uitoefen, deur byvoorbeeld dosisse in te perk. Om hierdie rede verrig dwelms 'n tweeledige funksie met betrekking tot Mentz: dit is beide die middel wat hom aan

die lewe hou én die middel wat hom verswak, sowel as hom afhanklik van ander mense maak.

5.1.10.2 Plotkomposisie

Dwelms speel ook 'n belangrike rol in die ontmoeting van verskillende karakters. Aanvanklik word Mentz aan die Naudés voorgestel omdat hy afhanklik is van Ma se genesing. Sy gee laudanum vir sy pyn en as gevolg daarvan vra Voss later weer vir Ma vir ekstra laudanum.

Nog 'n aspek van die plotkomposisie van hierdie teks is Frans se verhouding in Dar-es-Salaam. Indien Mentz nie afhanklik van morfien was nie, sou dit nie nodig wees vir Frans om gedurig na 'n ander stad te reis nie. Op hierdie manier verbreed die storielyn as gevolg van dwelms om sodoende die teks meer omvattend te maak.

5.1.10.3 Temas

Die hooftema van hierdie teks is die spanning tussen mens en dier. In hierdie geval het dwelms dalk nie 'n direkte funksie nie, maar Mentz se dwelmgebruik kan as ironies gesien word ten opsigte van sy idees en ideologieë oor menslikheid. Omdat hy byna aanvaar dat die oorlog vereis dat hy soos 'n dier optree, is dit amper teenstrydig dat hy 'n mensgemaakte middel benodig om te oorleef. Hy erken ook hierdie swakheid as 'n eienskap van menslikheid.

Verder het dwelms 'n invloed op die verwerking van trauma in hierdie teks. Alhoewel die effekte van morfien nie duidelik aan die leser oorgedra word nie, is dit moontlik dat morfien sekere herinneringe en beelde uit die gebruiker se verlede oproep. 'n Voorbeeld hiervan is Willy, wat blykbaar gesigte sien wanneer hy die middel gebruik. Omdat die generaal so min oor sy eie persoonlikheid en verlede verklap, is morfien moontlik die enigste leidraad oor sy traumabehandeling wat aan die leser beskikbaar is.

5.1.10.4 Geloofwaardigheid

In hierdie teks speel die outeur 'n spel met feit en fiksie. Soos verduidelik in afdeling 5.1.4, is dit nie ter sprake of Mentz werklik bestaan het en of die gebeure histories akkuraat is nie. Wat wel belangrik is, is of die gebeure en karakters geloofwaardig is. In my opinie lewer dwelms 'n belangrike bydrae tot die geloofwaardigheid van hierdie teks. Die effek wat Mentz se wond op hom uitoefen, is baie meer geloofwaardig omdat hy morfien daarvoor benodig. Sonder dwelms sou die intensiteit van hierdie wond nie so duidelik aan die leser oorgedra word nie.

5.1.11 Slot

Op soek na generaal Mannetjies Mentz is 'n teks met 'n komplekse struktuur en onderliggende temas. Die voorkoms van dwelms in die vorm van morfien en laudanum lewer 'n belangrike bydrae tot die teks, aangesien dit karakterisering en geloofwaardigheid tot gevolg het. Laastens dra die voorkoms van dwelms ook by tot die algehele temas en plotkomposisie van die teks. Deur met 'n dwelmlens na die teks te kyk, bied dit vele ander interpretasiemoontlikhede aan.

.

5.2 Malan Steyn – *Johnny is nie dood nie* (2011)

“In the Sixties people took acid to make the world weird. Now the world is weird, people take Prozac to make it normal.”

– Damon Albarn

“I get high with a little help from my friends.” – The Beatles

“Ek’s voëlvry slaggereed” – Eindstryd

5.2.1 Inleiding

Die 2011 dramateks, *Johnny is nie dood nie* deur Malan Steyn, is reeds in 2004 vir die eerste keer in Potchefstroom by die Aardklop Nasionale Kunstefees opgevoer. Die oorspronklike titel van hierdie opvoering was *Eet Alles*, wat ’n woordspeling is van Johannes Kerkorrel en die Gereformeerde Blues Band se albumtitel, *Eet Kreef!* (Kerkorrel, 1989). Die uiteindelijke titel verwys na Koos Kombuis se lied met dieselfde naam, wat reeds in afdeling 3.6.1 bespreek is.

Alhoewel die drama geklassifiseer word as fiksie, is daar duidelike skakels tussen die teks en die geskiedenis van Suid-Afrika en die Voëlvry-beweging. Die skakels tussen feit en fiksie word versterk deur middel van verwysings na lirieke en karakters soos Koos Kombuis en Bernoldus Niemand in die dialoog. Beide hierdie karakters, sowel as die musiek waarna verwys word, het deel van die Voëlvry-beweging uitgemaak.

Dwelms is ’n belangrike aspek van hierdie teks wat deurlopend in die dialoog en newetekse voorkom. Hierdie afdeling sal eerstens ’n oorsig oor die teks gee en karakterisering en hooftemas van die teks bespreek. Die teks sal dan ten opsigte van dwelms geanaliseer word om uiteindelik die funksie daarvan en bydrae tot die teks te bepaal.

5.2.2 Oorsig

Die drama handel oor vier studentevriende, Lise, Dirk, Anja en Hein, wat in 2002 – jare ná hulle rebelse en politieke opstandige studentejare – bymekaarkom in ’n middelklas, oorwegend wit woonbuurt (Steyn, 2011: 7). Die rede vir hul samekoms is hoofsaaklik die selfdood van hul vriend, Johannes Kerkorrel, wat hul weer herinner aan die soortgelyke selfdood van hul vriend, Johnny. Die ontugtering oor die afsterwe van hul vriend, sowel as die voorstedelike bestaan waarin hulle hulself nou bevind, skep spanning tussen die karakters. Deur die loop van die aand besin hulle oor die verlede, met terugflitse van enkele tonele uit hul verlede. Hulle rebelse jeug van die tagtigerjare, wat geassosieer word met eksperimentering met seks

en dwelms, die opstand teen sensuur en rockmusiek (in die vorm van protesmusiek) bring nuwe vrae na vore. In die eksperimentele gees van 'n politieke rewolusie (vergelykbaar met die sestigerjare se hippie-beweging in die VSA), het dwelms ook 'n groot invloed op die relevante karakters gehad. In hierdie teks kom verskeie dwelms voor, soos byvoorbeeld acid (LSD), marijuana, drank, antidepressante en nikotien. Dwelms se voorkoms in die teks en die invloed daarvan op die teks se titel(s), karakters, tyd en ruimte en dialoog word verder bespreek.

5.2.3 Teorie

Johnny is nie dood nie (2011) het oor die algemeen goeie terugvoer van kritici ontvang. Scholtz (2011) was veral beïndruk deur die teks se balans tussen poëtiese resonansie en die dramatiese kurwe wat die gehoor by die karakter en plot betrek. Steyn is ook in 2004 as die naaswenner van die AngloGold Smeltkroesprys bekroon (Steyn, 2011: agterblad).

Ten opsigte van die literatuursosiologiese teorie wat in Hoofstuk 2 bespreek is, is dit nuttig om die teks in terme van die historiese konteks daarvan te verstaan. Marxistiese literatuursosiologie hou voor dat 'n teks altyd onderworpe is aan die sosiale konteks van die tyd waarin dit geskryf is (Lewers, 2015). Aangesien hierdie teks in twee verskillende historiese tye (1987 – 1989 en 2002) afspeel en in 'n ander historiese tyd (2011) geskryf is, word die sosiale konteks meer kompleks.

Eerstens moet die historiese agtergrond van Suid-Afrika gedurende die 1980s oorweeg word. Gedurende hierdie dekade het internasionale verset teen apartheid in die vorm van ekonomiese en sosiale sanksies, sowel as plaaslike optogte die Nasionale Party – op daardie stadium die regerende party – onder groot spanning geplaas (Grobler, 2014: 374). Die Nasionale Party, onder leiding van P.W. Botha, het ook in 1985 'n noodtoestand in Suid-Afrika verklaar, as gevolg van die bogenoemde protesaksies (Grobler, 2014: 376). Alhoewel die grootste gedeelte van die Afrikanerjeug in hierdie tyd steeds die ideale van die Nasionale Party nagestreef het, het 'n aantal wit Afrikaanse studente en jong mense in opstand gekom teen hierdie apartheidsregering. Hierdie groep het later na hulself verwys as die eerste Alternatiewe Afrikaanse Beweging en kultuurprodukte in die vorm van musiek het 'n groot deel van hierdie beweging uitgemaak.

Grundlingh (2004: 485) verduidelik dat die lirieke van hierdie musiek met opset geskryf is om die staat, Afrikaanse politiese leiers, die Suid-Afrikaanse Polisiediens, die algehele apartheidsstelsel, sowel as middelklaswaardes uit te daag. Verder het die “rock and roll” styl, wat ook soms met punkrock vermeng is, ook ’n invloed op die sukses van die protes gehad (Grundlingh, 2004: 485). Musiek en ander vorme van populêre kultuur is dikwels ’n nuttige middel om vrae oor ras, generasies en sosiale klasse aan te spreek en kan gebruik word om suksesvolle protes te bewerkstellig (Storey, 2003: 3–4). Grundlingh (2004: 498) argumenteer egter dat die Alternatiewe Afrikaanse Beweging se invloed baie beperk was en hierdie argument word ook in die teks aangespreek.

Een ironiese aspek van hierdie beweging, volgens Unger en Unger (In Grundlingh, 2004: 488), is die feit dat die deelnemers, wat as “hippies” beskryf kan word, die idee van nege-tot-vyf beroepe, ’n voorstedelike bestaan, privaateiendomme en eiendomme oor die algemeen verwerp het, alhoewel die grootste gedeelte van hierdie groep juis uit daardie spesifieke milieu kom. In die teks word hierdie kwessie eers in retrospek, wanneer die karakters ouer is, aangeraak. Hierdie bevraagtekening van die omstandighede waaruit die karakters kom, lei tot verdere vrae oor die invloed wat hulle werklik gehad het.

Indien die Alternatiewe Afrikaanse Beweging as ’n rewolusie gesien word, is dit interessant dat Alexander (2010) “rewolusie” in terme van Marxisme definieer. Hy voer aan dat ’n rewolusie in hierdie konteks as ’n sosiale rewolusie gesien kan word, wat beteken dat die doel van die beweging is om een klas of groep se beheer oor ’n ander groep of groepe te staak. In terme van hierdie teks, wat tonele uit die TOE en TANS afwissel, verduidelik Schutte en Viljoen (2021: 69) dat die karakters hulself vanuit ’n veilige, konvensionele, wit, Afrikaanse voorstad terugverbeel in die verlede. In hierdie nostalgiese beeld wat hulle van die verlede het, onthou hulle hulself as “pot-smoking revolutionary firebrands”, wat Marxisme ondersteun het.

Verder is dit ook interessant om die konteks van die Afrikaner in post-apartheid Suid-Afrika te oorweeg. Dit is belangrik om in ag te neem dat die verskuiwing van die wit Afrikaner se posisie (vanuit ’n posisie van ekonomiese en politiese mag) ’n groot invloed op hierdie groep gehad het. Boersema (2013: 7 – 9) identifiseer in sy studie oor Afrikaners ná apartheid vier emosies wat sterk na vore kom onder hierdie groep, naamlik verlies, trots en skuldgevoel en skaamte. Hy verduidelik dat die manier waarop Afrikaners met apartheid kon resoneer later tot hul identiteit begin bydra het en dat die skok van die beëindiging van hierdie periode

dikwels deur skuldgevoelens gevolg word (Boersema, 2013: 7). In hierdie teks kom die bogenoemde emosies duidelik na vore, ten spyte van die feit dat die karakters teen die apartheidsstelsel gerebelleer het.

5.2.4 Titel

Die oorspronklike titel, *Eet Alles*, kan geïnterpreteer word as 'n verwysing na dwelms. Sekere psigedeliese middels, soos LSD of “acid”, soos die karakters daarna verwys, word ingeneem deur dit te eet of op te los onder die tong. Indien lig hiervan kan die oorspronklike titel gesien word as 'n uitnodiging om te eksperimenteer, asook 'n verklaring van rebelsheid. Verder word die tweede titel ook geassosieer met dwelmgebruik. In die lied sing Kombuis “is daar hoop vir ons wat oorbly/ is daar troos vir al die junkies/ kan ons doen wat ons wil/ is daar 'n lig daar voor/ of is die party oor/ is daar tik in die hemel/ is daar crack in die hemel”. Om hierdie rede verklap beide die dramatitels leidrade oor die voorkoms van dwelms in hierdie teks.

5.2.5 Voorkoms van dwelms

Aangesien die karakters in hierdie teks deel vorm van 'n rewolusie in die TOE, waar hulle geen geheim van hulle dwelmgebruik maak nie, bevat die teks direkte verwysings na dwelmgebruik. In die TANS ken die karakters mekaar en mekaar se gewoontes al jare lank en daarom is daar geen rede om nie eerlik te wees in verband met dwelms nie. Die dwelm wat die meeste in hierdie teks voorkom, is dagga. Buiten vir die feit dat dagga in die dialoog genoem word, kom dit ook in die neweteks voor, soos byvoorbeeld op bladsy 45, waar die neweteks die leser inlig dat Dirk “'n zol rol”. Die teks bevat ook baie lirieke uit die Voëlvrybeweging wat handel oor dagga. Die beste voorbeeld hiervan is Johannes Kerkorrel en die Gereformeerde Blues Band se lied, “Almal moet gerook raak”.

Nog 'n dwelm wat in hierdie teks voorkom, is LSD. Hein se ervaring onder die invloed van hierdie dwelm is beslis relevant tot hierdie ondersoek en sal verder in afdeling 3.5 bespreek word. Dit is interessant dat hierdie dwelm ook in die neweteks figureer. Op bladsy 69 word dwelms op 'n interessante manier by die teks betrek – “Hein se acid-trip” (2011: 69) dien as 'n subopskrif om 'n sekere tyd en ruimte aan te dui. In plaas van “TOE” of “TANS” wat deurlopend in die teks gebruik word, word hierdie trip, wat ook vroeër in die teks genoem is, gebruik om lesers terug na die gebeurtenis te verwys. Een moontlike rede vir hierdie keuse

van didaskalia is dat die karakter op daardie stadium nie aan 'n spesifieke ruimte of tyd gebind word nie, soos ondersteun word deur Gage (2020: 185) se beskrywing van LSD.

Alhoewel dit belangrik is om te noem dat Lise antidepressante gebruik (Steyn, 2011: 7 en 18), word hierdie dwelmmiddel nie oorweeg in hierdie bespreking nie. Die invloed van hierdie middel, sowel as die feit dat Dirk haar gebruik daarvan ondersteun, word verder in afdeling 5.2.6 bespreek.

In die TANS bring Hein kannablare na die partytjie toe. Hy verduidelik dat dit dieselfde effek as 'n joint het, maar gesonder is (2011: 42). Hierdie feit stem ooreen met Chesselet en Herbarium (2005) se beskrywings van die kanna-plant, oftewel *Sceletium tortuosum*. Hierdie plant is 'n tipe vetplant wat in Suid-Afrika voorkom en as tradisionele medisyne gebruik word, aangesien dit die sentrale senuweestelsel affekteer en ontspanning tot gevolg het. Dit kan ook aangewend word as 'n antidepressant of 'n middel om verslawing te behandel (Chesselet en Herbarium, 2005). Die plant word dikwels gekou, soos in die teks, maar kan ook gerook of as 'n tee gedrink word. Volgens WebMD (2021) word die middel ook soms gebruik om “hoog” te word, wat Hein se beskrywing daarvan geloofwaardig maak.

Ander dwelms wat in hierdie teks genoem word, is Valium en morfien. Wanneer Hein vertel van sy ervarings op die grens (p. 57), noem hy dat ander soldate hierdie middels gebruik het. Soos bewys in afdeling 5.1, word morfien dikwels met die behandeling van posttraumatiese stresversteuring geassosieer.

Laastens gebruik die karakters ook gereeld alkohol. In die TOE kom alkohol minder gereeld voor (moontlik omdat die karakters meer dagga gebruik), maar daar is verwysings na “Tas” (2011: 32), oftewel Tassenberg, wat met die Voëlvry-beweging geassosieer word weens die feit dat hierdie maatskappy vir Koos Kombuis geborg het. In die TANS word meer alkohol gebruik: al vier karakters drink en word later dronk. Hulle glo ook dat hulle nie drank moet mors nie, aangesien Johnny teleurgesteld in hulle sou wees (2011: 75).

Die voorkoms van dwelms lewer 'n belangrike bydrae tot hierdie teks, veral in terme van karakterisering en tematiek. Die funksie van hierdie dwelms sal verder in hierdie afdeling bespreek word.

5.2.6 Karakterisering

Die karakters word elkeen op 'n unieke manier beïnvloed deur dwelms. Reaksies op dwelmgebruik word goed gebruik om karaktereienskappe na vore te bring, veral aangesien die drama-genre nie soveel spasie vir karakterbeskrywing en -ontwikkeling toelaat nie.

Lise

Die beste voorbeeld van só 'n karakter is Lise. As student word sy beskryf as iemand wat haar skoonheid probeer wegsteek (2011:7) en rebelleer teen die tipiese Afrikanervrou van die tyd (“Ek is niemand se prinses nie”, p. 21). Haar naïwiteit kom na vore wanneer die ander karakters vir haar 'n joint aanbied en sy dit misgis vir 'n sigaret (2011: 31). In die hede is Lise op antidepressante (2011: 7), wat aangemoedig word deur haar man, Dirk, aangesien hy haar herinner om die medikasie te drink (2011: 18). Volgens Dellwo (2021) kan die langtermyngebruik van antidepressante onder andere seksuele probleme, 'n afname in positiewe gevoelens, emosionele afgestompheid en 'n afhanklikheid van antidepressante tot gevolg hê. Hierdie simptome kan moontlik verduidelik hoekom sy soveel onderdrukte gevoelens het en ongelukkig in haar huwelik is. Sy rook byvoorbeeld sonder Dirk se wete. In 'n gesprek waar sy bewus is van die feit dat Dirk nie na haar luister nie, noem sy dat sy 'n verhouding met Hein wil begin (2011: 18).

Sy noem ook dat sy dagga in die quiche vir die partytjie gegooi het, maar dit is nie duidelik of sy dit wel gedoen het en of sy dit net sê om te toets of Dirk na haar luister nie. Soos genoem in afdeling 4.2.29, is dit nie so maklik om dagga eenvoudig in kos te “gooi” nie. Sy het vooropgestelde idees vir die herontmoeting met haar vriende en moedig hulle aan om soveel as moontlik te “paartie” (2011: 44) en hoog te raak en drank te gebruik, omdat dit is wat Johnny sou wou hê (2011: 43). Wanneer Hein vertel dat hy kannawortels gebring het, is sy dadelik gretig om dit te probeer en later vra sy hoe lank dit gaan vat voor sy die effek daarvan voel (2011: 44). Hierdie desperaatheid om iets te voel, sluit aan by die feit dat dwelms vir Lise 'n manier gee om uit haar omstandighede te ontsnap. Haar sterk drange om dwelms te gebruik, kan gesien word as 'n motief wat haar verlange na haar rebelse studentelewe aandui.

Laastens, is Lise oortuig daarvan dat Voëlvry 'n belangrike invloed in die transformasie van die land gehad het. Wanneer Anja die beperkings van hul impak uitwys, sê Lise, “Daai lyrics van mense soos Bernoldus ...Ag hulle almal ...Dit het koppe geswaai. Ek bedoel, dit moes ...” (2011: 58). Selfs wanneer sy ouer is en nie self meer deel van enige protesaksie vorm nie, is hierdie karakter steeds idealisties.

Hein

Nog 'n karakter wie se karakterisering versterk word deur dwelms is Hein. Hierdie karakter is 'n voorstelling van die trauma wat diensplig en “die grens” veroorsaak het onder jong mans in die tagtigerjare in Suid-Afrika. Hy word beskryf as iemand wat steeds “op die grens” is, selfs in die hede (2011: 7). Wanneer Hein acid neem as student, het hy 'n traumatiese ervaring wat met 'n nagmerrie vergelyk word (2011: 69). Volgens afdeling 3.7 kan LSD paranoia tot gevolg hê en vorige traumatiese gebeurtenisse oproep. Uit sy gebroke dialoog tydens sy trip kan die leser of toeskouer aflei dat hy terugflitse van gewelddadige en ontstellende belewenisse op die grens ervaar. Hierdie ervaring beklemtoon die feit dat Hein nie vrede gemaak het my sy verlede nie. In die TANS gebruik Hein ook dwelms, naamlik kanna (2011: 42). Anders as die ander karakters, betaal Hein nie huispaaielemente nie, aangesien hy steeds betrokke is by projekte in Afrika (2011: 27). Op hierdie manier kan die leser sien dat Hein steeds nie op een plek gevestig is nie en moontlik steeds nie die trauma uit sy verlede verwerk het nie.

Anja

Anja kan gesien word as die teks se mees geronde karakter, aangesien sy eerlik is en sodoende haar innerlike konflik erken, asook met haar vriende en die leser deel. Daar is nie 'n groot verskil tussen haar karakteraanwysings in die verlede en die hede nie. Selfs haar kleredrag het nie verander nie (2011: 7). Daar is wel 'n verandering in haar betrokkenheid by protes en aktivisme. Aanvanklik word sy beskryf as “Anja Anargis” (2011: 35), maar later erken sy byvoorbeeld dat sy aanvanklik net brood en vrede wou hê, maar dat haar behoeftes later meer geword het (p. 54). Op hierdie manier het sy ook 'n slagoffer van die kapitalistiese stelsel geword, alhoewel dit teen haar ideale spreek.

Anja word beskryf as “natuurlik hoog” (2011: 45), maar sy is tog bereid om dagga te probeer wanneer haar vriende dit as 'n verwelkomingsgeskenk geskenk aanbied (2011: 31). In die eerste toneel waar die leser kennis maak met Anja as student, rook sy sigarette (2011: 20), maar in die TANS is daar geen aanduiding dat sy steeds rook nie. Sy drink wel baie as volwassene en vra byvoorbeeld vir skoon whiskey wanneer Dirk vir haar 'n drankie aanbied. Later sê sy dat sy nie dronk is nie, aangesien sy haarself weer “nugter gedrink het” (2011: 78). Sy sê ook dat sy die beste huil op “brandewyn en Coke” (2011: 26). Alhoewel Anja aanvanklik een van die karakters was wat die sterkste oor protes gevoel het en die meeste ondersoek na ongeregtigheid gedoen het, erken sy in die TANS dat daar dinge is wat sy

liever nie wil weet nie (2011: 77). In my opinie is hierdie karakter simbolies van die beperkinge van protesaksie teen 'n oorheersende sisteem.

Dirk

Nog 'n karakter wat meer in diepte gekarakteriseer word deur sy verhouding met dwelms, is Dirk. Nadat hy sy diensplig voltooi het, begin Dirk BCom studeer. Volgens die karakteraanwysings het hy sy ervaring op die grens “eintlik geniet” (2011: 7). Verder word hy in die TANS beskryf as 'n broodwinner wat vir sy gesin sorg. Dirk stel van hulle studentedae al belang in 'n verhouding met Lise en alhoewel sy eintlik meer in Hein belanggestel het, is Lise en Dirk getroud in die TANS. As student smokkel Dirk dwelms vir 'n ekstra inkomste (p. 50). Dit is nie duidelik of hy miskien met ander middels ook smokkel nie, maar dit wil voorkom of hy hoofsaaklik met dagga handel dryf (p. 50). Hy verduidelik jare later dat sy enkelma 'n tikster was en hom daarom nie soveel soos die ander studente se ouers kon ondersteun nie (2011: 57). As volwassene is Dirk ook behep met geld, soos gesien kan word wanneer hy onophoudelik oor die koste van sekuriteit praat (p. 17). Hierdie bekommernisse oor sy gesin se veiligheid – sowel fisiese as finansiële sekuriteit – sluit aan by Dirk se karakter as 'n versorger of broodwinner. Wanneer ons in ag neem dat die groep se gesamentlike ideaal as studente was om nie te swig onder die druk van die kapitalistiese stelsel nie, is dit ironies dat Dirk juis so sterk oor sekuriteit voel.

Dirk se karakter is ook verteenwoordigend van die vrees wat deur rebelsheid veroorsaak word. Hy beskuldig vir Hein dat hy te veel aandag trek met sy protesaksies en dat al die ander karakters daaronder sal lei. Hein skryf hierdie vrees aan dagga se nuwe-effekte toe: “Jy ly aan PW-induced paranoia, bra. Jy moet ophou om voor die TV te rook” (2011: 50). Soos genoem in afdeling 3.5, kan dagga gevoelens van angs en paranoia oproep en is dit moontlik dat Hein reg is oor Dirk se vrese. Aan die ander kant, kan bekommernis oor die algemeen met Dirk geassosieer word, aangesien hy graag 'n gevoel van sekuriteit en veiligheid vir homself, sy vriende en later ook vir sy gesin wil skep.

Johnny

Johnny bestaan slegs in die TOE en word beskryf as 'n “aspirant rock-ster” (2011: 7). Sy bewegings word beperk tot ruimtes wat die verlede simboliseer, alhoewel hy heeltyd sigbaar bly, selfs in tonele wat in die TANS afspeel (2011: 8). Hierdie karakter simboliseer die rebelsheid wat die ander karakters in hul jeug ervaar het en waarna van hulle steeds verlang. Johnny ervaar ook baie druk om by die weermag aan te sluit en omdat hy bewus is van die

trauma wat Hein beleef as gevolg van sy ervaring op die grens, vrees hy die idee van weermag toe gaan.

Johnny se karakterisering word ook op interessante maniere deur dwelmgewoontes versterk: hy gebruik gereeld dagga en gee later LSD vir Hein (67). Wanneer Dirk ry om aankope te doen, sê hy: “Moenie vergeet van die dope nie, bra. Baie. Ek het geld. Ons moet werk aan my lyrics, man” (p. 50). Dit is moontlik dat Johnny voel dat hy “dope” nodig het om lirieke te skryf. Wat die geld betref, is dit moontlik dat Johnny geld verdien omdat hy sy vriende verrai deur inligting aan die veiligheidspolisie te verskaf, soos later duidelik gemaak word. Pieterse (2019: 379) sien naïwiteit as die oorsaak van Johnny se verraad en noem dat hierdie daad die ander karakters se lojaliteit tot die rewolusie bevraagteken. Johnny se seksualiteit kom ook in hierdie teks ter sprake en kan gesien word as een van die hoofredes waarom hy nie weermag toe wil gaan nie. Johnny het homoseksuele verhoudings met ten minste twee mans. Soos Lise, is hy eintlik ook verlief op Hein, wat hulle vriendskap kompliseer. Hierdie karakter is verteenwoordigend van die hart van hierdie groep se rewolusie, maar daarenteen moet sy verraad gesien word as simbolies aan die beperkinge van hierdie rewolusie.

Uit die bogenoemde eienskappe van die karakters in hierdie drama, raak dit duidelik dat dwelms op die een of ander manier ’n invloed op die karakterisering van hierdie karakters het.

5.2.7 Hoof- en subtemas

Om die volledige funksie van dwelms in hierdie teks te bepaal, is dit belangrik dat ’n analise van die hooftemas oorweeg word. Van hierdie hooftemas word in hierdie afdeling bespreek.

Bevryding: vlieg teenoor val

Die eerste noemenswaardige hooftema van hierdie drama is die uitgebreide metafoor van vlieg, wat volgens Scholtz (2011) “die duiwelingswekkende hoogtes van jeugdige uitbundigheid wat die karakters ervaar” voorstel. Hierdie tema hou direk verband met die naam van die Alternatiewe Afrikaanse Musiekbeweging, “Voëlvry”.

In die eerste toneel is Lise se heel eerste woorde: “Kyk, ek vlieg!” (2011: 9). Sy nooi ook vir Johnny uit om te vlieg (“... jy’s voëlvry. Jy moet vlieg”, p. 10) en wanneer Dirk haar gryp en sê, “Jy’s myne!” (2011: 10), wys sy hom weg met dieselfde metafoor: “Wag, Dirk, ek vlieg.” (2011:10). Dirk sê ook aan Lise “Kom land in ons dam!” (2011: 12), wat sy behoefte aan veiligheid simboliseer. Omdat Lise in die TANS vasgedruk in haar verhouding voel en

gedurig daaruit probeer ontsnap deur nostalgies te raak oor haar rebelse jeug, kan laasgenoemde opmerking gesien word as vooruitskouing. Lise se vermoë om te vlieg en vry te wees, word deur Dirk se behoefte aan standvastigheid belemmer.

Hierdie metafoor word ook gebruik om ontsnapping van onderdrukkende sisteme, soos byvoorbeeld diensplig, te simboliseer. Die openingstoneel speel af kort nadat Johnny “gewol” het. Lise en Anja gebruik woorde soos “vlieg” en “vlug” wanneer hulle verwys na Johnny se ontwyking van diensplig (2011: 11), wat aansluit by die feit dat vryheid en ideale gesimboliseer word deur die metafoor van “vlieg”.

Verder hou “vlieg” ook verband met die toestand waarin die karakters onder die invloed van dwelms verkeer. Die neweteks van die openingstoneel beskryf die karakters as “dronk, gerook en sommige ’n bietjie bedwelm” (2011: 9). Hulle sing ook Kerkorrel se lied “Almal moet gerook raak”. Soos beskryf in afdeling 3.5, word die term “hoog” dikwels in verband met spesifieke dwelms, soos byvoorbeeld dagga, gebruik. Met die bogenoemde beskrywing van die bedwelmdede toestand waarin die karakters in hierdie toneel is in gedagte, kan daar geargumenteer word dat dwelms ook tot die algehele tema en metafoor van vlieg bydra. Om dwelms te gebruik en hoog te raak, kan ook as ’n tipe “vlieg” gesien word in hierdie geval.

Dit is belangrik dat die idee van vlieg ook nie volhoubaar is nie. Volgens Scholtz (2011) word vlieg gevolg deur ’n onvermydelike val, soos deur middel van voorafskaduwings uitgebeeld word wanneer Dirk byvoorbeeld sê “Kom land!” (2011: 12). Wanneer die karakters ouer is, het almal tot ’n tipe val gekom. Nie een van die karakters is aktief besig om te rebelleer teen die stelsel waarteen hulle hulself as studente so duidelik uitgespreek het nie (“Hulle gaan my nooit kry nie!”, “Ons gaan nooit in ’n huisie bly nie!” en “Nooit trou en kinders kry nie!”, p. 12). As volwassenes het hulle tog deel geword van hierdie sisteme, aangesien Dirk en Lise getrou het en kinders gekry het en selfs Anja wel ’n huis gekoop het (40). Om hierdie rede kan ’n kontras tussen die karakters se rebelse jeug, wat voorgestel word deur die idee van vlieg en hulle val na realiteit as volwassenes gesien word.

Druk van oorheersende sisteme

Nog ’n belangrike tema van hierdie teks is die druk wat op karakters geplaas word om aan sosiale norme te voldoen. Hierdie norme behels ’n wye verskeidenheid verwagtinge wat aan Afrikanerjeug gestel is gedurende apartheid en sluit in die wetlike verpligting aan mans om by die weermag aan te sluit, die onreg aan sogenaamde nie-blankes wat geregtig is deur

die Nasionale Party, asook minder rigiede, maar tog beïnvloedbare sosiale idees, soos byvoorbeeld om te trou en kinders te kry.

Die druk wat karakters ervaar as gevolg van die regering en tradisionele idees is die rede waarom hierdie karakters in opstand kom. In teenstelling met hierdie druk, sien hulle “seks, drugs en rock ‘n roll” as die wapens van hul rewolusie en maniere om weg te breek van die verwagtinge wat aan hulle gestel word. Hein verduidelik byvoorbeeld aan Lise dat seks en selfs weerhouding van seks ‘n politiese besluit is (2011: 52) en dat sy nie ‘n heersende sisteem soos die Nasionale Party kan toelaat om hierdie besluit namens haar te neem nie. Verder word die gebruik van dwelms as ‘n manier om teen die apartheidsregering te rebelleer, aangemoedig. Johnny maak byvoorbeeld die voorstel om LSD in die Verwoerd-dam gooi, want “everybody must get stoned” (2011: 49). Op hierdie manier word dwelms ook betrek by die druk wat op karakters geplaas word as gevolg van politiese en sosiale norme. Dwelms, rockmusiek en seks kan gesien word as maniere waarop die jeug rebellie teen hierdie regulering uitdruk.

Die hantering van trauma

Nog ‘n subtema van hierdie teks is die trauma wat karakters ervaar as gevolg van apartheidsisteme. Boersema (2013: 6) verduidelik dat nie net swart Suid-Afrikaners deur apartheid getraumatiseer is nie, maar ook die “oortreders” – wit Afrikaners. Alhoewel daar verskeie fasette van apartheid was wat trauma kon veroorsaak, is die hoofokus van hierdie teks op diensplig. Hein se trauma word reeds in die TOE bekend gestel. Wanneer Anja en Lise vir Hein die eerste keer ontmoet, hoor hulle dat hy ‘n nagmerrie het. Johnny verduidelik “Hein het bietjie issues met die army, maar hy’s regtig cool” (2011: 33).

Dwelms skakel ook op ‘n interessante manier by hierdie tema in. Later kry die ander karakters, sowel as die leser, ‘n beter idee van die oorsprong van hierdie trauma wanneer Hein onder die invloed van LSD weer traumatiese gebeurtenisse van sy weermagdae herleef. As gevolg van die effekte van LSD wat die gebruiker se begrip van tyd beïnvloed (sien weer afdeling 3.7), word die trip nie chronologies voorgestel nie (2011: 69). Dit word ook as ‘n “nagmerrie-agtige, verbrokkelende herinnering” beskryf (2011: 69). Terwyl hy onder die invloed van hierdie dwelmmiddel is, word beelde soos byvoorbeeld die verwoestende effek van ‘n landmynontploffing beskryf. Hein praat nie direk met ander karakters nie, maar dit raak duidelik dat hy verantwoordelik was vir die opspoor en stoor van ongeïdentifiseerde liggaamsdele. Hy noem ook “solank elke sak net ‘n kop kry” (p. 69), wat aandui dat hy

gedwing was om in byna onmenslike omstandighede te werk. In so 'n situasie is daar geen spasie vir 'n empatiese benadering tot menslikheid nie en die leser moet in ag neem dat Hein nog baie jonk was tydens sy diensplig en dat hierdie ervaring juis daarom 'n groot effek op sy psige gehad het. Om aan te sluit by die trauma wat Hein en Johnny op die grens ervaar het, noem Anja in die TANS dat 'n sielkundige beweer dat 80 000 wit mans aan PTSV ly as gevolg van hierdie oorlog (2011: 57). Dit is dus baie belangrik om in ag te neem dat Hein in die TANS steeds onopgeloste trauma moet hanteer.

Hein is egter nie die enigste karakter wat deur diensplig beïnvloed word nie. Volgens die karakteraanwysings het Dirk ook reeds sy diensplig voltooi, maar hy het dit “eintlik geniet” (2011: 7). Ook die vroulike karakters se rol in hierdie stelsel word oorweeg, soos byvoorbeeld wanneer Anja 'n artikel oor 'n gesaboteerde damestee lees: “‘Trakteer jou troep: die vrou se rol in nasionale diensplig’.” (2011: 46). Sy voeg ook haar eie kommentaar en eerliker titel by: “Boetie gaan border toe, wat kan sussie doen?”. Die feit dat 'n gemeenskap voortbestaan terwyl mans diensplig verrig, het dus ook 'n invloed op vroue se gemoedstoestand.

Johnny ervaar ook baie druk om sy diensplig te voltooi, maar as gevolg van sy seksualiteit en alternatiewe opinies, tesame met die feit dat Hein soveel trauma ervaar, probeer die ander karakters hom gedurig oortuig om liewers die land te verlaat as om sy diensplig te voltooi. Dit is interessant dat Hein dwelms as motivering gebruik om Johnny te probeer oortuig om nie weermag toe te gaan nie: “Ek sweer ...oor 'n week rook jy dik zolle in Amsterdam” (2011: 77). Johnny het wel by die weermag aangesluit, maar na 'n kort ruk “ge-awol” en aangesluit by die Voëlvry-toer. Hy erken ná die toer teenoor Hein dat hy sy vriende verrai het deur inligting aan die veiligheidspolisie te verskaf. Wanneer Hein nie op sy ontboeseming reageer nie, pleeg hy later die aand selfdood. Die feit dat daar soveel druk om by die weermag aan te sluit op jong mans geplaas is, het 'n invloed op al die karakters in hierdie teks en veroorsaak verskillende vorme van langdurige trauma.

Postrewolusie-blues

Dit is belangrik om in ag te neem dat enige rewolusie deur 'n tipe anti-klimaks gevolg word (Maddy-Weitzmann, 2013: 25). Volgens Warrington (2016) raak *Johnny is nie dood nie* (Steyn, 2011) 'n onderwerp aan wat nog nie na wense in Afrikaans ondersoek is nie, naamlik die postrewolusie-blues van die Afrikaner. Sy verduidelik ook dat die teks die “storm-en-drang-jare” van 'n groep studente uitbeeld. Hierdie studente was oortuig daarvan dat hulle,

met die Voëlvry-toer as klankbaan, apartheid eiehandig kan beëindig. Wanneer hulle egter in retrospek na hulle protesjare kyk, twyfel hulle oor die impak wat hulle werklik gehad het. Anja lewer veral baie kritiek oor hierdie impak. Sy noem dat meeste studente met hulle ouers se geld aan die rewolusie deelgeneem het en dat hulle daarom nie soveel soos ander groepe onderdruk was nie. Hein stem saam met hierdie opvatting: “Boetie en Sussie gebruik Pa se geld om te rebel teen Pa” (2011: 57). Terwyl Dirk redeneer dat apartheid tot in sy fundamente “gerock” is, het Anja en Hein ’n meer realistiese beeld van die invloed wat die beweging wel gehad het.

Hierdie blues sluit ook ’n leemte in die deelnemers van die rewolusie se lewens in. Die einde van apartheid het ’n nuwe era in die karakters se lewens afgeskop en hulle sonder ’n ideaal waarvoor hulle kon veg, agtergelaat (Truscott, 2010: 109). Lise is ’n baie goeie voorbeeld van ’n karakter wat verlang na die sogenaamde storm-en-drang-jare. In die TANS is sy vasgevang in ’n huwelik waarin sy nie regtig wil wees nie en sy hunker na ’n tyd toe haar dade (uit haar perspektief) ’n verskil gemaak het en iets beteken het. Dirk wys ook uit dat Koos (Kombuis), ’n belangrike lid van die rewolusie, “moerse ge-mature” het (Steyn, 2011: 27). Laastens dui die beperkinge van Johnny, die simbool van rewolusie, se bewegings op die feit dat die periode van rewolusie verby was die oomblik toe apartheid beëindig was (Pienaar, 2012: 20). Die einde van die karakters se jeugdige dae van rewolusie het dus ’n leemte in hul lewens gelaat, aangesien die oogmerk van hulle protesaksies – die beëindiging van apartheid – vervul was en daar nie meer ’n rede vir verdere protes was nie.

Afrikaner-identiteitsvorming gedurende en post-Apartheid

Die laaste subtema van die teks wat relevant is tot hierdie ondersoek, is die karakters se identiteitsvorming in ’n Afrikaner-gedomineerde stelsel. Daar is spesifieke norme wat aan hierdie karakters gestel word, soos byvoorbeeld in een van die grootste Voëlvry-liedere genoem word: “Jy moet staan in jou ry/ jy moet in ’n huisie bly/ in jou karretjie ry/ stem vir die party” (Kerkorrel, 1989). Hierdie lied is verteenwoordigend van sosiale verwagtinge, sowel as waardes, waaraan Afrikaners moet voldoen, soos byvoorbeeld om nie buite-egtelike of homoseksuele seks te beoefen nie en om nie dwelms te gebruik nie. Die karakters poog doelbewus om teen hierdie norme op te tree. (Diensplig, nog ’n verwagting, is reeds in die vorige afdeling bespreek.)

Lise is as student baie uitgesproke oor die sosiale norme waarteen sy gekant is: “Ek wil stry teen die sosiale verdrukking van die werkersklas deur die wit kapitalistiese patriargie” (2011:

22). Anja is uit die Voortrekkers geskors (2011: 22) en word later as 'n anargis (35) beskryf en Johnny het homoseksuele verhoudings met ten minste twee ander mans. Al die karakters het seks en gebruik dwelms. Die maniere waarop die karakters teen sosiale sisteme rebelleer, dra dus by tot hul karaktervorming.

Daar is egter 'n groot verskil in die karakters se houding teenoor hierdie norme in die TOE en in die TANS. Ten spyte van die feit dat sy as student daarteen gestry het, het Lise tog getrou en kinders gekry. Sy en Dirk woon wel in 'n huis van hul eie, alhoewel hulle vroeër geredeneer het dat dit nie moontlik is om 'n rewolusie te voer as jy 'n huis afbetaal nie (50). Selfs Anja, wat aanvanklik byna die mees uitgesproke karakter is, erken dat sy opgegee het op 'n protesaksie teen omheinde behuising en later R50 aan 'n karwag gegee het om beter te voel. Op hierdie manier het die tradisionele norme waarteen karakters eers hewig gekant was, ironies genoeg deel gevorm van hulle identiteit in die TANS.

Na aanleiding van die bogenoemde tema, moet die vraag na die moontlikheid van 'n ontsnapping uit 'n sosiale sisteem ondersoek word. Indien hierdie karakters, wat soveel energie en tyd aan 'n rewolusie teen tradisionele waardes en norme spandeer het, nie kon slaag daarin om in die langtermyn daarvan weg te breek nie, is dit enigsins moontlik?

5.2.8 Tyd en ruimte

In hierdie drama speel dwelms ook 'n groot rol in die interpretasie van tyd en ruimte. In die eerste tonele is dit maklik om te onderskei tussen dié wat afspeel in die hede en terugflitse na die verlede. Die teateraanwysings is aanvanklik duidelik: die hede en verlede kan onderskei word as “TOE” en “TANS”. Op bladsy 71 dui die teateraanwysings egter aan “TOE en TANS” en hierdie onderskeiding raak al hoe moeiliker, aangesien die hede en die verlede, sowel as ruimtes, later versmelt. Volgens Scholtz (2011) dra die sensitiewe strukturering van tempo en kontras by tot die spanning wat in hierdie teks geskep word en uiteindelik 'n invloed op die dramatiese omkering het. Die latere tonele beeld dwelmgebruik en seks in die karakters se studentedae uit. Die verband tussen dwelms en die tyd en ruimte is effektief, aangesien dwelms moontlik 'n effek kan hê op die karakters se verwronge geheue van die verlede. Verder is dit ook 'n aanduiding van die onbewustheid en wegsmelting van tyd wat die karakters onder die invloed van psigedeliese middels ervaar.

5.2.9 Dwelms in/en die dialoog

Die maniere waarop die karakters na dwelms verwys in hierdie drama dui daarop dat dit nie onbekende terrein vir hulle is nie. Terme wat oor die algemeen gebruik word om na marijuana te verwys, soos byvoorbeeld “boom” (2011: 9), “zol” (2011: 31) en “joint” (2011: 31) is algemeen in die karakters se spreektaal. Verder word dwelmterminologie op interessante wyses gebruik om ook ander polisemiese betekenisonderskeidings aan te dui, asook om politiese opmerkings te nuanseer.

Die eerste belangrike term wat gereeld in hierdie teks gebruik word en verband hou met dwelms, is “boom”. In die openingstoneel haal Dirk ’n lied van Bernoldus Niemand op ’n spottende wyse aan: “Troep, sien jy daai boom!? Bring hom hier ... Ek wil hom rook!” (2011: 9). Dwelms word op hierdie manier verbind met die weermag. Die feit dat Dirk gebruik maak van woorde uit ’n weermagsregister, ondersteun die feit dat hy eintlik sy tyd op die grens geniet het (2011: 7). Omdat hy ’n dwelmkonnotasie aan hierdie frase heg, is die opmerking egter nie so ernstig nie en kan dit as ironies of humoristies gesien word.

Die metafoor van bome word verder uitgebrei in hierdie toneel en soms word dit weer met dwelms verbind: Dirk noem dat die bome hulle dophou (2011: 11) en Lise sê “Pasop virrie boomtoppe!” (2011: 11), wat Hein as ’n verwysing na die veiligheidspolisie interpreteer. Dirk stel hom dan gerus: “Toemaar, ek sal hulle rook!” (2011: 11) en weer word die atmosfeer verlig, omdat dagga as ’n alternatiewe opsie voorgestel word. In die TANS verwys Lise weer na bome. Sy noem dat die buurt waarin hulle woon te min bome het en sê ook later: “Ons oorlewing hang van bome af” (15). Alhoewel die laasgenoemde twee opmerkings nie noodwendig na dwelms verwys nie, is dit interessant dat sy weer na hierdie metafoor terugkeer. Lise is ook desperaat om meer weerloos te word onder die invloed van dwelms, wat aansluit by hierdie twee aanhalings. Die term “boom” moet in hierdie teks dus in verband met dwelms oorweeg word.

Nog ’n term wat gereeld in verband met dwelms gebruik word, is “trekkie”. Die minister van samewerkende regering en tradisionele sake, Nkosazana Dlamini-Zuma (Pitjeng, 2020) se kommer oor die verspreiding van Covid-19 deur middel van tabak en dagga (“when people zol, they put saliva on the paper”) dui op die feit dat dagga, veral in die vorm van ’n joint of ’n “zol” dikwels in sosiale kringe gedeel word. Daar is ook talle voorbeelde in die populêre kultuur wat hierdie stelling ondersteun, soos byvoorbeeld die reggae-groep Mighty Diamonds se “Pass the Kouchie” (1981). In een toneel, TOE 3, voer Lise en Hein ’n gesprek oor hul

politiese sienings (2011: 47- 49). Dirk het 'n joint gerol wat met die res van die groep gedeel word (2011: 45). In plaas van reageer op hul opmerkings rakende neo-Marxisme, vermy Anja die onderwerp deur óf aan te dring op 'n “trekkie”, óf “trekkies” vir die ander karakters aan te bied (2011: 48). Wanneer Dirk vir Hein daarvan beskuldig dat hy inligting aan die KGB gee, bied Hein net 'n “trekkie” aan sonder om hom te antwoord (2011: 47). Die feit dat die woord in verkleiningsvorm in sosiale kringe gebruik word, veroorsaak dat dit onskuldiger voorkom, wat moontlik bydra tot groepsdruk en/of die vermyding van belangrike gesprekke.

Die laaste belangrike woord wat in terme van dwelms gebruik word, is “trip”. Alhoewel hierdie term direk met dwelms verbind kan word, verrig dit ook ander funksies in die teks se dialoog. Johnny vertel byvoorbeeld vir Lise dat Hein vir ure “op daai trip gaan” (2011: 34) wanneer hy verwys na Hein se lang gesprekke oor die weermag. Aangesien 'n trip, veral 'n trip onder die invloed van psigedeliese middels soos LSD, die gebruiker se sin van tyd beïnvloed en dikwels langer voel as wat dit is (sien weer afdeling 3.7), dra hierdie woordkeuse by tot die feit dat Hein se uitgesproke kritiek oor die weermag vir die ander karakters langdradig kan voel.

In die TANS word hierdie term ook gebruik: wanneer Anja verwys na ander mense wat die Voëlvry-beweging ondersteun het, beskuldig sy hulle daarvan dat hulle nie om die regte redes by die beweging aangesluit het nie: “Hulle was daar vir die ego trip, 'n high en 'n los naai¹⁰” (58). In hierdie geval kan “ego trip” as 'n selfsugtige motivering geïnterpreteer word, wat aansluit by die vraag of die beweging werklik 'n sosio-politiese impak gehad het. Anja vertel ook van 'n petisie teen omheinde behuising wat sy laat vaar het. Wanneer Lise verdere vrae vra, sê sy “Ek het geweet jy gaan my op 'n guilt trip sit” (40). Hierdie term moet dus as iets wat nie werklik is nie, maar wel realisties voel, gesien word.

Met dwelms in die agtergrond, gebruik die karakters terme wat met dwelmgebruik verband hou in ander kontekste. Anja verwys byvoorbeeld ook na die einde van Apartheid (en die einde van hul rewolusie) as 'n “moerse come down” (2011: 59). Verder is daar ook tonele waar die karakters lirieke oproep in die hede en die ander uitdaag om die titels van die liedjies te herken (2011: 55 -60). Sekere lirieke, soos byvoorbeeld die lirieke van Kerkorrel se “Almal moet gerook raak”, dui ook op dwelmgebruik en dien as 'n tipe slagspreuk vir die rewolusie. Die algemene dwelmtematiek word versterk deur realistiese verwysings na

¹⁰ Vergelyk met Kamfer se gedig “Kwagga” in afdeling 4.2.19.

dwelms in die dialoog en wanneer dit in 'n ander konteks gebruik word, word meer interpretasiemoontlikhede geopenbaar.

5.2.10 Film

Die teks is in 2017 verwerk vir die groot skerm, met Christiaan Olwagen as die regisseur. Hierdie film het die Daleen Bekker-prys ontvang (Zietsman, 2017). Wat dwelms betref, stem die film hoofsaaklik ooreen met die teks. Een uitsondering is dat Hein in die TANS 'n ongeïdentifiseerde wit stof in die badkamer snuif, sonder dat die teks enige verwysing na hierdie middel maak (*Johnny is nie dood nie*, 2017). Nog 'n uitsondering is dat die karakters in plaas van “trekkie” (sien weer afdeling 5.2.9) die woord “happie” gebruik. “Happie” is weer in verkleiningsvorm en herinner aan die oorspronklike titel van die teks, *Eet Alles*. Nog 'n interessante toevoeging tot die teks is die partytjietoneel, wat bestaan uit 'n enkele skoot van 16 minute (*Johnny is nie dood nie*, 2017). Die skoot volg Lise, waar sy verskillende middels by die partytjie probeer. Daar is verskillende verwysings na *Alice in Wonderland* in hierdie toneel: Warrington (2016) beskryf die toneel soos volg: “Dit voel asof jy dit droom. Regisseur Christiaan Olwagen het gesê hy wou dit laat voel soos 'n motorongeluk waarvoor jy nie kan ophou kyk nie”. In my opinie is die vervaardiging van hierdie toneel uitstekend, aangesien die *Alice's Adventures in Wonderland*-verwysings (1865) direk met die dwelms ter sprake verband hou.

5.2.11 Intertekstualiteit/ vergelykbare tekste

Daar is 'n aantal ander tekste in Hoofstuk 4 wat vermeld word by die tematiek van hierdie teks. Die beste voorbeeld is die tekste van Koos Kombuis, na wie die karakters in *Johnny is nie dood nie* (2011) ook verwys. In Hoofstuk 4 is Kombuis se betrokkenheid by die Voëlvry-beweging, sowel as by dwelms tot 'n mindere mate in *Seks & drugs & boeremusiek* (2000), asook deeglik in *Die tyd van die kombi's* (2009) bespreek. Abbie Hoffman, 'n belangrike figuur uit die 1960's hippie teenkulturbeweging, word in die TOE aangehaal, maar in die TANS het die karakters van sy invloed vergeet. Laastens haal Hein vir Jim Morrison, die hoofanger van die groep, The Doors, aan. Soos genoem in afdeling 3.6, is hierdie groep se naam afkomstig van die teks *The Doors of Perception*, deur Aldous Huxley, wat dwelms as hooftema bevat. Omdat die tekste en figure waarna die karakters in die teks verwys met

dwelms geassosieer kan word, word die skakel met en tematiek van dwelms in *Johnny is nie dood nie* (2011) ook versterk.

5.2.12 Funksie van dwelms

Die voorkoms van dwelms in hierdie teks dra by tot verskillende elemente daarvan en dra uiteindelik by tot die geloofwaardigheid en algehele sukses van die teks. Dwelms se bydrae tot die strukturelemente, hooftemas en karakterisering sal in hierdie afdeling bespreek word.

Wat die struktuur van die teks betref, lewer dwelms 'n bydrae tot die versmelting van die TOE en die TANS. Soos bespreek in afdeling 3.7 het psigedeliese dwelms 'n effek op die gebruiker se begrip van tyd. Wanneer Hein byvoorbeeld LSD gebruik, ervaar hy terugflitse van sy tyd op die grens asof hy self weer daar is. Die feit dat die karakters weer dwelms gebruik in die TANS, ten spyte van die feit dat dit eintlik nie meer 'n daaglikse deel van hul lewens is nie, dra ook by tot die feit dat hulle herinner word aan hulle studentedae as rebelle. Laastens is die tonele waar die TOE en TANS versmelt realisties as gevolg van die gebruik van dwelms, omdat dwelms hulle ervaring, sowel as hulle geheue, beïnvloed. Die voorkoms van dwelms is dus suksesvol aangewend om die struktuur van die teks te ondersteun.

Dwelms dra ook by tot die hooftemas van hierdie teks. Eerstens dra dit by tot die idee van bevryding en “vlieg”, aangesien die sosiale norme van die tyd nie eksperimentering met dwelms toelaat nie. Die gebruik van dwelms is dus een van die maniere waarop die karakters teen oorheersende sisteme rebelleer. Dit is ook in ooreenstemming met die gees van die tyd, aangesien dwelmgebruik 'n tipiese kenmerk van 'n politiese rewolusie is. Johnny word byvoorbeeld met The Beatles vergelyk (2011: 45), wat in afdeling 3.6.1 bespreek is as belangrike invloede op die 1960's se hippie-teenkultuur. In ooreenstemming met afdeling 3.6.1, het The Beatles ook oor dwelms gesing en later oor hul ervarings daarmee gepraat. Die karakters en handeling moet gesien word as fiksioneel, maar die gebruik van dwelms vernou ook die gaping tussen feit en fiksie, juis omdat agente van die Voëlvry-beweging openlik oor hul ervarings en eksperimente gesing en gepraat het.

Dwelms kan gesien word as 'n middel om meer inligting oor karakters na vore te bring, veral wanneer 'n mens hulle gedrag onder die invloed van dwelms bestudeer. In die TANS gebruik die karakters al hoe meer alkohol en ander middels deur die loop van die aand, wat moontlik 'n teken is van hulle begeerte om nie die dood van hul vriend in die oë te kyk nie. Dwelms

speel hier dus weer die rol van 'n middel tot ontvlugting van realiteit. Elke karakter se verhouding met dwelms verbreed ook die leser se perspektief van daardie karakter: Dirk gebruik aanvanklik dwelms om geld te maak, Lise wil dwelms gebruik om uit haar omstandighede te ontsnap en Anja erken dat alkohol haar laat huil. Die karakters se dwelmgebruik laat dus die leser en/of toeskouer toe om 'n groter perspektief op hul ervarings en ideale te verkry.

5.2.13 Slot

Ten slotte lewer dwelms 'n belangrike bydrae tot die sukses van hierdie drama. Die karakters se gebruik van dwelms ondersteun die tydsverloop en struktuurelemente van die teks. Verder kan dwelms gesien word as simbolies van 'n teenkultuur-beweging en daarom is die gebruik daarvan geloofwaardig. Laastens kan die karakters se gebruik van dwelms bydra tot die karakterisering in hierdie teks en ook 'n beter beeld van die tydsgees aan die leser verskaf.

5.3 Amy Jephtha – *Kristalvlakte*

“Though rich of this earth find no difficulty in creating misery, they can’t bear to see it.” – Bertolt Brecht
“They are people before they touch drugs.” – Daryne Joshua¹¹

5.3.1 Inleiding

Amy Jephtha se 2016 teks, *Kristalvlakte*, verplaas Bertolt Brecht se klassieke dramateks, *Mutter Courage und ihre Kinder* (1939), na die hedendaagse Kaapse Vlakte. Hierdie teks is die produk van die Suidoosterfees-teksontwikkelingsprogram, wat onder leiding van Tertius Kapp geskryf is. Die gebruik van Kaaps dra by daartoe dat hierdie verwerking gesetel is in ’n Suid-Afrikaanse realiteit. Die eerste uitvoering van hierdie produksie was op 29 April 2016 in Kaapstad. Metamfetamien en Mandrax, wat ’n groot sosiale rol speel in die Kaapse Vlakte, se invloed kom deurlopend in hierdie dramaverwerking voor, soos die titel reeds voorstel. *Kristalvlakte* word verder bespreek aan die hand van die epiese teater, sowel as dwelms.

Alhoewel daar geen dwelms op die verhoog gebruik word nie, staan dwelms sentraal in hierdie drama. Nog ’n tema wat voorkom is dié van oorlogvoering, wat direk verband met die gebruik van tik en Mandrax op die Kaapse Vlakte hou. Die titel is die eerste verwysing wat die teks as geheel aan dwelms verbind. Eerstens word tik met die teks verbind, omdat die woord “kristal” afgelei is van “crystal meth”. Kyk na afdeling 3.3 oor die voorkoms van hierdie dwelmmiddel in hierdie deel van Suid-Afrika. Tweedens is “vlakte” ’n aanduiding dat die teks handel om die Kaapse Vlakte, en sodoende word dwelms ook tot ’n spesifieke ruimte verbind. Die omslag beeld ’n vrou se gesig uit, heel waarskynlik dié van Priscilla, saam met ’n gebreekte gloeilamp waaruit rookdampe kom. Hierdie gloeilamp is ook ’n verwysing na dwelms, omdat tik dikwels in ou gloeilampe verhit word, met die doel om die dampe te kan inasem (sien afdeling 3.5).

Hierdie afdeling sal *Kristalvlakte* aan die hand van die teorie in Hoofstuk 2 bespreek en ten opsigte van dwelms analiseer.

5.3.2 Oorsig

Die hoofkarakter en moederfiguur in *Kristalvlakte* is Priscilla. Sy maak haar bestaan met haar “karretjie” en verkoop dikwels gesteelde goedere. Haar drie kinders, Ephraim, Kaaskop en Trien, reis saam met haar. Volgens die karakteraanwysings is haar “moederlike kwaliteite

¹¹ Regisseur van *Ellen: The Ellen Pakkies story* (2018). ’n Verwysing na tik.

versteur deur haar genadelose ambisie” (Jephta, 2016: 10). Alhoewel sy deurlopend sê dat haar kinders haar grootste belang is, stem haar optrede nie altyd ooreen met haar woorde nie. Voorbeelde van Priscilla se bevraagtekenbare motiewe is tonele waar sy vir Trien alleen los op ’n straathoek (68) of eers wou onderhandel vir Kaaskop se lewe (p. 53).

Mutter Courage und ihre Kinder (Mother Courage and her children) is geskryf kort voor die aanvang van die Tweede Wêreldoorlog. Brecht was oortuig daarvan dat toeskouers se aktiewe betrokkenheid by teaterproduksies hulle verhoed om krities te wees oor die samelewing. Hierdie siening sluit aan by die Marxistiese literatuursosiologie, wat aandrang daarop dat die literatuur gebruik moet word om ’n samelewing te beoordeel. *Mutter Courage und ihre Kinder* kan gesien word as ’n waarskuwing teen fascisme en die gevare wat oorlog inhou.

Brecht het die “Verfremdungseffek” (vervreemdingseffek) voorgestel, wat behels dat toeskouers deurlopend bewus gemaak (of herinner) moet word van/aan die feit dat hulle ’n opvoering kyk (Ambrose, 2015: 2). Die werklikheid en die literatuur word dus doelbewus van mekaar geskei, omdat dit toeskouers in staat sal stel om meer te fokus op die manier waarop die literatuur die werklikheid weerspieël. Brecht maak byvoorbeeld gebruik van ’n klomp korter tonele, stelveranderinge wat nie weggesteek word vir die gehoor nie en musiek wat nie by die tonele pas nie. Jephta se verwerking dui ook op ’n epiiese styl. Die drama bestaan uit nege tonele, dikwels met groot tydspronge tussen tonele. Soos Brecht, maak Jephta ook gebruik van musiek en spesifiseer sy dat die musiek “misplaas” moet voel in die konteks van gebeure op die verhoog (Jephta, 2016: 12). Omdat die Kaapse Vlakte nie noodwendig ’n bekende terrein vir alle Suid-Afrikaners is nie, dra die ruimte ook by tot vervreemding.

Verder is dit belangrik om in gedagte te hou dat *Mutter Courage und ihre Kinder* (1939) ’n oorlogteks is. Alhoewel dit van toepassing is op die Tweede Wêreldoorlog, speel die verhaal af gedurende die Dertigjaaroorlog (1618 – 1648). Die hoofkarakter – ’n ma van drie kinders – besit ’n waentjie waarin sy produkte vervoer om te smous. Op hierdie manier probeer sy om haarself en haar kinders aan die lewe te hou tydens die oorlog. Sy verloor egter haar kinders een vir een, wat voorstel dat selfs diegene wat voordeel trek uit die oorlog ook daaronder ly.

5.3.3 Ruimte

In die geval van *Kristalvlakte* (2016) is die fokus van oorlog op die Kaapse Vlakte. Dit kan verwys na die gevaarlike bendelewe, ongelykheid, verwoesting en die hoë gebruiksyfers van metamfetamien in hierdie gedeelte van die land. Die drama is 'n goeie voorstelling van die hopelose omstandighede van die Vlakte. Dit is duidelik dat dwelms soos metamfetamien algemeen is in die omgewing waarin die karakters hulself bevind. In sommige tonele wat op straat afspeel, verwys karakters na 'n withuis (p. 85), smokkelhuis (p. 61) of distribution center (p. 72). Hierdie verspreidingspunte is dikwels nie ver van die ruimte waar die toneel afspeel nie. Sommige karakters, soos Dominee, is hoopvol dat die oorlog tot 'n einde sal kom. Hy glo dat hulle omstandighede 'n toets van hulle geloof is (p. 41) en dat dwelmgebruik en misdaad op 'n stadium tot 'n einde sal kom (p. 67). In kontras met Dominee is karakters soos Bambi, wat heeltemal opgevang word in desperaatheid. Wanneer Priscilla bevraagteken hoekom sy haar besittings vir dwelms verkoop, antwoord sy, “'n Pyp is warmer as 'n laken” (p. 72). Die omstandighede van die Kaapse Vlakte is dus 'n groot rede vir die hoë syfers van dwelmgebruik in daardie gebied.

5.3.4 Teorie

Kristalvlakte (2016) het 'n goeie respons van akademici ontvang. Die teks is in 2017 bekroon met die Eugène Marais-prys. Barnard-Naudé (2017) prys Jephta se suksesvolle verplasing van die oorspronklike teks en argumenteer selfs dat die teks “onvergelykbaar” met sy voorganger is. Verder kan die teks as suksesvol gesien word as gevolg van die vernuwende manier waarop dwelmsmokkelary en bendegegeweld aan die leser uitgebeeld word (Barnard-Naudé, 2017). Hauptfleisch (2016) noem dat die teks heeltemal buite 'n groter Suid-Afrikaanse sosio-politiese en ekonomiese konteks bestaan, maar dat sosiale klas binne die konteks van die teks tog aangedui word deur taalvariante. Hierdie stelling sluit aan by Marxistiese literatuursosiologie, wat verder in die volgende paragraaf bespreek word.

Volgens Marx vorm 'n ekonomiese struktuur die basis vir 'n samelewing. Dit beïnvloed ook 'n individu se karakter, tesame met alle aspekte van kultuur en sosiale struktuur (Goldstein, 1990: 7). In hierdie teks kan die invloed van die ekonomiese struktuur op alle ander sosiale strukture, sowel as op die karakters, gesien word. Die karakters bevind hulself in 'n gemeenskap wat deur bendes regeer word. Ook die ruimte word beïnvloed deur die bendes, aangesien elke bende 'n spesifieke gebied in die gemeenskap afgebaken het. Die bendes se

mag hou om hierdie rede verband met die ruimte waarin die teks afspeel, asook met die titel, wat na die ruimte verwys.

Soos reeds genoem in afdeling 3.5, is metamfetamien, of “tik” ’n stimulant wat die sentrale senuweestelsel affekteer en dikwels ’n toename in hartklop en bloeddruk tot gevolg het. Hierdie middel is algemeen bekombaar en baie gewild in die Kaapse Vlakte (Mbuka, 2014: 9). Tik word ten volle deur sintetiese materiale vervaardig, anders as ’n middel soos dagga, byvoorbeeld, wat afkomstig is van ’n plant. Die feit dat die dwelm inhibisies verlaag, die sintuie verskerp en aggressie aanstook, is een moontlike verduideliking vir die gewildheid van hierdie dwelms onder bendes in Suid-Afrika. Dit is hier ook belangrik om te noem dat die dwelmmiddel beelde van paranoia kan oproep en dat die direkte nagevolge van die gebruik daarvan kan lei tot ernstige depressie en angs (Bridges, 2000: 11). As gevolg van hierdie simptome, is die gebruiker geneig om die middel weer te gebruik, wat dit uiters verslawend maak.

Pinnock (2019) voer aan dat ongeveer 100 000 inwoners van die Wes-Kaap aan bendes behoort. Pinnock verduidelik dat bendes hoofsaaklik geld verdien deur die vervaardiging en smokkel van onwettige dwelms. Die ingryping van die regering en polisiedienste in hierdie ruimte is ook beperk (Fellingham *et al.*, 2012: 79). Omdat die ekonomiese struktuur volgens Marx (in Grenz, 2013: 62) die heersende struktuur van ’n samelewing is en alle ander strukture beïnvloed, moet die invloed van ’n swart mark in hierdie gemeenskap oorweeg word. Indien Marx se stelling waar is en die ekonomie van ’n samelewing ook die politieke en ideologiese sienings van die mense bepaal, watter uitwerking sal ’n (oorwegend) onwettige stelsel op ’n gemeenskap hê? Die feit dat die ruimte waarin die teks afspeel ’n onveilige ruimte gevul met bendegegeweld en -handeling is, het outomaties ’n uitwerking op karakters se morele waardes, spiritualiteit en houding teenoor dwelms.

Die bendes se mag lê hoofsaaklik in die feit dat hulle lede werf deur hulle te lok met dwelms (p. 61). Alhoewel die oorlog ’n negatiewe impak op Priscilla het, trek sy voordeel uit hierdie ekonomiese omstandighede. Sy weet goed dat geld die oorhand bo moraliteit het, soos gesien kan word wanneer sy sê: “Dissie oor beginselsie. Dis oor geldjies” (p. 56). Sy ontken ook nie dat sy mense skaamteloos uitbuit nie en beweer dat ’n mens die “lekkerste bargains” in tye van nood kry (p. 57). Op hierdie manier word dwelms gekoppel aan die ekonomiese stelsel wat heers oor hierdie gemeenskap. Hieruit ontstaan ’n belangrike dualiteit in die teks: dwelms is een manier waarop die karakters hul omstandighede kan ontsnap, maar middelgebruik is

ook een manier waarop die karakters vasgevang word in 'n sisteem. Dwelms, alhoewel onwettig, oefen dus 'n invloed op sosiale sisteme in hierdie teks uit.

5.3.5 Tematiek

Soos reeds genoem, is oorlog een van die hooftemas van hierdie teks. Brecht se oorspronklike teks was geskryf met die doel om mense teen die brutaliteit en nagevolge van oorlog te waarsku. Die effek van oorlog op die karakters kan deurlopend in hul desperaatheid gesien word. Verder moet die leser ook in ag neem dat die karakters hulself nie in 'n normale, stabiele omgewing bevind nie en dat hulle daarvolgens optree. Die moraliteit wat in normale omstandighede sou geld, is dus nie hier ter sprake nie.

In kontras met oorlog staan die tema van aanpasbaarheid en oorlewing, wat ook aansluit by die tematiek van die oorspronklike teks. Ten spyte van die heersende oorlog, kan die leser agterkom tot watter mate karakters by hul omstandighede kan aanpas. Priscilla, byvoorbeeld, pas by die oorlog aan deur goedere te verkoop en sodoende ekonomiese voordeel uit die oorlog te trek. Om hierdie rede is dit vir haar nie voordelig as die oorlog beëindig word nie, aangesien sy dan nie meer 'n bron van inkomste sal hê nie. Ander karakters pas ook noodgedwonge by die oorlog aan deur byvoorbeeld by bendes aan te sluit wat beskerming aan hul bied, of deur verhoudings met bendelede wat sekuriteit aan hulle bied. As gevolg van die omstandighede waarin die karakters hulself bevind, moet hulle maniere vind om aan te pas en te oorleef.

Die laaste belangrike tema wat ook ten opsigte van dwelms bespreek sal word, is dié van moederskap. Hierdie tema sluit ook aan by Brecht se oorspronklike teks en kan op 'n ironiese wyse geïnterpreteer word. Priscilla beweer dat haar kinders die belangrikste ding in haar lewe is en dat sy enigiets in haar vermoë sal doen om haar kinders veilig te hou. Ten spyte van hierdie stellings wat sy deurlopend maak, kry haar selfsug die oorhand en verloor sy een vir een haar kinders. Moederskap in hierdie teks moet dus in terme van oorlog gesien word, aangesien 'n moeder in soortgelyke omstandighede as Priscilla altyd beperk in haar besluite en moontlikhede sal wees. Ongeag hoe belangrik Priscilla se kinders vir haar is, is die besluite wat sy moet neem nie altyd eenvoudig nie en raak sy inherent 'n ma met twyfelagtige moraliteit.

Die bogenoemde drie hooftemas van *Kristalvlakte* (2016) hou direk en indirek met die voorkoms van dwelms in hierdie teks verband en sal in die opeenvolgende afdelings verder bespreek word.

5.3.6 Dialoog

In 'n dramateks is die dialoog van groot belang, aangesien die handeling hoofsaaklik daardeur uitgebeeld word. Dit is ook die primêre bron van toegang wat die leser of toeskouer tot die karakters het. In *Kristalvlakte* bestaan die dialoog uit 'n Afrikaanse dialek wat uniek is aan die ruimte waarin die teks afspeel. Verder word die dialoog ook deur die omstandighede beïnvloed, soos byvoorbeeld die onvermydelike druk wat die oorlog op karakters plaas en die manier wat hierdie druk weerspieël word in hulle woorde. Dwelms het ook 'n invloed op die teks se dialoog. Die manier waarop karakters na dwelms verwys, is 'n aanduiding dat dwelms algemeen is in hierdie ruimte, asook dat dwelms 'n kosbare item is. Die eerste term wat gebruik word om na dwelms te verwys is “gebruike” (p. 31). Hierdie term dui aan dat dwelms nie iets vreemd of skaars is nie, maar liewers iets wat algemeen gebruik word. Verder dra hierdie verwysing ook by tot die idee dat dwelms nuttig is – vir eie gebruik of vir die middel se ruilhandelwaarde.

Nog 'n aanduiding van die rol van dwelms in die gemeenskap wat in die dialoog beklemtoon word, is die feit dat al die karakters gemaklik is met die terminologie wat met dwelms gepaard gaan. Ephraim verwys byvoorbeeld na 'n “pakkie” en sonder enige verduideliking verstaan sy gespreksgenote dat hy na dwelms verwys (p. 32). Op dieselfde manier vertel Miela van die “boatjies” wat sy in haar jeug gerook het en daar is geen verwarring oor hierdie term nie (p. 37). Unieke terme vir dwelms vorm dus deel van die dialek wat in hierdie teks se dialoog gebruik word. Vir die karakters is hierdie terme bekend genoeg om te verstaan, terwyl die leser soms 'n voetnota nodig het (pp. 37, 31). Om hierdie rede is dit duidelik dat dwelms glad nie vreemd is in die oorlog waarna die teks verwys nie en die feit dat die leser of toeskouer van sekere terme in die dialoog uitgesluit word, kan gesien word as een manier waarop die unieke omstandighede van die karakters aangedui word.

5.3.7 Karakterisering

Dwelms kan ook 'n belangrike bydrae lewer tot die manier waarop die karakters verstaan word. Die geskiedenis en verhouding wat karakters met dwelms het, bied meer perspektief

oor hulle optrede en karakterisering. Die eerste voorbeeld van só 'n karakter is Miela. Sy vertel dat sy jonk was toe die skande haar gevind het en dat dagga reeds vanaf die ouderdom van ongeveer dertien 'n rol in haar lewe speel (p. 37). Omdat sy betrokke geraak het by mans terwyl sy nog so jonk was, het haar pa haar verwerp. Later, in die tweede toneel waarin ons kennis maak met Miela, het sy indirek deel geword van 'n lewe wat handel om bendes, omdat sy romanties betrokke geraak het by 'n bendelid (p. 76). Haar omstandighede het skynbaar verbeter, aangesien sy nou “duur lappe” dra (p. 76), maar volgens haar moet sy steeds met oop oë slaap, omdat sy konstant bekommerd is.

Omdat Miela vanaf 'n jong ouderdom ingesleep was by 'n leefstyl tipies aan die Kaapse Vlakte, kon sy nie opgelei word of op 'n ander manier uit haar omstandighede ontsnap nie. Alhoewel sy nie gelukkig is om betrokke te wees by bendes nie, kies sy hierdie uitweg as gevolg van die finansiële gemak wat dit vir haar bied. Dwelms was een faktor wat bygedra het tot die posisie waarin Miela haarself bevind. Omdat sy haarself beskryf as iemand met “skande”, is haar selfbeeld waarskynlik laag en sien sy haarself nie as iemand wat 'n beter toekoms as haar huidige lewe kan hê nie. Dwelms het dus 'n groot invloed op Miela se lewe gehad as kind. Later speel dwelms steeds 'n groot rol in haar lewe, aangesien haar rykdom afhanklik is van die verkoop van dwelms en ander onwettige middels.

Daar is baie redes waarom Priscilla as 'n ironiese karakter gesien moet word. Die fokus van hierdie analise is egter dwelms en daarom sal slegs die maniere waarop dwelms bydra tot Priscilla as 'n ironiese karakter, bespreek word. Vir Priscilla is dit uiters belangrik dat sy nie skuldig is aan onwettige of immorele dade nie. Sy hou byvoorbeeld vol dat haar hande moet skoon wees (p. 72) en beskryf haarself en haar familie as nederige “karretjiemense” (p. 47). Dit is ook vir haar belangrik dat haar kinders nie die pad van ongeregtheid moet stap nie (p. 45). Alhoewel Kaaskop betrokke is by die Americans, glo sy steeds dat hy onskuldig is. Sy sê vir Ephraim dat sy broer nie met “vuil wêke” besig is nie (p. 34) en later aan 'n bendelid dat Kaaskop nie bevlek moet word nie, omdat hy nog “skoon” is (p. 40). Dit is ironies dat sy tussen Ephraim en Kaaskop se moraliteit onderskei, aangesien beide haar seuns betrokke is by bendes. Later kontrasteer sy weer haar eie opinie oor Ephraim, wanneer sy die stelling maak dat sy hande “blinkschoon” is (p. 80).

Sy vra haar kliënte nie uit oor die oorsprong van die goedere wat hulle aan haar verkoop nie, omdat sy nie hulle gewete wil rondra nie (p. 63). Dit is ironies dat Priscilla trots is op die feit dat haar seuns hulle eie geld genereer, maar tog 'n streng afkeur in hulle “beroepe” het.

Verder is sy ook nie bereid om haar eie skuld teenoor haarself te erken nie en tog buit sy dwelmslawe uit vir goedere om te verkoop. “Goddank ôs wêk hie met ’n korrupte lot” (p. 56) is ’n aanhaling wat die stelling ondersteun dat Priscilla in onwettige en immorele omstandighede floreer. Sy gee voor dat sy gekant is teen dwelms, maar sonder die algemene handel van dwelms in haar omgewing sou sy nie ’n bestaan kon maak nie. Alhoewel sy soveel klem lê op die feit dat sy en haar familie “skoon” is, maak dit nie vir haar saak wie sy benadeel om uiteindelik geld te verdien nie. Priscilla kan gesien word as ’n ironiese karakter om verskeie redes en dwelms dra by tot hierdie karakterisering, omdat dit aandui dat haar morele waardes aangepas word volgens haar omstandighede en dat sy nie konsekwent is ten opsigte van haar sienings oor haar kinders se betrokkenheid by die smokkel van dwelms nie.

5.3.8 Rekwisiete

’n Belangrike objek in hierdie teks is Priscilla se karretjie waaruit sy smous. Hierdie karretjie vorm deel van haar karakter, omdat sy ’n hoë waarde daaraan heg en nie bereid is om die karretjie op te offer nie. Sy verduidelik dat die wins wat sy maak uit die verkoop van haar karretjie se goedere verantwoordelik is vir haar gesin se welstand. Haar goedere word aangekoop by “button-koppe” (p. 20), omdat sy weet hierdie mense is desperaat en sal maklik enigiets verkoop vir geld om dwelms te koop. “Buttons” is ’n term wat in die volksmond gebruik word om na Mandrax te verwys. Omdat ’n verslaafde nie normaal met geld omgaan nie en die volgende aankoop van dwelms hoër ag as enigiets anders in hul lewe, is die kans groot dat sy hulle uitbuit. Wanneer sy nie geld het nie, dink sy daaraan om haar karretjie te verkoop, maar besef dan dat sy nie sonder die karretjie ’n bestaan kan maak nie (p. 54). Sy waarsku ook: “assie karretjie vol bloed raak, vrek ôs ammal vannie honger” (p. 64). Op hierdie manier sluit die karretjie simbolies aan by haar as moederfiguur wat sorg, maar ook as iemand wat voordeel trek uit die oorlog.

5.3.9 Teksanalise

Toneel 1

In die eerste toneel word die bendes se gebiede reeds afgebaken: die toneelaanwysings dui aan dat dié toneel in die Mongrels se gebied afspeel. Wanneer Priscilla goedere aan twee bendeledes, Atcha en Doela, probeer verkoop, maak hulle dit duidelik dat hulle die smokkelary in hierdie gebied beheer (p. 18). Die goedere waarmee gesmokkel word, is heel

waarskynlik dwelmmiddels en ander goedere, soos wapens, alhoewel dit nie duidelik gestel word nie. Atcha en Doela probeer vir Ephraim, Priscilla se oudste seun, lok om aan te sluit by hulle bende. Ephraim is nie baie slim nie, maar wel sterk en daarom sal hy 'n aanwins vir die bende wees. Doela oortuig hom dan deur te sê, “Die bendeliewe is 'n all-you-can-eat-buffet” (p. 23). Dit is moontlik dat die “buffet” na geld en mag verwys, maar dwelms is heel waarskynlik ook deel van bendeledede se betaling. Hierdie vorm van betaling kan teruggelei word na die “dopstelsel” wat 'n belangrike invloed op arbeid in die Wes-Kaap gehad het. In die verlede het wynboere dikwels plaasarbeiders betaal met wyn (London, 1999: 1408), 'n stelsel wat nou verbode is. Tog is daar steeds praktyke, soos op die Kaapse Vlakte, waar werkers met middels betaal word. Omdat Priscilla se aandag afgelei word deur Atcha wat goedere by haar koop, slaag Doela daarin om Ephraim vir die Mongrels te werf.

Toneel 2

Toneel 2 speel af by 'n smokkelhuis langs die Mongrels se hoofkwartier. Weer kom dwelms nie direk voor nie, maar die feit dat die hele toneel in 'n smokkelhuis afspeel, bewys hoe 'n groot rol dwelms in hierdie gemeenskap speel. 'n “Smokkelhuis” is sinoniem met die koop en verkoop van dwelms, sowel as die gebruik daarvan. Priscilla probeer glase aan die kroegman verkoop en noem dan dat die glase “soe te sê kristal” is (p. 27). Die kroegman is skepties, aangesien hy weet dat dit nie regte kristalglase is nie. Kristal moet in hierdie konteks vanuit beide 'n letterlike en 'n simboliese oogpunt gesien word. Om glase of ander goedere van egte kristal te besit, is iets wat gekoppel word aan 'n hoë lewensstandaard. Kristal is breekbaar en verg fyn versorging en om hierdie rede is dit 'n item wat skaars is in 'n oorlog waar verwoesting heers. Indien 'n mens aan kristal se konnotasie met dwelms dink, is dit vreemd dat 'n dwelm wat goedkoop en algemeen beskikbaar is, verbind word aan so 'n waardevolle materiaal. Die kroegman se argument rig die fokus op die feit dat die karakters wat hulle in 'n desperate situasie bevind, waarde heg aan ander dinge as die finansiële waarde daarvan: “Wat is meer essential, in hierdie tye, as 'n liemte in jou kop?” (p. 29). Priscilla probeer mense uitbuit deur hulle te oortuig dat haar goedere van waarde is. Vir haar is dit nie belangrik of sy die waarheid vertel oor die goedere nie. Die goedere wat hoofsaaklik in hierdie ruimte voorkom – dwelms – is 'n ander tipe kristal.

Priscilla en die kroegman voer dan 'n debat oor haar besigheid. Die kroegman voer aan dat mense na sy kroeg toe kom om te vergeet en dat hulle nie omgee waaruit hulle drink nie (p. 28). Priscilla probeer hom oortuig dat die verkoop van haar goedere belangrik is, aangesien dit help om mense normaal te laat voel: “Tewyl skote daa' byte klap, het mense ham iets om

an vas te hou” (p. 28). Die kroegman se reaksie wat in die vorige paragraaf genoem is, is belangrik, omdat dit aansluit by die hopelose omstandighede en die manier waarop alle karakters probeer om van hierdie omstandighede te ontvlug (p. 29). Hierdie stelling maak dit duidelik dat alle karakters, selfs dié wat nie dwelms gebruik nie, ’n behoefte het om weggevoer te word van hulle omstandighede.

Ephraim, wat reeds twee jaar lank vir die Mongrels werk, daag ook op by die kroeg. Intussen het Ephraim ’n smokkelaar van “gebruike” geword (p. 31). ’n Voetnota dui aan dat “gebruike” na dwelms verwys. Ephraim probeer onderhandel met die leier van die Mongrels, die Generaal, om die prys van ’n “pakkie”. Die pakkie verwys heel moontlik na ’n pakkie tik of Mandrax. Priscilla se oudste seun is dus nou direk betrokke by die onwettige handel in dwelms.

Toneel 3

’n Nuwe karakter, Miela, word voorgestel in die derde toneel. Miela erken dat die skande haar vroeg “gevind” het – reeds op ’n jong ouderdom is sy blootgestel aan mans, seks en dwelms (p. 37). Sy het dagga gerook (“boatjies”) vandat sy dertien jaar oud is en nadat sy betrokke geraak het by dronk mans, het haar pa haar verwerp. Hierdie karakter verteenwoordig die hopelose lewe op die Kaapse Vlakte waaruit niemand kan ontsnap nie. Omdat sy van so ’n jong ouderdom betrokke was by mans en dwelms, is haar lewe nou van so ’n aard dat sy nie uit haar omstandighede kan kom nie.

Priscilla se jongste seun, Kaaskop, werk vir die Americans as ’n tesourier. Hy is dus verantwoordelik vir hierdie bende se “smokkelgeld” (p. 46). Alhoewel Priscilla reken dat hierdie seun “skoon” is, is nog een van haar kinders betrokke by die smokkel van dwelms. Dominee lig Priscilla in dat Ephraim in die skuld by die Mongrels is en stel voor dat Kaaskop van die Americans se geld vir hom leen. Op hierdie manier kan die een seun die ander red, maar dit sal ten koste van homself wees, aangesien die Americans vir Kaaskop sal doodmaak as hy hulle geld verloor (p. 40). Priscilla moedig vir Kaaskop aan om die geld weg te steek, aangesien die Mongrels hom sal doodmaak as hulle uitvind dat hy in beheer daarvan is. Intussen word sy ondervra deur die Mongrels, onder andere oor haar betrokkenheid by die smokkel van dwelms. Sy antwoord dan “Priscilla raak nie aan dwelms nie” (p. 47). Daar is geen bewyse dat sy enigsins met dwelms smokkel nie, maar tog trek sy voordeel uit die smokkel van dwelms en daarom moet hierdie stelling gesien word as ’n manier waarop Priscilla haarself beskerm.

Die Mongrels neem vir Kaaskop gevange en dreig om hom dood te maak as Priscilla nie geld betaal nie. Sy stuur vir Miela om te onderhandel met die Mongrels en dit raak duidelik dat sy suinig is: die Mongrels dring aan op R1000 losprys, maar Priscilla bied net R200 aan (p. 57). Miela bied aan om haar karretjie te koop, maar sy is nie bereid om afstand te doen van die karretjie nie. Volgens haar sal sy nie 'n bestaan kan maak sonder die karretjie nie (p. 54). Wanneer Priscilla voorgee dat sy nie vir Kaaskop ken nie, skiet die Mongrels hom (pp. 57 – 58). In hierdie toneel kan die leser sien dat Priscilla groter waarde heg aan haar karretjie as aan haar seun. Dit is ook nie moeilik vir Priscilla om te jok oor die feit dat dit haar seun is nie, wat die vraag of sy die waarheid praat oor die smokkel van dwelms na vore bring.

Toneel 4

Die vierde toneel speel af by 'n polisiestasie. Priscilla wil 'n saak maak, omdat daar na bewering goedere van haar karretjie gesteel is. Daar is ook 'n jong man wat graag aksie wil neem teen die ongeregtigheid wat plaasvind in sy gemeenskap. Hy is kwaad oor die mag van bendes en beskuldig hulle daarvan dat hulle kinders blootstel aan dwelms en is ook woedend oor die gebrek aan ingryping van die polisie: “Hulle stop ôs kinnars met crackpype in. En hulle wie ôs moet beskerm, sit wydsbien in kantore en sorg vi hulle eie” (p. 61). Priscilla se reaksie getuig van die hopeloosheid van hulle situasie. Sy vertel die man dat sy self ook kwaad is, maar dat dit niks help nie. Sy stel voor dat, indien die situasie in haar hande was, sy elke smokkelhuis sou afbrand en elke “merchant” sou skiet (p. 61). Hierdie stelling is ironies, aangesien Priscilla so beskermend teenoor haar kinders is en indien sy die mag gehad het om die bendes uit te wis, sy ook haar seuns sou moes doodmaak. Sy verlaat dan die polisiestasie en sê dat sy van plan verander het oor die saak wat sy wou maak. Dit is moontlik dat Priscilla besef dat die hele gemeenskap gegrond is op die mag van bendes, sowel as die smokkel van dwelms en dat dit nie so eenvoudig is om ander mense te beskuldig nie.

Toneel 5

In die vyfde toneel word die genadeloosheid van die oorlog, veral ten opsigte van jong, onskuldige kinders, beklemtoon. Die toneel speel af in 'n parkie, kort nadat bendegegeweld plaasgevind het. Dominee probeer Priscilla oortuig om 'n gewonde kind te help deur linne uit haar karretjie op te offer om die kind mee te verbind. Trien se sensitiwiteit kom ook na vore in hierdie toneel, veral wanneer sy 'n geraas maak en probeer om haar ma te slaan sodat sy die kind moet help (p. 64). Alhoewel Priscilla volhou dat sy nie skoon linne het nie, krap Dominee in haar karretjie, vind linne en verbind die kind (p. 64). Dit is egter te laat en die kind sterf in Trien se arms. Na aanleiding van hierdie toneel kan die afleiding gemaak word

dat Priscilla haarself van haar omstandighede skei deur haar empatie te weerhou. Sy voel byvoorbeeld dat haar linne gemors word en dat ander mense nie haar hulp verdien nie (pp. 64 – 65). Die belangrikste ding in Priscilla se lewe – haar karretjie – is nie net ’n simbool van haar eie oorlewing nie, maar ook van haar afgeslotenheid van haar gemeenskap.

Toneel 6

Toneel 6 werp nuwe lig op beide Priscilla en Dominee se sienings van die oorlog. Die toneel speel af op ’n straathoek, waar Priscilla en Trien ’n inventaris van die karretjie se voorraad opstel (p. 66). Uit die dialoog kan die leser aflei dat die Generaal gesterf het in die vorige dag se benedegeweld. Priscilla se verwysing na die Generaal se lewe bewys hoe onverskillig sy is oor enigiemand anders buiten haar eie en haar kinders se lewens, sowel as oor die gewig van die oorlog: “Nie ’n klein ou Generaaltjie innie middel van ’n klein kak oorloggie” (p. 66). Dominee stry met haar, omdat hy nie die omvang van die oorlog so onderskat nie. Alhoewel hy hoopvol is dat die oorlog tot ’n einde sal kom, is hy egter ook pessimisties oor die langverwagte vrede. Hy sê byvoorbeeld: “Eendag sal dit ophou, die misdaad, die dwelms. Dit kan tog nie vir ewig aangaan nie!” (p. 67), maar noem dan ook dat ’n mens leer om met die oorlog saam te leef, met klein oomblikke van vrede tussenin (p. 68). Let op hoe Dominee misdaad en dwelms direk met die oorlog verbind: hierdie aanhaling dui weer op die saamhang van hierdie probleme in hulle samelewing.

Priscilla, aan die ander kant, gebruik nie haar energie om opgewerk te raak oor die oorlog nie. Sy sien juis die “noodtoestand” as ’n geleentheid om meer besigheid te doen. Haar lighartige houding teenoor die gevare van die oorlog benadeel haar egter wanneer sy Trien stuur om alleen te loop om nuwe voorraad aan te koop. Trien word op die pad gewond en vir die eerste keer is Priscilla pessimisties teenoor die oorlog. Dit is amper asof sy vir die eerste keer besef hoe gevaarlik haar omgewing is wanneer haar eie dogter beseer word: “Dié plek kry vi ammal oppie ou end onner ...Fok dié oorlog en fok dié plek!” (p. 70).

Toneel 7

In die sewende toneel word nog ’n nuwe karakter, Bambi, voorgestel. Sy probeer linne aan Priscilla verkoop, maar Priscilla stel nie belang nie, aangesien tweedehandse beddegoed nie verkoop nie (p. 71). Dit is ironies, aangesien sy in toneel vier juis nie haar linne wou opgee om ’n kind se lewe te red nie. Priscilla beskuldig Bambi daarvan dat sy ’n dwelmslaaf is: “Jy sal liewes sonne laken slaap as om ’n dag te gat sonne jou stroep” (p. 72). Bambi se antwoord verklaar dan die rede vir hierdie gedrag en gee ’n aanduiding van die dwelmprobleem wat die hele gemeenskap raak. Sy antwoord: “’n Pyp is warmer as ’n laken” (p. 72), wat beteken dat

dit belangriker is om te ontsnap uit jou omstandighede as wat dit is om basiese middels vir 'n gemaklike lewe te hê. Verder kan 'n laken ook met intimiteit en sekuriteit verbind word, omdat 'n laken simbolies is van veiligheid in 'n verhouding. Met ander woorde, vir Bambi dra dwelms groter waarde as persoonlike verhoudings en sosiale veiligheid.

Toneel 7 kan ook as 'n wending in die drama gesien word, aangesien die sisteem vir die eerste keer ingryp by die oorlog. Dominee bring die boodskap dat die “boere”, met ander woorde die polisie, vir elf maande ondergrond gewerk het en die “smokkelry ge-infiltrate” het (p. 72). Die eerste opvallende reaksie op hierdie ingryping is Priscilla s'n: “Hulle gat my bankrot maak, die vullisse” (p. 73). Haar reaksie kan teruggetrek word tot by Brecht se oorspronklike idee dat die moederfiguur eintlik nie wil hê dat die oorlog moet eindig nie, aangesien sy finansiële voordeel trek uit die smokkel van dwelms en ander onwettige goedere. Indien die polisie die smokkelaars verwyder, kan Priscilla ook nie meer handel dryf soos in die verlede nie. Sy gaan selfs verder, deur te sê dat die “boere” maar kan hou by hulle “snotkouery” (p. 74). Soos in tonele 3 en 5, bevraagteken Dominee weer Priscilla se beginsels. Hy beskuldig haar daarvan dat sy “laster teen vrede” en vergelyk haar met 'n hiëna in 'n slagveld (p. 74). Sy volgende beskuldiging koppel Priscilla direk aan die smokkelary wat die basis van hulle sosiale, sowel as finansiële gemeenskap vorm: “Jy lek jou lippe vir elke verslaafde wat hierdie plek uitspoeg” (p. 75). Alhoewel Priscilla omgee oor haar eie en haar kinders se veiligheid, kan sy nie insien dat sy deel van hierdie gewelddadige stelsel vorm nie.

Dominee se beskuldigings is egter nie beperk tot Priscilla nie. Hy kritiseer ook die Kroegman, omdat hy nie baklei teen die oorlog nie, maar eerder drank verkoop aan mense (p. 75). Die Kroegman probeer dan vir Priscilla oortuig om saam met hom die Vlakte te verlaat en hulle iewers anders te gaan vestig. Die eerste aanduiding dat die Kroegman moontlik dwelms gebruik, is teenwoordig in Priscilla se opmerking oor hierdie uitnodiging aan Miela: “Hy't my amper omgepraat met sy pypdroeme” (p. 77). Die term, “pypdroeme”, is relevant wanneer die dwelms in die teks ondersoek word. Dit kan moontlik verwys na die feit dat die gebruik van dwelms, in hierdie geval tik of Mandrax, kan lei tot 'n wanpersepsie van realiteit. Die gebruiker kan dus onder die indruk wees dat so iets moontlik is, maar dit is slegs dwelms wat aanleiding gee tot hierdie idee – dit is nie 'n realistiese moontlikheid nie. Die term is ook ironies, aangesien dwelms juis mense daarvan weerhou om hulle drome uit te leef en hulle vasvang in hulle omstandighede.

Net nadat Priscilla die mark verlaat, daag Ephraim op om haar te soek. Omdat hy weggekruipt het toe die polisie opdaag, het sy generaal gesterf en nou moet Ephraim “staan” vir sy dood (pp. 77 – 78). Priscilla se raad aan haar kinders – “liewer ’n lafaard as ’n lyk” – kan, na aanleiding van hierdie toneel, gesien word as ironies, aangesien dit juis haar seun se lewens gekos het. Priscilla is naïef genoeg om te glo dat die polisie nie haar seun sal vang nie: sy glo steeds dat sy hande “blinkskoon” is en dat hy baie gewild is (p. 80). Ephraim se dood vorm nie deel van die toneel nie, maar ná ’n tydsprong in die toneel word sy begrafnis aangedui, deurdat ’n doodskis met sy naam oor die verhoog gesleep word (p. 82). Die oorlog het dus ’n tweede kind van Priscilla geëis, terwyl sy haar bekommer oor die verloop van haar besigheid en steeds geglo het dat haar kind onskuldig is.

Toneel 8

Drie dae nadat Ephraim begrawe is, met die aanvang van toneel 8, is Atcha en Doela op soek na Priscilla, wat die geld wat vermoedelik aan die Mongrels behoort, wegsteek. Die twee bendeleden dreig ’n man en vrou met gewere om uit te vind waar Priscilla skuil. Hulle verklap uiteindelik Priscilla se plan om die geld oorkant die “withuis” in ’n stukkie grond te begrawe (p. 85). Hierdie verwysing na ’n smokkelhuis maak dit duidelik dat die karakters bewus is van die dwelmshandel wat in hierdie huise plaasvind en dat dit nie vreemd is nie. Dwelms is so ’n belangrike deel van die gemeenskap se bestaan dat almal daardeur geraak word, ongeag of hulle self dwelms gebruik of nie. Trien sien die bendeleden en probeer ontsnap, maar toe hulle haar agtervolg, vind sy ’n pistool in die karretjie (p. 86). Sy skiet twee waarskuwingskote in die lug en Doela skiet haar in die maag. Priscilla se derde kind – die onskuldigste van die drie – sterf dus terwyl sy besig is om geld weg te steek.

Toneel 9

Die heel laaste toneel bevat geen dialoog nie. Priscilla vind Trien se lyk in die donker (p. 88). Die feit dat sy op haar knieë neerval en die lyk in haar arms wieg voordat sy dit op die karretjie laai, dui daarop dat sy haar optrede berou. Priscilla se strewe om meer geld te maak, het haar al haar kinders se lewens gekos. Brecht se oorspronklike teks is aangepas sodat toeskouers en lesers juis nie simpatie vir Priscilla moet ontwikkel nie, aangesien sy self verantwoordelik was vir haar lot (p. 5).

5.3.10 Funksie van dwelms

Anders as in Brecht se oorspronklike teks, *Mutter Courage und Ihre Kinder* (1939), wat waarsku teen 'n opkomende oorlog, waarsku hierdie teks nie teen 'n oorlog wat nog kom nie, maar vind die gebeure eerder plaas tydens 'n “oorlog” wat lank reeds bestaan. Die ruimte waarin die teks afspeel word hoofsaaklik beheer deur twee bendes, naamlik die Mongrels en die Americans. Die geweld en misdaad wat met die stryd tussen die twee bendes gepaard gaan, kan beskryf word as 'n oorlog, aangesien alle karakters, sowel as randfigure wat nie noodwendig in die teks voorkom nie, direk of indirek deur die aktiwiteit van die bendes geraak word. Die idee dat 'n oorlog in die Kaapse Vlakte voortduur, kan vergelyk word met Nathan Trantraal se derde bundel, *Oolog* (2020), waarin die omstandighede van 'n leefstyl op die Kaapse Vlakte vergelyk word met dié van 'n oorlog (sien afdeling 4.2.28).

Die karakters is deeglik bewus van die dreigende gevare van hul omgewing en hanteer dit elk op hul eie manier. Die moederfiguur van die oorspronklike Brechtiaanse drama word in *Kristalvlakte* as Priscilla voorgestel. Vir Priscilla is haar karretjie 'n middel tot oorlewing. Sy heg 'n hoë waarde aan die karretjie en voer aan dat sy vir haarself en haar kinders sorg deur die verkope van goedere uit die karretjie. Alhoewel sy kla oor haar omstandighede en soms selfs aksie daarteen wil neem, is sy nie hoopvol dat die situasie vinnig sal verander nie. Nie alle karakters deel Priscilla se siening oor die oorlog nie. Dominee, byvoorbeeld, sien die oorlog as 'n toets van sy geloof en aanvaar dat sterftes die wil van sy God is. Die skok en trauma wat die oorlog op die karakters uitoefen, kan gesien word in Trien se optrede wanneer sy 'n gewonde kind help (64) of haar broer se lyk sien (p. 57). Aan die ander kant toon Priscilla geen emosie wanneer sy haar kind se lyk sien nie en is sy nie bereid om haar linne op te offer om die gewonde kind te help nie (pp. 63 – 65). Die bogenoemde verwysings is slegs enkele voorbeelde om te illustreer dat alle karakters op hulle eie unieke manier op die oorlog reageer.

Kristalvlakte (2016) is, na aanleiding van die bogenoemde analise, 'n teks waarin dwelms 'n belangrike funksie verrig. In die eerste plek kan dwelms gesien word as 'n merker van die ruimte van die teks. In hierdie geval word spesifieke dwelms – hoofsaaklik tik, maar tot 'n mate ook Mandrax – verbind tot 'n spesifieke ruimte, die Kaapse Vlakte. Die titel is die eerste aanduiding dat dwelms belangrik is in hierdie teks: “kristal” verwys na tik en daarom word die ruimte vernoem na 'n Vlakte waar hierdie dwelm volop is. Die woord, “kristal”, het egter meer as een konnotasie. In hierdie teks moet kristal ook verstaan word as iets van waarde in 'n ruimte waar die meeste voorwerpe waardeloos is. Alhoewel daar geen egte kristal in hierdie

teks voorkom nie, het dwelms dieselfde waarde as ware kristal. In 'n oorlog is kristal nie volhoubaar nie. Wanneer Trien se gesig gewond raak, redeneer Priscilla dat sy nou veiliger is, aangesien dit beter is om lelik te wees en nie raakgesien te word nie (p. 70). Daarom heers die idee dat enigiets van waarde liewers weggesteek moet word om dit veilig te hou.

Op die Kaapse Vlakte neem dwelms die plek van iets waardevols, soos byvoorbeeld kristalglase, in. Die rede hiervoor is eenvoudig: dwelms bied karakters die kans om tydelik van hulle probleme te vergeet en uit hulle situasie te ontsnap. Die kroegman se woorde ondersteun die bogenoemde stelling: “Wat is meer essential, in hierie tye, as 'n liemte in jou kop?” (p. 29). Nog 'n karakter se woorde wat hierdie stelling goed beaam, is dié van Bambi: “'n Pyp is warmer as 'n laken” (p. 72). Vir die karakters in hierdie teks hou dwelms dus 'n belangrike waarde in – dit is die enigste middel wat hulle toelaat om hulle eie realiteit aan te pas en die pyn en trauma wat met die oorlog gepaard gaan, te onderdruk.

In 'n oorlog soos die een op die Kaapse Vlakte, waar onwettige handel gedurig plaasvind, speel dwelms ook 'n rol in die ekonomie van die samelewing. Dwelms word gebruik as 'n middel wat nuwe lede lok om by bendes aan te sluit. Die bendes word ook betaal met dwelms, wat dwelms die status van 'n tipe geldeenheid gee. Priscilla se hele besigheid is gegrond op die feit dat dwelms so volop in haar gemeenskap is, aangesien sy hierdie probleem in die samelewing uitbuit deur goedere teen goedkoop pryse by desperate mense aan te koop. Teen die einde van die teks is dit steeds nie seker of sy self ooit betrokke raak by die smous van dwelms nie, maar haar leuen oor die feit dat sy vuurwapens aanhou, maak van haar 'n onbetroubare karakter. Dit maak egter nie saak of sy self met dwelms smokkel nie, want haar reaksie op die polisie se ingryping maak dit duidelik dat sy nie ten gunste daarvan is dat die smokkelary of die oorlog tot 'n einde moet kom nie. Die voorkoms van dwelms in hierdie teks is dus baie belangrik vir die leser of toeskouer, omdat die stelsel waarin hierdie karakters leef nie maklik verstaanbaar is indien die rol van dwelms nie in ag geneem word nie.

5.3.11 Slot

Ten slotte is die voorkoms van dwelms een element wat 'n groot bydrae lewer tot die sukses van die teks. Eerstens dra dwelms by tot die leser of toeskouer se verstaan van die ruimte waarin die teks afspeel. Die voorkoms van dwelms is so algemeen in hierdie ruimte dat die teks ongeloofwaardig sou wees as daar geen verwysings daarna was nie. Verder is dwelms 'n

belangrike element van die ekonomiese stelsel wat heers op die Kaapse Vlakte en daarom oefen dit 'n invloed uit op die karakters. Hierdie invloed op die karakters kan gesien word in die dialoog, aangesien die karakters spesiale en dikwels unieke terme gebruik om na dwelms te verwys. Dwelms dra ook by tot die karakterisering van karakters soos Miela, Bambi en Priscilla. Laastens kan dwelms gesien word as een van die faktore in die teks wat spanning tussen die karakters verhoog.

Alhoewel daar nooit dwelms op die verhoog gebruik word nie, is dwelms soos metamfetamien sentraal in hierdie drama. Die direkte en indirekte gevolge daarvan kan gesien word in karakters se lewe, soos byvoorbeeld Ephraim wat opgevang raak in 'n bendelewe. Die dialoog lok sosiale kritiek uit en lewer ook direkte kommentaar op gebeure (soos byvoorbeeld Priscilla se voorstel om elke smokkelhuis af te brand – 61). In hierdie drama word 'n spieëlbeeld van die realiteit van die Kaapse Vlakte voorgestel en dwelms is 'n sentrale bydraer tot die handeling en tematiek van *Kristalvlakte*.

5.4. Nathan Trantraal - *Alles het niet kom wôd* (2017)

“Ek het altyd gedink dis odd vi my om for example na ’n meeting te gan met iemand soes Antjie Krog of Zapiro die oggend en dan kom ek die mirrag huis toe dan gan speel ek sokke mettie druggies innie pad; it was strange om inbetween twee werelde te exist.” – Nathan Trantraal

5.4.1 Inleiding

Trantraal se tweede bundel, *Alles het niet kom wôd*, is in 2017 gepubliseer. Hierdie bundel het ’n religieuse tema wat kerk, geloof, wedergeboorte en vergifnis betrek. Daar is ’n aantal Bybelse intertekste, soos byvoorbeeld verwysings na figure soos Thomas en Saggeus en na die doop. Die hoop wat deur godsdiens geskep word, word direk teenoor die teleurstelling van godsdiens in realiteit gestel. Die woord “niet” in die titel het ’n dubbele betekenis, aangesien dit kan dui op “nuut”, wat hoop aandui, maar ook op “niet” of niks, wat die spreker se wanhoop in godsdiens aandui.

Hierdie bundel is ook in ’n outobiografiese styl geskryf en praatpoësie is ’n styl wat deurlopend voorkom. Die subtema van dwelms en die invloed van dwelms op inwoners van die Kaapse Vlakte word in hierdie bundel voorgesit. Die voorkoms van dwelms – hoofsaaklik metamfetamien en Mandrax – word op interessante maniere met die hooftema in verband gebring. Dikwels word dwelms in ’n Bybelse konteks bespreek. Verder bevat hierdie bundel, soos *Chokers en survivors* (2011), ook ’n aantal karakters wat gekenmerk word deur hul dwelmgebruik.

Aangesien die ontleding van gedigte baie agtergrond benodig, word ’n aantal geselekteerde gedigte kortliks bespreek om die funksie van dwelms te kan herken en erken. Slegs twee gedigte sal meer in-diepte bespreek word.

5.4.2 Oorsig

In hierdie teks, soortgelyk aan Trantraal se ander tekste, word ’n Kaapse variant van Afrikaans gebruik. Op hierdie manier word die bundel dadelik verbind aan die ruimte wat reeds in sy eerste bundel voorgestel word.

Met eerste oogopslag is dit reeds duidelik dat die bundel verband hou met religieuse tematiek. Die omslag is ’n uitbeelding van die standbeeld van die heilige Teresa van Avila in die kapel, Santa Maria della Vittoria in Rome, deur Gian Lorenzo Bernini (Pieterse, 2017: 192). Volgens Viljoen (2017) het Teresa, ’n heilige wat in die sestiende eeu geleef het, in haar

dagboek geskryf oor die engel met die spies, wat haar met God se teenwoordigheid en liefde gevul het. Hierdie teenwoordigheid en liefde het 'n dualistiese uitwerking op haar gehad, aangesien dit beide “verruklike pyn” en “ekstase” veroorsaak het. Die uitbeelding van Bernini se standbeeld wat in hierdie bundel gebruik word, is ontwerp deur die Trantraalbroers en Mike Cruywagen (Trantraal, 2017: 69).

Die titel verwys ook reeds na die belofte dat die wederkoms van God alles sal vernuwe. In hierdie konteks het die woord “niet” egter nog 'n betekenis, wat reeds in afdeling 5.4.1 genoem is. Die titel dui ook op die lied “Nuwe mens”, wat dikwels in 'n kerk gesing word wanneer iemand gedoop word. Daar is ook 'n verwysing na hierdie lied in die eerste gedig “Alles het niet kom wôd” (2017: 11 – 13). Titels met Bybelverwysings of verwysings na geloof en Christenskap sluit in “Saggias”, “Ezra”, “Rebekah”, “Pentecostal Righteousness”, “Babylon I”, “Jaloesiegieste”, “Jerusalem” en “Gebed zonder end”. Die algehele tema wat deur hierdie verwysings en beelde na vore gebring word, sal verder onder afdeling 5.4.3 bespreek word.

Kamfer (in Terblanche, 2020) verduidelik dat twee perspektiewe van Trantraal se werk ter sprake kom: “een wat flow uit 'n *literary education* en een uit 'n *pop-cultural education*.” Hierdie kontrasterende opvoedings is beide belangrik in hierdie bundel, aangesien 'n mengsel van literêre verwysings en intertekste gebruik word, maar ook verwysings na musiek, televisiereekse en ander populêre kultuur.

'n Goeie voorbeeld van hierdie tweeledige agtergrond van Trantraal is die twee motto's wat in die bundel voorkom. Die eerste hiervan is uit *Tales from Moominvalley* (1962), 'n kinderverhaal deur Tove Jansson en hou verband met die bogenoemde tema van vernuwing en afbreking (tot niet gaan). Die tweede motto is 'n aanhaling van Heinrich von Kleist, 'n Duitse digter uit die agtiende eeu. Volgens Viljoen (2017) is hierdie motto 'n verwysing na “die feit dat die mens onvermoeid soek om die pad terug na die paradys te vind ten spyte van die feit dat die hekke daarvan gesluit is”. Hierdie twee motto's is nie net genoegsame bewys van die gemengde onderrig en invloede wat op Trantraal se poësie inwerk nie, maar dra ook by tot die motief van nuut word en tot niet gaan in 'n religieuse konteks.

Soortgelyk aan Trantraal se debuutbundel, word 'n aantal karakters in hierdie bundel voorgestel. Hierdie karakters is verteenwoordigend van die gemeenskap waarbinne hulle voorkom. Iemand soos Clichay (in “Clichay”, bl. 46 – 47) verteenwoordig nie noodwendig

iemand spesifiek nie, maar moet eerder as 'n veralgemening van 'n inwoner van die Kaapse Vlakte gesien word.

5.4.3 Soortgelyke/vergelykende tekste

'n Aantal tekste uit die argief (Hoofstuk 4) dui aan dat daar 'n toename in tekste in hierdie variant van Afrikaans wat temas oor dwelms bevat, is. Voorbeelde van hierdie tekste sluit in Amy Jephta se *Kristalvlakte* (2016), asook *The Ellen Pakkies Story* (2018) en al Ronelda Kamfer se bundels (2008, 2011, 2016 en 2019). Verder kom Eldridge Jason se jeugverhaal, *Gerook* (2013) ook ter sprake. Alhoewel hierdie verhaal nie op die Kaapse Vlakte afspeel nie en dus nie gebruik maak van daardie spesifieke variant van Afrikaans nie, handel die teks oor soortgelyke temas en oor dieselfde dwelmtipe.

Dit is ook belangrik om in gedagte te hou dat Trantraal en sy vrou, Kamfer, deurlopend met mekaar in gesprek tree op 'n digterlike vlak. Uit Trantraal se ander twee bundels, sowel as Kamfer se bundels, is talle voorbeelde van gedigte waarin die sprekers verwys na mekaar of gedigte aan mekaar opdra. Hambidge (2017) ag hierdie digterlike gesprek in Afrikaans ten minste so belangrik soos dié tussen N.P. Van Wyk Louw en Sheila Cussons. In hierdie bundel is daar drie noemenswaardige verwysings na Kamfer. Die eerste hiervan is die gedig getiteld “Hoekie vir eensames” wat “(met Ronelda S. Kamfer)” geskryf is (pp. 20 – 21). Verder verwys die spreker in “Gebed zonder end” na sy Ronelda wat hulle dogter borsvoed en daarom nie alkohol drink nie (p. 58). Die woord “hammie” word ook gebruik in “Ezra” (p. 19), wat moontlik kan verwys na Kamfer se bundel, *Hammie*, wat in 2016 gepubliseer is.

5.4.4 Temas

Om die rol van dwelms in hierdie teks ten volle te ondersoek, is dit belangrik om eers te bepaal wat die belangrikste temas in hierdie bundel is. Vier hooftemas sal in hierdie afdeling bespreek word.

5.4.4.1 Dualiteit

Die belangrikste hooftema wat in hierdie teks ter sprake kom, is die dualiteit wat op verskillende vlakke bespreek, ondersoek en uitgebeeld word. Die belangrikste hiervan is die dualiteit wat in geloof raakgesien kan word. Twee kontrasterende aspekte van geloof word gedurig na die voorgrond gebring, naamlik die hoop en verwagtings wat geloof, meer

spesifiek Christendom, skep, teenoor die teleurstelling wat dikwels volg wanneer die realiteit ervaar word.

Verder word die dualiteit van wit en swart ook ondersoek. In hierdie geval verwys die twee kontrasterende kante dikwels na velkleur en rass spanning. Dit sluit aan by die religieuse tema, aangesien Christene aangemoedig word om die onregte van apartheid te vergewe, maar die omstandighede nog nie na wense vernuwe is nie.

Nog twee pole wat dualisties teenoor mekaar gestel word, is goed teenoor sleg. Die voorblad is die eerste aanduiding hiervan, aangesien Teresa van Avila uitgebeeld word in ligte kleure en die dood uitgebeeld word in swart.

Vernuwing word ook in hierdie bundel teenoor onveranderde omstandighede gestel. As gevolg van die beëindiging van apartheid, is sekere verwagtinge gestel rakende die lewensomstandighede van groepe wat gedurende apartheid onderdruk is. Die feit dat baie dinge steeds onveranderd bly, word deurlopend teenoor hierdie vernuwing gestel (Maas, 2018: 5).

5.4.4.2 Vergifnis

Soos reeds genoem in die voorafgaande afdeling, is vergifnis ook 'n tema wat aangeraak word in hierdie bundel. Die spreker se woede oor onregverdigheid, die omstandighede wat uit apartheid gevloei het en die perspektief van wit mense kom deurlopend na vore. Tog vereis Christenskap dat 'n mens moet vergewe. Trantraal verwys egter na die “gif in vergifnis” in die gedig “Fiction and estrangement” (p. 39). In 'n artikel oor versoening en vergifnis in post-apartheid Suid-Afrika noem Forster (2020: 51) dat die ideaal om vryheid te vind van die skuld van apartheid nie so maklik bekombaar is nie. Hy verduidelik dat swart Suid-Afrikaners se vergifnis kan lei na verdere onreg en 'n gebrek aan geregtigheid.

5.4.4.3 Beperkings van geloof

Alhoewel die vernuwing en vrede wat geloof bring duidelik gestel word in hierdie bundel, staan die spreker se siniese beskouing van geloof sentraal. Realiteit is hoofsaaklik die rede waarom die spreker nie die belofte van geloof kan aanvaar nie. Wanneer hy byvoorbeeld na sy doop verwys, wys hy eers die verwagting uit – 'n vrou word oorval deur geeste, mense sing in 'n koor oor die spreker se vernuwing en die ervaring word “onbeskryflik” genoem. Tog sluit die gedig af met 'n opmerking, as nagedagte, in kontras met die hoë verwagting van die doop:

“[maa] ek is sieke
ek het met minner dywels
deerie wate gegaan
as wat ek mee ytgekom et” (p. 13).

Nog ’n voorbeeld van die spreker se siniese blik oor die verrigtingskrag van geloof is teenwoordig in die gedig “moenie vi hulle sê ôs ga nie, annes wil hulle saamkom”. In hierdie gedig vertel die spreker van sy ervaring met die kerk. Die gedig verwys na “twee jongmanne en vie grootmanne” (p. 48) wat ’n nag op ’n berg spandeer met die doel om ’n vernuwende geestelike ervaring te skep. Volgens die spreker, sou ’n verbygaande persoon hulle die volgende dag raaksien en herken as “kinnes vannie Here”. Die laaste drie strofes is egter in groot kontras met die verwagtinge en vlak van entoesiasme: die spreker verduidelik wat met elkeen van die groeplede gebeur het (een het byvoorbeeld ’n alkoholis geword). Realiteit moet dus in hierdie teks gesien word as iets wat twyfel in geloof veroorsaak en die verwagting wat deur geloof geskep word, afbreek. Die omstandighede en ruimte van die spreker, asook die mense waarmee hy omring is, verhoed hulle dus om ten volle toegewyd tot geloof te wees.

5.4.4.4 Oorlog

Hierdie tema hou verband met die sosiale spanning en -probleme van die ruimte waarin die teks (hoofsaaklik) afspeel. Al Trantraal se bundels bevat hierdie tema tot ’n mindere of meerdere mate en, soos bespreek in afdeling 4.2.28, is dit die hooftema van Trantraal se nuutste bundel, *Oolog* (2020). Die idee van oorlog kan dui op twee verskillende moontlike aspekte van die samelewing waarin die spreker homself bevind. Aan die een kant kan dit verwys na die armoedige omstandighede en gebrek aan ingryping van owerhede in hierdie gedeeltes van die Kaap. Soos gesien in ander tekste, speel bendes ’n groot rol in hierdie samelewing. Daar is ook buitengewoon hoë misdaadsyfers en tienerswangerskappe in hierdie ruimte (Tembo, 2021). Tweedens kan “oorlog” dui op die probleme wat dwelms in hierdie ruimte veroorsaak. Omdat die spreker nie vergifnis as ’n opsie oorweeg nie en sy opinie baie duidelik stel, kan oorlog ook dui op sy aanslag tot vernuwing, wat ’n eerlike en direkte benadering tot ongeregthede in die verlede behels.

Die bogenoemde vier temas is belangrik in die analise van hierdie bundel. Dwelms hou verband met hierdie vier hooftemas en sal daarvolgens bespreek word.

5.4.5 Teorie

Marxistiese literatuursosiologie hou voor dat 'n teks nie van die sosio-politieke omstandighede van die tyd waarin dit geskep word, kan ontsnap nie (Bisschoff, 2013). Om hierdie rede is die geskiedenis van relevante dwelms, sowel as die sosio-politiese geskiedenis van die ruimte waarin hierdie teks afspeel, belangrik vir die interpretasie van die teks.

Die dwelm wat die meeste in hierdie teks voorkom, is tik. Die teorie wat onder die vorige analise bespreek is (in afdeling 5.3.4) is hier ook van toepassing. Die sintetiese aard, die effekte en die bekombaarheid van hierdie dwelm op die Kaapse Vlakte moet dus in hierdie analise ook deurlopend in gedagte gehou word.

Nog 'n dwelm wat in hierdie teks voorkom, is Mandrax. Metakaloon, die aktiewe bestanddeel in Mandrax, affekteer ook die sentrale senuweestelsel van die gebruiker. Hierdie bestanddeel is in 1951 vir die eerste keer gesintetiseer met die doel om slaapafwykings, insomnie of angs te behandel. Teen die 1970's was dit egter duidelik dat die middel 'n gewilde dwelm vir ontspanningsdoeleindes geword het (Chelin, 2021). Sedert die dwelm in 1971 verban is, figureer dit egter steeds in onwettige handel in Suid-Afrika. Volgens Walker (2009: 48) was Mandrax en dagga in die laat 1980's en die 1990's die gewildste onwettige dwelms in Suid-Afrika. Met die draai van die eeu, kon 'n toename in die gebruik van tik en heroïne gemerk word. Hierdie dwelmmiddel staan ook bekend as "buttons" en kom voor in klein, kleurvolle tablette. Alhoewel die tablette ingesluk kan word, word dit in Suid-Afrika dikwels fyngemaak, met dagga gemeng en deur 'n bottelnekpyp gerook (soortgelyk aan tik) (Chelin, 2021).

Soos bespreek in afdeling 5.3.4, behoort ongeveer 100 000 inwoners van die Wes-Kaap aan bendes (Pinnock, 2019). Bendes en bendegegeweld speel ook 'n noemenswaardige rol in hierdie teks en daarom is die invloed van bendes op 'n samelewing (soos bespreek in die bogenoemde afdeling) ook op hierdie analise van toepassing.

Verder is dit belangrik om op te let dat die omgewing en sosiale norme van 'n gemeenskap 'n groot rol speel in die algemene gebruik van dwelms in daardie gemeenskap. Walker (2009: 174) verduidelik dat dagga openlik op straat gerook word en dat kokaïne soms beskikbaar is by sosiale byeenkomste op die Kaapse Vlakte. As gevolg van die toegang wat mense (en veral kinders) tot dwelms het in hierdie gemeenskap, is hulle meer geneig om daarmee te eksperimenteer, wat in sommige gevalle kan lei tot afhanklikheid en verslawing.

5.4.6 Ruimte

Alhoewel die ruimte in hierdie teks nie so duidelik soos in *Chokers en survivors* met afdelings gemerk is nie, is daar leidrade wat aanleiding gee tot die afleiding dat dieselfde ruimte hier ter sprake is. Die spreker noem byvoorbeeld dat hy die enigste digter is wat van die Kaapstad Internasionale Lughawe huis toe stap, omdat niemand hom kom oplaai nie en hy nie ander vervoer kan bekostig nie. Bishop Lavis, wat in Trantraal se eerste bundel as die spreker se tuisdorp uitgewys is, is ongeveer 3km van die lughawe weg, wat hierdie opmerking dus realisties maak. Hierdie ruimte se sosiale probleme stem ooreen met die ruimtes van *Kristalvlakte* (2016), *Ellen: The Ellen Pakkies Story* (2018) en Kamfer se tekste.

Daar is ook 'n gedig wat handel oor die spreker se besoek aan Amsterdam, wat 'n aanduiding is van die vooruitgang wat hy beleef as gevolg van sy sukses as digter. Hy het dus 'n manier gevind om uit te breek uit sy omstandighede en ruimte. In hierdie gedig noem hy dat hy nie nou aan sy probleme by die huis dink nie, maar tog handel al die ander gedigte oor kwessies van die ruimte waarin hy grootgeword het.

5.4.7 Intertekstualiteit

Hierdie bundel is ryk aan intertekstuele verwysings. Soos reeds genoem in afdeling 5.4.2 maak Trantraal gebruik van 'n mengsel van hoë en lae kulturele verwysings. Daar is 'n aantal verwysings na musiek en lirieke, asook strokiesprente en kindertelevisiereekse. Voorbeelde hiervan sluit in *Alice in Wonderland* (1951), *Moomin* (1990) en *The Smurfs* (1981).

Die volgende afdelings bespreek enkele gedigte, soos deur die dwelmlens beskou.

5.4.8 Toepassing op gedigte

“Saggias”

Die eerste gedig wat relevant is tot die bespreking van hierdie teks onder 'n dwelmlens, is “Saggias”. Die karakter wat in hierdie gedig voorgestel word, Boy, word vergelyk met die Bybelse Saggeus, uit Lukas 19 (Bybel, 1983). Soos Saggeus, klim Boy ook in 'n boom, omdat hy sy ouma se begrafnis wil vermy. Alhoewel die kerkmense dit sien as sonde, weet hulle dat dit sinneloos is om Boy aan te spreek (Trantraal, 2017: 17). Boy rook dagga wat hy rol met blaaie uit die Bybel. Die rede wat hy hiervoor aanvoer, is dat dit help om Openbaring te verstaan as “jyrit lekkie lank in jou longe hou/ voor jyrit uitblaas”. In hierdie konteks dra dwelms by tot die perspektief wat mense van geloof het in 'n ghetto-omgewing. Aangesien

hulle daaglik 'n hopelose bestaan voer, kan geloof verligting bring, maar hierdie verligting is dikwels van korte duur. Soms is geloof ook heeltemal buite bereik vir hierdie karakters, soos Boy wat eerder die Bybelbladsy rook as om te probeer om dit te begryp. Omdat die verwagtinge wat godsdiens skep so ver van hul realiteit is, is dit makliker om dwelms as 'n uitweg te oorweeg. Dwelms neem dus die rol van 'n middel tot ontvlugting in en kan so in 'n teks aangewend word.

“Taliban”

In hierdie gedig word die leser voorgestel aan 'n karakter, Ban, wat huishoudelike trauma ervaar. Die spreker is nie seker wat sy regte naam is nie, maar verduidelik dat hy só genoem word, omdat hy altyd in die moeilikheid is. Sy pa vergeet gereeld van hom en het hom al van 'n bewegende bakkie laat afval. Die tweede strofe verskaf meer inligting oor die rol van Ban se ma, wat saam met hom woon, maar “hulle sienie mekaar nie” (2017: 18).

Een interessante aspek van Ban is dat hy reeds as vyfjarige toegelaat word om tussen die “buttonkoppe” in 'n sirkel te sit terwyl hulle “'n button roek” (2017: 18). Hierdie aspek van sy lewe kry 'n Bybelse konnotasie wanneer dit vergelyk word met 'n jong Jesus wat tussen die leraars van die tempel leef (Lukas 2:41-52). As gevolg van hierdie vergelyking moet Ban se status onder dwelmgebruikers gesien word as 'n kompliment – soos in die Bybelse verhaal waar die leraars verbaas was oor Jesus se insig (Lukas 2:47), is die “buttonkoppe” ook beïndruk met Ban. Walker (2009: 174) bewys dat ouderdom 'n groot rol speel in verslawing. Wanneer 'n twaalfjarige en 'n agtienjarige aan dwelms blootgestel word, het die twaalfjarige 'n groter kans om uiteindelik afhanklik van dwelms te word. Die vraag of Ban ooit 'n ander toekoms sou kon hê as dié van 'n dwelmslaaf, kom dan na vore.

Woorde soos “spoek” en “skarrel” kan dui op die paranoia wat iemand onder die invloed van Mandrax ervaar (vergelyk afdeling 5.4.5). Die moontlikheid dat Ban self later in sy lewe dwelms begin gebruik het, moet nie uitgeskakel word nie, omdat Ban juis van so 'n jong ouderdom direk aan dwelms blootgestel was. In die laaste strofe maak die spreker die stelling dat Ban skarrel soos 'n klein guerrilla “wie se eie mense beslyt het om oolog tien hom te maak”. Hierdie stelling sluit aan by die tema van 'n onophoudende oorlog wat op die Kaapse Vlakte plaasvind en die idee dat dwelms 'n groot rol in hierdie oorlog speel. Laastens kan die woord “oolog” aandui dat daar nooit regtig hoop was vir Ban om van hierdie leefstyl weg te breek nie.

“Babylon I”

Nog ’n gedig wat aandag onder die dwelmlens geniet, is “Babylon I”. Jeb word aan die leser voorgestel as ’n kennis van die spreker wat oor tyd sy aanslag tot spiritualiteit, asook sy leefstyl, drasties aangepas het. Die bydrae van verskillende dwelms tot hierdie aanpassing sal dus in hierdie afdeling bespreek word. Dit is egter eers belangrik om die maniere waarop die gedig aansluit by die oorkoepelende tema van geloof en spiritualiteit te ondersoek. Verder sal hierdie afdeling ook agtergrond oor die Rastafariër-beweging insluit, aangesien dit ’n invloed op die verstaan van Jeb se karakter het.

Een aspek van die gedig wat ’n belangrike rol speel in die interpretasie daarvan, is die feit dat die spreker gebruik maak van ’n Rastafariese dialek van Engels, naamlik “Iyaric”, ook bekend as “Dread Talk” (Pollard, 1982: 18). Aanvanklik word Jeb beskryf as iemand wat lyk “soese baldhead” en praat soese “I”. “Baldhead” verwys na ’n buitestaander – iemand wat Rastafariërs nie as ’n (ware) Rastafariër ag nie. Die woord “I” is ook relevant in hierdie dialek. Buiten vir die feit dat hierdie woord vir ander doeleindes as in Engels gebruik word (byvoorbeeld om na die self in akkusatiewe vorm te verwys), is daar ook ’n term “I and I” wat gebruik word om na die eenheid tussen God en alle mense te verwys. In hierdie konteks het die woord “I” ’n spirituele konnotasie. Verder is dit ook belangrik om op te let dat die gebruik van dagga in die Rastafariër-beweging gesien word as ’n geestelike tradisie. Dagga word dikwels gebruik vir geestelike seremonies of as ’n middel om meditasie te ondersteun. Volgens Waldstein (2020: 902) word dagga in hierdie kultuur as ’n heilige middel beskou, met die vermoë om die gebruiker nader aan Jah, die Iyaric woord vir God, te bring. Die taalgebruik en tradisionele sienings van dagga van die Rastafariër-kultuur moet dus in gedagte gehou word met die interpretasie van hierdie gedig.

Die interpretasie van die titel van hierdie gedig is ook relevant. Die Bybel bevat ’n aantal verwysings na die stad Babilon, alhoewel die teks soms ook na die stad van “Babel” verwys. Die eerste hiervan is in Genesis 10:10 en Genesis 11:1-9 (Bybel, 1983). Laasgenoemde is ’n uittreksel wat handel oor mense wat God wou uitdaag deur ’n toring tot in die hemel te bou. Die stad is gesetel in Sinar, wat later as Mesopotamië bekend gestaan het. Ander boeke in die Bybel met verwysings na hierdie stad sluit in Daniël, Jeremia en Openbaring. Openbaring 18:2-3 (Bybel, 1983) beskryf die val van Babilon die Grote, die “moeder van sedeloses” wat in die voorafgaande hoofstuk voorgestel is. Babilon het “die blyplek van bose geeste geword ... omdat al die nasies van die dwelmdrank van haar onsedelikheid gedrink het” (Openbaring 18:2). Alhoewel dwelms hier metafories gebruik word om die mens se swakheid vir vleeslike

verleiding voor te stel, is dit interessant om op te let dat dit, soos in die gedig, hier ook met die stad verbind word. In die Christendom word Babilon dikwels met aardse besittings en boosheid verbind, terwyl dieselfde stad in die Judaïsme die konnotasie van 'n onderdrukker het.

Soos reeds genoem in die inleiding van hierdie afdeling, word 'n transformasie in Jeb se lewe uitgebeeld in hierdie gedig. Alhoewel Jeb aanvanklik soos 'n Rastafariër opgetree het, het hy nie soos een gelyk nie. Jeb wou graag 'n “crisp banknote look”, wat hom met 'n hoër sosiale klas as dié van die spreker assosieer, handhaaf. Om hierdie rede het hy duur klere gedra en nie die tradisionele haarstyl van die Rastafariër-kultuur gehad nie. Die eerste twee reëls van die tweede strofe, “Al wat Jeb gedoenet wat irie was”, dui aan dat die spreker moontlik van die begin af in Jeb se opregtheid en lojaliteit teenoor sy spiritualiteit getwyfel het. Jeb het wel gereeld spesifieke spirituele opmerkings gemaak wanneer hy “'n vrag ‘erb’ gerook het. In hierdie opmerkings gebruik hy die terme “I and I” en “overstand” (nog 'n “Iyaric” woord) en verwys ook na Haile Selassie, die stigter van Rastafariër-geloof, die “tree of African knowledge” en “de coloniser”. Selassie word gesien as die wedergekome Jah, die Rastafariërwoord vir “God”. Jeb word verbind aan beide die Rastafariër-kultuur (deur middel van sy opmerkings en gebruik van dagga) sowel as aan die idee van Babilon. Dit is ironies, omdat Jeb self verwys na die probleem van kolonialisme, een konnotasie wat Babilon het, maar ook self baie waarde heg aan sy geld en aardse besittings, die ander konnotasie wat aan Babilon verbind word.

Die vierde strofe in hierdie gedig handel oor die invloed wat Jeb op ander kinders gehad het. Van die kinders het vir hom gelag, maar die spreker was verbaas om te sien dat Jeb 'n aantal kinders “convert [het] na regte ayas, nie soes hy nie”. Die woord “ayas” word op klankvlak verbind met “I”, wat Rastafariërs voorstel. Hierdie “ayas” was deur hulle Christen- en Moslemfamilies veroordeel, onder andere as gevolg van hulle gebruik van dagga. Die spreker is egter nie negatief teenoor hierdie kinders nie, aangesien hy hulle beskryf as “Ayas wattie Babylon wassie”. “Ayas”, soos “I”, het dus 'n positiewe konnotasie vir die spreker.

Die wending in Jeb se verhaal gebeur ná skool en sluit aan by die tema van nuutwording, omdat dit op die volgende manier gestel word: “toe wôd Jeb 'n tikkop”. Die agteruitgang in Jeb se finansies word ook beskryf en kan direk aan sy afhanklikheid van metamfetamien toegeskryf word. Hier word die metafoor van Babilon uitgebrei, omdat Jeb se woorde “Give

back for Mammon what belong to Mammon” aangehaal word. Hierdie woorde is in direkte kontras met sy woorde in die tweede strofe, waar hy kolonialisme en kapitalisme kritiseer.

Die laaste strofe beeld Jeb se desperaatheid en agteruitgang as gevolg van dwelmafhanglikheid nog beter uit. Hier vertel die spreker dat Jeb, wat eers duur klere gedra het om sy finansiële posisie te beklemtoon, nou probeer smous langs Shoprite. Hierdie desperaatheid sluit aan by ander bronne se beskrywing van verslawing aan tik, deurdat dit aandui dat Jeb so desperaat is vir nog van hierdie middel dat hy sy laaste besittings sal verkoop.

Dwelms verrig ’n belangrike funksie in hierdie gedig. Eerstens kan dit gesien word as ’n merker van die Rastafariër-kultuur en spirituele gebruike in hierdie kultuur. Die manier waarop die spreker Jeb beskryf, is egter ’n moontlike aanduiding dat hy nie Jeb se gebruik van dagga as ’n spirituele ritueel sien nie. Die woord, “baldhead”, is die eerste aanduiding dat Jeb nie as ’n ware Rastafariër geag word nie. Die feit dat aardse besittings van so ’n groot waarde vir Jeb is, word in ’n negatiewe lig gesien, aangesien dit hom verbind met die metafoor van Babilon en Mammon. Tweedens is dwelms belangrik in hierdie gedig, omdat Jeb ander kinders oortuig het om dieselfde leefstyl na te streef. Hierdie kinders is later uit hulle huise gegooi as gevolg van die feit dat hulle dagga rook en “dreads” het. Alhoewel die spreker hierdie kinders sien as “regte ayas”, is dit moontlik dat hierdie kinders aangetrek was tot die dwelmgebruik, eerder as tot die geestelike aspek van die Rastafariër-kultuur.

Laastens is die tipe dwelm wat ter sprake is uiters belangrik in hierdie gedig. ’n Duidelike kontras in Jeb se persoonlikheid en sienings kom na vore wanneer die twee tipes dwelms wat Jeb gebruik met mekaar vergelyk word. In die tweede strofe kan Jeb se woorde onder die invloed van dagga gesien word as ’n verwoording van sy ideale en geestelike oortuiging, ten spyte van die feit dat die spreker dit nie as opreg sien nie. In die laaste strofe is Jeb waarskynlik besig om onttrekkingsimptome te ervaar en daarom is hy uiters desperaat vir geld. In hierdie toestand is hy nie in staat om enige geestelike opmerkings te maak nie – sy grootste fokus is om weer tik in die hande te kry.

Hierdie gedig sluit aan by die oorkoepelende tema van die dualiteit tussen geloof en realiteit op die Kaapse Vlakte. Jeb is ’n voorbeeld van ’n karakter wat aanvanklik sy geestelike oortuigings uitgeleef het en selfs ander mense beïnvloed het. Dit is nie duidelik of sy intensies goed of sleg was nie, maar die feit dat hy ander kinders “convert” het, het nie noodwendig ’n goeie uitwerking op hulle lewens gehad nie. Die rede waarom Jeb opgehou het

om die Rastafariër-kultuur na te streef, is nie duidelik nie. Een moontlike verduideliking hiervoor is dat Jeb, soos baie ander karakters in hierdie teks, nie geloof in die omstandighede van die Kaapse Vlakte kon volhou nie. Sy gebruik van tik kan dus moontlik toegeskryf word aan sy drange om te ontsnap uit sy omstandighede.

Die spreker se siening van Jeb is kontrasterend wanneer die eerste en laaste reëls van die gedig vergelyk word. Jeb word aanvanklik beskryf as iemand wat lyk soos 'n "baldhead" en praat soos 'n "I". Later beskryf die spreker hom as iemand wat lyk soos 'n "I" en praat soos 'n "baldhead". Hierdie kontras hou direk verband met die dwelms.

"Die anne Liney"

Liney, in "Die anne Liney", is nog 'n karakter wat die teks in verband met dwelms bring. Die spreker is verbaas dat Liney hom en ander mense besteel en met 'n mes steek. Hy wys uit dat hy en Liney "in een klas" is, wat 'n tweeledige interpretasie uitlok: eerstens is Liney en die spreker klasmaats en tweedens verwys hierdie stelling na die feit dat hy en Liney in dieselfde sosiale klas is. Die sosiale klassisteem hou weer verband met die Marxitiese teorie van hierdie studie en die feit dat hierdie klasse deur 'n heersende ekonomiese struktuur bepaal word (Viljoen, 2013). Hierop reageer Liney dan: "'Ek issie nou daai Liney wat jy byrie skool kennie'" (2017: 32). Wanneer die spreker en Liney mekaar weer sien, is dit asof niks gebeur het nie. Liney se optrede kan 'n moontlike aanduiding van 'n persoonlikheidsversteuring wees, maar kan ook gesien word as 'n desperate oorlewingsmeganisme vir sy omstandighede. Later, wanneer die spreker aan Liney se broer vra hoekom hulle hierdie gedrag toelaat, verduidelik hy dat dit nie help om Liney te keer nie, want "As Liney ees begin stiek dan is hy nie dai Liney wat jy kennie" (2017: 33).

In die tweede strofe vertel die spreker dat Liney die gesteelde geld gebruik het om te begin smokkel. Hy verwys na hom as 'n "volle merchant", maar dui nie aan presies waarmee hy smokkel nie. Dit is wel duidelik dat Liney met dwelms smokkel en dat dit 'n tipe dwelm is wat gerook word: "Liney syp noggie/ en hy roekie die goed/ wat hy verkoepie/ maa Liney hou van dowwel" (2017: 32). Omdat die Kaapse Vlakte die ruimte van hierdie teks uitmaak en tik oor die algemeen gewild is in hierdie gebied, is dit relatief veilig om af te lei dat Liney met tik smokkel. Die spreker se woord "noggie" is 'n moontlike aanduiding dat hy nie hoopvol is dat Liney vir lank nie 'n dwelmgebruiker sal bly nie. Liney se groot ondergang lê egter in sy liefde vir dobbel.

Wanneer die funksie van dwelms in hierdie gedig oorweeg word, is dit egter nie so belangrik of Liney self dwelms gebruik of nie. Liney se dwelmhandel kan gesien word as 'n aanduiding van sy desperaatheid om te dobbel en die feit dat hy nie omgee of hy skade aan ander aanrig nie. Dobbel, anders as dwelmmiddels, is die uitlaatklep wat Liney verkies en indien hy nie kan dobbel nie, verander sy persoonlikheid en beseer hy mense deur hulle met 'n mes te steek.

“Boatjie”

Nog 'n gedig wat beslis relevant is tot die invalshoek waarmee hierdie studie benader word, is “Boatjie”. Die gedig handel oor die spreker se ervaring onder die invloed van dwelms, terwyl hy by sy vriend, Bryn, kuier. Alhoewel *Kristalvlakte* (2016: 37) “boatjie” in 'n voetnota definieer as 'n joint, is dit nie duidelik of dagga die dwelm is waarna hierdie teks verwys nie. Die spreker dui nooit direk aan watter dwelm gebruik word nie, maar 'n afleiding gebaseer op 'n aantal leidrade sal gemaak kan word. Omdat *Kristalvlakte* afspeel in 'n ander ruimte en tyd, is dit moontlik dat verskillende betekenisse van die woord aan dialekverskille toegeskryf kan word. Die gedig bevat 'n aantal intertekstuele verwysings, wat 'n invloed op die interpretasie van die temas, sowel as die rol van dwelms in die gedig het.

'n Aanhaling van *The Verve* se lied, “Grey Skies” word gebruik as deel van die parateks en verwys ook na dwelms: “In comes the rest of my life/ The road was hot/ We were so high we'd give NASA a fright” (2017: 44). *The Verve* (1995) is 'n Britse groep, wat as 'n psigedeliese rockgroep geklassifiseer word. Hierdie parateks dra ook by tot 'n ander beeld wat in die gedig geskep word, naamlik die beeld van 'n reis deur die hel. In die eerste reël is 'n verwysing na *Dante en Virgilius*, 'n skildery van William-Adolphe Bouguereau. Hierdie skildery is gebaseer op 'n Italiaanse gedig, “Divina Commedia” (1320), deur Dante Alighieri. Die eposiese gedig bestaan uit drie dele, naamlik “Inferno”, “Purgatorio” en “Paradiso”. Eersgenoemde deel handel oor twee karakters, Dante en Virgilius, op reis deur die hel.

Die spreker vergelyk homself met Dante, terwyl Virgilius Bryn voorstel. Verder word 'n verwysing na *Alice's Adventures in Wonderland* (1865) ook gemaak, wanneer die spreker twyfel in die bogenoemde vergelyking wat hy maak en dan vra “Of is ôs soes Alice ennie Cheshire Cat?” (2017: 44). Soos genoem in afdeling 3.6, het Carroll se teks talle verwysings na dwelms. Beide hierdie vergelykings plaas die spreker en Bryn in twee spesifieke rolle: Bryn stel die gids van 'n reis voor, soos Virgilius en Cheshire-kat. Hierdie karakters is simbolies van gidse wat nie noodwendig betroubaar is nie, maar dikwels slaag om ander te manipuleer. Die spreker, aan die ander kant, word voorgestel as 'n tipe Dante en Alice, 'n

naïewe karakter wat maklik manipuleer word. In die geval van hierdie gedig hou dwelms ook verband met die leier-volgeling beeld wat deur die twee intertekstuele verwysings geskep word. Bryn, die gids-figuur, neem leiding in die versorging van die spreker terwyl hy onder die invloed van dwelms is. Hy gee raad aan die spreker, soos byvoorbeeld wanneer hy die spreker aanraai om nie onder die invloed huis toe te stap nie (2017: 45). Dit is waarskynlik nie die spreker se eerste gebruik van dwelms nie, maar na aanleiding van hierdie gedig wil dit voorkom asof Bryn aansienlik meer ervaring hiermee het.

Daar is 'n aantal verwysings in hierdie gedig wat spesifiek verband hou met dwelmgebruik. In die eerste reël vertel die spreker dat hy en Bryn soos Dante en Virgilius “oppe trip” sit (2017: 44). Wat inligting oor die ruimte van hierdie gedig betref, weet die leser dat die twee karakters op 'n bank “inne donke plek tussen warm roek” sit (p. 44). Bryn se oë word beskryf as groot en groen, wat aansluit by die feit dat hy met die Cheshire-kat, wat besonder groot oë het, vergelyk word, maar ook 'n verwysing na vergrote pupille kan wees (vergelyk afdeling 3.6). Die spreker beskryf Bryn se gespreksvoering soos volg: “Hy lê daa en praat goed wattie vi my sin maakie” (2017: 44). Dit is moontlik dat Bryn bedwelm is en nie 'n sinvolle gesprek kan voer nie, maar dit is ook moontlik dat die spreker nie in staat is om sin te maak van sy woorde nie, omdat hy self ook bedwelm is. In die laaste strofe verduidelik die spreker dat hy sy baadjie “so hoog soes my Adam’s apple” optrek. Hy noem ook dat hy “bang is vi hoegtes”. Alhoewel hy nie direk na homself as “hoog” verwys nie, sluit hierdie twee gebruike van die woord(stam), “hoog”, aan by die feit dat die spreker onder die invloed is.

Alhoewel die tipe dwelm wat die karakters gebruik nooit gespesifiseer word nie, kan afleidings gemaak word rakende hierdie vraag. Die feit dat die karakters tussen warm rook sit, is die eerste leidraad dat dit 'n dwelmmiddel is wat gerook word. Die woord “hoog” kan seker gebruik word om die ervaring van enige dwelms te beskryf, maar hierdie term word dikwels gebruik om die gevoel van dagga en tik weer te gee. Die spreker se vrees vir die donker, veral wanneer hy huis toe stap, moet ook in ag geneem word. Hierdie vrees hou moontlik verband met die paranoia wat hy as gevolg van die dwelms ervaar, maar dit is belangrik om in gedagte te hou dat die gedig steeds op die Kaapse Vlakte afspeel en dat dit hier nie ongewoon is om bang te wees vir 'n staptog huis toe nie. In my opinie gebruik die karakters waarskynlik tik, gebaseer op die algemene toeganklikheid van tik in hierdie ruimte, die feit dat hulle tussen rook sit en die paranoia wat die spreker ervaar. Die leser kan egter net spekulasies op grond van die teks maak, aangesien die dwelmtipe nie duidelik gestel word nie.

Hierdie gedig bevat 'n aantal verwysings na die dood en die duiwel, wat 'n bydrae lewer tot die algehele tema van wanhoop in geloof. Soos reeds verduidelik, is Dante en Virgilius 'n verwysing na 'n reis deur die hel. Die spreker verwys ook in die eerste strofe na die “zip vanne duffel bag”, wat dui op die dood. In die laaste strofe word hierdie metafoor uitgebrei, wanneer die spreker na die ritssluiters van sy baadjie verwys. Daar is ook 'n verwysing na 'n PlayStation-speletjie, *Devil May Cry* (2001). Die spreker verduidelik dat dit 'n spel met “Dante en Virgil en demons” is. Nog 'n verwysing na die duiwel, of miskien na die hel, is die skilderye van Goya se nagmerries¹², waarskynlik “Saturn Devouring One of His children” (1819 en 1823). Wanneer die spreker huis toe stap, is hy bang dat hy sal doodgaan. Hy vertel dat die maan met hom praat en vir hom sê dat hy hom net “cool” moet hou sodat die grond hom nie insluk nie. Hierdie metafoor kan waarskynlik aan 'n hallusinasie toegeskryf word. In kontras met al hierdie verwysings na die dood, die duiwel en die hel, staan die woord “miracle”. Hierdie woord is nie in die konteks van iemand wat werklik in wonderwerke glo, gebruik nie, maar tog hou dit 'n positiewe konnotasie in. Op hierdie manier dra die gedig ook by tot die algehele tema van die dualiteit van geloof.

“Moenie vi hulle sê ôs gannie, annes wil hulle saamkom”

Alhoewel daar in hierdie gedig geen direkte verwysings na dwelms is nie, word sekere terme gebruik om die euforiese gevoel van geloof (en die hoop wat geloof bring) aan dwelmgebruik gelyk te stel. Die gedig handel oor twee jong mans en drie ouer mans wat 'n berg uitklim en vas met die doel om hulle geloof te versterk. Die volgende dag, nadat die groep weer iets geëet het, word hulle ervarings soos volg beskryf: “Die grootmanne hette bietjie jonger gevoel ennie jongmanne 'n bietjie wyser”. Hierdie gevoel word egter direk in kontras gestel met die laaste vyf strofes: “Die comedown was epic en brutal soese boek innie ou Testament” (2017: 49). Daarna word elke lid van die groep se lot met die leser gedeel. Nie een van die mense kon hierdie geloof volhou nie. Een het selfs 'n alkoholis geword. Die spreker verduidelik dat hy self sy eie verlossing “weggeredeneer” het (2017: 50).

Dit is interessant dat die woordkeuse om die verskil tussen die aanvanklike gevoel van hul versterkte geloof en die onvermydelike toekoms van die mense aan te dui, verband hou met dwelms. “Comedown” is 'n woord wat in verband met dwelms gebruik word. Dit funksioneer as 'n aanduider dat die “high” gevoel wat deur dwelms veroorsaak is, besig is om te verminder en uiteindelik te verdwyn. 'n “Comedown” kan dikwels negatiewe gevoelens tot

¹² Vergelyk met afdeling 4.2.24, waar *Die benederyk* (2010) geanaliseer word. Dit is interessant dat Goya se nagmerries by twee (dwelm)tekste uit die argief betrek word.

gevolg hê (Gage, 2020: 31). Een moontlike rede vir hierdie woordkeuse kan wees dat die spreker geloof in dieselfde lig as 'n "trip" sien: aanvanklik voel dit goed, maar daarna skop realiteit in en die gevoel verdwyn baie maklik.

"Lentegeur"

Die gedig, "Lentegeur", handel oor die spreker se broer wat in 'n rehabilitasiesentrum is as gevolg van dwelmgebruik (2017: 51). Die rehabilitasiesentrum is spesifiek 'n "Christian rehab" waar die "drugs yt jou yt" gebid word. Die spreker maak sy gevoelens teenoor sy broer duidelik, naamlik dat hy die gesin se lewens verwoes het met sy metamfetamienverslawing. Hy vergelyk homself met die ongelowige Thomas, wat skepties is oor sy broer se rehabilitasie. Walker verduidelik dat die lewe saam met 'n verslaafde altyd onvoorspelbaar en moeilik hanteerbaar is (2009: 90). Om hierdie rede moet die leser ook simpatie met die amper apatiese spreker hê. Hierdie gedig dra by tot die algehele tema van wanhoop in geloof, omdat die afstand tussen 'n Christelike organisasie soos 'n rehabilitasiesentrum en die algemene inwoner van die Kaapse Vlakte (druggie, al dan nie) uitgebeeld word. Selfs die kerk kan nie 'n hopelose lewe soos dié van die spreker se broer red nie.

5.4.9 Funksie van dwelms

Die voorkoms van dwelms in hierdie teks is effektief, omdat dit 'n bydrae lewer tot die bundel se algehele tema. Die kontras tussen die hoop wat geloof skep en die teleurstelling wat daarop volg, word versterk deur dwelms. Die leser raak meer bewus van die spreker se realiteit en dwelms het 'n groot aandeel hierin. Juis omdat die spreker in 'n ghetto leef waar dwelms algemeen is, vervreem dit hom en die res van die gemeenskap verder van Christenskap. Dwelms word ook effektief aangewend om metafore oor geloof te skep, soos byvoorbeeld in "moenie vi hulle sê ôs gannie, annes wil hulle saamkom" (2017: 48). Die spreker getuig van 'n uitstappie na die berge waarvoor hulle gevas en hulle geloof versterk het, maar "Die comedown was epic en brutal/ soese boek innie Ou Testament" (2017: 49). Die Ou Testament verwys heel waarskynlik na 'n God wat vrees uitlok deur middel van straf. Om hierdie rede kan die afleiding gemaak word dat die spreker geloof ook as 'n dwelm sien wat 'n "high" veroorsaak en dan wegbly.

Dwelms dra ook tot 'n kleiner mate by tot die klank en ritme van gedigte. Een voorbeeld hiervan is in “Babylon I”, waar “high” ingespan word om met “I” en “aya” te rym. Op hierdie manier word hierdie drie woorde ook met mekaar verbind.

Laastens dra dwelms by om 'n algehele beeld van die ruimte te skep. As gevolg van die feit dat verskeie karakters met dwelms geassosieer word, sowel as die feit dat enige verwysing na dwelms algemeen is, kry die leser 'n beter idee van die ruimte waarin die spreker leef. Die gebruik van en handeling met dwelms is nie vreemd op die Kaapse Vlakte nie en daarom is die voorkoms van dwelms in hierdie teks uiters geloofwaardig.

5.4.10 Slot

Die voorkoms van dwelms in hierdie bundel lewer 'n belangrike bydrae tot die sukses daarvan. Dwelms word aangewend om meer inligting en eienskappe oor karakters te gee en daarom het die leser meer toegang tot karakters wat soms net vlugtig in die bundel genoem word. Verder skep dwelms perspektief oor die ruimte waarin die teks afspeel, aangesien dit byna kenmerkend van hierdie samelewing is. Laastens dra dwelms by tot die algehele tema van die bundel, deurdat die idee van dwelmgebruik aan geloof gelykgestel word.

Hoofstuk 6 – Gevolgtrekkings

“I haven’t found a drug yet that can get you anywhere near as high as sitting at a desk writing, trying to imagine a story no matter how bizarre it is.” – Hunter S. Thompson

6.1 Inleiding

Die doel van hierdie studie was om die voorkoms en literêre funksie van dwelms in die Afrikaanse letterkunde te bepaal. In hierdie afdeling sal die teoretiese begronding vir hierdie studie weer opgesom word met die doel om die navorsingsvrae wat in Hoofstuk 1 gestel en deurlopend beantwoord is, saam te vat. Verder sal ek ook beperkinge van die studie uitwys, sowel as die waarde van die studie probeer bepaal. Laastens sal voorstelle vir verdere navorsing gemaak word.

6.2 Teoretiese benadering

Vir hierdie studie is ’n tweeledige benadering, gegrond in die literatuursosiologie, gevolg. Aan die een kant is Klassieke Marxisme gebruik om wetenskaplike en sosiale feite oor dwelms na te vors en sodoende tekste ten opsigte van dwelms in ’n sosiale konteks te plaas, sowel as om ’n maatstaf waarteen die sosiale geloofwaardigheid van tekste gemeet kan word, te skep. Daarenteen is die Humanistiese literatuursosiologie aangewend om die literêre waarde van dwelms in die Afrikaanse letterkunde te toets. Die twee opponerende kante van literatuursosiologie, naamlik die Marxistiese en Humanistiese literatuursosiologie, stel die navorser in staat om uiteindelik die funksie van dwelms in die letterkunde te bepaal.

6.3 Navorsingsvrae en gevolgtrekkings

Met die beantwoording van die volgende navorsingsvrae wat in Hoofstuk 1 gestel is, is dit belangrik om in ag te neem dat die vrae slegs op tekste wat vir hierdie studie geselekteer is, van toepassing is. Die feit dat daar verskeie ander tekste in Afrikaans is waarin dwelms voorkom, word onder afdeling 6.4 bespreek as een van die beperkinge van hierdie studie.

- Watter tekste handel oor dwelms en dwelmatematiek?

Gebaseer op die voorkoms van dwelms, is 36 Afrikaanse tekste geselekteer vir analise. Hierdie tekste word in die onderstaande diagram voorgestel:

Outeur	Titel	Jaar
P.G. du Plessis	<i>Siener in die suburbs</i>	1971
Johann de Lange	<i>Vreemder as fiksie en ander konterfeitsels</i>	1996
	<i>Tweede natuur</i>	2000
	<i>Die algebra van nood</i>	2009
Ryk Hattingh	<i>Witskrif</i>	1997
	<i>Huilboek</i>	2016
Christoffel Coetzee	<i>Op soek na generaal Mannetjies Mentz</i>	1998
Henning Pieterse	<i>Omdat ons alles is</i>	1998
Kleinboer	<i>Kontrei</i>	2003
	<i>Werfsonde</i>	2012
	<i>Hierdie huis</i>	2017
	<i>Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels</i>	2020
Etienne van Heerden	<i>In stede van die liefde</i>	2005
Fanie Viljoen	<i>BreinBliksem</i>	2005
Anoux Venter	<i>Donker Liefde: my verhouding met heroïen</i>	2007

Ronelda Kamfer	<i>Noudat slapende honde</i>	2008
	<i>grond/Santekraam</i>	2011
	<i>Hammie</i>	2016
	<i>Chinatown</i>	2019
Ingrid Winterbach	<i>Die benederyk</i>	2010
Malan Steyn	<i>Johnny is nie dood nie</i>	2011
J.W. Bogaards	<i>Tussen middernag en dagbreek</i>	2012
Piet Steyn	<i>Tik</i>	2012
Eldridge Jason	<i>Gerook</i>	2013
Herman Charles Bosman	<i>Die beste verhale en humor van Herman Charles Bosman</i> ¹³	2013
Nathan Trantraal	<i>Chokers en survivors</i>	2013
	<i>Alles het niet kom wôd</i>	2017
	<i>Oolog</i>	2020
Tertius Kapp	<i>Rooiland</i>	2013
Theunis Engelbrecht	<i>Papegaaaislaai – ‘n rowwe roman</i>	2014
Koos Kombuis	<i>Seks & drugs & boeremusiek</i>	2000
	<i>Die tyd van die kombi’s</i>	2009

¹³Vertaal deur Johann de Lange. Spesifiek “Die herken-blues”.

Amy Jeptha	<i>Kristalvlakte</i>	2016
	<i>Ellen: The Ellen Pakkies Story</i> (film)	2018
Jean-Pierre de Kock	<i>Die daggaboer</i>	2018

Wanneer die voorkoms van dwelms in die Afrikaanse letterkunde ondersoek word, kan 'n toename in tekste waarin dwelms voorkom, of wat handel oor dwelms oor die afgelope drie dekades gesien word. Die volgende vier tabelle stel die voorkoms van dwelms in die Afrikaanse letterkunde volgens publikasiedatums voor:

Figuur 1: Publikasies voor 1994

Soos gesien in die bogenoemde diagram, is slegs een teks uit die argief voor 1994 gepubliseer.

Siener in die suburbs	Vreemder as fiksie	Tweede natuur	Die algebra van nood	Witskrif	Huilboek
Op soek na generaal Mannetjies Mentz	Omdat ons alles is	In stede van die liefde	BreinBliksem	Donker Liefde – my verhouding met heroïen	Noudat slapende honde
grond/Santekraam	Hammie	Chinatown	Die benederyk	Tussen middernag en dagbreek	Chokers en survivors
Alles het niet kom wôd	Oolog	Tik	Kontrei	Werfsonde	Hierdie huis
Rooiland	Papegaaislaai – 'n rowwe roman	Seks & drugs & boeremusiek	Die tyd van die kombi's	Kristalvlakte	Die daggaboer
Gerook	Johnny is nie dood nie	Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels	"Die herken-blues"	Ellen: The Ellen Pakkies Story	

Figuur 2: Publikasies (1994 – 2004)

Sewe tekste is in die volgende 10 jaar (1995 – 2004) gepubliseer, terwyl vyftien tekste tussen 2004 en 2014 gepubliseer is (sien die onderstaande diagram).

Siener in die suburbs	Vreemder as fiksie	Tweede natuur	Die algebra van nood	Witskrif	Huilboek
Op soek na generaal Mannetjies Mentz	Omdat ons alles is	In stede van die liefde	BreinBliksem	Donker Liefde – my verhouding met heroïen	Noudat slapende honde
grond/ Santekraam	Hammie	Chinatown	Die benederyk	Tussen middernag en dagbreek	Chokers en survivors
Alles het niet kom wôd	Oolog	Tik	Kontrei	Werfsonde	Hierdie huis
Rooiland	Papegaaislaai – 'n rowwe roman	Seks & drugs & boeremusiek	Die tyd van die kombi's	Kristalvlakte	Die daggaboer
Gerook	Johnny is nie dood nie	Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels	"Die herken-blues"	Ellen: The Ellen Pakkies Story	

Figuur 3: Publikasies (2005 – 2014)

<i>Siener in die suburbs</i>	<i>Vreemder as fiksie</i>	<i>Tweede natuur</i>	<i>Die algebra van nood</i>	<i>Witskrif</i>	<i>Huilboek</i>
<i>Op soek na generaal Mannetjies Mentz</i>	<i>Omdat ons alles is</i>	<i>In stede van die liefde</i>	<i>BreinBliksem</i>	<i>Donker Liefde – my verhouding met heroïen</i>	<i>Noudat slapende honde</i>
<i>grond/Santekraam</i>	<i>Hammie</i>	<i>Chinatown</i>	<i>Die benederyk</i>	<i>Tussen middernag en dagbreek</i>	<i>Chokers en survivors</i>
<i>Alles het niet kom wôd</i>	<i>Oolog</i>	<i>Tik</i>	<i>Kontrei</i>	<i>Werfsonde</i>	<i>Hierdie huis</i>
<i>Rooiland</i>	<i>Papegaaislaai – 'n rowwe roman</i>	<i>Seks & drugs & boeremusiek</i>	<i>Die tyd van die kombi's</i>	<i>Kristalvlakte</i>	<i>Die daggaboer</i>
<i>Gerook</i>	<i>Johnny is nie dood nie</i>	<i>Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels</i>	<i>"Die herken-blues"</i>	<i>Ellen: The Ellen Pakkies Story</i>	

Figuur 4: Publikasies (2015 – 2021)

In die afgelope sewe jaar (2015 – 2021), is nege tekste waarin dwelms voorkom, gepubliseer.

Die toename in tekste wat oor dwelms handel, kan waarskynlik aan sensuur onder die apartheidsregering toegeskryf word. Verder wil dit ook blyk dat daar wêreldwyd 'n toename in belangstelling in, sowel as gesprekke en diskoers rakende dwelms is. In afdeling 3.6 bespreek ek die onderwerp van dwelms in films, filmreekse, musiek en podsendinge op 'n internasionale vlak, asook in Suid-Afrika en meer spesifiek in Afrikaans. Dit maak dus sin, veral wanneer 'n literatuursosiologiese oogpunt gebruik word, dat die voorkoms van dwelms ook in die letterkunde sal toeneem.

Nog iets wat in ag geneem kan word as rede vir hierdie toename in dwelms in die Afrikaanse letterkunde is die feit dat wetgewing rakende dwelms internasionaal en ook in Suid-Afrika verslap word. Sien byvoorbeeld weer afdeling 3.4, waar veranderende wetgewing ten opsigte van dagga bespreek word. Nog 'n rede vir die toename in dwelms is die feit dat nuwe dwelms gedurig ontwikkel word en daar 'n groter verskeidenheid dwelms is. Verder het die internet en globalisme ook 'n invloed op die toeganklikheid van inligting oor dwelms, wat nie net die algemene gebruiker in staat stel om meer inligting oor middels te bekom nie, maar ook skrywers in staat stel om meer deeglike navorsing oor dwelms te doen. Laastens het die internet ook 'n invloed op die verspreiding van dwelms, soos byvoorbeeld die webtuiste geskep deur 'n tiener in Duitsland, wat gebruik is om dwelms regoor die wêreld te versprei (Lundgren, 2019).

- Watter dwelms kom voor in die Afrikaanse letterkunde?

Indien afdeling 3.5, 'n bespreking van dwelms uit verskillende kategorieë, weer oorweeg word, is dit opmerklik dat 'n hele aantal dwelmtipes in Afrikaanse tekste voorkom. Hier is dit belangrik om weer die definisie van dwelms vir hierdie studie in ag te neem, aangesien dit nie moontlik is om elke moontlike middel met psigoaktiewe eienskappe in tekste te analiseer nie. In die bogenoemde argief kom die volgende dwelms ten minste een keer voor: dagga, tik, Mandrax, kokaïne, heroïne, psigedeliese sampioene, LSD, MDMA, ecstasy, speed, morfiën, laudanum en sceletium. Daar is dwelms wat nie in hierdie studie oorweeg is nie, maar tog gereeld in die bogenoemde tekste, sowel as baie ander tekste, voorkom. Die mees algemene voorbeeld hiervan is alkohol en sigarette. Sekere dwelms het 'n groter voorkoms in tekste as ander en sal onder die volgende navorsingsvraag bespreek word.

- Word daar meer oor sekere soorte dwelms geskryf as oor ander?

Soos genoem in die bostaande vraag, is daar sekere dwelms wat 'n groter rol in die Afrikaanse letterkunde speel as ander. Sceletium, byvoorbeeld, kom slegs in *Johnny is nie dood nie* (2011) voor en weens die gebruik van hierdie middel in tradisionele medisyne, word dit waarskynlik nie as 'n dwelm oorweeg nie.

Opium, in die vorm van morfiën en laudanum, kom slegs voor in *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* (1998). In hierdie teks maak dit sin dat hierdie middels voorkom, weens die tyd waarin die teks afspeel en die feit dat morfiën gesien kan word as 'n terapeutiese middel om PTSS te behandel. Daar was waarskynlik nie baie toegang tot ander dwelms op daardie stadium nie, aangesien baie van die dwelms in die Afrikaanse letterkunde eers ná die historiese tydperk waarin hierdie teks afspeel, geskep is.

Heroïne, 'n verdere verwerking van opium, wat volgens Peltzer *et al.* (2010: 2223) 'n baie algemene dwelm is, kom slegs in *Donker Liefde: my verhouding met heroïen* (2007) en Koos Kombuis (2000 en 2009) se tekste voor. Twee moontlike redes vir die kleiner voorkoms van hierdie middel is die feit dat dit uiters moeilik is om 'n verslawing tot hierdie middel te genees en dat dit moeilik is om oor hierdie middel te skryf.

Kokaïne kom voor in vyf tekste, naamlik *Witskrif, Huilboek, In stede van die liefde, Seks & drugs & boeremusiek* (2000) en *Die tyd van die kombi's* (2009). Die rede vir die mindere voorkoms van hierdie middel is waarskynlik die feit dat dit in suiwer vorm 'n duur dwelm is (Addiction Center, 2019).

Dwelms wat meer algemeen voorkom, word in die onderstaande tabelle voorgestel:

<i>Siener in die suburbs</i>	<i>Vreemder as fiksie</i>	<i>Tweede natuur</i>	<i>Die algebra van nood</i>	<i>Witskrif</i>	<i>Huilboek</i>
<i>Op soek na generaal Mannetjies Mentz</i>	<i>Omdat ons alles is</i>	<i>In stede van die liefde</i>	<i>BreinBliksem</i>	<i>Donker Liefde – my verhouding met heroïen</i>	<i>Noudat slapende honde</i>
<i>grond/ Santekraam</i>	<i>Hammie</i>	<i>Chinatown</i>	<i>Die benederyk</i>	<i>Tussen middernag en dagbreek</i>	<i>Chokers en survivors</i>
<i>Alles het nie kom wôd</i>	<i>Oolog</i>	<i>Tik</i>	<i>Kontrei</i>	<i>Werfsonde</i>	<i>Hierdie huis</i>
<i>Rooiland</i>	<i>Papegaaislaai – 'n rowwe roman</i>	<i>Seks & drugs & boeremusiek</i>	<i>Die tyd van die kombi's</i>	<i>Kristalvlakte</i>	<i>Die daggaboer</i>
<i>Gerook</i>	<i>Johnny is nie dood nie</i>	<i>Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels</i>	<i>"Die herken-blues"</i>	<i>Ellen: The Ellen Pakkies Story</i>	

Figuur 5: Tekste waarin dagga voorkom

Dagga is die dwelm wat die meeste in die argief voorkom. In sekere tekste, soos byvoorbeeld *Siener in die suburbs* (1973), Kleinboer se tekste en *Die daggaboer* (2018), is dit byna die enigste dwelm wat in die teks voorkom. In ander tekste is die fokus eintlik op ander dwelms, maar omdat dagga so algemeen is en soms as 'n sogenaamde "gateway drug" gesien word, word dit ook by die tekste ingesluit. Voorbeelde van hierdie tipe tekste sluit in *Tik* (2012), *Tussen middernag en dagbreek* (2012) en *Gerook* (2013). Tekste soos *Papegaaislaai – 'n rowwe roman* (2014) en *Die daggaboer* (2018) handel hoofsaaklik oor dagga, soos die titels reeds verklap.

<i>Siener in die suburbs</i>	<i>Vreemder as fiksie</i>	<i>Tweede natuur</i>	<i>Die algebra van nood</i>	<i>Witskrif</i>	<i>Huilboek</i>
<i>Op soek na generaal Mannetjies Mentz</i>	<i>Omdat ons alles is</i>	<i>In stede van die liefde</i>	<i>BreinBliksem</i>	<i>Donker Liefde – my verhouding met heroïen</i>	<i>Noudat slapende honde</i>
<i>grond/Santekraam</i>	<i>Hammie</i>	<i>Chinatown</i>	<i>Die benederyk</i>	<i>Tussen middernag en dagbreek</i>	<i>Chokers en survivors</i>
<i>Alles het niet kom wôd</i>	<i>Oolog</i>	<i>Tik</i>	<i>Kontrei</i>	<i>Werfsonde</i>	<i>Hierdie huis</i>
<i>Rooiland</i>	<i>Papegaaislaai – 'n rowwe roman</i>	<i>Seks & drugs & boeremusiek</i>	<i>Die tyd van die kombi's</i>	<i>Kristalvlakte</i>	<i>Die daggaboer</i>
<i>Gerook</i>	<i>Johnny is nie dood nie</i>	<i>Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels</i>	<i>"Die herken-blues"</i>	<i>Ellen: The Ellen Pakkies Story</i>	

Figuur 6: Tekste waarin tik en Mandrax voorkom

Ander dwelms wat gereeld in my bestekopname van die Afrikaanse letterkunde voorkom, is tik en Mandrax. Die rede waarom hierdie twee middels saam gegroepeer word, is omdat dit oor die algemeen saam in tekste voorkom, omdat die eienskappe van hierdie middels baie ooreenstem, omdat dit soms saam gebruik word (as verskillende middels of gemeng sonder die gebruiker se wete) en laastens omdat dit as leser soms moeilik is om te onderskei na watter middel die teks verwys, soos byvoorbeeld in Trantraal se “boatjie”, wat in afdeling 5.4.8 bespreek is. Die hoë voorkoms van hierdie middels word verder in afdeling 6.4 bespreek.

<i>Siener in die suburbs</i>	<i>Vreemder as fiksie</i>	<i>Tweede natuur</i>	<i>Die algebra van nood</i>	<i>Witskrif</i>	<i>Huilboek</i>
<i>Op soek na generaal Mannetjies Mentz</i>	<i>Omdat ons alles is</i>	<i>In stede van die liefde</i>	<i>BreinBliksem</i>	<i>Donker Liefde – my verhouding met heroïen</i>	<i>Noudat slapende honde</i>
<i>grond/Santekraam</i>	<i>Hammie</i>	<i>Chinatown</i>	<i>Die benederyk</i>	<i>Tussen middernag en dagbreek</i>	<i>Chokers en survivors</i>
<i>Alles het niet kom wôd</i>	<i>Oolog</i>	<i>Tik</i>	<i>Kontrei</i>	<i>Werfsonde</i>	<i>Hierdie huis</i>
<i>Rooiland</i>	<i>Papegaaislaai – ‘n rowwe roman</i>	<i>Seks & drugs & boeremusiek</i>	<i>Die tyd van die kombi's</i>	<i>Kristalvlakte</i>	<i>Die daggaboer</i>
<i>Gerook</i>	<i>Johnny is nie dood nie</i>	<i>Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels</i>	<i>“Die herken-blues”</i>	<i>Ellen: The Ellen Pakkies Story</i>	

Figuur 7: Tekste waarin psigedeliese middels voorkom

Die bostaande tabel stel tekste waarin psigedeliese middels voorkom voor. Alhoewel hierdie subgroep van dwelms ook ander middels insluit (sien weer afdeling 3.5), is LSD die psigedeliese middel wat die meeste voorkom. Psigedeliese sampioene kom ook in Johann de Lange se tekste voor. Aangesien navorsing regoor die wêreld meer en meer die terapeutiese waarde van psigedeliese middels bewys (sien weer afdeling 3.3), is dit vreemd dat dit nie meer in die Afrikaanse letterkunde voorkom nie.

- Moet die teks gelees word deur 'n “dwelmlens”?

Omdat dwelms so 'n groot invloed op die sukses van 'n teks het, is daar voordele daaraan verbonde om tekste spesifiek vanuit hierdie invalshoek te benader. Wanneer die literêre navorser spesifiek aan dwelms in 'n teks aandag gee, word verdere interpretasiemoontlikhede ten opsigte van tematiek, karakterisering, ruimte, tyd, ensovoorts na vore gebring. Dit is ook nuttig om in ag te neem dat hierdie “lens” op vele ander tekste toegepas kan word, omdat dwelms reeds vir baie jare as hoof- of subtema in die letterkunde gebruik word en toenemend meer in tekste voorkom. Omdat dwelms oor die algemeen 'n taboe-onderwerp is en almal nie eerstehandse kennis oor alle dwelms kan hê nie, is dit nuttig om die effekte en nagevolge van dwelms na te vors. Hierdie navorsing kan die leser in staat stel om beter oordeel oor die teks se geloofwaardigheid, asook ingeligtheid van die skrywer, uit te spreek.

- Speel dwelms 'n rol in die ontwikkeling van tekstuele elemente?

Daar is verskillende maniere waarop dwelms tot tekstuele elemente kan bydra. Enkele bydraes word in die onderstaande paragrawe bespreek.

Die eerste manier waarop dwelms tot 'n teks kan bydra, is ten opsigte van karakterisering en karakterontwikkeling. In afdeling 5.1.5.2 bespreek ek byvoorbeeld die wyse waarop morfien bydra om 'n gewonde, afhanklike leier in *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* (1998) te skep. Indien *Huilboek* (2016) as 'n opvolg van *Witskrif* (1997) oorweeg word, kan duidelike karaktergroei in terme van dwelmverslawing gesien word. Die karakters se keuse in en gebruik van dwelms in die TOE teenoor die TANS in *Johnny is nie dood nie* (2011), dra ook by tot die wyse waarop die karakters ontwikkel het.

Nog 'n tekstuele element wat deur 'n fokus op dwelms versterk word, is tematiek. Die algehele tema van *Die benederyk* (2010) word versterk deur Stefaans se afhanklikheid van verskeie dwelms en die wyse waarop dwelms bygedra het tot sy daling na 'n metaforiese benederyk. Dwelms dra ook by tot die algehele tema van betwyfeling van geloof in *Alles het niet kom wôd* (2017), aangesien die ervaring van dwelmgebruik vergelyk word met die ervaring van geloof.

Omdat sekere tipes dwelms met sekere geografiese ruimtes verbind kan word, kan dwelms ook 'n bydrae tot die ruimte waarin tekste afspeel, lewer. Die beste voorbeeld hiervan is die feit dat tik en Mandrax in alle tekste wat op die Kaapse Vlakte afspeel, voorkom. In my opinie sou dit onrealisties wees indien dwelms nie in hierdie tekste voorkom nie, aangesien dwelms so 'n noemenswaardige deel van hierdie ruimte uitmaak en byna nie geïgnoreer kan word nie. Die voorkoms van dwelms in hierdie tekste dra by tot die beeld van die ruimte wat geskep word, veral omdat hierdie ruimte vir die meeste Suid-Afrikaners 'n onbekende terrein is.

Dwelms kan ook 'n interessante bydrae tot die tyd van 'n teks lewer, omdat dit die gebruiker se persepsie van tyd beïnvloed. In *Johnny is nie dood nie* (2011), byvoorbeeld, word 'n versmelting van die TOE en TANS aangedui in die neweteks, wat aansluit by die ervaring wat die karakters self onder die invloed van dwelms het. Koos Kombuis beweer ook dat hy gebeure nie chronologies kan vertel nie, omdat hy deurlopend in 'n "daggawaas" was (2009: 105).

In poësie kan dwelms verskillende funksies verrig. Veelvakkige interpretasies word aan die leser geopenbaar wanneer die spreker dwelms gebruik, aangesien die spreker se perspektief deur dwelms beïnvloed word. In Kamfer se gedig “OD1” is dit byvoorbeeld nie duidelik watter gebeure werklik plaasvind nie, aangesien die spreker in ’n bedwelmdede toestand verkeer (2008: 22). Sinestesie as stylfiguur kan ook beïnvloed word deur die voorkoms van dwelms in gedigte indien die spreker se sintuie daardeur beïnvloed word (sien byvoorbeeld weer die afdeling “*Die algebra van nood*” in afdeling 4.2.13). In hoofstuk 5.4.10 beskryf ek dat dwelms in terme van klank, rym en semantiek tot ’n gedig kan bydra, soos byvoorbeeld in die gedig “Babylon I”.

Die voorkoms van dwelms in tekste kan dus ’n belangrike bydrae lewer tot die geslaagdheid van tekste, deurdat karakterontwikkeling, tematiek, ruimte, tyd en poëtiese verstegniese aspekte daardeur versterk kan word.

- Dra dwelms by tot die geloofwaardigheid van ’n teks?

Na aanleiding van die teksanalises in Hoofstuk 4, sowel as in Hoofstuk 5, raak dit duidelik dat dwelms wel ’n rol speel in die geloofwaardigheid van ’n teks. Sekere tekste, waar die outeur nie genoegsame agtergrondinligting oor die relevante dwelm versamel het nie, is minder suksesvol as gevolg van die feit dat die gebeure of karakters minder geloofwaardig is. Een so ’n voorbeeld is *Papegaaistaal – ’n rowwe roman* (2014), wat hoofsaaklik oor dagga handel. In afdeling 4.2.25 bespreek ek die feit dat sekere eienskappe van dagga op ’n ongeloofwaardige wyse in die teks uitgebeeld word en nie met die werklikheid ooreenstem nie. Nog ’n teks met bevraagtekenbare geloofwaardigheid is *In stede van die liefde* (2005), aangesien die hoofkarakter, Christiaan, aanvanklik verslaaf aan kokaïne is en dan sonder enige ingryping en met wilskrag alleen sy verslawing genees. Wanneer die verslawende aard van die middel, sowel as die mate waartoe hy dit gebruik het, oorweeg word, is dit onrealisties dat hy sonder hulp of onttrekkingsimptome kan ophou om kokaïne te gebruik. Christiaan se pad na genesing kan met die Hattingh se *Witskrif* (1997) en *Huilboek* (2016) vergelyk word, waar laasgenoemde baie meer op die uitdagings van rehabilitasie fokus. Indien die geloofwaardigheid ten opsigte van dwelms bevraagteken kan word, kan verdere vrae oor geloofwaardigheid ten opsigte van ander elemente van die teks na vore gebring word.

- Watter groeperings van tekste kan in terme van dwelms gemaak word?

Dwelms kan ook dien as 'n nuttige verwysing wanneer groeperings van tekste gemaak word, veral met die doel om tekste met mekaar te vergelyk. Hier volg enkele groeperings wat ek uit die argief in Hoofstuk 4 kon saamstel.

Die eerste motief wat in 'n aantal van die tekste uit die argief voorkom, is dié van 'n verslaafde karakter. Hierdie karakter het dikwels 'n traumatiese agtergrond wat soms nie ten volle aan die leser geopenbaar word nie. Mannetjies Mentz (1998) is 'n voorbeeld van 'n karakter wat waarskynlik tot aan die einde van sy lewe afhanklik van morfine was, maar die oorsaak van hierdie afhanklikheid – sy geheimsinnige wond – se herkoms word nooit verklaar nie. Ander karakters wat in hierdie groepering val, sluit in Koos Kombuis, Stefaans van *Die benederyk* (2010), Marco van *Tussen middernag en dagbreek* (2012), die spreker in Ronelda Kamfer se tekste (2008 en 2019), Abe Pakkies van *Ellen: The Ellen Pakkies Story* (2019), Anoux van *Donker Liefde* (2007) en die verteller van *Witskrif* (1997) en *Huilboek* (2016)¹⁴. Die verslaafde karakter kan ook as 'n newekarakter in die teks voorkom, soos byvoorbeeld die spreker in *Alles het niet kom wôd* (2017) se broer. In sommige gevalle kan die problematiese impak van verslawing op die karakter se verhoudings met ander mense ook gesien word. Soms slaag die karakters daarin om van hul verslawing te herstel, wat in die volgende paragraaf bespreek word.

Rehabilitasie, die rehabiliteringsproses en rehabilitasiesentrums is 'n motief uit die argief wat dikwels met die bogenoemde motief verband hou. Marco van *Tussen middernag en dagbreek* (2012) was na bewering nege keer in verskillende rehabilitasiesentrums. Stefaans van *Die benederyk* (2010) het ook 'n lang pad na rehabilitasie gestap. In *Donker Liefde* (2007) gaan Anoux nie na 'n rehabilitasiesentrum nie, maar word sy by haar huis gerehabiliteer. In *Witskrif* (1997) raak dit duidelik dat die hoofkarakter verslaaf aan kokaïne is en in *Huilboek* (2016) verduidelik die karakter dat hy na Nieu-Seeland moes vlug, aangesien minder of geen toegang tot die middel die enigste manier is waarop hy gerehabiliteer kon word. Oor die algemeen is die vertellers en karakters nie baie positief oor die sukses van rehabilitasiesentrums nie. Die enigste teks wat ek teëgekom het wat wel positief oor 'n rehabilitasiesentrum is, is *A million little pieces* (2003), wat in afdeling 3.7 vlugtig bespreek

10 Ander karakters kan ook as dwelmslawe interpreteer word, maar dit word nooit in die teks so erken nie.

is. Omdat dwelms dikwels verslawende eienskappe het en in daardie opsig sosiale probleme veroorsaak, maak dit sin dat die motief van rehabilitasie in die argief voorkom.

Nog 'n motief wat in sommige tekste wat met dwelms verband hou, voorkom, is die uitbeelding van die verwoestende aard wat dwelms op mense se lewens kan hê. In 'n teks soos *Tik* (2012) word hierdie verwoesting op 'n maatskaplike vlak uitgebeeld, terwyl ander tekste, soos byvoorbeeld *Die benederyk* (2010), *Tussen middernag en dagbreek* (2012), Kombuis (2000 en 2009) en Kamfer (2008 en 2019) se tekste die probleme op 'n meer persoonlike vlak uitbeeld. In tekste wat hierdie motief bevat, word dwelms dikwels in 'n negatiewe lig gestel.

Die volgende motief wat in sommige tekste in die argief voorkom, kan gesien word as die rasionaal agter dwelmgebruik. Hier wil ek drie kategorieë, wat dikwels met mekaar verband hou, uitsonder, naamlik pyn, 'n groot verandering in 'n karakter se lewe en lewensomstandighede. Pyn kan in hierdie sin verwys na fisiese of psigologiese pyn. Die beste voorbeeld van 'n karakter wat dwelms gebruik om sy pyn te stil, is weereens Mannetjies Mentz. In *In stede van die liefde* (2005) en *Omdat ons alles is* (1998) eksperimenteer karakters na my mening met dwelms as gevolg van 'n groot verandering in hul lewens. Christiaan ondergaan 'n hartomleiding, terwyl die karakter in *Omdat ons alles is* (1998) treur oor die afsterwe van sy vrou. Lewensomstandighede sal byvoorbeeld sosiale omstandighede soos op die Kaapse Vlakte, waar dwelmgebruik baie algemeen is, insluit. Daar is ook ander interessante rationale agter karakters se dwelmgebruik, soos byvoorbeeld Tjokkie wat gedwing word om dagga te gebruik sodat hy kan “sien” (*Siener in die suburbs*, 1973).

Die laaste van vele groeperings wat ek wil uitwys, is die feit dat spesifieke dwelms met sekere subkulture of bewegings saamhang. Hierdie feit is reeds deur Bogaards (2010: 11) genoem, maar omdat die spektrum van hierdie studie wyer is, kan meer tekste daarby ingesluit word. In die eerste plek kan dwelms verbind word met 'n wegbreek uit die samelewing. Lennet in *Die daggaboer* (2018) het byvoorbeeld uit 'n kapitalistiese samelewing probeer ontsnap. Kleinboer het ook tot 'n sekere mate uit 'n vooropgestelde Afrikaner-mentaliteit ontsnap en rook gereeld dagga. Verder kan psigedeliese middels en dagga ook met teenkultuur-rewolusies verbind word. Die sestigerjare se teenkultuur-rewolusie word dikwels gekoppel aan hierdie middels, maar so ook die Voëlvry-beweging in Suid-Afrika, soos gesien kan word in *Johnny is nie dood nie* (2011) en Kombuis se tekste (2000 en 2009). Laastens is De Lange se tekste (2000 en 2009) goeie voorbeelde van tekste

wat middels soos MDMA en ecstasy met die rave-subkultuur verbind. Daar is dus spesifieke middels wat aan spesifieke subkulture of bewegings gekoppel kan word.

- Vereis die groterwordende voorkoms van dwelms in Suid-Afrikaanse tekste dat mense meer oor dwelms skryf en/of praat?

Omdat dwelmgebruik deel van die mens se bestaan is, omdat nuwe dwelms gedurig geskep word en omdat sensuur en wetgewing ten opsigte van dwelms deurlopend verander word, stel ek voor dat dwelms voortaan meer aandag in die letterkunde verdien. Na aanleiding van die agtergrond in Hoofstuk 3, is dit onmoontlik om te ontken dat dwelms vir eeue reeds 'n impak op sosiale, ekonomiese en psigiese aspekte in die samelewing het. Net soos gender, ekologie, die performatiewe aard, vergelykende lense en (post-)kolonialisme as invalshoeke oorweeg kan word in 'n literêre studie, kan dwelms ook meer as invalshoek genormaliseer word. Kritici kan ook meer aandag aan dwelms in tekste gee, aangesien dit so 'n belangrike bydrae tot die sukses van 'n teks kan lewer.

- Wat is die funksie van dwelms in die Afrikaanse letterkunde?

Soos reeds bespreek in die bogenoemde antwoorde op die studie se vrae, is daar verskeie funksies wat dwelms in tekste kan verrig. Dwelms kan 'n belangrike bydrae tot sekere tekstuele elemente in tekste lewer, soos byvoorbeeld karakterisering, tematiek, ruimte en tyd. Verder kan dwelms ook die geloofwaardigheid van tekste ten opsigte van dwelms toets. Hierdie geloofwaardigheid kan dan op die algehele geloofwaardigheid van die teks toegepas word. Indien 'n teks ongeloofwaardig ten opsigte van dwelms is, kan dit ook ongeloofwaardig ten opsigte van ander sosiale elemente wees. Die bestudering van dwelms in die letterkunde kan ook gebruik word om groeperings van tekste te maak. Laastens kan dwelms in tekste help om die leser se perspektief op dwelms, sowel as sekere subkulture of ruimtes, te verbreed. Dwelms lewer dus 'n belangrike bydrae tot die Afrikaanse letterkunde.

6.4 Beperkinge van die studie

Soos in elke studie, bevat hierdie een beperkinge en tekortkominge ten opsigte van die aanslag tot en analise van tekste. Enkele beperkinge van die studie word in hierdie afdeling bespreek.

Die eerste beperking van hierdie studie is die bestek van die studie en die seleksie van tekste. Dit is uiters moeilik om op die hoogte te bly van nuwe publikasies en onprakties om elke liewe teks waarin dwelms voorkom, te analiseer. Verder is dit ook onprakties en onmoontlik om elke bestaande dwelm in tekste na te vors.

Omdat die gebruik van dwelms so 'n subjektiewe ervaring is, is dit moeilik om afleidings oor dwelms te maak wat slegs op sekondêre navorsing gebaseer is. Een manier om hierdie probleem te oorkom, wat weereens onprakties is, is 'n Gonzo-gebaseerde benadering, wat 'n subjektiewe aanslag tot navorsing behels, soos bespreek in afdeling 2.2. Indien hierdie benadering gevolg word, sou dit in my opinie nie moontlik wees om elke teks te analiseer nie. Al sou dit moontlik wees vir die navorser om elke dwelm gelys in afdeling 6.3 te probeer, sou die persoon waarskynlik nie tot in die benederyk kon daal soos Stefaans (*Die benederyk*) of Marco (*Tussen middernag en dagbreek*) en leef om die navorsing te voltooi nie.

6.5 Waarde van die studie

Soos die teorie van hierdie studie, kan die waarde daarvan ook in twee kategorieë, naamlik sosiale en literêre waarde verdeel word.

6.5.1 Sosiale waarde van die studie

Omdat sienings oor dwelms soveel verskil, is dwelms vir lank as 'n kontroversiële onderwerp gesien. Dit is moontlik om hierdie rede dat ervarings met dwelms en die invloed daarvan (selfs wettige, alledaagse medikasie) oor die algemeen nie graag bespreek word nie. Die dwingende realiteit van dwelms se rol in alle samelewings, vryheid van spraak en moderne toegang tot internetpublikasies, vergroot egter die debatteringsplatform vir dwelms.

Dit is duidelik dat geen oplossing of voorstel nog suksesvol was in die bepaling van hoe dwelms gebruik en gesien moet word nie. Hierdie veranderlike faktor, tesame met die verskeidenheid probleme wat dwelms in samelewings veroorsaak, het 'n veld ryk aan potensiële studievoorstelle en invalshoeke tot gevolg.

Die studie het:

1. Die belangrikheid van dwelms (spesifiek in Suid-Afrika en Afrikaans) uitgewys.
2. Dwelms en dwelmterminologie definieer binne 'n Afrikaanse konteks.

3. Relevante tekste bespreek en aangedui hoe dwelms uitgebeeld word.
4. Tekste binne 'n literatuursosiologiese konteks gestel.

6.5.2 Literêre waarde van die studie

Wat navorsing oor dwelms betref, bestaan daar beslis 'n leemte in die Afrikaanse literatuurwetenskap. Buiten vir J.W. Bogaards se studie in 2010, is daar nog nie ander navorsing oor hierdie onderwerp in Afrikaans gedoen nie.

Die studie het:

1. 'n Gaping in die Afrikaanse literêre navorsingsveld uitgewys en 'n moontlike oplossing vir die veld, naamlik die gebruik van 'n "dwelminvalshoek of dwelmlens tot die Afrikaanse letterkunde" voorgestel. Hierdie invalshoek is ook bespreek en getoets teenoor 'n aantal korpustekste.
2. Voordele van 'n "dwelmlens tot die Afrikaanse letterkunde" aangedui. Hierdie voordele sluit in dat die sukses van 'n teks (geloofwaardigheid, vertelinstansie, karakters, ensovoorts) getoets kan word, deur dwelms as invalshoek te gebruik.
3. 'n Literêre argief van tekste met dwelms as tema saamgestel, wat gebruik kan word om dwelms vanuit 'n ander invalshoek (byvoorbeeld taalwetenskaplik of resepsie-esteties) te bestudeer.
4. 'n Nuwe moontlike navorsingsveld vir ander navorsers en skrywers oopgestel.

6.6 Verdere navorsingsmoontlikhede

Soos reeds genoem, is daar voortdurend nuwe geleenthede om die argief uit te brei deur nuwe tekste by te voeg of ouer tekste, wat nie ingesluit is nie, te analiseer.

Die argief van tekste kan op verskillende maniere aangewend word om ander navorsing te doen:

- 'n Taalwetenskaplike invalshoek kan gebruik word om die manier waarop karakters na dwelms verwys, sowel as die terminologie wat dwelmmatiek omring, te bestudeer. Een moontlike manier om hierdie navorsing te doen, is deur middel van die tegnologie wat Salidar¹⁵ beskikbaar stel. Hierdie metode behels dat digitale kopieë van tekste gebruik word om spesifieke woorde op 'n statistiese

¹⁵ Meer inligting is beskikbaar by hierdie organisasie se webtuiste: <https://www.salidar.org/>.

manier te benader en sodoende gevolgtrekkings te maak, gebaseer op die hoeveelheid kere wat woorde in tekste voorkom.

- 'n Psigo-analitiese invalshoek kan op die tekste in die argief toegepas word. Aangesien dwelms 'n groot invloed op die gebruiker se psige kan hê en óf as terapeutiese middel, óf as 'n middel wat verwoesting saai, gesien kan word, kan dit nuttig wees om sekere tekste deur 'n psigo-analitiese lens te bestudeer.
- Soos reeds genoem in afdeling 6.4, kan die gewaagde Gonzo-benadering of outo-etnografiese benadering gevolg word om tekste in die argief te analiseer.
- 'n Genre-beskrywende studie ten opsigte van die argief kan vasstel watter eienskappe kenmerkend is van sogenaamde “dwelmletterkunde” en 'n moontlike subgenre van tekste in die Afrikaanse letterkunde afbaken.
- 'n Resepsie-estetiese studie kan bepaal watter lesers in tekste met dwelmtematiek belangstel. Omdat dwelms in die verlede as 'n taboe-onderwerp gesien is en tot 'n mate steeds gesien word, kan dit interessant wees om te sien of dwelmtekste se ontvangs ook verander het soos die voorkoms daarvan toegeneem het.
- Die doel agter dwelmletterkunde kan ook nagevors word. Bogaards (2010: 14) het drie moontlike maniere waarop dwelmletterkunde aangebied word, voorgestel, naamlik as 'n boodskap, propaganda of fiksie. Hierdie maniere (asook moontlike ander maniere waarop dwelms in tekste aangebied word) kan bepaal word deur die tekste in die argief vanuit 'n ander invalshoek te bestudeer.
- 'n Soortgelyke literatuursosiologiese studie kan op musiek met dwelmtematiek toegepas word. Die speellys in afdeling 3.6.1 kan uitgebrei word en as vertrekpunt gebruik word, of 'n nuwe speellys kan geskep word. Soos genoem in die bogenoemde afdeling kan die vergestaltung van dwelms in die musiek in kategorië verdeel word en die lirieke kan geanaliseer word.
- Sommige tekste in die argief leen hulself ook uit na in-diepte analyses onder die dwelm-lens, soortgelyk aan dié in Hoofstuk 5. In my opinie is *Tweede Natuur* (2000), *Die benederyk* (2010), *Tussen middernag en dagbreek* (2012), en *Oolog* (2020) tekste waarin die voorkoms en funksie van dwelms verder ondersoek kan word.

6.7 Slot

Dwelms bly 'n moeilike onderwerp om te bestudeer, weens die subjektiewe aard daarvan. In my opinie is die bestudering van dwelmtematiek in die letterkunde 'n goeie benadering om meer inligting oor dwelms te bekom, veral vir iemand wat nuuskierig oor dwelms is, maar dit eerder vanuit 'n veilige posisie wil bestudeer. Hierdie studie het bewys dat die voorkoms van dwelms in die Afrikaanse letterkunde toeneem en dat dwelms wel 'n belangrike funksie in literêre tekste kan verrig.

Bronnelys

Addiction Center. 2018. Drug Classifications. Beskikbaar by: <https://www.addictioncenter.com/drugs/drug-classifications/> Toegang verkry op 14 Mei 2020.

Addiction Center. 2019. How much drug costs affect addiction. Beskikbaar by: <https://www.addictioncenter.com/drugs/how-much-do-drugs-cost/> Toegang verkry op 14 Oktober 2021.

Alexander, C. 2018. Jong lesers: *Gerook* deur Eldridge Jason. *Litnet*, 30 Jun. Beskikbaar by: <https://www.litnet.co.za/jong-lesers-gerook-deur-eldridge-jason/> Toegang verkry op 20 November 2021.

Alexander, N. 2010. South Africa: An unfinished revolution?. Ongepubliseerde lesing gelewer by Strini Moodley Annual Memorial Lecture, Durban, 13 Mei.

Ambrose, C.L. 2015. A 'paradox of expression': Bertolt Brecht's Verfremdungseffekt in performance. Montana: Universiteit van Montana. (Ongepubliseerde Meesterstesis).

American Addiction Centers. 2021. The top 20 countries with the harshest drug laws in the world. Beskikbaar by: <https://drugabuse.com/blog/the-20-countries-with-the-harshest-drug-laws-in-the-world/> Toegang verkry op: 1 September 2021.

Amid, J. 2012. Vierde aflewering in Pine Pienaar-reeks skiet tekort. *Litnet*, 29 Okt. Beskikbaar by: <https://www.litnet.co.za/vierde-aflewering-in-pine-pienaar-reeks-skiet-tekort/>. Toegang verkry op 2 Maart 2021.

Arisky, H. 2019. The sociology of literature: Theoretical Premises. *Academia*. Beskikbaar by: <https://www.academia.edu/30119257>. Toegang verkry op 14 Februarie 2021.

Asante, O.K. en Lentoer, A.G. 2017. Use of crystal methamphetamine among male adolescents in Cape Town, South Africa: Caregivers' experiences. *Substance Abuse Treatment, Prevention and Policy*, 12(1):18 – 25.

Barnard, L. 2003. Die psigologiese identiteit van die bouse: Lacan, aggressie en *Op soek na generaal Mannetjies Mentz*. *Literator: Journal of Literary Criticism, Comparative Linguistics and Literary Studies*, 24(2):105-120.

Barnard-Naudé, J. 2017. *Kristalvlakte* deur Amy Jephta: 'n FMR-resensie. *Litnet*, 21 November. Beskikbaar by: <https://www.litnet.co.za/kristalvlakte-deur-amy-jephta-n-fmr-resensie/> Toegang verkry op: 10 September 2021.

Bisschoff, A. 2013. Historisme. Beskikbaar by: <http://www.litterterm.co.za/index.php/lemmas/15-h/63-historisme> Toegang verkry op 13 Februarie 2020.

Blaszczak-Boxe, A. 2014. Marijuana's History: How One Plant Spread Through the World. Beskikbaar by: <https://www.livescience.com/48337-marijuana-history-how-cannabis-travelled-world.html> Toegang verkry op 18 Mei 2020.

Boersema, J.R. 2013. *Afrikaner, nevertheless: Stigma, Shame & the Sociology of Cultural Trauma*. Amsterdam: Amsterdam Insititute for Social Science Research. (Ongepubliseerde PhD-tesis).

Bogaards, J.W. 2010. *Tussen middernag en dagbreek en Mini-verhandeling: Dwelms in/en Letterkunde: 'n Terreinverkenning en toepassing op die Suid-Afrikaanse literêre konteks*. Pretoria: Universiteit van Pretoria. (Ongepubliseerde Meesterstesis).

Bogaards, J.W. 2012. *Tussen middernag en dagbreek*. Johannesburg: LAPA uitgewers.

Bolla, K.I., Lesage, S.R., Gamaldo, C.R., Neubauer, D.N., Funderburk, F.R., Cadet, J.L., David, P.M., Verdejo-Garcia, A. en Benbrook, A.R. 2008. Sleep disturbance in heavy marijuana users. *SLEEP*, 31(6):901-908.

Boon, M. 2002. *The Road of Excess: A History of Writers on Drugs*. Cambridge: Harvard University Press.

Bosman, H.C. 2013. *Die beste verhale en humor van Herman Charles Bosman*. Kaapstad: Human & Rousseau.

Brecht, B. 2018. *Mutter Courage und ihre Kinder. Eine Chronik aus dem Dreißigjährigen Krieg*. Frankfurt: Suhrkamp.

Breuer, R. 2005. Henning Pieterse. Beskikbaar by:
<http://www.stellenboschwriters.com/pieterse.html> Toegang verkry op 24 Maart 2021.

Bridges. 2000. *Dwelms: die werklikheid*. Kaapstad: Gable Printers.

Brink, P. 2013. *Betrokke Literatuur*. Beskikbaar by:
<http://www.litterm.co.za/index.php/lemmas/9-b/21-betrokke-literatuur> Toegang verkry op 12 Februarie 2020.

Brown, C. 2011. Recent Aquisitions at Two South African Collections: UNISA and Durban Art Galery. *African Arts*, 44(3):76-83.

Burroughs, W. 1953. *Junkie*. New York: Ace Boeke.

Burroughs, W. 1964. *The Naked Lunch*. London: Harper Perennial.

BusinessTech. 2021. New cannabis rules proposed for South Africa – to be introduced within next 2 years. *BusinessTech*, 13 April. Beskikbaar by:
<https://businesstech.co.za/news/lifestyle/482625/new-cannabis-rules-proposed-for-south-africa-to-be-introduced-within-next-2-years/> Toegang verkry op 20 Augustus 2021.

Bybel. 1983. *Die Bybel*. Nuwe vertaling. Kaapstad: Bybelgenootskap van Suid-Afrika.

Carroll, L. 1865. *Alice's Adventures in Wonderland*. London: Macmillan.

Chelin, R. 2021. The white pipe keeps burning. Beskikbaar by: <https://issafrica.org/iss-today/the-white-pipe-keeps-burning> Toegang verkry op 16 September 2021.

Chesselet, P. en Herbarium, C. 2005. *Sceletium tortuosum*. Beskikbaar by: <http://pza.sanbi.org/sceletium-tortuosum> Toegang verkry op 10 Oktober 2021.

Coetzee, C. 1998. Op soek na generaal Mannetjies Mentz. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.

Cogswell, N. 2016. The History of the Hippie Cultural Movement. Beskikbaar by: <https://theculturetrip.com/north-america/usa/california/articles/the-history-of-the-hippie-cultural-movement/> Toegang verkry op 25 Mei 2020.

Crumb, R. 1965. Fritz the Cat. Philadelphia: Help! Magazine.

De Bruyn, P. 2021. Scientist debunks the myth of elephants drunk on marulas. Beskikbaar by: <https://www.krugerpark.co.za/krugerpark-times-3-8-elephant-myth-22760.html> Toegang verkry op 12 Augustus 2021.

De Kock, J. 2018. Die daggaboer. Kaapstad: Human & Rousseau.

De Lange, J. 1996. Vreemder as fiksie en ander konterfeitsels. Kaapstad: Human & Rousseau.

De Lange, J. 2000. Tweede natuur. Kaapstad: Human & Rousseau.

De Lange, J. 2009. Die algebra van nood. Kaapstad: Human & Rousseau.

De Quincey, T. 1821. Confessions of an English Opium-Eater. With an Introduction and a Life of De Quincey by Malcolm Elwin. London: Macdonald.

DEA Museum. 2019. Opium Poppy History. Beskikbaar by: <https://www.deamuseum.org/ccp/opium/history.html> Toegang verkry op 20 Mei 2020.

- Dellwo, A. 2021. Long term use of antidepressants. Beskikbaar by: <https://www.verywellmind.com/long-term-effects-of-antidepressants-4158064> Toegang verkry op 16 Oktober 2021.
- Denshire, S. 2014. On Autoethnography. *SAGE journals*, 62(5):831-850.
- Deseret News. 2004. McCartney talks drugs, says 'Lucy' was LSD song. *Deseret News*, 3 Junie. Beskikbaar by: <https://www.deseret.com/2004/6/3/19832449/mccartney-talks-drugs-says-lucy-was-lsd-song> Toegang verkry op 26 Augustus 2019.
- Drug Aware. 2020. Getting the facts. Beskikbaar by: <https://drugaware.com.au/getting-the-facts/faqs-ask-a-question/what-are-drugs/#what-is-a-drug> Toegang verkry op 10 Mei 2020.
- Drug-free World. 2020. Cocaine: A Short History. Beskikbaar by: <https://www.drugfreeworld.org/drugfacts/cocaine/a-short-history.html> Toegang verkry op 17 Mei 2020.
- Drug-free World. 2020. History of Methamphetamine. Beskikbaar by: <https://www.drugfreeworld.org/drugfacts/crystallmeth/history-of-methamphetamine.html>. Toegang verkry op 19 Mei 2020.
- Du Plessis, P.G. 1971. Siener in die suburbs. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.
- Eagleton, T. 1988. Two Approaches in the Sociology of Literature. *Critical Inquiry*, 14(3):469-476.
- Encyclopedia.com. 2006. Drugs – A Long and Varied History – Types of Narcotics. Beskikbaar by: <https://www.encyclopedia.com/reference/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/drugs-long-and-varied-history>. Toegang verkry op 5 Augustus 2019.
- Engelbrecht, T. 1982. 'n gedig is so onskuldig soos 'n eier. Johannesburg: Perskor.
- Engelbrecht, T. 1986. Om 'n laaitie te maak. Pretoria: Ombondi.

Engelbrecht, T. 2014. Papegaaislaai – 'n rowwe roman. Kaapstad: Umuzi.

Fareed, A., Eilender, P., Haber, M., Bremner, J., Whitfield, N. en Drexler, K. 2013. Comorbid posttraumatic stress disorder and opiate addiction: a literature review. *Journal of addictive diseases*, 32(2):168-179.

Fellingham, R. Dhai, A. Guidozzi, Y en Gardner, J. 2012. The 'war on drugs' has failed: Is decriminalisation of drug use a solution to the problem in South Africa?. *The South African Journal of Bioethics and Law*, 5(2):78-82.

Ferguson, P.P., Desan, P. en Griswold, W. 1988. Editors' introduction: Mirrors, frames, and demons: Reflections on the sociology of literature. *Critical Inquiry*, 14(3):421-430.

Fitzgerald, F.S. 1925. *The Great Gatsby*. New York: Charles Scribner's Sons.

Forster, D.A. 2020. Towards and (Im)possible Politics of Forgiveness?. (In Nel, M.J., Forster, D.A. en Thesnaar, C.H. eds *Reconciliation, Forgiveness and Violence in Africa*. Stellenbosch: African Sun Media).

Foster, P. en Kenneford, C. 1973. Sociological Theory and the Sociology of Literature. *The British Journal of Sociology*, 24(3): 355-364.

Fourie, R. 2014. Die verhouding tussen trauma en magiese realisme in *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* (1998) deur Christoffel Coetzee. *Litnet Akademies*, 11(2):469-503.

Frey, J. 2004. *A million little pieces*. London: John Murray.

Gage, S. 2020. *Say why to drugs*. London: Hodder & Stoughton.

Gangiah, K. 2017. The 'Kleinboer': One of the last Afrikaans-speaking people in Yeoville. *JacarandaFM*, 12 Sep. Beskikbaar by: <https://www.jacarandafm.com/shows/scenic-drive-rian/kleinboer-one-last-afrikaans-speaking-people-yeoville/> Toegang verkry op 12 September 2021.

Garrett, B.L. 2015. Why gonzo journalism is crucial to our understanding of cities and their tribes. *The Guardian*, 20 Mei. Beskikbaar by: <https://www.theguardian.com/cities/2015/may/20/gonzo-journalism-cities-tribes-ethnographer-hunter-s-thompson>. Toegang verkry op 29 Augustus 2019.

Gibson, M.J. 2021. High goods: Celebrities in the Weed business. *Rolling Stone*, 20 April. Beskikbaar by: <https://www.rollingstone.com/culture/culture-lists/best-cannabis-brands-celebrity-1156965/trixie-garcia-garcia-handpicked-1156977/> Toegang verkry op 29 November 2021.

Ginsberg, A. 1956. *Howl*. San Francisco: City Lights Bookstore.

Ginsberg, A. 2015. *The essential Ginsberg*. London: Penguin Modern Classics.

Goldmann, L. 1981. *Method in the Sociology of Literature*. Oxford: Basil Blackwell Publisher.

Goldstein, P. 1990. *The politics of literary theory: An introduction to Marxist Criticism*. Tallahassee: The Florida State University Press.

Goodman Gallery. 2019. Mikhael Subotzky. Beskikbaar by: <https://www.goodman-gallery.com/artists/mikhael-subotzky> Toegang verkry op 24 Mei 2020.

Government of the Netherlands. 2019. Controlled cannabis supply chain experiment. Beskikbaar by: <https://www.government.nl/topics/drugs/controlled-cannabis-supply-chain-experiment> Toegang verkry op 20 April 2020.

Greef, R. 2012. Uit die hel van dwelms. *Rapport*. 27 Mei 2012, p. 8.

Grenz, F. 2013. Marxisme en die literatuur. Beskikbaar by: <http://www.litterm.co.za/index.php/lemmas/20-m/119-marxisme-en-die-literatuur> Toegang verkry op 14 Februarie 2020.

Grobler, J. 2014. Black resistance against apartheid, 1950s – 1980s. (In Pretorius, F. ed. A history of South Africa. Pretoria: Protea Boekhuis. pp 374-395).

Groenewald, A. 1948. Die duiwel kies kortpad. Johannesburg: Afrikaanse Pers Boekhandel.

Grundlingh, A. 2004. 'Rocking the Boat' in South Africa? Voëlvry Music and Afrikaans Anti-Apartheid Social Protest in the 1980s. *The International Journal of African Historical Studies*, 37(3):483-514.

Haddix, C. 2013. Bird: The Life and Music of Charlie Parker. University of Illinois Press.

Hambidge, J. 2017. Nathan Trantraal – *Alles het niet kom wôd* (2017). Besikbaar by: <http://joanhambidge.blogspot.com/2017/03/nathan-trantraal-alles-het-niet-kom-wod.html>
Toegang verkry op 10 September 2021.

Hatting, R. 1997. Witskrif. Kaapstad: Human & Rousseau.

Hattingh, R. 1984. Die Tonnel. Johannesburg: Taurus.

Hattingh, R. 2016. Huilboek. Kaapstad: Human & Rousseau.

Hauptfleisch, T. 2016. Boekresensie: *Kristalvlakte* deur Amy Jephtha. *Litnet*, 2 November. Besikbaar by: <https://www.litnet.co.za/boekresensie-kristalvlakte-deur-amy-jephtha/> Toegang verkry op 7 September 2021.

Hauptfleisch, T. 2017. Herinneringe aan doktor PG. *Litnet*, 20 Junie. Besikbaar by: <https://www.litnet.co.za/herinneringe-aan-doktor-pg/> Toegang verkry op 2 Maart 2021.

Hernadi, P. 1978. What is Literature? Bloomington: Indiana University Press.

Hernandez, D. 2019. A grand experiment: how 'shrooms made Denver America's most drug-friendly city. *The Guardian*, 19 Mei. Besikbaar by: <https://www.theguardian.com/us-news/2019/may/18/magic-mushrooms-denver-decriminalize-drugs>. Toegang verkry op 20 Mei 2020.

Hernanz, C. 2020. The young photographer who documented South Africa's drug epidemic. *Dazed*, 21 Januarie. Beskikbaar by: <https://www.dazeddigital.com/art-photography/article/46947/1/lindo-sobekwa-young-photographer-who-documented-south-africas-drug-epidemic>. Toegang verkry op 26 Mei 2020.

Herodotus. 2014. *The Histories*. Translated by Tom Holland. London: Penguin Classics.

Hugo, Q. 2020. *Eugène Nielen Marais: An Adlerian Psychobiography*. Bloemfontein: Universiteit van die Vrystaat. (Ongepubliseerde MA-tesis).

Human, T. 2009. 'Te hel met heling, Niggie!': Wanneer traumanarratiewe tekort skiet. *Litnet Akademies*, 6(3):16-32.

Huxley, A. 2004. *The Doors of Perception and Heaven and Hell*. London: Random House.

Ielyseieva, T. 2020. *Animals and psychedelics: experiments and natural use*. Beskikbaar by: <https://www.truffle.report/animals-and-psychedelics-experiments-and-use-in-nature/> Toegang verkry op 10 Augustus 2021.

Jansson, T. 1962. *Tales from Moominvalley*. Helsinki: Schildts.

Jantjies, J.C. 2010. *A narrative of crystal Methamphetamine: a case study of a young person's experience of factors that leads to crystal methamphetamine use within a high-risk area in Cape Town*. Kaapstad: Universiteit van die Wes-Kaap. (Ongepubliseerde MA-tesis).

Jason, E. 2013. *Gerook*. Kaapstad: Lapa Uitgewers.

Jeptha, A. 2016. *Kristalvlakte*. Kaapstad: Tafelberg.

Kabil, A. 2016. *The history of psychedelics and psychotherapy*. Beskikbaar by: <https://timeline.com/the-history-of-psychedelics-and-psychotherapy-fe70f72557aa> Toegang verkry op 20 Mei 2020.

Kamfer, R.S. 2008. *Noudat slapende honde*. Kaapstad: Kwela Boeke.

Kamfer, R.S. 2011. grond/Santekraam. Kaapstad: Kwela Boeke.

Kamfer, R.S. 2016. Hammie. Kaapstad: Kwela Boeke.

Kamfer, R.S. 2019. Chinatown. Kaapstad: Kwela Boeke.

Kapp, T. 2013. Rooiland. Kaapstad: Tafelberg Uitgewers.

King, S. 1977. The Shining. New York: Viking Press.

King, S. 1989. The dark half. New York: Viking Press.

Kleinboer. 2003. Kontrei. Johannesburg: Praag Uitgewers.

Kleinboer. 2012. Werfsonde. Kaapstad: Umuzi.

Kleinboer. 2017. Hierdie huis. Kaapstad: Umuzi.

Kleinboer. 2018. *Die daggaboer* deur Jean-Pierre de Kock: 'n resensie. *Litnet*, 19 Des.

Beskikbaar by: <https://www.litnet.co.za/die-daggaboer-deur-jean-pierre-de-kock-n-resensie/>

Toegang verkry op 30 April 2021.

Kleinboer. 2020. Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels. Kaapstad: Naledi.

Kombuis, K. 2000. Seks & drugs & boeremusiek. Kaapstad: Human & Rousseau.

Kombuis, K. 2001. My mamma is 'n taal. Kaapstad: Human & Rousseau.

Kombuis, K. 2003. Die geel kafee. Pretoria: Protea Boekhuis.

Kombuis, K. 2003. Suburbia. Pretoria: Protea Boekhuis.

Kombuis, K. 2009. Die tyd van die kombi's. Kaapstad: Human & Rousseau.

Kombuis, K. 2013. Die storie van my lewe. Beskikbaar by:
<https://www.kooskombuis.com/biografie> Toegang verkry op 2 April 2021.

Le Roux Du Toit, A., Hugo, D., Snyders, P. en Van Heerden, E. 2005. Brekfis met vier. Kaapstad: Human & Rousseau.

Leary, T. 1966. Turn on, tune in, drop out. Berkeley: Ronin Publishing.

Lewers, M. 2015. Base and Superstructure. Beskikbaar by:
<https://blogs.commonsgorgetown.edu/engl-090-02-spring2015/2015/04/06/base-and-superstructure/> Toegang verkry op 28 Maart 2020.

London, L. 1999. The 'dop' system, alcohol abuse and social control amongst farm workers in South Africa: a public health challenge. *Social science and medicine*, 48(10):1407-1414.

Lovejoy, A. 2005. Acid Alex. Kaapstad: Zebra Press.

Lundgren, A. 2019. The True Story Behind Netflix's 'How to Sell Drugs Online (Fast)' Is Way Darker Than the Show. *Cosmopolitan*, 10 Jun. Beskikbaar by:
<https://www.cosmopolitan.com/entertainment/tv/a27887179/netflix-how-to-sell-drugs-online-fast-true-story/> Toegang verkry op 12 Oktober 2021.

Maas, T. 2018. Over de Zuid-Afrikaanse kleurlingdichter Nathan Trantraal [Bespreking van: N. Trantraal (2013) *Chokers en Survivors*; N. Trantraal (2017) *Alles het niet kom wôd*: 'n digbundel]. *Armanda Tijdschrift voor wereldliteratuur*.

Maclaren, E. 2018. Cocaine History and Statistics. Beskikbaar by:
<https://drugabuse.com/cocaine/history-statistics/> Toegang verkry op 21 Mei 2020.

Maddy-Weitzman, B. 2013. Post-revolution blues: The Egyptian public's initial high hopes for a better future have largely dissipated. *The Jerusalem Report*, 24 April 2013, p. 10.

Mbuka, A.C. 2014. Methamphetamine addiction: Towards a prevention strategy in a ministerial approach to substance abuse during mid-adolescence within the Lavender Hill setting. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch. (Ongepubliseerde MA-tesis).

McKenna, T. 1992. Food of the gods. New York: Bantam.

Miles, B. 2010. Allen Ginsberg. London: Virgin Boeke Ltd.

Moon, J. 2003. Die verhouding tussen geskiedenis en literatuur in post-apartheid Suid-Afrika, met spesifieke verwysing na Verliesfontein deur Karel Schoeman en Op soek na generaal Mannetjies Mentz, deur Christoffel Coetzee. Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch. (Ongepubliseerde MA tesis).

Narconon. 2012. History of Marijuana & Cannabis use and abuse. Beskikbaar by: <https://www.narconon.org/drug-information/marijuana-timeline.html> Toegang verkry op 22 Mei 2020.

Naudé, C.P. 2006. My ousie is 'n blom. Kaapstad: Snail Press Uitgewers.

NB Boeke. 2009. Nuwe misdaad roman deur Piet Steyn: *Bottelnek*. NB Books Live, 26 Okt. Beskikbaar by: <http://nb.bookslive.co.za/blog/2009/10/26/nuwe-misdaad-roman-deur-piet-steyn-bottelnek/> Toegang verkry op 20 Oktober 2021.

NB Uitgewers. 2015. 2015 Herzogprys vir Drama aan Tertius Kapp: Lees JL Coetser se huldigingswoord. NB Books Live, 1 Jul. Beskikbaar by: <http://nb.bookslive.co.za/blog/2015/07/01/2015-hertzogprys-vir-drama-aan-tertius-kapp-lees-jl-coetser-se-huldigingswoord/> Toegang verkry op: 19 Oktober 2021.

Nel, M.J., Forster, D.A. en Thesnaar, C.H. 2020. Reconciliation, Forgiveness and Violence in Africa. Stellenbosch: African Sun Media.

Nethersole, R. 2013. Hermeneutiek. Literêre terme en teorieë. Beskikbaar by: <http://www.litterm.co.za/index.php/lemmas/15-h/60-hermeneutiek> Toegang verkry op 15 Februarie 2020.

Newman, V. 2021. Dark truth of Elvis Presley's drug addiction including dodgy deal wit ha dentist. Beskikbaar by: <https://www.mirror.co.uk/3am/celebrity-news/dark-truth-elvis-presleys-drug-22472519>. Toegang verkry op 10 November 2021.

News24. 2012. Theatre review – *My name is Ellen Pakkies*. News24, 14 Mei. Beskikbaar by: <https://www.news24.com/News24/theatre-review-my-name-is-ellen-pakkies-20150429> Toegang verkry op 2 Mei 2021.

Nieuwoudt, S. 1998. 'Ek probeer alternatiewe waarheid oor oorlog skets.' *Beeld*, 14 Mei, p. 4.

Norm, S., Kruse, P.R. en Kruse, E. 2005. History of Opium Poppy and Morphine. *Dan Medicinhist Arbog*, 33(1):171-184.

Ohmann, R. 1978. The social definition of literature. (In Hernadi, P. ed. *What is Literature?*. Bloomington: Indiana University Press p. 140-166).

Page, T. 2016. The long trip: A potted guide to art and drugs. *CNNStyle*, 1 Augustus. Beskikbaar by: <https://edition.cnn.com/style/article/art-and-drugs/index.html> Toegang verkry op 26 Augustus 2019.

Parker, B.. 2018. 80% of SA's male youth deaths are alcohol-related and drug consumption is twice the world norm. *Parent24*, 26 Junie. Beskikbaar by: <https://www.parent24.com/Family/Health/80-of-sas-male-youth-deaths-are-alcohol-related-and-drug-consumption-is-twice-the-world-norm-20180626> Toegang verkry op 26 Augustus 2019.

Passie, T. en Benzenhöfer, U. 2016. The History of MDMA as an Underground Drug in the United States, 1960 – 1979, *Journal of Psychoactive drugs*, 48(2):67-75.

Peakman, J. 2018. A History of Opium. *History Today* 68(10). Beskikbaar by: <https://www.historytoday.com/reviews/history-opium>. Toegang verkry op 10 Augustus 2021.

Peltzer, K. en Phaswana-Mafuya, N. 2018. Drug use among youth and adults in a population-based survey in South Africa. *Journal of Psychiatry*, 24:1139-1145.

Philip, J. 2010. André Groenewald, populêre letterkunde en die Afrikaanse literatuurgeskiedenis. *Litnet*, 13 Aug.. Beskikbaar by: <https://www.litnet.co.za/andre-groenewald-populere-letterkunde-en-die-afrikaanse-literatuurgeskiedenis/> Toegang verkry op: 10 November 2021.

Pienaar, C. 2012. Voëlvry and the “outlawed” Afrikaners: an analysis of “The Alternative Afrikaans Music Movement” and Afrikaners Identity. Johannesburg: Universiteit van die Witwatersrand. (Ongepubliseerde MA tesis).

Pieper, V. 2020. Literary Appreciation in the Framework of Positivism. *Journal of Literary Theory*, 14(1):76-93.

Pieterse, A. 2019. Film notes: masculinity, violence, and queer identity in recent South African films. *The journal of South African and American Studies*, 20(3):375-381.

Pieterse, H.J. 1989. Alruin. Pretoria: HAUM-Literêr.

Pieterse, H.J. 1998. Omdat ons alles is. Kaapstad: Tafelberg.

Pieterse, H.J. 2000. Die burg van hertog Bloubaard. Kaapstad: Tafelberg.

Pieterse, H.J. 2017. Alles het niet kom wôd. *Tydskrif vir Letterkunde*, 54 (2):192-194.

Pinnock, D. 2019. A new approach to criminalisation could end Cape Town’s drug wars. *The Conversation*, 27 Aug. Beskikbaar by: <https://theconversation.com/a-new-approach-to-criminalisation-could-end-cape-towns-drug-wars-121769> Toegang verkry op 10 September 2021.

Pitjeng, R. 2020. 'When people zol': Dlamini-Zuma's words light up inspiration for song'. *Eyewitness News*. Beskikbaar by: <https://ewn.co.za/2020/05/15/nkosazana-dlamini-zuma-s-zol-utterances-light-up-inspiration-for-song> Toegang verkry op 13 Oktober 2021.

Pollard, V. 1982. The social history of dread talk. *Caribbean Quarterly*. 28(4):17-40.

Pretorius, F. 1999. Op soek na generaal Mannetjies Mentz histories beoordeel. *Tydskrif vir Letterkunde*, 37(3/4):1-17.

Pretorius, F. 2014. A history of South Africa. Pretoria: Protea Boekhuis.

Pretorius, F. 2015. Die historisiteit van resente Afrikaanse historiese fiksie oor die Anglo-Boereoorlog. *Tydskrif vir Letterkunde*, 52 (2):61-77.

Prohibition: an interactive history. 2019. The Rise of Jazz and Jukeboxes. Beskikbaar by: <http://prohibition.themobmuseum.org/the-history/how-prohibition-changed-american-culture/jazz-and-jukeboxes/> Toegang verkry op 22 Mei 2020.

Quinn, T.M. en McLaughlin, G.T. 1973. The evolution of federal drug control legislation. *Catholic University Law Review*, 22(3):586-627.

Rehabs.com: An American Addiction Centers Resource. 2020. Drug Classifications. Beskikbaar by: <https://luxury.rehabs.com/drug-abuse/classifications/> Toegang verkry op: 15 Mei 2020.

Reisner, G. 1977. Bird: The Legend of Charlie Parker. New York: Da Capo Press.

Roekeloos. 2009. Op soek na generaal Mannetjies Mentz" *Roekeloos*. Beskikbaar by: <https://www.roekeloos.co.za/boeke/op-soek-na-generaal-mannetjies-mentz/> Toegang verkry op 9 Augustus 2021.

Rousseau, L. 1974. Die groot verlange: Die verhaal van Eugène N Marais. Kaapstad: Human en Rousseau.

Schaffer, A. en Krog, A. 2005. Nuwe stemme 3. Kaapstad: Tafelberg.

Scholtz, B. 2011. Johnny is nie dood nie – 'n Uitsers waardevolle toevoeging tot die Suid-Afrikaanse drama. *Litnet*, 26 Okt. Beskikbaar by: <https://www.litnet.co.za/johnny-is-nie-dood-nie-n-uitsers-waardevolle-toevoeging-tot-die-suid-afrikaanse-drama/> Toegang verkry op 2 Oktober 2021.

Schutte, C. en Viljoen, M. 2021. Postures of protest: The reinterpretation of FAK folk songs as expressions of (a new) nationalism and .nostalgia. *Acta Academia*, 53(1):68-91.

Shephard, M., Ellenwood, L. en Oke, C. 2020. Brainwashed: The echoes of MK-ULTRA. *CBCNews*, 21 Oktober. Beskikbaar by: <https://newsinteractives.cbc.ca/longform/brainwashed-mkultra> Toegang verkry op 20 November 2021.

Steyn, M. 2011. Johnny is nie dood nie. Pretoria: Protea Boekhuis.

Steyn, P. 2008. Snoeiskêr. Kaapstad: Tafelberg.

Steyn, P. 2009. Bottelnek. Kaapstad: Tafelberg.

Steyn, P. 2010. Tou. Kaapstad: Tafelberg.

Storey J. 2003. Cultural studies and the study of popular culture. Edinburgh: University of Edinburgh Press.

Swart. S. 2004. The construction of Eugène Marais as an Afrikaner Hero. *Journal of Southern African Studies*, 30(4):847-867.

T'Hooft, J. 1980. Junkieverdriet. Amsterdam: De Bezige Bij.

Tackett, B. 2019. Drug use in wartime. Beskikbaar by: <https://www.recovery.org/addiction/wartime/> Toegang verkry op 15 Augustus 2021.

Tembo, T. 2021. Crime Stats: These are Western Cape's murder hotspots so far for 2021. *Cape Argus IOL*, 14 Mei. Besikbaar by: <https://www.iol.co.za/capeargus/news/crime-stats-these-are-western-capes-murder-hotspots-so-far-for-2021-502fc2d3-7c47-4b6b-beec-ef657959a636> Toegang verkry op: 12 September 2021.

Terblanche, E. 2017. Etienne van Heerden (1954-). *Litnet*, 31 Aug. Besikbaar by: <https://www.litnet.co.za/etienne-van-heerden-1954/> Toegang verkry op 1 Februarie 2021.

Terblanche, E. 2018. Johann de Lange (1959-). *Litnet*, 15 November. Besikbaar by: <https://www.litnet.co.za/johann-de-lange-1959-2/> Toegang verkry op 20 Maart 2021.

Terblanche, E. 2018. Theunis Engelbrecht (1965-). *Litnet*, 22 November. Besikbaar by: <https://www.litnet.co.za/theunis-engelbrecht-1965/> Toegang verkry op 14 Maart 2021.

Terblanche, E. 2020. Christoffel Coetzee 1945 – 1999. *Litnet*, 9 November. Besikbaar by: <https://www.litnet.co.za/christoffel-coetzee-1945-1999/> Toegang verkry op 20 Junie 2021.

Terblanche, E. 2020. Ingrid Winterbach (1948-). *Litnet*, 18 Maart. Besikbaar by: <https://www.litnet.co.za/ingrid-winterbach-19481/> Toegang verkry op 10 Julie 2021.

Terblanche, E. 2020. Nathan Trantraal (1983-). *Litnet*, 20 Julie. Besikbaar by: <https://www.litnet.co.za/nathan-trantraal-1983/> Toegang verkry op: 20 Augustus 2021.

Terblanche, E. 2021. Ronelda Kamfer (1981-). *Litnet*, 12 Februarie. Besikbaar by: <https://www.litnet.co.za/ronelda-kamfer-1981/> Toegang verkry op 4 April 2021.

Terblanche, E. Nathan Trantraal (1983-). *Litnet*, 20 Julie. Besikbaar by: <https://www.litnet.co.za/nathan-trantraal-1983/> Toegang verkry op: 20 September 2021.

The Editors of Encyclopaedia Britannica. 2021. Herman Charles Bosman. Besikbaar by: <https://www.britannica.com/biography/Herman-Charles-Bosman>. Toegang verkry op 1 Julie 2021.

- Trantraal, N. 2008. Stormkaap: drome kom altyd andersom uit. Kaapstad: Tafelberg.
- Trantraal, N. 2013. Chokers en survivors. Kaapstad: Kwela Boeke.
- Trantraal, N. 2017. Alles het niet kom wôd. Kaapstad: Kwela Boeke.
- Trantraal, N. 2018. Wit issie 'n colour nie: angedrade stories. Kaapstad: Kwela Boeke.
- Trantraal, N. 2020. Oolog. Kaapstad: Kwela Boeke.
- Trantraal, N. en Trantraal, A. 2003. Urban tribe. Kaapstad: Cape Argus.
- Trantraal, N. en Trantraal, A. 2010. Coloureds. Kaapstad: Tafelberg en Jincom Uitgewers.
- Truscott, R. 2010. The afterlife of Voëlvry in Post-Apartheid South Africa. *Psychology in Society*, 40(1):108-111.
- UNODC. 2019. World Drug Report 2019. Besikbaar by:
https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2019/June/world-drug-report-2019_-35-million-people-worldwide-suffer-from-drug-use-disorders-while-only-1-in-7-people-receive-treatment.html Toegang verkry op 26 Augustus 2019.
- US National Commission on Marihuana and Drug Abuse. 2020. History of the Intoxicant Use. Besikbaar by: <http://www.druglibrary.org/schaffer/Library/studies/nc/nc1b.htm>. Toegang verkry op 5 Augustus 2019.
- Van Heerden, E. 1978. Matoli. Johannesburg: Perskor.
- Van Heerden, E. 1986. Toorberg. Kaapstad: Tafelberg.
- Van Heerden, E. 2005. In stede van die liefde. Kaapstad: Tafelberg.
- Van Heerden, E. 2013. Klimtol. Kaapstad: Tafelberg.

Venter, A. 2007. Donker Liefde: my verhouding met heroïen. Kaapstad en Pretoria: Human en Rousseau.

Venter, L.S. 2013. Strukturalisme. Beskikbaar by:
<http://www.litterm.co.za/index.php/lemmas/25-s/240-strukturalisme> Toegang verkry op 15 Februarie 2020.

Viljoen, F. 2005. BreinBliksem. Kaapstad: Tafelberg.

Viljoen, H. 2013. Literatuursosiologie. Literêre terme en teorieë. Beskikbaar by:
<http://www.litterm.co.za/index.php/keuselys/19-l/114-literatuursosiologie> Toegang verkry op: 30 Augustus 2019.

Viljoen, L. 1984. Klaaglied vir Koos. Johannesburg: Taurus.

Viljoen, L. 2017. *Alles het niet kom wôd* deur Nathan Trantraal: 'n resensie. *Litnet*, 3 April. Beskikbaar by: <https://www.litnet.co.za/alles-het-niet-kom-wod-deur-nathan-trantraal-n-resensie/> Toegang verkry op 2 September 2021.

Voges, R. 2020. Skrywersonderhoud: Kleinboer gesels oor *Van my beste vriende is groen pyltjies en bruin bottels*. *Litnet*, 19 Jun. Beskikbaar by:
<https://www.litnet.co.za/skrywersonderhoud-kleinboer-gesels-oor-van-my-beste-vriende-is-groen-pyltjies-en-bruin-bottels/> Toegang verkry op 1 Maart 2021.

Waetjen, T. 2019. Global Opium Politics in Mozambique and South Africa, c 1880 – 1930. *South African Historical Journal*, 71(4):560 -589.

Waetjen, T. 2020. The highs and lows of the opium trade in southern Africa. Beskikbaar by:
<https://theconversation.com/the-highs-and-lows-of-the-opium-trade-in-southern-africa-129392> Toegang verkry op 10 Augustus 2021.

Waetjen, T. 2020. What history teaches us about shaping South Africa's new cannabis laws. Beskikbaar by: <https://theconversation.com/what-history-teaches-us-about-shaping-south-africas-new-cannabis-laws-150889> Toegang verkry op: 1 Mei 2020.

Waldstein, A. 2020. Smoking as communication in Rastafari: Reasonings with 'Professionals' smokers and 'Plant Teachers', *Ethnos*, 85(5):900-919.

Walker, S. 2009. Dealing in Death: Ellen Pakkies and a Community's Struggle with Tik. Pinetown: Pinetown Printers.

Warrington, R. 2016. Filmresensie: Johnny is nie dood nie. *Litnet*, 8 Sep. Beskikbaar by: <https://www.litnet.co.za/filmresensie-johnny-nie-dood-nie/> Toegang verkry op 1 Oktober 2021.

Wasson, R.G. 1957. Seeking the magic mushroom. *Life Magazine*, 42(19):100-110.

WebMD, 2021. Sceletium. Beskikbaar by: <https://www.webmd.com/vitamins/ai/ingredientmono-1259/sceletium> Toegang verkry op 10 Oktober 2021.

Wenzel, M. 2002. The many "faces" of history: *Manly Pursuits* and *Op soek na generaal Mannetjies Mentz* at the interface of confrontation and reconciliation. *Literator* 23(3):17- 32.

Weybright, E.H., Cladwell, L.L., Wegner, L., Smith, E. en Jacobs, J.J. 2016. The state of methamphetamine ('tik') use among youth in the Western Cape, South Africa. *The South African Medical Journal*, 106(11):1125-1128.

Williams, K. 2020. How to make cannabis cooking oil. Beskikbaar by: <https://www.leafly.com/news/lifestyle/recipe-how-to-make-cannabis-cooking-oil?> Toegang verkry op 1 Junie 2021.

Winterbach, I. 2010. Die benederyk. Kaapstad: Human & Rousseau.

Winterbach, I. 2016. Niggie. Kaapstad: Human & Rousseau.

Zietsman, G. 2017. Johnny is nie dood nie. *Channel24 Music*, 28 April. Beskikbaar by:
<https://www.news24.com/channel/movies/reviews/johnny-is-nie-dood-nie-20170421>
Toegang verkry op 2 Oktober 2021.

Diskografie

Afroman. 2000. *Because I Got High*. [CD]. Hattiesburg: T-Bones Records.

Guns N' Roses. 1987. *Appetite for Destruction*. [CD]. Santa Monica: Geffen Records.

Huntz & Duncs. 2021. *Dis Jack Parow!*. [Podsending]. Beskikbaar by: <https://open.spotify.com/episode/79ECALluR0C16cWtKenKzs?si=qH1qfc1pTG3eg9lV9vg5Q>.

J.J. Cale. 1976. *Cocaine*. [Enkelsnit]. Tulsa: Shelter Records.

James Phillips. 1985. *Wie is Bernoldus Niemand?* [CD]. Kaapstad: Shifty Records.

Jimmy Hendrix. 1967. *The Jimmy Hendrix Experience*. [CD]. London: De Lane Lea Studios.

Johannes Kerkorrel. 1989. *Eet Kreef*. [CD]. Kaapstad: Shifty Records.

Koos Kombuis. 1987. *Ver van die ou Kalahari*. [CD]. Kaapstad: Shifty Records.

Koos Kombuis. 1989. *Niemandland and Beyond*. [CD]. Kaapstad: Shifty Records.

Koos Kombuis. 1994. *Elke Boemelaar se Droom*. [CD]. Johannesburg: Gallo Music Productions.

Koos Kombuis. 1999. *Mona Lisa – Die mooiste love songs van Koos Kombuis*. [CD]. Pretoria: Wildebeest Records.

Mighty Diamonds. 1981. *Pass the Kouchie*. [CD]. San Francisco: Bad Gong.

Pink Floyd. 1979. *The Wall*. [CD]. Hollywood: Harvest Records.

The Beatles. 1967. *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band*. [CD]. London: Parlophone.

The Rolling Stones. 1967. *Their Satanic Majesties Request*. [CD]. London: Olympic.

The Verve. 1995. *A Northern Soul*. [CD]. Llanhennock: Loco Studios.

Videografie

28 Days. 2000. Geregissee deur Thomas, B. [Film]. Culver City: Sony Pictures Television.

8 Mile. 2002. Geregissee deur Hanson, C. [Film]. Los Angeles: Universal Pictures.

Alice in Wonderland. 1951. Geregissee deur Geronimi, C., Jackson, W. en Luske, H. [Film]. Burbank: Walt Disney Productions.

American Ultra. 2015. Geregissee deur Nourizadeh, N. [Film]. Los Angeles: Lionsgate.

Beautiful Boy. 2018. Geregissee deur Van Groeningen, F. [Film]. Los Angeles: Plan B Entertainment.

Breaking Bad. 2008. Geregissee deur Gilligan, V. [Filmreeks]. Culver City: Sony Pictures Television.

Conspiracy Theory. 1997. Geregissee deur Donner, R. [Film]. Los Angeles: Warner Bros.

Devil May Cry. 2001. Geregissee deur Kamiya, H. [Videospeletjie]. Osaka: Capcom.

Die Wonderwerker. 2012. Geregissee deur Heyns, K. [Film]. Johannesburg: Sonneblom films.

Disjointed. 2017. Geregissee deur Javerbaum, D en Lorre, C. [Filmreeks]. Los Angeles: Warner Bros. Domestic Television Distribution.

Drugstore Cowboy. 1989. Geregissee deur Van Sant, G. [Film]. Los Angeles: Artisan Entertainment.

Ellen: The Ellen Pakkies Story. 2018. Geregissee deur Joshua, D. [Film]. Johannesburg: Ster-Kinekor.

Fear and Loathing in Las Vegas. 1998. Geregisseeur deur Gilliam, T. [Film]. Los Angeles: Universal Pictures.

Granite Flats. 2013. Geregisseeur deur Plummer, J.C. [Filmreeks]. Provo: BYU TV.

High Fantasy. 2017. Geregisseeur deur Bass, J. [Film]. Kaapstad: Big World Cinema.

High Maintenance. 2012. Geregisseeur deur Bilchfeld, K en Sinclair, B. [Filmreeks]. London: Janky Clown Productions.

Jason Bourne. 2016. Geregisseeur deur Greengrass, P. [Film]. Los Angeles: Universal Pictures.

Johnny is nie dood nie. 2017. Geregisseeur deur Olwagen, C. [Film]. Johannesburg: Sterkinekor.

Midsommar. 2019. Geregisseeur deur Aster, A. [Film]. New York, A24.

Miles Davis – Addicted to Heroin (from the Miles Davis Story). 2017. (Video-lêer). Beskikbaar by: https://www.youtube.com/watch?v=tX_aE3rZoLs.

Moomin. 1990. Geregisseeur deur Saito, H. en Kojima, M. [Filmreeks]. Tokio: Telescreen Japan Inc.

Narcos. 2015. Geregisseeur deur Brancato, C; Bernard, C en Miro, D. [Filmreeks]. Los Gatos: Netflix.

Pineapple Express. 2008. Geregisseeur deur Green, D.G. [Film]. Los Angeles: Sony Pictures Motion Picture Group.

Praating EP05 – Francois van Coke. 2021. [Video-lêer]. Beskikbaar by: <https://www.youtube.com/watch?v=pl-c7AyWo5E>. Toegang verkry op 30 Augustus 2021.

Requiem for a Dream. 2000. Geregisseeur deur Aronofsky, D. [Film]. Los Angeles: Artisan Entertainment.

The Mind Explained – Psychedelics. 2019. Geregisseeur deur Klein, E. [Dokumentêre reeks]. Los Gatos: Netflix.

The Smurfs. 1981. Geregisseeur deur Culliford, P. [Filmreeks]. Cincinnati: Taft Broadcasting Company.

The Wolf of Wall Street. 2013. Geregisseeur deur Scorsese, M. [Film]. Los Angeles: Paramount Pictures.

Trainspotting. 1996. Geregisseeur deur Boyle, D. [Film]. London: PolyGram Filmed Entertainment.

Weeds. 2005. Geregisseeur deur Kohan, J. [Filmreeks]. Los Angeles: Lionsgate Television.